

ETO: 32+008+81+82

Létünk

társadalom • tudomány • kultúra
society • science • culture

ETO: 32+008+81+82

társadalom • tudomány • kultúra
society • science • culture

LIV. évfolyam, 2024/1-4. szám
Year LIV, Issue 2024/1-4

Forum Könyvkiadó, Újvidék
Forum Publishing Company, Novi Sad

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET

Published by The Forum Publishing Company

Felelős kiadó / Responsible Publisher: Antalovics Péter

Főszerkesztő / Editor-in-Chief: Hajnal Jenő

hajnal1954@gmail.com

Kéziratgondozás / Manuscript Maintenance: Buzás Márta

Tördelőszerkesztő / Layout Editor: Beszédes István

Fedőlapterv / Cover Design: Beszédes István

Angol, illetve szerb tartalommutató, összefoglaló és kulcsszavak / English and Serbian Table of Contents, Summary and Key Words: Lulić Emil

ETO-besorolás / UDC Classification: Resócki Vázsonyi Csilla

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal “Létünk” are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Minisztériuma a *Létünk*et M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette. The Ministry of Education, Science and Technology of the Republic of Serbia has classified “Létünk” as a scientific journal with the value of M52.

A folyóirat az interneten / Online access: www.letunk.rs

Készült az újvidéki Magyar Szó Kft. nyomdájában 300 példányban.

A négyes szám ára: 590 dinár.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

Szerb Matica Könyvtára, Újvidék

008(05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Felelős kiadó Antalovics Péter.

– I. évf. 1. sz. (1971) –. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1971 –. – 23 cm.

Évente négy szám.

ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

TARTALOM

Hajnal Jenő	Bevezető	5

TANULMÁNYOK

Az Idő és Tér tenyerén

Bicskei Zoltán	Megragadottságban	7
Reisinger János	„Csak ami lesz, az a virág”	29
Sütő András	Az Idő markában	65
Raffay Endre	Pesti óda, római souvenir, csókai síremlék	67
Csorba Béla	Arany János „preposztmodern” táltosairól	119
Mák Ferenc	A templomépítők méltósága	125

Lét és a Létünk

Gábrity Molnár Irén	Emlékeim Rehák Lászlóról, a főszerkesztőről	153
Várady Tibor	Emberi jogok – Képletek vagy valóság?	171
Fehér Kálmán	Negyvennyolcadik panasz	183
Mészáros Zoltán	A 2023-as szerbiai parlamenti választások az elektronikus médiák tükrében	187

Léthelyzetek

Zágorec-Csuka Judit	Gondolatok Kultsár György „Az halakra való keszletről rövid tanosság” című, 1573-ban Alsólendván kiadott prédikációs könyvéről	201
Szőke Anna	A nyelvi provincializmus hagyatéka	221
Klamár Zoltán	Léthelyzetek, érintkezések, nyelvi kapcsolatok	227
Bence Lajos	„Átok-e vagy áldás? – A szépségimádás”	237
Kónya Sándor	Zengjetek, citorák!	247

Tér és Lét

Fenyvesi Ottó	A sötétben is látó krónikás	269

MŰHELY

*Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar,
Szabadka, Kultúrakutató Műhely – Műhelyvezető: Fehér Viktor*

Fehér Viktor	Oppozicionális múltreprezentációk Jugoszláviában	309
Berkó Csuvárdity		
Tamara	Kupuszinai hagyományos mesemondás	319

Bakos Lilla	Topolyai női élettörténetek a 20. század közepéről	331
Szalai Lilla	Népi gyermekélet Székelykeven	347

KITEKINTŐ

Kovács Hédi	Egy amerikai elnökválasztás és a közösségi média	359
Szakáll Laura	Hova tovább?	377

KÖNYVISMERTETŐ

Német Klaudió	Újabb alapmű az 1944–45-ös délvidéki vérengzések irodalmában	389
Szerzői útmutató és közlési szabályzat		391
Table of Content		397
Sadržaj		399

BEVEZETŐ

INTRODUCTION

UVOD

HAJNAL JENŐ

Mgr., irodalomtudomány

magyar nyelv és irodalom szakos tanár, kulturális mediátor

Létünk című folyóirat, főszerkesztő

hajnal1954@gmail.com

A *Létünk* című társadalomtudományi folyóirat 1971 decembere óta jelenik meg folyamatosan. Korábban kéthavonta, a múlt század kilencvenes éveitől viszont már csak negyedévente. Az utóbbi néhány év megjelenési gondjai után a lap 2024. évi összevont, négyes száma igyekszik behozni a lemaradást, miközben szerkesztési programja szeretné megőrizni mindazt, ami eddig is értéket jelentett tudományos életünk és általában a vajdasági/délvidéki magyarság számára. Alcímében továbbra is a különböző társadalomtudományi területek három körét nevezi meg: társadalom, tudomány, kultúra. Megújulási törekvését részben mostani cikkeinek központi témája: a *lét* és *létünk* újraértelmezése, részben pedig az a törekvése sejteti, hogy nyitott és befogadó a tudományos műhelyekkel való párbeszédre, a fiatal kutatók tudományos eredményei és munkái előtt, tájékozódása azonban nem zárja ki azt sem, hogy megjelenjenek benne ismeretterjesztő vagy ismertető jellegű írások is.

A *Létünk* egykori főszerkesztői iránt érzett tiszteletünk és megbecsülésünk jeleként név szerint is említsük meg őket: dr. Rehák László szociológus, egyetemi tanár (1971–1990/2–3); dr. Várady Tibor próza- és tanulmányíró, jogász, professor emeritus, akadémikus (1990/4–5–2000), Fehér Kálmán költő, műfordító, szerkesztő (2000–2003); dr. Németh Ferenc művelődéstörténész, szerkesztő, egyetemi tanár (2003–2007/3); dr. Bence Erika kritikus, irodalomtörténész, prózaíró, egyetemi tanár (2007/4–2016) és dr. Mészáros Zoltán tanulmányíró, kutató, főlevéltáros, történelemtanár (2017–2020).

A jövőben a lap szövegeinek válogatása és megjelenése során három szempontot igyekszünk majd érvényesíteni: a relevanciát, a minőséget és a megjelenési ütemterv betartását. A relevancia esetünkben azt jelenti, hogy a folyóirat az alcímében megfogalmazott három tevékenységi körre épülő és kötődő tanulmányokkal kíván elsősorban foglalkozni, természetesen a nyi-

tottság, a tágasság és befogadás minden fontos ismérével. A minőség értelmezésünkben az írások egyediségét, témát megközelítő módjuk újdonságértékét és tudományos korpuszhoz való hozzájárulásukat jelenti. A megjelenési ütemterv betartása pedig nem más, mint hogy 2025-ben az első szám már április elején megjelenjen.

Az elmúlt hónapokban igyekeztünk megszólítani a vajdasági magyar tudományos kutatóhelyeket (civil és magyar érdekeltségű, tudományos állami vagy magánintézmények tudományos műhelyeit), a doktori iskolákat, az itthoni és az innen elszármazott fiatal kutatókat – külön publikációs felületet kínálva számukra. Fontosnak tartjuk az adott tematikához kapcsolódó, meghatározó nemzetközi eredmények közvetítését is. Egy-egy szám tematikus blokkjához tartozó írásokon kívül ugyanakkor mindig szívesen adunk helyet más fontos kérdéseket tárgyaló tanulmányoknak is.

A *Létünk* olyan Kárpát-medencei kutatásoknak is a fóruma kíván lenni, amelyek a történelmi folyamatoknak, a társadalmi, jogi, gazdasági, politikai, kulturális jelenségek mélyebb történeti összefüggéseinek feltárására, újszerű megközelítésére, társadalomtudományos, interdiszciplináris elemzésére vállalkoznak. Ezen a téren erős és szorosan együttműködő kapcsolatokat igyekszünk kiépíteni az anyaországi és a többi határon túli régió tudományos kutatóműhelyeivel, valamint a vajdasági kisebbségek, nemzeti közösségek művelődési intézeteivel is.

A kultúrával, közművelődéssel, közösségi művelődéssel, néprajzzal, kulturális antropológiával stb. kapcsolatba hozható témákban szeretnénk kezdeményezni és támogatni tudományos relevanciával bíró fontos kutatásokat, tanulmányok megjelentetését, kötetek kiadását és konferenciák szervezését.

Végül pedig mindezt „az olvasókra bízni, hogy kiki ön fejével ’s meggyőződése szerint szóljon ’s ítéljen felőlök”.¹

¹ [HELMECZY Mihály 1832.] Eszméltetés. In: *Társalkodó*, 1., 1.

MEGRAGADOTTSÁGBAN

Hálával a puszta szellemének

ATTACHMENT

Thankfulness to the spirit of the plain

PRIVRŽENI

Zahvalnost duhu pustare

BICSKEI ZOLTÁN

filmrendező, esszéíró, képzőművész

direktornjrkm@sks.co.rs

ÖSSZEFOGLALÓ • Minden olyan nagy kultúra, amelyet az egyetemes szellem megnyilvánulásként tartunk számon, a hely szelleméből fakad. A genius loci részleteiben és összességében is a teremtő erő rejtélyes megnyilvánulása, és a világ minden táján egy szerves egység, egy jellemző arcvonás a világ arcán. Hangsúlyai mindenhol eltérőek, hiszen a jelenségek világa a különbözőségek által él, két egyforma fűszál sincs a világon. Kultúrák, nemzetek, népek, családok, egyének, állatok, növények stb. valamilyen módon a genius loci alárendeltjei. Természetszerű, hogy csak a rajta s vele élők bonthatják ki a legteljesebb válasszatokat, mégpedig sorsukon keresztül, hiszen a táj szelleme jóval többet kínál, mint a megzavarodott lélek öntisztítását, gyógyítását. Olyan szerves – nem merev, dogmamentes – életrendet kínál, amelyet eddig az ősi, kiművelt kultúrák biztosítottak: az örök békességét, nyugalmát, rendjét. A szülőföld végleges elhagyása, a sors elől szökdösés újabb kori divatja viszont természetesen csak szétmorzsolódott, csonkolt életeket szülhet még akkor is, ha a messzeségben tejben-vajban fürdik valaki. Tudatosítani kell, hogy nincs más út, mint kiszakadni e halálos kényelemből, és visszatérni az élete origójához: a Teremtés dicséretéhez és folytatásához, azaz a földi világ fölemeléséhez. Ennek módszere is igen régi: az áldozatos élet Isten, világ és ember iránt. Ami viszont jelenségeként új, az az, hogy mindehhez immár szükségszerűen az egész civilizációval, a civilizáció teljes életrendjével szembe kell menni. Minden elemével, minden pillanatban. Ehhez tudatosan és határozottan ki kell lépni a csak tagadás és a kétségbeesés sötétjéből, és újra fel kell fedezni a hely szellemének éltető közegét a megmaradásra és a szülőföldön való boldogulásra.

KULCSSZAVAK • kultúra, genius loci, alföld, Járás, művészet, civilizáció, szülőföld

„...a tágas síkságokon, melyek Felfelé irányítják a tekintetünket.”
(J. W. Spagnum: *Alföldek bölcsessége*)

„Abból ítéltem meg, [...] hogy mit érünk, mikor mozdulatlanok vagyunk.”
(Antoine de Saint-Exupéry)

„A mozdulatlan: az ég alatti meghatározó törvénye.” (Csung Jung)

„A szellem mélységes telítettségétől megingathatatlanná válik a szívé.”
(J. W. Spagnum: *Alföldek bölcsessége*)

„Itt mindent jobban kell szeretni, mindenhez közelebb kell hajolni...”
(Szabados György: *A Járás pusztaságáról*)

Minden olyan nagy kultúra, amelyet az egyetemes szellem megnyilvánulása-ként tartunk számon, a hely szelleméből fakad. A hely szelleme (genius loci) részleteiben és összességében is az Egésznek a prizmatörése. Nem paradoxon, hogy a legnagyobb létformáló erő a kisebb által, akár a legkisebben keresztül is hat, hiszen „a Teremtő kilehelte önmagát a Mindenségbe”. A hely szelleme a teremtőerő rejtélyes megnyilvánulása. Magával a Teremtés titkával rokon. A bölcséletek egybehangzóan mondják: a Természetfeletti mindenben föllelhető. Más szóval: minden Részben mindenkor tetten érhető és fölmutatható az Egész. A genius loci a világ minden táján egy szerves egység, egy jellemző arcvonás a világ arcán. Hangsúlyai mindenhol eltérőek, hiszen a jelenségek világa a különbözőségek által él, két egyforma fűszál sincs a világon.

Kultúrák, nemzetek, népek, családok, egyének, állatok, növények..., valamennyien valamilyen módon a genius loci alárendeltjei vagyunk. Természetszerű, hogy csak a rajta s vele élők bonthatják ki a legteljesebb válaszokat, sorsukon keresztül.

Szellemi nagyságaink közül többen állítják: a magyar műveltség szellemiségének gerince, a magyar szellemiség centruma a síksági léthez kötött, alföldinek nevezett kultúra. Hozzátenném: a megtartó közép „talaja”, az időtlenség „földje”, a mozdíthatatlanság „terepe”. A fölgyorsult bomlás, a mechanikusan lebonyolított élet, azaz a füstbe ment idő korában. Ezért várható, hogy a következő megújulás is az „alföldi kultúrából” fakadhat, általa történhet. Vallom, hogy ez nem hazabeszélés. Lassan fél évszázada járom, nézem, szemlélem szülővárosom, Magyarkanizsa szélén lévő, Járásnak nevezett pusztáját, és azóta ez az érzet bizonyossággá nőtt bennem. Megpróbálom fölvezetni.

A suttyó koromban – szinte észrevétlenül – megigézett Járás-élmény megragadott, és azóta is fogva tart.

A pusztán tapasztalt boldogságérzet számomra erősebb, mint bármi más. Idő kellett, mire rájöttem: az égi nyugalomhoz, az örök békességhez van köze.

Úgy érezni, itt semmi sem mozdul. Holott minden mozgásban van, a fűszálak, a kórók, a bogarak, a porszemek, a madarak, a felhők..., még a nyári délben sem áll a levegő: itt mindig leng a lég. Mégis ez a fátlan, nagy sík valójában a mozdulatlanság terepe.

A merevnek tűnő nagy sík és benne a miriád izgő-mozgó kicsi állandó változásban él, miközben magát a változást látszólag nem is észleljük. A kép egyszerű, tiszta: a föld erős, kemény és megtartó érzete, a föléje s fölénk boruló égbolt lágyságával, éteriségével valami különös békét hordoz. Paradicsomit. Boldogan elnyúlik, örömmel van benne az ember. De odakünn a tájban mindez nem jut eszébe, ez már csak a később nekilóduló értelem kalandozása. Ott nemigen jut az ember eszébe ilyesmi, egyszerűen és szép lassan eluralkodik rajtunk a határtalan nyugalom. Ha tovább engedünk a pusztá szellemének, és teljesen átadjuk magunkat neki, akkor egy idő után valóban megáll az idő, beleolvadunk a Semmibe. Nem az üres semmibe, hanem a nagybetűsbe, amelyben a Minden van. Amennyiben túljut az ember e boldog, meditatív-nak is mondható állapoton, fokozatosan előnti a mozdíthatatlanság érzete s a felhőtlen boldogság, az öröklét paradicsoma lesz e kies táj.

„...ez a mindent elöntő meleg érzés (a révülés) nem más, mint jelzése annak, hogy az elme révbe tért, a szív belső odájába, a lélek fényébe olvadva ül, és átélve érzi a látványt. [...] Itt egyfajta meglátásról van szó, amikor az egyéni lélek az egyetemes világosságot teljesen felszívva, tőle átázva, boldog a bölcsesség látványától” (Remete Sándor, Törökkani-za–Ausztrália).

Idő és önátadás kell hozzá. Végtelenig tágított pillanat és teljes önátadás. „Visszatalálni az egyszerűség önfeledtségébe” – mondja Pilinszky. A pusztá valóban egyszerű, a jelenségek ezerarcú világát Egybe fogadó kép. A síkság valódi titka: a mélyében élő mozdulatlanság. Az időtlenség mozdíthatatlansága. Isteni passzivitásával kibír minden fölfordulást idefenn.

„Nagy, süket és szent nyugalma háborúnkat meg se hallja” – énekli Istenről korszakos versében Babits. Ez a „nagy, süket, szent nyugalma” a mindent egyben tartó, őrző, a létező világot fönntartó Jóisten bizonyítéka. Erre a megtartó, éltető, ölelő, mozdíthatatlan világra szóródik rá a parányi embervilágnak Jó és Rossz között szabadon választható, zűrösen pattogó élete. Meddig „állna” a világ, ha Isten megremegne, és bűneinkre rámozdulva, feladná szent nyugalmát? Meddig, ha kifordulna – mozdíthatatlan – Minden-

séget ölelő szeretetéből, és minduntalan bennünket pofozna helyre? Valamit megéreztem ebből a 90-es évek balkáni háborús éveiben, amikor rendszeresen kimentem lehunteredni a Járás sárga, szikes földjére, és belső békével megajándékozva magam, érkeztem vissza megrendült kisvárosunkba. Többen is ezt tették. Érezvén: a Járásnak van igaza, mert, ha kell, előhívja a bennünk élő eltemetettet. Az eredendő, el nem rontott világot. Melyben az Ő nagy, süket és szent nyugalma az Igaz.

Fölgyorsult apokalipszis-lavina korunkban – mi másba –, mint csakis a mozgathatatlanba kapaszkodhatunk. Ennek megtestesült tája a sík vidék.

Tehát soha időszerűbb tájat!

A különbözőségben megmutatkozó, élő és látható világ egyik természeti alapformája a pusztaság és családja: az alföld, a sztyeppe és a többi sík vidék. A sivatag az alföld ellenpontja, mert a sivatag az entrópia képe, a megsemmisülés purgatóriuma, az elhalt anyag maradéka és a siket csendé. A pusztaság, az alföld látszólagos üressége viszont valójában teli van. Világa rengő aprósággal teli, csöndje telített csönd, passzivitása az összes lehetőt magába foglalja. A minden-szülés várandós terepe, a mindenkori jövővel állapotos. Szabados György szavaival: „időtlen öl, örök Paradicsom ez a Nap-imádó tisztaság”.

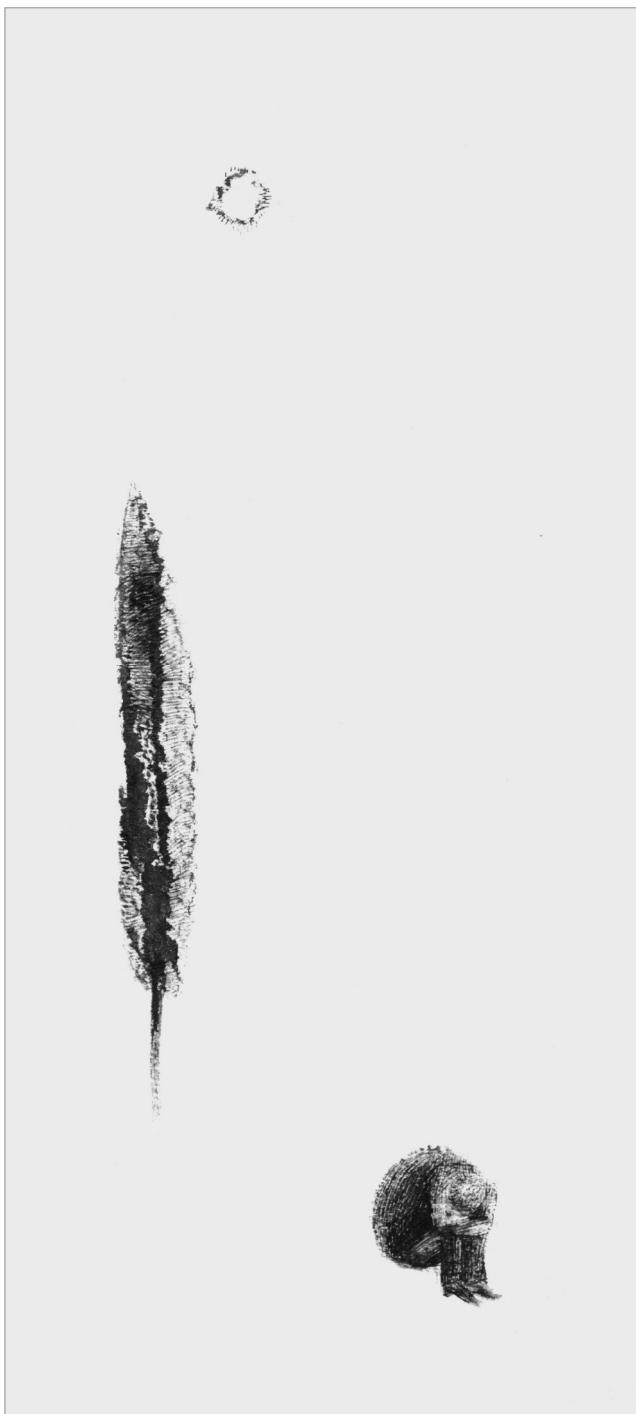
Az alföld a mi otthonunk, és mégsem jutottunk egyről a kettőre?!

Az örök Paradicsom újjászületését ígéri e táj szelleme, és a mostani pusztulás árnyékában mégis szorongunk. Érthetően, hiszen életünkbe oltani mindezt oly kevésbé sikerült. Fázunk e „Nap-imádó tisztaság” közepén. Didergünk-e a kettős fénynek kitarulkozó, Nap-magma áthatotta föld talaján? A Mindenségről, a Hely Szelleméről, majd a Természetről is levált test/lélek/szellem valóban reszket, és mind jobban, hiszen gépies életmódunkkal már unokáinkat is bezártuk egy műburokba. Márpedig, ha élni akarunk, az elődök hibáján túl kell lépni. És ha nincs belátás, akkor az embert csak a nála erősebb tudja majd életmódjának megváltoztatására kényszeríteni. Ha a bűneinkből, bajainkból, betegségeinkből tanulva bévül megváltoznánk, akkor nem kellene megtapasztalnunk a természet végzetes válaszpofonjait sem.

Be kell látni, nincs meg hozzá a lelkiezőnk, hogy kilépünk ebből a pusztító civilizációból, pedig mennyivel egyszerűbb lenne életünkkel – első lépésként – a természethez igazodni, létünket pedig a természetfölkötthez, a Mindenség Urához mérni. Kilépni és első lépésként megmerítkezni a szülő táj ölelő tágasságában. Majd lépésről lépésre ledörgölni az elkeményedett felháromot, fölkészülni az újjászületéshez, a mindig jelen lévő isteni világban. Most éppen síkságunk „időtlen ölén”.

Mert lélek-emelő táj ez, már innen, erről a Járás-széli zsombékról is belátom.

A puszta a mögöttes világ egyedülállóan nyílt transzparenciája. Nyílt terep. Akárcsak tükörképe: az óceán. Első pillanatra átlátható, egyértelmű képe az óceántól is egyszerűbb rajza (mivel mozdulatlanabb) az embert körülvevő természetnek. Számomra éppen az óceántól passzívabb volta miatt tűnik időtlenebbnek, tér-érzete pedig súlyosabbnak az órjas víztől. A síkság mozgathatatlanul ugyanakkor anyagtalannak erő sugall. Tágasságát lakói erős képzelettel próbálják betölteni – a maguk számára otthonossá téve – belakni. A metafizika elengedhetetlen terepe, miközben a horizont mentén elválasztott kettős síkja az életben könyörtelen egyértelműséget kér a benne élőkől. A teljességet kettéválasztó–összekötő látóhatár gyorsan kilök minden oda nem illőt. A puszta előbb-utóbb ledörzsöl magáról minden fölöst.

Ebben lennék én, kóróember, leginkább otthon, ebben és ettől látok akképp, ahogyan, és ettől formálódunk mi, alföldiek olyanná, amilyenné. A zsenge, szélfúttá mohától a szúrós, kiirthatatlan kóróig, ezerjófűig, mindannyian.

A többi emberlakta tájtól a puszta alapvetően abban különbözik, hogy itt a kicsinek nagyobb a súlya. Az egészet persze nem a kicsi megannyi sorozata adja (a síkságot sem lehet bemérni!), hanem – a kicsi és a nagy természetes aszimmetriájából fakadóan – a keletiesen lüktető, lebegő, folyamatos változásban lévő, élő kiegyenlítődése. A teret kitöltő kicsi és nagy szabadon történő kiegyenlítődése egyfajta „szabad” harmónia. Ma már tudjuk: a szemmel nem látható – vagy a kozmikus méreteiben beláthatatlan – természetben – a Teremtett Világban – is hasonlóan történik mindez. Ezért a Hely Géniusza – s benne, középen a magyar nyelv és zenei anyanyelv – is természeti jelenség (Bartók szavával), és ekként egyetemes léptékű. Veleszületett, lényéből fakadó metafizikát élte, ha van, ki fölmutatja és élte.

Nézzünk szét!

A földről nézve az ég szinte ráncszakad. Semmi nem szabdalja vagy tagolja. Teljes. Az ég boltozatának nagysága ezért meghatározó, és miközben az alföldön a természetes foglalatosság a föld művelése, mégis az ég a nagyobb, a súlyosabb. A horizont vezette, pontos vonala mentén fölrajzolja a láthatatlan valónak és a jelenségek világának léptékét, mértékét. Tudott, hogy az Ember (a kicsi) – az Ég óriásvászna előtt méretik meg. De a legkisebb földhözragadt fűszál és a fölroppenő madár is a magasságos ég előtt rajzolódik ki, minden a nyújtózó látóhatár (horizont) mérőonjainak keresztjében él. Az egyensúly, a harmónia a legkisebb bogár esetében is csak a lég terével együtt értelmezhető, az ég foglalatával kapja meg végleges helyét. A piciny bogárzúgást a hatalmas csönd emeli ki, tartja ölében. Minden kicsinységet, de még a szétterülő föld méretét is az ég nagysága viszonyítja, egyensúlyozza, harmonizál-

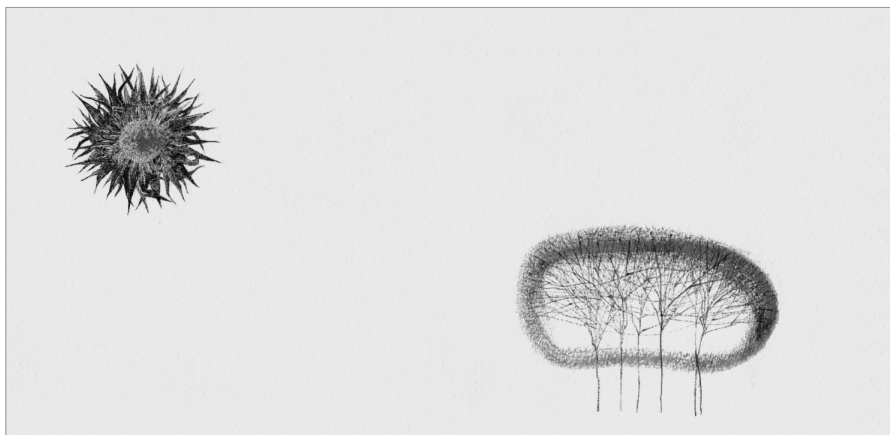
ja. Más szóval: az Ég ölése ad végleges helyet a Teremtésben. A végtelenné tágult pillanat fészkes csöndjében, boldogságos egyszerűségében. Ilyennek érzem az alföldi kép jellegét, általa szült képeimben ennek fölmutatását szeretném elérni.

Egy remegő fűszál tartja a végtelen boltozatot. Vagy egy tüskés kóró. „Fűszálon aranyág” – miképpen régi imáinkban áll. Itt mindenért le kell hajolni, bármily apróságot szembefogni, együtt mérve a tágassággal; másként kell nézni, látni, ülepíteni: a kicsi és a nagy súlya egy, egyben mérhető. Átélehető, hogy valójában nincs külön kicsi és nagy. Az alföld Egy-öntetű szöttese ezért szövődik folyton billenő aszimmetriáiból. „Itt minden konzonáns, semmi disszonancia” – mondta Szabados György egykor, séta közben. Az alföld Harmóniája a kicsi és a nagy folyamatos feszülésében-oldásában *lélezkzik* és pulzál, amelynek egyszerre kis és nagy része a benne élő ember. Még ha úgy is tűnik, hogy az alföld a láthatárig nyitott, valódi határait mindenkor e kettős kötés Gondviselő egyensúlya formázza, azaz szabja. Számtalan változatban megmutatkozó képe talány, mint minden természeti jelenség. Egy biztos: ő maga a Nyugalom óceánja, ahol mindeme változások a mozdulatlanság láthatatlan vásznára vetülő árnyékok csupán. Várandósággal telített, mint a Kelet nagy Ürese.

A Teremtés nagyvonalúságának számunkra fölmutatott képe.

Nem árt, ha tudatosítjuk: helyünk a síkságon a látóhatár függvényében rajzolóódik ki. Van, aki úgy véli, a látóhatáron egymásba fordult két óriás tükörkép által látunk, van, aki meg a látóhatárt tartja látásunk origójának, merthogy ez a látszólag elválasztó – valójában egybeöltő – pont az ég és föld találkozási helye. Én úgy mondanám, hogy a (látó)határ az, ami láttat. A közép. Ez az egyetlen élő táj, ahol a látóhatár ennyire éles, egyértelmű, egyenes és mozdulatlan. A táj képe világosan tagolt, ám a kettős jelleget az ember arányítja, viszonyítja létével, mozgásával, tetteivel. Az alföld eleve le- vagy fölfele irányítja a tekintetet, s vele a szellemet is. Idelentről az ember számára az ég a nagyobb, a súlyosabb, a nyomasztóbb. Léleknövesztő terhe vállalásra, megvallásra készítet. De odakünn a síkon mindez pillanatnyi lebontásban él. Mondjuk, más a helyzetem/érzetem a világban, ha felállok, és körülölel az ég, és más, ha le-guggolok, és a földet tolva az arcomba, elnyel a szikes puszta. A látóhatár súlylyedése-emelkedése tehát „nyitottabbá” vagy „kötöttebbé” tesz. Jobbra vagy balra forduló tekintetem a jövő vagy a múlt felé mozdít el, azaz visszatérek vagy előrehaladok a horizonthoz sorozódó ezernyi fű, fa, ember, ház... „kottajele” mentén. A helyemtől, tekintetemtől, szem-pontomtól függően látom-élem ezt a tájat, és benne hullámnzó sorsomat. Helyzetemtől függően lehetek

együtt az Egésszel, vagy beleveszve egy adott Részbe. Minden apróság számít. Künn állva a pusztán tehát minden bévülre kerül. Ahol eldől a sorsunk.

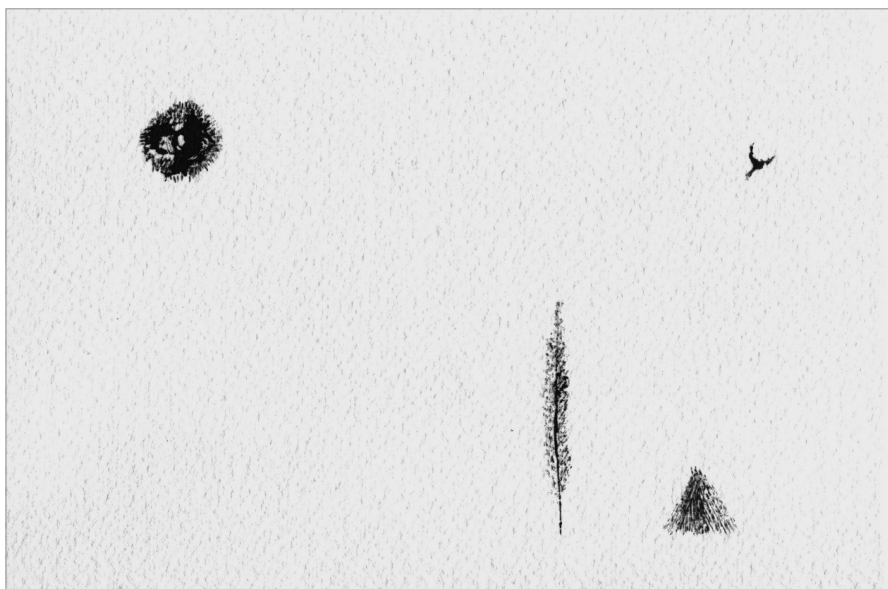
Mint fentebb: egy kis fűszál, egy vékonyka tüske tartja ezt a boltozatot, vagy egy hangya, egy tehénlepény, netán a távolban fűszálnyinak látszó juhász. A Kicsinek és a Nagynak, a Résznek és az Egésznek, a Csöndnek és a Hangnak, a Súlyosnak és a Könnyednek egymást átható, szétterülő-ölelő, Egy-séges tere a sík. Tiszta a kép: az ég és föld kettős „présében” bévül az emberke fűszálnyi „létrája” – utalhatnánk Hamvasra és Weöresre.

Ezért a mai széteső, részletekbe, szélsőségekbe fúlt világban e vidék szelleme fölértékelődik. Mert itt minden a középtől függ és a középhez viszonyul. Az ősi mértékhez, Kelet Szent Középjéhez. Minden táj egy megtestesült mérték.

A táj óriásprése szülte egyértelműség a túlélés feltétele. Minden egyértelműsíteni kényszerít, pontosabban az egyértelműséget kéri. Nem lehet elbújni. Amorf, alakatlan világ itt nem él meg. Viszont a teljességet tömöríteni nagyon nehéz. Az összes erőt középbe kötni. A legnagyobb feladatok egyike. Eppen ezért a kemény válaszok, drámai, tragikus létek, torz kisiklások terepe e síkság. Mert ledarálja, ami nem ilyen. Az nem kell. (A nagy kultúrák magától értetődő egyszerűsége is innen fakadhat.) Mindezt persze egy bomló korban, sérülten nehéz elviselni, talán ezért is oly zártak, kemények lakói. Miközben létük az ellenkezőjét kérné. Az árvaság, a szeretetlenség drámáit a síkság és a pusztá – évszázadok óta szaporítja. A szétszórt tanyavilág, a sziget-szerű emberi magány, azaz a zártság és a szétszórátottság e vidék jellemzője. Mindeközben mindenki a közösség és a szabadság utáni vágytól szenved. Egy töről fakad tehát a síkság lakóinak kivételes érzékenysége és törékenysége. (Ne feledjük: a lakosságához képest sok – és még több elkallódó – tehetség jelensége mellett, éppen a mi vidékünk, a Dél-Alföld vezette sokáig a világlistát az öngyilkosságok számára. Mivel egyformán előfordult a szerb–magyar határ mindkét oldalán, bizonyítja, hogy nem társadalmi, illetve történelmi gyökerű volt a jelenség.) Az Alföldet illetően Hamvastól tudjuk, hogy e nyílt tájon a többféle géniusz másodlagos hatásával is számolni kell, ami azt jelenti, hogy a normalitáshoz – a Középhez – itt még több mindent kellene egyensúlyba hozni, ezért itt többértűbb, nehezebb az életfeladat. A lélek érzékenysége ezért itt mindenkor fokozott, miközben ehhez az embert próbáló erőfeszítéshez ma az embereknek egyre kevesebb az ereje, vagyis a hite.

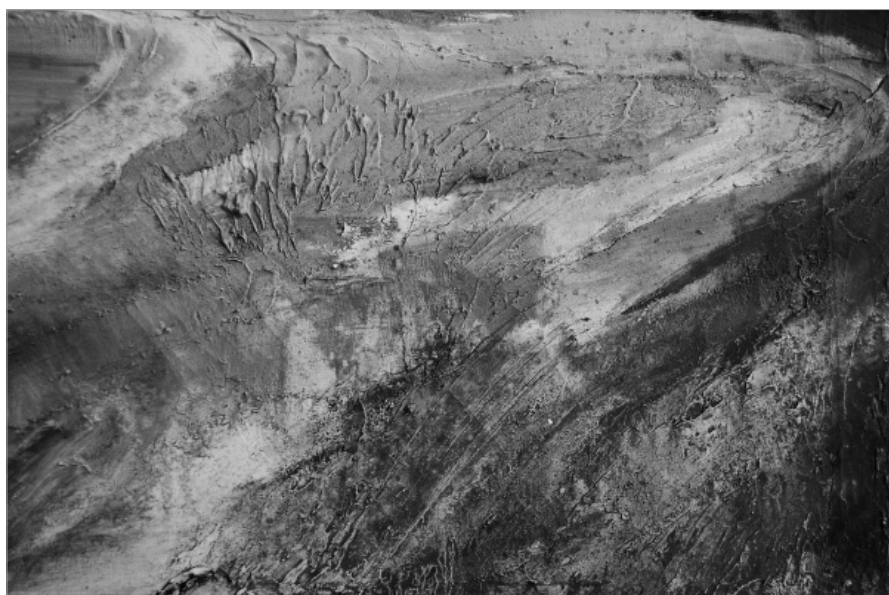

Az Alföld messziről üresnek tűnő televénye az elemi egyszerűség nagyvonalú gesztusával ural. A mai léten eluralkodó kisszerű formák, méltatlan gondok, a túlbonyolítottság, a zsúfoltság, az áttekinthetetlen káosz lepattan róla. Mint egyfajta óriásszínpadon, rajta minden pőrén látható. Ez az a táj – hasonlóan az óceánhoz –, ahol látszólag semmi kiemelkedőbe nem kapaszkodhat a szem. A mozdulatlanság óriásleplét számtalan apró rezdülés, mocorgás, remegés lassú vonulása szövi. A legkisebb szikes púp vagy földtúrás is a piramis élményével ajándékoz, de akár egy fennakadt műanyag zacskó is tonnányi szemétnak tűnik. Dobó Tihamér magyarkanizsai festő/rajzoló gondolatával: „Egy szabadon suhintott fekvő vonalat megtámasztani egy kis vesszővel.” A fűszál kis akcentusával megtámasztott nagy sík muzsikája ez a táj. Körülírni nem lehet, csak sorolni a jellemzőit: a föld és a ráboruló ég színeit, ahogyan évszakokon át feszül az alsó világra a felső, s mindben milliárdnyi apró színfolt és vonalka lüktet, olvad a tekintetünkben eggyé. Van például a havas télnek egy ködös pillanata, amikor ég és föld oly egyformán szürke, hogy még a láthatár is eltűnik. Akárha a túlvilágon lennénk, az álomtalan álom boldog csöndjének foglatában.

Vagy a nyár hangjai! A csönd nagy vásznára írt milliónyi apró zizegés, csipogás, ciripelés – kottái. A csippenésre szélzúgás válaszol, a károgásra trilla, a vijjogásra susogás..., micsoda szimfónia egy légy közeledő-távolodó röptének bonyodalma! Ha jól odafigyelünk, és mindent, mint folyamatos muzsikát hallgatunk, még az ember gépeinek oda nem illő bűgását, zúgását is minden alkalommal követi egy-egy helyrebillentő hang vagy hangsor. Hangszínekkel, dallamokkal, ritmusokkal is gyógyít a természet! Észrevétlen benövi, helyrehozza az ember által elrontott világot. Végső soron itt minden a csöndet rajzolja körül, itt mindent a csönd éltet. Még most is, ebben a zajborította világban is a Teremtés előtti, várandós csönd mennyei békéjét idézi. Aranykori világ. Akinek van füle, hallja.

Az alföldi kultúra – a táj szelleméből adódóan – a szimmetrikus és aszimmetrikus hullámozásokat egyenrangúként kezeli, mindkettővel él, az Összest egyedi szabadsággal kezeli: a változatos hullámozásokat folyamatos egyensúlyhelyeztetel él. Szellemének nagy, tágas-ölelő biztonságával egyensúlyoz. Csönddel ölel. Ez a nem matematikai, nem képletszerű, hanem az élet kiszámíthatatlan pulzálását élő egyensúlyozó-harmonizáló szabadság kultúránk egyik rejtélye. Nyelvünk-gondolataink-tapasztalataink mélyén is ez él. Mivel az anyag mögötti mozdíthatatlan világ a fészke, a Teremtés titkát hordozza. Ami végső soron nem fölfejthető, csak fölmutatható. Minél világosabban, annál használhatóbban, minél tömörebben, annál hatásosabban, és minél egyszerűb-

ben, annál időtállóbban. A magyar népzene ilyen, és nem véletlen, hogy a népzeneből sarjadt, a népzenevel szervesen élő új zenéinknek ez sikerült. Az újkori magyar képzőművészetben ugyanez sajnos csak nyomokban, szigetszerűen létezik. Alkotóit a látvány felszíne erősebben rabul ejtette, mint mögötte. Ma sincs fölemelőbb, szívet dobogtatóbb érzés, mint amikor a zenénkben a természetesen pulzáló szimmetriák–aszimmetriák (esés–ritmusok) hullámlásait, végtelen változatait, az ezerarcú kicsi–nagy élő szívverését halljuk – a sajátos magyar egyensúlyban. Ezért dobban a magyar szív nagyot, ha a nyelvben is élő, parlando–rubatónak nevezett lejtést–hullámlást–aritmológiát érzékeli a magyar költészetben vagy muzsikában. A Mindenség számunkra otthonos *lélekzetét*. Isten hozzánk szóló lehetését.

A fentiekben is egyértelmű, hogy a magyar kultúra megszólalásából – aritmológiai szempontból – leglényegesebbnek a kicsi és a nagy sajátos hullámlását, esésritmusban fölmutatott aranyfűrészes – harmonikus – sorjáztatását, ölelő ívét tartom; ezt a magyar módon éltetett egyensúlyozó hullámlást. Pontosabban e forma mögöttesét: a lélekben hordott, belülről fakadó Élő Harmóniát, amely kultúránk minden részét áthatja. Az összes művészeti ágban, mint formateremtő erő, jelen van. Miért magyar? Mert személyes, sajátos arcú, otthonos, velünk s vele azonos... Szavakba ez sem önthető, de jól fölismerhető, azonnal ráismerünk, mert vele és általa érezzük otthonosnak e világot. Ezt a rejtélyes hullámlást – zenei vagy még elvontabb, aritmológiai kifejezéssel – talán úgy is körülírhatnánk, hogy nem más, mint a 2 és a 3 haladványának rendkívül sokféle, ám mindig (az élet kérte nyitottsággal) egyensúlyba rendezett változata. Azt is kiemelve, hogy ezeknek a számoknak a mögöttes tartalma csak sejteti azt a ritmusban, dallamokban, ívekben, rajzolatban, színekben, tagolásban, osztatásban, tónusban..., azaz az összes érzékeken átszűrhető tartományban megjelenő gazdagságot, amivel ez a kultúra – kultúránk él. Ennek ellenére – kultúránk egészében véve – felépítésében, megjelenésében mégiscsak egyszerűnek mondható. Egyszerűségét befelé mélyíti, ezért tömör, „kifelé” ugyanakkor kifinomult árnyalatokban él, tömörsége gazdagon „díszített”. Tömbszerű, de mégsem merev, hanem szerves televény, élő lüktetéssel, sajátos hajlékonysággal. Nem árt megismételni: minél világosabb, annál használhatóbb, minél tömörebb, annál hatásosabb, és minél egyszerűbb, annál időtállóbb. Mivel köldökszinórával a teremtett világ mögöttihez-előtthöz kötődik – mint minden nagy kultúra –, a folyamatos árnyalás, egyensúlyozás, harmonizálás közben is Egy-értelmű marad. Mindekelőtt zenénkben, népmeséinkben, költészetünkben, ornamentikánkban, ősférfi-élményeinkben érhető tetten. Ezekben él legmagasabbrendűbben, ugyanakkor a legsajátosabban is. Nemcsak témáiban, motívumaiban, hanem (rá)látásmódjában, arányaiban, léptékében, teljes formájában és tartalmában

is. A magyar teremtés e megnyilatkozásokban a látható világ mögöttivel, pontosabban fölöttivel, szellemi állítással átitatott. És az minden olyan újabb alkotást is átjár a mai napig, amely e Hagyománytól fogantatott. Szokás a fentebb leírtakat *kódnak*, kozmikus aritmológiának is nevezni – én inkább az isteni lehelet magyar párlatának tartom. De valóban kozmikus, természeti jelenség (Bartók a népzénét természeti jelenségnek is nevezte), ha a Teremtetről nem választjuk le a Szellemet; olyan a változó és a változhatatlan egyensúlyán, áthatásán sajátosan élő kozmikus jelenség, amelynek magyar Harmóniája (ősképe) mélyén a paradicsomi létre emlékező aranykori tudás sejlik fel. Ha így van – márpedig a legjelesebb magyar alkotók érzik-tudják, s életművükkel kinyilatkoztatva bizonyították –, akkor minden bizonnyal csak egy igen régi és nagy kultúra dolgozhatta ki. Elfelejtett idők öröksége, ami jelenleg erőnkön felül is megtart. Teremtői tartományához, isteni arculatához ma nagyon nehéz méltónak lenni.

Félrevezető sztyeppeinek nevezni ezt az alföldi kultúrát, mert nem nomád kultúra. Viszont e jelző ugyanakkor utal a távoli Kelet kitörölhetetlen kapcsolódására is. Magasrendűen megformált és kimunkált állításai egy sok ezer éves kultúra maradványát őrzik. Ne féljünk kimondani: egy ősi, nagy kultúráét. Ezért tud időnként oly nagyot lobbanni még a Feketekor vége felé is költészetünkben vagy egy Bartókban, Csontváryban, Szabadosban..., hogy az egész világ is belekapaszkodhat. „Ahhoz, hogy egy kultúra megvethesse lábát az időben, paradox módon az állandóságban kell megkapaszkodnia” – vallotta Szabados György, aki az alföldi kultúra nagy apológétája volt. „Nem is ez a szikes az igazán nagy élményem, ez a száraz tenger, hanem ez a hatalmas égbolt” – mondta a Járáson a 90-es évek elején. Véle együtt hisszük, hogy az alföldi génusz akár utolsó esélye lehet földrészünknek e korszakos pillanatában, és az elkövetkező megújulás elképzelhetetlen az alföldi génuszból kibomló szellemiség nélkül. Az alföldinek nevezett kultúrához persze az összes itt élő nép szellemisége és kultúrája szükséges. Ahogy e táj génuszának megismeréséhez a többi táj génuszának szellemi hatása is megkerülhetetlen. Annyi azonban szerénytelenség nélkül kimondható, hogy e tájon összefogni és egybefoglalni az alföldi kultúrát eddig egyedül a magyar szellemiség égisze alatt sikerült. És ez nem akármilyen felelősség.

A nagy kultúrák az örökbe gyökerezve kötődtek mindennapjaikhoz, a „szent hétköznapiakhoz” (Hamvas), onnan vették a mindennapokat formázó mértéket, a léptéket. A Mindenség örök, élő rendjét szolgálták, a Teremtés szellemét folytatták e világi tevékenységeikkel. Mi jó ideje már az ember megalkotta önös rendszerekben vergődünk, rögeszméink rabigájában, semmibe véve

a fölénk emelkedő isteni boltozatot, amely alatt valaha minden és mindenki elfért, mindenneknek föllelhető helye volt. A Mindenségről leváló, különálló emberi akarat legutóbbi évezredei az emberi önkényesség rendszereit hozták létre, amelyben viszont természetszerűleg nem fér el semmi életszerű, semmi szellemi. Rend és uralom helyett életidegen módszerrel tartunk fegyelmet és hatalmat, így törvényszerűen fullad minden egyes korszak örvénylően fokozódó káoszba. Több évezrede vívja harcát az élet minden területén e két alapállás és a mögötte lévő szellemiség, illetve gondolkodásmód.

A mai tettek többsége látszatcselekvés, nem közvetlen lét. Áttétes bizonyodalmával civilizációnk önnönmagát köti gúzsba. A tett és nemcselekvés egyensúlya ismeretlen fogalom a Nyugatnak, de természetes a Keletnek, amely csak a nemcselekvésből, a szemlélődésből érlelt/indított tettet tartja helyesnek. Számára a kettő együtt van. A magyar embernek is. Nagy bölcselőink, valódi tudóink (igaz tudósaink) és művészeink mind a szemlélődés mesterei. A látszatcselekvésbe torkollott újkorra gondolva, ezért írhatta Hamvas Béla, hogy még a teljes magyar passzivitásban is lát pozitívumot: „végigaludta ez a nép az utóbbi két évezredet” [...], „ami ma mindenképp több, mint tevélegesen részt venni...” (ebben a borzalomban). A gond az, hogy ma már egyre kevésbé tudunk ily módon „aludni”. A szemlélődés helyét átvette az aléltóság, valami külsődlegességbe, az egyre gépiesebb dolgokba való belefeledkezés. Ezért valóban ördögi dolog a technika, hiszen mechanikus alatószerei a létezéstől fosztanak meg. A belső életünket feladtuk a könnyebbhez, a könnyedébbhez, azaz a külsődlegeshez való idomulásunkban. A gépies világ halálos életmód népünk, kultúránk számára. A lelket, szellemiséget őrző passzivitás, a szemlélődés feladása végzetes. Lelkében megbillent népünk nem képes önmagát a gyorsuló káoszból kivonni, nincs mersze és ereje a teljes külsín hamisságát a maga egészében elvetni. Rabként él benne, s ami szomorúbb, a vak kényelem rabjaként, ezért már alig képes valamit megőrizni az örök mozgíthatatlant birtokló lelkiségéből. Pedig az elkövetkező idők valódi, teremtő cselekvésének ez lenne az alapja. Túlélésünk záloga lesz tehát magunkban megadni és fölismerni ezt az esetünkben „alföldi” mozgíthatatlanságot. Nem ismertünk még egy ilyen kort, mint amilyen a miénk, amelyben a lélek ennyire érzéketlenné vált volna. Tömegjelenség a lelki élet elől menekülő embertömeg, a tompaságból természetszerűleg a bestialitásba süllyedő emberanyag. Mindeddig elképzelhetetlennek tűnt, hogy tömegek szakadhasanak el a táj szellemétől, le a tájról, és hogy begubózva, egy elkülönülő, steril művilágba meneküljenek. Ha volt is ilyen egykoron, azt amikor kellett, eltörölte az idő. Olyannyira, hogy még emléke sem maradt. Hacsak nem vesszük Szodomát és Gomorát komolyan.

Mindenkinek gyorsabban ver a szíve, ha szülőföldjéről van szó. Ősi titok ez is, amivel egyre kevésbé vetünk számot. Pedig nekünk szánt, ránk mért, ki-méríthetetlen erőforrás. Még mindig nem mondjuk fennhangon: a szülőföld végleges elhagyása, a sors elől szökdösés újabb kori divatja természetszerűleg csak szétmorzsolódott, csonkolt életeket szülhet még akkor is, ha a messze-ségben tejben-vajban fürdik valaki. Tudatosítani kell, hogy nincs más útja a boszorkák által tejben-vajban fürdetett vándorlegénynek, mint kiszakadni e halálos kényelemből, és visszatérni élete origójához, gondjai – léte – valódi csomópontjához. Hogy ereje teljében küzdhessen meg a sors kikerülhetetlen hétfejű sárkányával.

Lehangoló a tájkép, ha ma a sajátos arcú magyar kultúrát keressük: mind-össze itt-ott fölcsillanó magányos szigetek, részek és morzsák. Többszörfel tel-jes tudatlanság a sajátosságok felől, és a beömlésztett arctalanság majmolása. Nemcsak a sajátos arculatról, hanem immár a saját arculat szükségessége felől sem tudunk. Az Isten- és Világ-tudat után – törvényszerűen – megszűnőben az Ön(nönvaló)tudat(a) is.

Eddig a magyar nyelv (mögötti szellemiség) erejét példázta például a magyar költészet különös újkori története is. Az utóbbi évszázadok alatt sokféle verselésmóddhoz igazodott, fölszippantva azok tartalmát, ritmusát, zeneiségét, de költészetünk mégsem veszítette el arcát, hanem a változásban, bővülve is megtartotta saját jellegét, létértelmét. Persze, akkor még volt idő az emésztésre, és volt szellemi erő a külső hatást megemészteni, saját magunk-hoz igazítani. A gyorsuló időhöz igazodó lélek s a vele csökkenő szellemi erő, valamint az általa fölradott mögöttes morál ma elnagyolt, kisszerű és gépies válaszokat szül.

A lélek próbatételei ezek a végtelenül elkésztő állapotok. A Böhmén keresztül kinyilatkoztatottak szerint a Genezisben fanyarságból, fájdalomból, kínból teremtdött az első fény-szikra. A kérdés nem a mindenképpen bekö-vetkező megújulás eljövetele, hanem az, hogy „hányan s milyen állapotban »érünk át« a túlsó partra”. A teljes lépülés mélypontjához közeledve, de a megújulás fölemelő erejét még nem érezve, most mi a teendő?

A válasz sem új, a teendő mindegyre ugyanaz: a Teremtés dicsérete és folytatása, azaz a földi világ fölemelése. Bármely körülmények közt. Úgy em-lékszem, Pázmány Péter mondta: „A magyar dolga: Istent lásd és mondd.” A módszer is a régi: az áldozatos élet Isten, világ és ember iránt. Ami jelen-séggként új: hogy mindehhez immár szükségszerűen az egész civilizációval, a civilizáció teljes életrendjével szembe kell menni. Minden elemével, minden pillanatban. (Időszerű kifejezéssel: a normalitás fenntartása.) Ehhez tudato-san és határozottan ki kell lépni a csak tagadás és a kétségbeesés sötétjéből. A sötét pusztulást átlátva, belőle semmit sem letagadva, tudatosan az örök fénybe kell állni. Ha naponta nem tapasztaljuk az eredendő, el nem rontott

világot és annak áldó hatását, lelkünk, testünk elsorvad, szellemünk elalél. Közhelynek tűnő mondatok, amelyeket kimondani mindig könnyű, de megvalósítani, e végtelenen anyagelvű világ mindinkább elerőtlenítő zűrzavarában, rendkívül nehéz.

Végezetül: mit kér az alföld tőlünk?

Azonosulást, akár a többi Hely Szelleme. Minden hely szelleme egyetemes létkérdést formáz, hiszen kultiváltságot, magasrendű közösséget csak véleáltala lehet kialakítani, de az alföldin – azaz rajtunk – jellegénél fogva most egy (megújuló) korszellem fölmutatása múlik.

Mit mond nékem a pusztá? Ha pontosan tudnám, nem rajzolnám és kerülgetném újra és újra, majd ötven éve. A visszanéző, emlékező, földidéző rajztollon kívül nem bóklásznék minduntalan fényképezőgéppel, kamerával is fölötte. Fűszál, ember, szikes folt, látóhatár, felhők, nap..., mindezek volta nékem – itt – a világ legizgalmasabb dolga. Valószínű születés előtti a vonzalom eredete. A mozdulatlanok tűnő látványt az idő múlásával mindinkább lényeginek érzem, és ahogy öregszem, egyre erőteljesebb alászállásra sarkall. Úgy érzem, ha nem ölelhetem önmagamban is e síkságszelet világos képét, akkor elvesztem. Mert itt az orrom, az orrunk előtt a megoldás, csak le kéne hajolni...

Bizton érzem, hogy e táj szelleme, genius locija jóval többet kínál, mint a megzavarodott lélek öntisztítását, gyógyítását. A mozdíthatatlanság géniusza egy régi-új kultúra alapzatát őrzi a mélyben és a magasban. Itt van nekünk ez az Isten adta táj, amelynek egyértelműsége szinte kiköveteli a megújulást. Olyan szerves – nem merev, dogmamentes – életrendet kínál, amelyet eddig az ősi, kiművelt kultúrák biztosítottak. Az Örök békességét, nyugalmat, rendjét. Az örökkévalón mért pillanat felelős magatartásával. Ha fölnövünk hozzá.

Gyönyörű részeket láttam már az alföldi szellemből a művészetben megvillanni. Valami megfogant, és csírázik. De teljes életműveket még nem tapasztaltam. Csak torzókat. Mert önnönmagukat nem sikerült letisztítani, kibontani és művelni (kultiválni) a teljesség jegyében.

Minőségelvű és sokszálú, azaz mérhetetlen szeretetet igénylő feladat e hely szellemének éltetése. Innen a nehézsége, ugyanakkor ez a megtartó ereje is.

ABSTRACT • All great cultures, which we regard as expressions of the universal spirit, spring from the spirit of the place. Genius loci is a mysterious manifestation of the creative force in its detail and as a whole, and it is an organic unity, a characteristic feature on the face of the world all over the world. Its emphases are different everywhere since the world of phenomena lives by differences; no two blades of grass are alike. Cultures, nations, peoples, families, individuals, animals, plants, etc., are somehow subordinate to the genius loci. Naturally, only those who live on it and with it can unfold the complete answers, namely through their fate, since the spirit of the landscape offers much more than the self-purification and healing of the confused soul. It provides an organic – not rigid, dogma-free – way of life ensured by ancient, polished cultures: eternal peace, tranquillity and order. The recent fashion of permanently leaving one's homeland and running away from one's fate can naturally only give birth to crumbled and truncated lives, even if one lives in the lap of luxury afar. It must be made clear that there is no alternative than to break away from this mortal comfort and return to the origin of one's life: to praise and continue Creation, i.e., elevate the earthly world. The means to this is also timeless: a life devoted to God, the world and people. What is new as a phenomenon, however, is that for all of this, it is now necessary to go against our civilisation in its entirety, and its whole way of life. With every element, every moment. To do this, one must consciously and resolutely step out of the darkness of denial and despair and rediscover the life-giving environment of the spirit of the place to remain and thrive in one's homeland.

KEY WORDS • **culture, genius loci, plains, Járás, art, civilization, homeland**

SAŽETAK • Sve velike kulture, koje smatramo izrazima univerzalnog duha, izviru iz duha mesta. Genius loci je tajanstvena manifestacija stvaralačke sile u njenim detaljima i u celini, i organsko je jedinstvo, karakteristično obeležje na licu sveta, celog sveta. Njene karakteristike su svuda različite, pošto svet pojava živi od razlika, ne postoje dve iste travke na svetlu. Kulture, nacije, narodi, porodice, pojedinci, životinje, biljke itd. nekako su podređeni genius loci. Prirodno je da samo oni koji žive na njemu i sa njim mogu da razotkriju najpotpunije odgovore, i to kroz svoju sudbinu, budući da duh pejzaža nudi mnogo više od samopročišćenja i isceljenja zburnjene duše. Nudi organski – a ne krut, bez dogme – način života koji su obezbedile drevne, zrele kulture: večni mir, spokoj i red. Nedavni trend trajnog napuštanja zavičaja i bežanja od sudbine može, prirodno, samo da rodi izmrvljene i okrnjene živote, pa makar neko živeo kao bubreg u loju u daljini. Moramo prihvatiti da nema drugog načina nego da se otrgnemo od ove smrtne udobnosti i vratimo izvoru života: da veličamo i

nastavljamo Stvaranje, odnosno uzdižemo zemaljski svet. Metoda ovoga je takođe drevna: požrtvovani život prema Bogu, svetu i ljudima. Ono što je novo kao pojava, međutim, jeste da je za sve to sada potrebno suprotstaviti se čitavoj civilizaciji, celokupnom stilu života civilizacije. Svakom njegovom elementu, svakog trenutka. Da bi se to postiglo, mora se svesno i odlučno iskoračiti iz mraka poricanja i očajanja i ponovo otkriti životvorno okruženje duha mesta, kako bi se opstalo i napredovalo u otadžbini.

KLJUČNE REČI • **kultura, genius loci, ravnica, Jaraš, umetnost, civilizacija, otadžbina**

ILLUSZTRÁCIÓK • 11–17. oldal: Járáson (Bicskei Zoltán rajza)
17. oldal, alsó kép: Cigonya a Járáson (Bicskei Zoltán rajza)
19–23. oldal: Járáson (Dobó Tihamér festménye, festményrészlete, rajza)

Beérkezés időpontja: 2024. szeptember 18.

Elfogadás időpontja: 2024. szeptember 30.

„CSAK AMI LESZ, AZ A VIRÁG” *Jövőszemlélet a Könyvek könyvében*

“ONLY BECOMING BLOOMS AT ALL”
Perspective on Future in the Book of All Books
„SAMO PREDSTOJEĆE, ONO CVATE”
Perspektive budućnosti u Knjizi nad knjigama

REISINGER JÁNOS
PhD, irodalomtörténész
az irodalomtudományok kandidátusa (MTA)
Oltalom Alapítvány, kuratóriumi elnök
reisinger.janos@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • „Mi az idő? Ha senki nem kérdezi tőlem, akkor tudom. Ha azonban kérdezőnek kell megmagyaráznom, akkor nem tudom” – Augustinus *Vallomások* című művének híres gondolatát másfél évezrede sokan idézik, a legújabb időkben is – Kantig, Heideggerig. A hippói püspök előtt hétszáz évvel Arisztotelész is kategóriái egyikévé tette az időt, legszorosabban a cselekvéssel hozva kapcsolatba. E tanulmány a minőséggel párosítva tárgyalja először a költészet megnyilatkozásaiban vázlatosan, majd a *Biblia* tanításait idézve részletesebben, és csak a történelmi időre szorítkozva az idő kérdését. Egyáltalán nem szól az egyéni és a nemzeti időről, viszont részeire bontja a bibliai jövendöléseket, a perspektivikus, pillanatkép-, kettős, idői és Izrael-próféciaák mibenlétét.

KULCSSZAVAK • idő, jövő, történelem, proféciaák, költészet,
filozófia, lét

Emberi létezésünket végigköveti néhány alapvető tény és az ezekkel együtt járó meggondolás. Egyetlenegyem emelünk ki közülük, és tesszük vizsgálat tárgyává: ez pedig az idő.

A hétköznapi tapasztalásban és az azt leképező szóhasználatban is gyakran hallhatunk róla. Mindannyian sokat küzdünk vele, érte vagy miatta. Ha pedig az európai gondolkodástörténet csúcscsúcsaira merészkedünk, mintegy 2400–2500 éve a legfőbb vonulatot képezi az idő felfogása a preszókratikusoktól Heideggerig.¹ Szókratész és Platón filozófiáját Arisztotelész teljesítette ki – nem mindig mestereinek szándéka szerint – *Organon* című hatalmas művé-

ben, melynek egyik része a *Kategóriák*, benne tíz kategória feltüntetésével, melyek: a szubsztancia, a birtoklás, a minőség, a mennyiség, a viszony, a helyzet, a tér (hely), az idő, a cselekvés és az elszenvedés.²

Részletező időelméletet Arisztotelész nem hagyott ránk – persze életművének csupán negyven százalékát ismerjük, szemben Platónénak száz százalékaival –, később pedig maga is igyekezett szűkebbre – hol nyolcra, hol meg négy-ötre – vonni a kategóriák körét. Etikái – élükön a páratlanul gazdag tartalmú *Nikomakhoszi etikával*, melyet fiának írt – mélységes bepillantást engednek időszemléletébe. A sztoikusok, Epikureusz, Seneca, Augustinus (*Vallomások*), Kant, Hegel, Bergson ezt igazában sosem haladták meg, bár sok részletmegfigyeléssel gazdagították.³ Kant például két kategóriára: a térre és időre szűkítette minden emberi létezés körét.⁴

¹ Parmenidésztől, az eleai iskolától beszélhetünk az időfelfogás egyre nagyobb előtérbe kerüléséről. Legújabban Stephen W. Hawking összegezte ezeket: „Az időnek legalább háromféle irányítottsága van, azaz három szempont is megszabhatja irányát. Legelőször is ott a termodinamikai irány, amely mentén a rendezetlenség vagy entrópia nő. A második a pszichológiai irány. Ez arrafelé mutat, amerre érzékeink szerint halad az idő; ebben az irányban a múltra emlékezünk, és nem a jövőre. A harmadik pedig a kozmológiai irány. Ez az az irány, amelyben a világegyetem tágul, nem pedig zsugorodik” (HAWKING 1988). – Megjegyezzük, hogy a maga összetett mivoltában csak a romantika utáni költészet merül el ebben a tárgykörben: Valéry: *Cimetière marin / Tengerparti temető*; Ady: *Az idő rostájában*; Babits: *Esti kérdés, Hadjárat a semmibe*; Kosztolányi: *Ének a semmiről*; József Attila: *Eszmélet*; Pilinszky János: *Apokrif* stb. Több mint figyelemre méltó az utóbbi magyar költő szemlélete, aki kisesszéiben következetesen „múltunk reményé”-ről beszél, és nem emlékezetéről: „Anélkül, hogy a tényeken valamit változtatna, javarészt itt, a múlt küzdőterén zajlik le minden ember drámája azzal a rosszal szemben, amit – a pusztá tények szintjén – visszavonhatatlanul elkövetett... Ilyen értelemben mondhatjuk azt, hogy múltunk a mi legfőbb reményünk. Mivel paradox módon igazában csak az megváltható, ami megváltozhatatlan” (PILINSZKY 1984: 464).

² ARISZTOTELÉSZ.

³ Ahogy Heidegger a létkérdés (Seinsfrage) elhanyagolását vetette a Platon utáni filozófia szemére, Bergson azt, hogy az egészen más természetű időt a térhez hasonlóan kezelték, azaz egynemű részekre bontható kiterjedésként képzelték el. Ez a newtoni „egyenletesen folyó idő” (tempus quod aequaliter fluit), mely kielégíti a *temps*, de nem a *durée* követelményeit. Lásd: BERGSON 1888; BERGSON 1896; BERGSON 1907; BERGSON 1922. – Bergson filozófiáját a Párizsban nála tanuló Dienes Valéria ismertette meg Babitscsal, aki nagy tanulmányt írt róla *Bergson filozófiája* címmel (BABITS 1910).

Az időszemléleten belül ezúttal a történelmi jövő felfogásáról szeretnénk szólni, de nem a filozófia, hanem előbb vázlatosan a magyar költészet, azután pedig részletesen a világirodalomban a *Könyvek könyve* címmel megtisztelt *Biblia* alapján.⁵

„KÖLTŐK ÁLTAL ÉPÜL IGAZÁN MARADANDÓ”

Felvethető a kérdés, miért kezdjük vizsgálódásainkat nem a vallás- vagy a filozófiatörténet időre vonatkozó kijelentéseinek bemutatásával, hanem a jelentékeny költői megszólalások felidézésével? Mi az oka, és főleg mi a célja ennek?

Több okra és célra lehet rámutatnunk. Egyrészt arra, hogy a vallások tekintetében uralkodó tanításbeli zűrzavarokat nem szeretnénk az olvasókra hárítani a 96. zsoltár 5. verse és az azt megerősítő Pál apostolnak a Korinthusbeliekhez írt első levele (10:19-20) fényében, mely a magunk részéről a keresztény álláspont alapja. Ami a filozófiát illeti, annak történetében nem kevésbé hatalmasodott el értelmezésbeli káosz, hogy csak egyetlen ismeretelméleti (episztemológiai) problémát érintsünk: az empirizmus és a racionalizmus évszázadok óta tartó párharca következtében, melynek megoldása vezérelte a kanti kriticismust. Magyarul: az emberi megismerés a tapasztalatból vagy az értelemből kell hogy vezérelve legyen, vagy mindkettő párosításából? Ugyanakkor, ha az egyik, ha a másik, ha a harmadik, a „Mindен dolgok mértéke az ember”⁶ görög felfogásához mérjük-e a tudást és az

⁴ Kant hosszas vizsgálódása a térről és az időről rendkívül tanulságos. Augustinusnak a *Confessiones*-ében (XI. könyv, 14. fejezet) olvasható szavai keltették fel a figyelmét: „Mi tehát az idő? – Ha senki nem kérdezi tőlem, akkor tudom. De ha valaki kérdezi, s meg kell magyaráznom, akkor nem tudom.” Azután a Leibniz–Clarke-levelezés mélyítette el benne a kérdést: „Ha nem volnának teremtmények, a tér és az idő is csak Isten ideáiban léteznének” – érvelt Leibniz. Arisztotelész újragondolását több szempontból is elvégezve jutott a két kategóriához mint „transzcendentális idealitáshoz” (KANT 1781: 26–29), ugyanakkor még harmadik kritikájában is azt írta, hogy „az általános időtan nem biztosít úgy elegendő anyagot egy egész tudományhoz, mint a tiszta tértan (geometria)” (KANT 1799: 118). – A kérdést alaposan taglalja: MARTIN. A magyar szakirodalomban: TENGELYI 1988: 71–87.

⁵ E tanulmányom előzményei: REISINGER 2004; REISINGER 2005; REISINGER 2010, 2020; REISINGER 2016; REISINGER *Bibliai kronológia* (Megjelentés előtt).

⁶ Protagorasz (i. e. 481–411) görög szofista filozófus elhíresült mondása, mely töredékeiben maradt ránk. Lásd MÜNZ.

azon alapuló gyakorlatot, vagy isteni mértékhez, melyet nem csupán a *Biblia* hangoztat,⁷ hanem az előbb idézett görög hagyomány egyik korábbi kiválósága, Hérakleitosz híres három szóba – éthosz antropo daimon – tömörített meghatározásával?⁸ Miért tette a költői megszólalást maga a legnagyobbnak tartott 20. századi gondolkodó, Martin Heidegger messze a filozófiai megszólalások elé, a hölderlini verssorra hivatkozva: „Költők által épül csak igazán maradandó”?⁹

Másrészt azért vetjük előre a maradandó költői vallomásokat, mert minden gondolkodó embert szeretnénk bevonni a közös eszmélkedés menetébe, s erre a rövid, velős költői beszéd¹⁰ meghallását célravezetőbbnek tartjuk, mint a jóval nagyobb szakértelmet követelő és gyakran a szellemi zabhegyezésbe vesző filozófiai beszédet, melyre az utolsó figyelmeztetést Wittgenstein koppanós mondatai képezték mintegy koporsó-beszögelésként.¹¹ Blaise Pascal

⁷ Bibliai igék a mérték megválasztásáról: Jn 17:17, Mk 12:24, Ésa 34:16, 55:8-11, 5Móz 6-9, Jel 22:18-19. stb.

⁸ Bár Protagorasz előbb idézett mondasát Hérakleitosz panta rei (minden mozog) tanával is összhangba szokták hozni, az efézusi bölcselő meglátásunk szerint a szigorú mérték (logosz) felfogását vallotta. E három szavát a magyar fordítások – Kerényi Károly, Hamvas Béla – nem értelemszerűen adják vissza, mint Martin Heidegger, aki külön is figyelmeztetett a három kifejezés archaikus értelmére: a daimón a régiségben 'Isten', az éthosz pedig a pásztorvilágban 'tartózkodási hely', ahol a nyáját szem előtt tarthatták. Így a mondat körülírással: 'Az ember annyiban ember, amennyire Isten közelében él', vagy 'Az ember tartózkodási helye az Isten'. [...»éthosz antropo daimon«, sagt Heraklit selbst: »Der (geheure) Aufenthalt ist dem Menschen das Offene für die Anwesenheit des Gottes (des Un-geheuren)«" (HEIDEGGER 1947: 119)].

⁹ A részlet Hölderlin *Andenken* című verséből való: „Was bleibet aber, stiften die Dichter”. – Tandori Dezső fordítását kissé gyengének tartjuk: „De ami marad, az csak költők műve”. „[...] Im Wissen um die Endlichkeit kann einzig der Dichter das Andenken als etwas Bleibendes stiften” (HEIDEGGER 1992b).

¹⁰ A beszédfajta – hétköznapi, stilizált, retorizált, poétizált beszéd – között az utóbbit tartjuk a legkifejezőbbnek. Lásd NÉMETH G.

¹¹ „Amit egyáltalán meg lehet mondani, azt meg kell mondani világosan, amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” (WITTGENSTEIN 111). – Egyébként ennek szellemében az idő kérdésének tudományos megválaszolása is eleve kudarcra van ítélve, mert sem a semmiből való teremtetés (creatio ex nihilo), sem az örökkévalóság fogalmával sem a fizika, sem a filozófia nem tud mit kezdeni. E fogalmaknak a Biblia akkor is tartalmat ad, ha – kétségtelenül – elfogadása hitet feltételez. Lásd: 1Móz 1:1-3, Róm 4:17, Zsid 11:3, Mt 8:8-13.

nak, ennek az európai filozófiai hagyományból több tekintetben is kilógó és mégis meghatározó gondolkodónak komoly intelmei szerint¹² nem ellentétek képzését vagy (látszólagos) megoldását tekintjük célunknak, hanem a közös gondolkodásnak lépésről lépésre haladó és minden újabb lépésnél kölcsönösen egyeztetett előrehaladásában hiszünk. Hogy azonban ez sziszifuszi fáradozás ne legyen, az igazi költői beszéd gyorsaságához folyamodunk.¹³

Harmadrészt stílusosan sem az értekező próza tanulmányi-dolgozati formáját tartjuk legkönnyebben befogadónak, hanem az esszéisztikus, természetesen eredeti montaigne-i vagy Francis Bacon-i alakmása szerint, kellő jegyzetapparátussal a tarsolyában, de sohasem felhígított jelenkori állapotában. A magyar könyvészetben ragyogó elődökre tekinthetünk vissza Berzsenyi Dánieltől Arany Jánoson át Babitsig,¹⁴ Kemény Zsigmondtól Péterfy Jenőn át Fülep Lajosig,¹⁵ külön is kiemelve Pilinszky János kisesszéit.¹⁶

Hosszúra nyúlt megokolásunkat remélhetőleg messze meghaladják most már az idővel kapcsolatos költői megnyilatkozások. Tanácsos ezek sorát egy-egy nemzeti költészet leghíresebbnek tartott darabjaival kezdenünk.

Ha például egy francia literátus embert megkérdeznénk, számára a 800–900 éves francia költészetből mely verssor idéződik fel szívenütő üzenetként, bizonyára Lamartine-t idézné: „Oh temps, suspends ton vol!”¹⁷ Ha ilyen messzire nem mennénk, egy román vagy romániai magyar versértőt faggatnánk – megtettem magam is pár éve –, bizonyára Tudor Arghezi *Tes-tamentumát* említené, vagy Eminescu *Glosszája* mellé tenné le voksát. A sort folytathatnánk tovább – és milyen szép is lenne, ha az egyre elvaduló emberiség körében ilyen sorokat folytató könyvek jelennének meg, és nem egymásra irányuló sorozatlövések harctereken, gazdaságban, kultúrában...

No de félre az álmodozásokkal, lépünk sietve a mindössze 400–500 éves magyar költészet mezejére, ha már elhagytuk szomszédunk 300–400 éves megnyilatkozásait.¹⁸

¹² Pascal *Les Pensées* (Gondolatok, 1669) című posztumusz művének a vita helyett az egyeztetően előrehaladó gondolkodási stílusát részletesen elemzi PRANCZ.

¹³ Lásd Arany János *Intés* című költeményét!

¹⁴ Berzsenyi Dániel: *Poétai harmonistica*, ARANY; BABITS 1978.

¹⁵ Kemény Zsigmond: *Forradalom után*, PÉTERFY; FÜLEP.

¹⁶ PILINSZKY 1984, válogatásban, PILINSZKY 2013.

¹⁷ Lamartine: *Le lac*. „Állj meg, szárnyas idő!” (Szabó Lőrinc fordítása).

¹⁸ A román költészet egyébként rendkívül gazdag ilyen típusú versekben a Mioricától Lucian Blaga *Muzika venturului* (A szél muzsikája, Áprily Lajos fordításában) című költeményéig.

Füst Milán az egyik legszebb magyar versnek nevezte Berzsenyi *A közelítő tél* című költeményét.¹⁹ Lamartine-hoz hasonló híres sorai: „Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül, / S minden míve tűnő szárnya körül lebeg! / Minden csak jelenés; minden az ég alatt, / Mint a kis nefelejcs, enyész.”²⁰ Ez valóban nagyszerű antológiadarab, s hozzá hasonlókat, ha nem is ennyire kidolgozottakat, még találunk a honi földeken. Csak Babitstól egyedül: „Miért a végét nem érő idő?” (*Esti kérdés*); „Ó, te jövő, aki jössz, és senki se tudja, hogy itt vagy, / Jössz, és senki se lát, jössz sűrű fátyol alatt, mit hoztál / idegen, mit, mit viszel el?” (*Május 23 Rákospalotán*); „Mint makacs ellenség, a ravasz jövendő / fölégett mezőkön lassan vonul vissza / kincseit mind messzebb rejti ő, / míg végülis inkább a kútba hajítja...” (*Olyan az életünk...*); „Mily kicsi minden emberi történés” (*Mint különös hírmondó...*).

De ne keressünk ebből a rendkívül gazdag – szélességében-mélységében sajnos mindmáig feltáratlan és így kiaknázatlan lelki-szellemi kincstárból –, ezekhez mérhető gyöngyszemeket. A legeslegértékesebbeket emeljük fel, melyek nem értek bele antológiákba, vagy még ezzel is elkerülték a méltó figyelmet.

Ilyen Arany János *Toldi estéjének* (VI. 27.) az egyetemes és az egyéni időt megvilágító két sora: „Dejszen ami elmúlt az meghalt, elveszett – / Virrasztója is úgy jár: az emlékezet.”

Ez a két vesszor valóban megállít, sőt le is cövekel. Ahogy a német nyelv nevezi a költészetet – Dichtung, azaz sűrítmény – Aranynak ez a két sora. Régies, (paraszti) tájnyelvi felütését, a „dejszen”-t ma már alig használjuk. Szótárak szerint ’Mentő vagy fenyegető bizonyítást, erősítést fejez ki, némi nyomatékkal.’²¹ Arany 1848-ban – nagy idők forgatagában született, s akkor ki sem adott – elbeszélő költeményében az öregedő Toldi mondja ezt a barátjának nevezett királynak, innen a parasztból a főúriba forduló nyelvi jelenség, finoman érzékeltetve, hogy senki sem kerülheti el e világon sorsát...

De miért hoz az idő elmúlást, s abban is a legrettenetesebbet, a halált? Miért a későbbi heideggeri szóhasználatnál *Sein zum Tode* az emberi lét? S miért ennek a szörnyűségnek mintegy allegorikus Hóhéra, Bitója – az idő? Az egyéni életünkben igenis véget érő idő, a történelemben látszólag végeérhetetlenül a sírgödörökbe taszító idő, úgy, ahogy azt néhány évvel a *Toldi estéje* után Petőfinék, Aranynak is nagy mestere kifejezi: „Mint a földmivelő

¹⁹ FÜST.

²⁰ A magyar költészet legnagyobb műveinek tematikus feldolgozását a *Világszem* című (I–II. Sola Scriptura, 2014–2015) antológiában és annak értelmező anyagában kíséreltem meg.

jól munkált földbe magot vet / S várja virulását istene s munka után / Úgy a sírokkal felszántott földbe halottait / Hordja koronként a végtelen embe-
riség. / És haloványan a dús a szegény és a koronás fők / Mennek alá, víg bús,
balga, mogorva vegyest.”²²

Arany sorai az idővel kapcsolatban a halál egyetemes uralmát sugallják, hiszen az először elhangzó „meghalt”-ra mintegy újra rákoppint az „elmúlt”, s azután még kérlelhetetlenebbül az, ahogy az emlékezet halálát, elmúlását is hozzáteszi, a Kölcsey által fordított híres Szapphó-vers felütéséhez hasonlóan: „Emlékezet nem fog maradni felőled a halál után / Nem fűztél rózsalom-
bot piériából homlokodra...”²³

A halál tehát az elefánt az idő porcelánboltjában, mely mindent tönkre-
zúzott. Jött persze utána egész elefántcsorda is: fájdalmak, szenvedések, ku-
darcok, megalázások formájában. Sem az idő, sem az emlékezet nem képes
erőt venni rajtuk. Gyökerében a görög–római, azon belül is a sztoikus elgon-
dolásokból táplálkozik Arany János két verssora, miként egész költészete is,
hiszen Toldi Miklós az ő fő-fő alteregója, szócsöve, a paraszti (hajdú) és a
magaskultúra e tekintetben egyesítő szándékával, ahogy szintén e művében
írja: „Mert ha gyalu nélkül bunkósbort az elme / Gyakran kétélű tör lesz az
kiművelve.”²⁴

Arany szkepticizmusa jelzi az időszemlélet megoldatlanságát. S ezért há-
lásak lehetünk neki. Az időnek – hamleti szóval szólva – kikökönt valósá-
gát ugyanis csak az örök életbe való visszatalálás állíthatja helyre. Sem Arany,
sem az utána mindmáig tartó időszakok nem ebbe az irányba indultak el sem
a közgondolkodásban, sem a művészetben egyetemes elszánással és erővel.
Nagy művek ennek ellenére is születhettek, de igazában megrendítőek aligha.
A tragikus világlátást az elégikus háziasította, az időn uralkodó halál egyre
inkább az élet végső kilátástalanságát sugallta, ugyanakkor fedte is el, a kö-
vetkező évszázad már az *Ének a semmiről* költőjéé, akinek versei az egyébként
addig is nagyon gazdag magyar költészetbe újabb nyelvi gazdagodást hoztak:
„Beh jó nekem, hogy nem kell élni, / csak az üllőre ráalélni, / engedni szépen,
mit se tenni, / csak fájni így és várni, lenni.”²⁵

²¹ CZUCZOR–FOGARASI.

²² Vörösmarty Mihály egyik legutolsó költeménye ez az epigramma: *Mint a földművelő...* Ehhez kapcsolódik legutolsó műve is: *Fogytán van a napod...*

²³ Sappho rövid versének később számtalan hasonló párdarabja lett a költészetben, de a prózaírodalomban is, Horatius *Exegi monumentum*ától Pascal *Le dernier acte est sanglant*-jáig.

²⁴ Toldi *estéje*, V. 12.

²⁵ Kosztolányi Dezső *A vad kovács* című költeményéből.

Nagy(szerű) magyar verseket idéztünk az időről, Shakespeare – „kizökkent az idő; – ó kárhozat. Hogy én születtem helyre tolni azt” – dallamára.²⁶

A bevallott megoldatlanság emberi magasan forduljunk most a *Könyvek könyvéhez*.

KRONOSZ ÉS KAIROSZ – A BIBLIA KÉTFÉLE IDEJE

Az arisztotelészi kategóriákban az „idő” mellé legszorosabban kívánczó fogalom a *Biblia* szerint a „minőség” lenne. A bibliai tanítás szerint ugyanis azzal, hogy az örök életre teremtett ember a teremtés jó rendjébe beengedett Rossz által halandóvá vált, minőségileg más létformába lépett át. Az örökkévalóságra beállított időt összezúzta a másokért élés törvénye helyett a magáért élés törvénye, mely leépüléshez és megsemmisüléshez vezet. A bűn bibliai meghatározása matematikai pontossággal hol igazságtalanságnak, hol céltevesztésnek, hol törvénytelenységnek nevezi ezt a szeretettel ellentétes életelvet.²⁷ Jézus Krisztus ezt a torzulást hazugságként és embergyilkosságként minősíti.²⁸ A Rossz világunkban való megjelenése minőségileg átalakította az időt egyéni és történeti vetületében egyaránt. A jót, bármily tartós is, a bűnbeesés óta látjuk kérészéletűnek, a rosszat pedig, bármily kurta legyen is, felejtethetetlenül hosszadalmasnak, vagy létünket erőteljesebben meghatározónak. Az idő tehát felborult, nem magától, hanem a rossz megjelenése folytán. Amit Henri Bergson a 19–20. század fordulóján a *le temps* (az idő) és a *la durée* (tartam) kettősségével jelölt, mint a külső, kronometrikus és a belső, tudatunkban leképezett idő szembeállításával, voltaképpen csak laicizált változata a *Biblia* által régóta szóba hozott kronosz–kairosz ellentétének.²⁹

A bibliai iratok közül ezt a felfogást először az a nagy hatású s máig sokféleképpen vitatott könyv szólaltatja meg, melyet sem apokrifnak, de még antilegomenának³⁰ sem nevezhetünk, mégis megannyi támadás keresztüzzében áll: a *Prédikátor könyve*, a *Kohélet*. Ebben bölcs Salamon keresetlenül kimondja, hogy a Rossz által felforgatott, „kizökkent” idő aláasta a földi lét, az emberi élet értelmességét. Ez a könyv refrénként visszatérő kifejezése, a „hiábavalóság, minden hiábavalóság”³¹ feljajdulása mindvégig fenntartott, soha

²⁶ Shakespeare: *Hamlet*. I. 5. – Arany János fordítása.

²⁷ 1Jn 3:4., 5:17, Róm 3:20/b.

²⁸ Jn 8:44.

²⁹ Lásd a 4. jegyzetet, illetve 1Thessz 5:1–10., Préd 12:1 és sk.

³⁰ Antilegomena, vagyis egyesek és zsinatok által vitatott könyv összesen négy található az *Ószövetségben*: *Eszter*, *Példabeszédek*, *Énekek éneke*, *Ezékiel*; a többi homologoumena, sohasem vitatott, és ezek közé tartozik Salamon *Prédikátora*.

³¹ Préd 1:2, 2:12, 16, 18, 20, 22, 24, 27, 4:1–4, 7, 8, 16, 11:8, 12:2, 10.

nem szűnő mondanivalója. A kétféle időt, időérzékelést rendkívül hatásos és tömör mondatokkal ragadja meg, mint például, hogy Isten „adta az örökkévalóságot az ember elméjébe”, „egyesnek teremtve az embert, de az keresett sok kigondolást”, s így „az egyetlen meg nem egyesíthető és a fogyatkozás meg nem számlálható”.³² A kronometrikus idő mechanikussá torzulását szemlélteti a sokat idézett és félreértett 3. fejezet, míg Pásztornak nevezve a Megváltót a krisztusi megoldás szólal meg a 12. fejezet több megfogalmazásában.³³

Dávid, Salamon édesapja is „merő hiábavalóságnak mond minden embert, akárhogyan áll is”.³⁴ Habakuk próféta a történelemről hallatott öt jajmondásában ugyanezt ismétli: „A népek a tűznek építenek és a nemzetek a hiábavalóságnak fáradoznak.”³⁵ Nem más Pál apostol állásfoglalása sem a meghatározóan fontos Rómabeliekhez írt levelében, így fogalmazván: „Mert a teremtett világ hiábavalóság alá vettetett, nem önként, hanem azért, aki az alá vetette.” Van reménységünk azonban, folytatja, „hogya maga a teremtett világ is megszabadul a rothadandóság rabságától az Isten fiai dicsőségének szabadságára”.³⁶ De még az egyik legelső keresztény irat, Jakab levele is a Prédikátort visszhangozza, az ószövetségi héber *hebel* ('lehelet, pára, hiábavalóság') kifejezést görögre fordítva: „mert micsoda a ti életetek? Bizony pára az, mely rövid ideig látszik, azután eltűnik...”³⁷

Nem csupán salamoni borúlátás vagy józanság a hiábavalóság emlegetése tehát, melyet (nem a korai, hanem) a kései sztoicizmus a *Biblia* tanításaiból kiszakítva és egyoldalúvá téve a zászlajára tűzött mind az európai gondolkodás, mind pedig a költészettörténetben Spinozától Simone Weilig, Corneille-től Gottfried Bennig, s amelynek a magyar költészetben eszmeileg vitatható, ugyanakkor esztétikai minőségében párját ritkító remeke Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitasa*.

A Rossz világba engedése óta – Jézus Krisztus szavai szerint – „Sátán a világ fejedelme”.³⁸ Az Isten által teremtett élet minőségileg megváltozott. Az idő is egészen mássá alakult. Döntő csapást a bűn végső következménye, a halál mért rá, de az addig tartó évek nagyobb része is „nyomorúság és fáradság” lett a híres mózesi zsoltár szavai szerint.³⁹ Az örök élet az emlékezet és a reménység tárgyává zsugorodott, elvesztette hétköznapi valóságát. Ahogy Pilinszky

³² Préd 3:11/a, 7:29, 1:15.

³³ Préd 12:11-6, különösen 13.

³⁴ Zsolt 39:6.

³⁵ Hab 2:13.

³⁶ Róm 8:20-23.

³⁷ Jak 4:14.

³⁸ Jn 14:30.

³⁹ Zsolt 90:10.

Apokrifja kifejjezi: „Valamikor a Paradicsom állt itt. / Félálomban újuló fájdalom: / hallani óriási fájt!” A születéstől a halálig minden-minden más előjelet kapott. A társadalmi életben a „homo homini lupus” [’ember embernek farkasa’] jelenségét a Prédikátor így írja le: „Azt is láttam, milyen sok elnyomás történik a nap alatt. Láttam azok könnyhullatását is, akiket nyomorgattak, és nem találtam vigasztalóikat... Ezért boldogabbnak mondtam a halottakat, mint az élőket, akik még élnek, de mindkettőnél boldogabbnak azt, aki még nem lett, és nem látta azt a gonosz dolgot, ami a nap alatt történik.”⁴⁰

A *Biblia* legmeggrázóbb igéihez ereszkedtünk alá.⁴¹ Természetesen költői túlzás az a megfogalmazás, hogy aki még nem létezik, az boldogabb annál, aki már meghalt, vagy még inkább annál, aki most él. Hiszen a nemlétben nem dönthetünk létbejutásunkról, s ha többet fontolhatnak meg azok, akik – Weöres Sándor *Ábrahám áldozásának* kifejezésével – „nemlévőt a létbe rántanak”, ők sem gyaníthatják, minemű ember lesz utódaikból. Az ilyen nyelvi kifejezések azonban nem véletlenek és nem is ritkák a *Könyvek könyvében*, sőt, maga Jézus ad rájuk csattanós példákat!⁴² A világ, az élet minőségének megváltozása ugyanis a nyelvet, a kifejezésmódot is érinti. „Gazverte kert a világ” – hogy ismét szállóigévé vált hamleti kifejezést használjunk, a költészet legmagasabb, shakespeare-i csúcsairól.⁴³ Hogyan fejezheti ki kellőképpen az értelem az értelmetlent, milyen üzeneteket adhat az örökkévaló Isten az idő börtönébe zárt embernek? Kétségkívül jelentős kérdések. Az „örökkévalóság” legfeljebb a képzelet számára megragadható valamiképpen, a tól-tól az ig-ig-et latoló gondolkodás számára semmiképpen. Petőfi az „örökkévalóság tengerén” színekdochéjával próbálja közelebb hozni (*Szép napkeletnek...*). József Attila pedig így: „Ifjúságom e zöld vadont / szabadnak hittem és öröknek” (*Talán eltűnök hirtelen...*).

Miközben a világ kronometrikus ideje az értelmetlenségek garmadáját termeli, Isten egy más minőségű időt képez az egyes ember rosszból való kiemelésével és az emberi történelem célba juttatásával. A kronosz és a kairosz egymás mellett futó és sokszor egymásba ereszkedő útjának ellentétét az előbb idézett habakuki igék plasztikusan jelzik. Csak az első részt idéztük, most hadd adjuk folytatásával együtt: „A népek a tűznek építenek és a nemzetek a hiábavalóságnak fáradoznak. Az Úr dicsőségével azonban betelik a föld, amiképpen a folyamok megtöltik a tengert.”⁴⁴

⁴⁰ Préd 4:1-4.

⁴¹ Lásd még Jób 7. és Jer 20. fejezeit!

⁴² Mt 26:24., Mk 9:42-50. Vö. Abd 1:16.

⁴³ Shakespeare: *Hamlet*. I. m. Magyar fordításokban még: „gyomverte”.

⁴⁴ Hab 2:13.

Világosan kell értenünk e költői megfogalmazást. A világ eseményei egymás után jönnek, nem sok értelmet hordozva magukkal. Amit felépít az ember, azt csakhamar lerombolja, hogy legyen újra építeni való, hogy majd fölénk szökve újra lerombolhassa őket (Babits: *Az Isten és ördög...*, *Mint különös hírmondó...*). Schopenhauer erre hivatkozva próbálta a keleti ciklikus gondolkodást az európai (látszat)keresztény eszmerendszerbe ültetni, tanítványával, Nietzschével egyetemben, aki az általa „vulgarizált platonizmus”-nak hívott kereszténységet az örök visszatérés és a minden dolgok újragondolásának tanával kívánta felcserélni. E gondolkodók egyik hivatott magyar követője, Babits Mihály mondta, hogy a történelemnek szerint nincsen értelme.⁴⁵ A kronosz a ciklikus gondolkodást támogatja, a kairosz azonban a lineárisal áll elő, ami egyértelműen a bibliai megoldás.

Valóban nincsen értelem a ciklikusságban – sem a veszendő egyes emberi életnek, sem pedig közösségi létének és alakulástörténetének belülről, az emberi világból kitekintve. Ennek az értelemnek nyilvánvaló tagadását jelzi a maga közvetettségében a célelvűség, a teleológia, a finalista gondolkodás koronként ismételt feladása. A cél helyett elég az eszköz, ahogy Vörösmartytól (*Gondolatok a könyvtárban*) Madáchig (*Az ember tragédiája*) hirdeti: „Ez hát a cél és nincs vég semmiben? [...] A cél voltaképp mi is? / A cél megszűnt a dicső csatának. / A cél halál, az élet küzdelem. / S az ember célja e küzdelem maga.”⁴⁶

A Prédikátor 3000 éve leírta, hogy a belülről látott és megélt életnek nincsen értelme, hiábavalósággá vált, kilúgozta a Rossz. Értelmet az életnek s benne az életidőnek, az emberiség történelmének is egyedül külső, magasabb rendű értelem adhat, „akinek kegyelme jobb az életnél”.⁴⁷ Aki rendelkezik a létezés és benne az emberi élet tiszta felfogásával, s ezt romjai keretei között a gyakorlatban is győzelmesen bemutatja, tolhatja vissza a kizökkent időt az egyesek életében elfogadásával azonnal, a történelmében pedig szoros együttműködéssel a prófétai beszédet komolyan vevők gyarapodó sokaságával folyamatosan, évszázadról évszázadra. Egyedül Isten adhat – ha ugyan tud adni értelmet a kizökkent idő visszaállításával! Így a benne hívők minőségileg más – a forrongó világban is higgadt, nyugalmas életet élhetnek. Mert a bibliai gondolkodás beavató jellegű, minden lépésében megkívánja a teremtménynek Teremtőjével való együttgondolkodását, részvételét a bonyodalmak meg-

⁴⁵ Babits életművében többször is előfordul. Részletes kifejtése európai irodalomtörténetének *A világ mint akarat és képzet* című fejezetében (BABITS 1957).

⁴⁶ Madách Imre: *Az ember tragédiája*. XIII. szín.

⁴⁷ Zsolt 63:4.

oldásában. Ez a szintén salamoni – „akik engem szorgalmasan keresnek, / megtalálnak” – kíváncsi, a *Hegyi beszéd*től is megerősítve.⁴⁸

Vizsgálódásainknak itt azonban el kell hagyniuk az egyéni élet színterét, hogy minden erőnkkel a történelem idejére s azon belül is most már nem zaklatott múltjára, annál is vékonypénzűbb jelenére, hanem jövőjére figyelhessünk. Van-e, lehet-e értelmet találni abban? Az egyéni életnél jóval inkább beborított zűrzavarban? Létezik-e ezt a történelmet megvilágító külső fényforrás, melyet Petőfi Sándor sommásan „vérfolyamnak” nevezett (*Az ítélet*), vagy magunkra vagyunk hagyatva az emberi történelem hatezer éves őserdejében vagy modern, de annál veszélyesebb, félelmesebb alagútjában?

A BIBLIA IDŐSZEMLELETE – AVAGY KI A GYŐZTES?

Az összezagyvált és magyarázataiban – melyre sajnálatosan érvényes mindmáig a napóleoni mondás, hogy „A történelmet a győztesek írják”⁴⁹ – még inkább elködösített történelemben vajon találunk, találhatunk-e valami felismerhető, emberi ésszel legalább a gondolkodó kisebbség számára világosan értelmezhető vezérfonalat, mely emberi nemünk múltját össze tudja kötni a jelennel, és a jövőre nézve is megalapozott feltevéseket kockáztathat meg?

Az ókori görög kultúrában azért nem tekintették tudománynak a történetírást, mert túlságosan egyéninek, részrehajlónak, bizonytalannak tartották. A tudománynak mégiscsak ki kellene elégítenie a tárgyszerűség és a tárgyilagosság kívánalmait, eredményeit egyetemesnek kellene elfogadtatnia, igazságai megfogalmazása pedig nem csupán a vájtfulűeknek kellene hogy jelentsenek valamit. Történetírók voltak Hérodotosztól, „a történetírás atyjától” Thuküdidészen, Tacituson, Liviuson át Josephus Flaviusig, vagy még Ammianus Marcellinusig – maga a tudomány, a történettudomány azonban sehogy sem jött létre. Ezt a hagyományt – az elszigetelt, magányos vagy megfizetett történetírók sorát – folytatta a középkor Anonymustól Froissart-on át Bonfiniig. A történettudományt az iskolai oktatás gyakorlata hívta létre, így nem csoda, ha némi iskolásság hímpora maradt rajta mindmáig. Nemrég Romsics Ignác magyar történész kísérelte meg összefoglalni a történettudomány fejlődését *Hérodotosztól Harariig* című monográfiájában. Blikkfangos címénél is fájóbb azonban az a hiányossága, melyet a bibliai történelemszemlélet említetlenül hagyása jelent.

A *Biblia* a nagy ismeretlen – legalábbis a mai civilizációban. A *Der Bestseller ohne Leser* – ahogy egy róla szóló könyvcím mondja. Vagy egy másik:

⁴⁸ Péld 8:17. és Mt 7:7-8.

⁴⁹ Érdekes szállóige, melyet Napóleon után Churchillnek is tulajdonítottak, nem is szólva a toldásokról, melyek közül kiemelkedik a „...vesztesek vérével”.

*Der unbekannte Bestseller – Die Bibel.*⁵⁰ A felületesség mindig bántó, a tudományban azonban teljességgel elfogadhatatlan. Az emberiség könyvei között olyannyira nyomon követhető, a főcsapást hallatlan biztonsággal jelző, ugyanakkor népek múltjára is pontos tényeket érzékenyen felsorakoztató történeti mű a *Biblián* kívül keresve sem található. Ez a 66 könyvből álló iratgyűjtemény számol el egyedül az emberiség 6000 éves múltjával. Bár tárgya nem a kronosz ellenőrizhetetlen történelme, hanem a kairoszé, melyet a teológia „üdv történet”-nek is nevez, ennek felvázolása mögött felsejlenek „a világi történelem” kontúrjai is. A régebben lenézett *Biblia* történettudományi szerepére nézve Scheiber Sándor, a tudós rabbi állapította meg, hogy eljött az idő, mikor is a régészek a *Bibliával* a kezükben indultak ásatásaikra.⁵¹ Alig több mint száz év archeológiai és paleográfiai kutatásainak eredményéről számolt be egy újságírói, de komoly rendszerességről árulkodó könyv, az *Und die Bibel hat doch recht.*⁵²

Kevesen ismerik sajnos a *Biblia* történelemszemléletét, még kevesebben a saját történelmi szerepét profetikusan bemutató történelmi áttekintését az *Apokalipszis*ben.⁵³ Ennek a máig elnyúló ismeretlenségnek aligha találni természetesen magyarázatát. A magát több ízben is isteni eredetűnek állító *Bibliát*⁵⁴ nemhogy nem kedvelte, hanem egyenesen üldözte, és ma is üldözi a világ, s benne meglepő módon a kereszténynek mondott liberális teológia D. Strausztól Wellhausenen át Bultmannig. Már Dante arról számolt be a 13–14. század fordulóján, az állítólagos keresztény kultúra csúcspontján, hogy „a Szentírást meggyalázzák / mellőzve vagy értelmét elterelve”.⁵⁵ A reneszánsz és a felvilágosodás képviselői nem kis meglepetésként még kesztyűsebb kézzel bántak vele. Az egyházi visszaéléseket a *Biblia* számlájára írták. Nem emberek vagy intézmények eltorzulása ellen szálltak síkra, hanem magával a teremtető Istennel – ahogy azt Reményik Sándor *Elkéstetek* című versében megrendítő

⁵⁰ Siegfried Meurer, illetve a Klaus Berger és Johanna Rahner szerkesztette könyvek.

⁵¹ RAPCSÁNYI 126.

⁵² KELLER.

⁵³ Jel 11:3–13-ban azért „a két gyászruhába öltözött tanúbizonyság” az Ó- és az Újszövetség jelképe, mert küldetésüket a hatalmi kereszténység 1260 éves időszakában nagy nehézségek és üldözések közepette vitték véghez. A jelkép azonosításához maga Jézus Krisztus, az *Apokalipszis* szerzője (Jel 1:1) Zakariás könyve látomására (4:1–14) utal vissza.

⁵⁴ Egy könyv megítélésének legelső feltétele önvallomásának tudomásulvétele. Ez a *Biblia* esetében a következők: Ésa 34:16, Mt 4:4, 2Pt 1:16–21, 2Tim 3:16–17, Jn 17:17.

⁵⁵ Dante Alighieri: *La Divina Commedia*. 3. *Paradiso*. XXIX. ének. – Babits Mihály fordítása.

őszinteséggel magára nézve is megvallotta. Az újkor felé haladva a *Könyvek könyvének* sorsa egyre mostohább, jóllehet prófécia szól a történelmi végidőben bekövetkezendő felmagasztalásáról.⁵⁶

Ezek a támadások nem csupán a belőle áradó erkölcsiségnek szólnak, hanem az abból következő ember-, világ- és történelemszemléletnek is.

A szinte valamennyi tudományt elárasztó fejlődéstudomány szemben a *Biblia* antievolucionista szemléletet képvisel. Az emberiség történelme nem fejlődés, hanem hanyatlás, és azért nem vezetett még eddig katasztrófához, mert a *Jelenések könyve* 7. fejezetének angyalai tartóztatják vissza a pusztító szeleket.⁵⁷ A *Biblia* hirdeti mindenki másnál határozottabban, hogy nem lesz atomháború, bár az emberiség folyvást ennek szakadékaik szélén táncol.⁵⁸ A *Biblia* közli az elmúlt 2600–2700 éves időszak világhatalmait, szándékaik feltüntetésével.⁵⁹ Ökológiai leépülés, tömegmozgalmak elszabadulása, az egyre erőszakosabbá váló hétköznapi látványa, az egyházi és politikai erők középkorhoz hasonló egyesülése: mind-mind a *Biblia* reflektorfényében, az emberi figyelem és cselekvés helyes irányba vezetésének szándékával.⁶⁰

S ez a mentő szándék is immár 3000 éve jelzést kapott a *Prédikátor könyve* megrázó hasonlatában: „Mert nem ismeri az ember a maga idejét. Mint a halak, melyek megfogatnak a gonosz hálóban, vagy mint a madarak, melyek megfogatnak a törben, úgy fogatnak meg az emberek is a gonosz idején, amikor az eljő reájuk hirtelenséggel.”⁶¹ A *Biblia* tehát nem a kíváncsiság kielégítésére sorakoztatja fel történelmi jövődöléseit. Nem azért, hogy „amit megnyernek kíváncsiságból, azt elveszítsék büszkeségük miatt” – ahogy Augustinus mondta.⁶² Célja az ember felkészítése a mind zaklatottabbá váló jövőbeli események legyőzésére, hiszen „olyan nyomorúságos idő lesz, amilyen nem volt, mióta nép kezdett lenni a földön, s nem is lesz soha”.⁶³

⁵⁶ Ámos 8:11–13, Jel 11:12.

⁵⁷ Jel 7:1–4.

⁵⁸ Dán 2:34., 45.

⁵⁹ Dán 2., 7., 8., 11., Jel. 13., 17–18. fejezeteiben.

⁶⁰ A legfontosabb prófeciák az ökológiai katasztrófára nézve az Ésa 24., Hós 4., Jóel 1. és a Hab. 3. fejezeteiben olvashatók el, az *Újszövetség*ben pedig Mt 24., Jel 11. és 15–16. fejezetekben. A társadalmi viszályokról a 2Tim 3:1–5. Mt 24:28–42. összefüggésben az 1Móz 6., Zsolt 2., 46. és 67. fejezeteivel. A legborzasztóbb látomás a Jel 17. fejezete a vallási és a politikai erők világszerte bekövetkező összekapcsolódásáról.

⁶¹ Préd 9:14.

⁶² „Quod curiositate cognoverunt superbia amiserunt.” Idézi Pascal 207.

⁶³ Dán 12:1–2.

Arany János sokat érő történetfilozófiai megállapítása ismét paraszti egyszerűséggel mondja: „Ő az emberiség története szomorú egy tanulmány” (*Gondolatok a békekongresszus felől*). Ezt a „tanulmányt” azonban a *Biblia* fel-emelővé teszi. Nem a sokszor szánandó vagy egyenesen felháborító emberi, hanem a mentésére siető isteni cselekvés miatt. S itt kell megemlékeznünk arról a felséges és megrázó látomásról, mely az *Apokalipszis* 4–5. fejezetében található.

A látomásban az emberi történelmet hét pecséttel lepecsételt könyvtetkercsét tartja kezében a mennyei trónszéken ülő Atyaisten, kézzelfogható, mégis kimondhatatlanul tiszta és lenyűgöző háttérrel, és e jelenet angyali és emberi szereplőitől övezve. Szózat hangzik el, hogy ki lenne méltó a hétpecsétetes könyv feltörésére. Azonban senki, sem az angyalok, sem a földi lények nem méltók rá – de még ránézésére sem. Ekkor a jelenetet szemlélő János apostol kétségbeesve sírni kezd. Zokogásba tör ki az emberiség történelmének kilátástalanságán és megoldhatatlanságán. Ekkor azonban vigasztaló újabb szózat hangzik: „Ne sírj, mert győzött a Júda nemzetségéből való oroszlán...” Ő méltó, azaz erkölcsileg alkalmas a pecsétek felnyitására. János apostol ekkor felkapja tekintetét, de nem oroszlánt lát, hanem bárányt, de azt is megöletten.

Ezzel a jelképütköztetéssel hozza tudomásunkra a *Szentírás*, hogy Isten szemében ki alkalmas arra, hogy az emberi történelem rejtélyét megoldja. Hogy a kronosszal szemben a kairoszt felmutassa. Egyedül az, aki életét is odaáldozta a tőle elfordult, vele szemben fellázadt teremtményéért. Jézus Krisztus az egyedüli megváltó személy. Ő a maga látszólagos vereségével – mert két köztörvényes bűnöző közé felfeszítve mi más a Golgota emberileg, mint súlyos kudarc, vereség? – vívta ki a jogot, lett méltó a történelem Isten által előhozott kérdéseinek megoldására!

Ugyanakkor ez a bevezető látomás előkészíti az ezután soron következő gyors látomások megválaszolását arra a kérdésre: Ki a győztes?

Akik erővel és hatalommal győztek, s azután a történelmet is ők írták? Vagy ellenkezőleg, azok a győztesek Isten és a hívő emberek szemében, akik az igazságért életüket is feláldozták? Akik a megöletett Bárány hitével követték őt?⁶⁴

Az erkölcsi szempont itt kér utat a történelem értő magyarázatához, jelezve, hogy bármely történelmi helyzetben megkerülhetetlen az Isten törvényeivel való szembesülés! Isten szemében nem feltétlenül azok a győztesek, akiknek „neve büszke nyomokban / a történetírás lapjain égve ragyog” (Vö-

⁶⁴ Jel 4-5. fejezetének részletes szövegmagyarázatát lásd VANKÓ.

rösmarty: *Forget not the field*). Ennek jegyében kell megértenünk a *Jelenések* 6:1–8:1 közötti látomásokat!⁶⁵

Kiterjedt és mélységes jövődölésekkel van dolgunk, alapjaikban és felépítményeikben egyaránt. Ezért most tartsunk rendet, és lépésről lépésre vessük fel az idekívánczozó kérdéseket. Legelőször is azt, valóban ura-e Isten az elszabadult emberi történelemnek? Hogyan képes látni a jövőt, s ugyanakkor minden ember szabadságát is biztosítani? S nem amolyan delphoi vagy dodonai jóslatok a bibliai próféciaik?

ELŐRELÁTÁS ÉS ELRENDELÉS

MÁS LÁTNI ÉS AKARNI – NEM JÓSLAT, HANEM JÖVENDÖLÉS

Akik a bibliai próféciaikkal egyáltalán szóba állanak, de elfelejtenek az alapjukat biztosító teodiceával⁶⁶ foglalkozni, bibliai kifejezéssel élve nem kösziklára, hanem homokra építenek. Nem lehet szem elől téveszteni, hogy mind az Ó-, mind pedig az *Újszövetség* világosan közli, hogy Isten rendelkezik a jövőbe látás képességével: „ami lelketekben készül, én tudom” [...], „Tudja az Isten öröktől fogva minden ő cselekedeteit”.⁶⁷ A dolgok rendje először a predesztináció tisztázására kell hogy irányítsa a megértésre vágyó figyelmet.

Ismerjük e téma buktatóit. Azért sem szabad megijedni tőle. A keresztény gondolkodás történetében Pelagius, Augustinus, Luther és Kálvin művei jegyzik a predesztinációs viták gócpontjait. A *Biblia* bőszes útmutatással szolgál, hogy ezt a tanítását is helyesen értsük. Ha az alapokat rögzítjük, házunk bizton felépül. A ködök eloszlanak, a látókör kitisztul.

Mint oly sok más bibliai probléma megoldásának elvétése csupán arra vezethető vissza, hogy a kutató elme nem gyűjtött egybe mindent a jézusi „visszont meg van írva” vagy „az Írás fel nem bontható” figyelmeztetése szerint.⁶⁸

Mert a *Szentírás* határozottan állítja, hogy „Isten akarata, hogy minden ember üdvözljön, és az igazság ismeretére eljusson”,⁶⁹ mint ahogy azt is, hogy az Úr soha nem alkalmaz kényszert, vagyis a Szentlélek ezt a munkáját „nem

⁶⁵ A 4-5. fejezet bevezető látomása szinte ráhangol az itt említett részben bekövetkező pecsétek felbontásának azonosításához. Az értelmezésben sokat segítenek a színjelképek: fehér, vörös, fekete, halotsárga, melyek az őskereszténységtől a középkor végéig szemléltetik Jézus egyháza és a világ küzdelmét. Részletes írásmagyarázatát lásd: i. m.

⁶⁶ Teodiceai összefüggésekbe itt nem térhetünk bele, csupán jelezzük az istenkép és a jövőszemlélet szoros egymásrautalását a Jn 17:3 és a Hós 4:1 jegyében.

⁶⁷ Ezék 11:5/b, Apcsel 15:18.

⁶⁸ Mt 4:7, Jn 10:35/b.

⁶⁹ 1 Tim 2:4.

erővel, nem hatalommal” végzi.⁷⁰ Az ember annyira szabad, hogy Isten akaratának is ellenállhat, akárcsak az egyiptomi fáraó, az áruló tanítvány, Júdás, vagy mint a damaszkuszi út előtti Pál. Sok-sok földi lény él úgy, hogy „erőszakot cselekszik a lelkén, és Istent gyűlölve szereti a halált”.⁷¹ Isten azonban senki emberfiáról nem mond le, hogy a megjobbulás útjára vezesse, s így méltóvá tegye az örök életre. Mindhárom isteni személy rendelkezik a jövőbelátás képességével, de nem azért, mert erkölcsi kérdéseket hatalommal oldana meg, s akaratának véghezvitele után persze így magától értődően látná a jövőt, a maga céljai felé irányítva az embereket. Éppen ellenkezőleg: Isten nem akar és tesz, hanem először lát és tervet készít, s ha az ember együttműködik, mindig segítségére siet. Ha nem működünk együtt, az esetben „sem tehetünk semmit az igazság ellen, hanem csak az igazságért”,⁷² vagyis a szabad döntésével rossz irányt vevő ember cselekedeteit Isten más, a jó irányába képes „átfordítani”.⁷³

Mit lát előre Isten az emberben, ha az szabadon dönthet és választhat? Ugyanazt, amit egy jó szülő vagy bölcs felnőtt is (természetesen nem olyan tökéletesen, mint Isten, mégis valamiképp hozzá hasonlóan) lát és mérlegel. A *Biblia* pontos szóhasználata szerint Isten minden emberben azt látja, hogy az az ember mit szeret inkább: az igazságot vagy önmaga igazságát? A világosságot vagy a sötétséget? Mindezt Jézus adta tudtára Nikodémusnak ama nevezetes éjszakai beszélgetésük során.⁷⁴

Akinél Isten azt látja előre, hogy inkább a világosságot szereti, mint a sötétséget, tervet, végzést készít számára, hogy elérhesse az üdvösséget – ha kietartó marad az igaz és a jó iránti elkötelezettségében. A saját döntésükön kívül senki nem akadályozhatja meg őket nemes céljaik elérésében, akkor sem, ha akár az egész világ fordulna is ellenük. „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?” – mondja ki Pál apostol, aki e kérdéskört beható vizsgálatnak veti alá a Rómalbeliekhez írt levelében.⁷⁵ Majd ezután rátér azokra, akiknél Isten előre látta, hogy nem az igazságot fogják inkább szeretni, hanem a hazugságokat. Róluk

⁷⁰ Zak 4:6/b.

⁷¹ Péld 8:36.

⁷² 2Kor 13:8.

⁷³ A bibliai szakkifejezések (terminus technicusok) sorába tartozik az ’átfordítás’ vagy ’elforgatás’, amely Istennek azt a cselekedetét jelöli, mellyel megengedi a rossz elfajulását egy bizonyos határig – az egyéni és történelmi életben egyaránt –, majd szinte a teljes vereség mélységéből a győzelem váratlan csúcsára tereli az eseményeket: 1Móz 50:20, 1Sám 24:16, 1Kir 12:15, 18:37, Péld 22:23, 23:11, 31:9, 2Krón 10:15, Neh 4:4, 13:2, Jer 31:13 stb. A fogalom használata nélkül is: Bírák 4-5. fejezet, Jel. 16:12-16 stb.

⁷⁴ Jn 3:19.

⁷⁵ Róm 8:28 és sk.

sem mond le Isten, hanem még hathatósabban keresi meg őket a Szentlélek által. Még többet fog küzdeni értük, hogy a jó irányba forduljon életük. Ha nem fogadják el az isteni segítséget, elveszésükért csak magukat okolhatják, Istent és másokat, a körülményeket semmiképpen. Erről szól a folytatás, az idézett levél 9–11. fejezete.

A kérdéskör rövid felvázolásából is kikövetkeztethetjük, hogy Isten nem csupán megadja az embernek a szabad választást, hanem mindvégig biztosítja, örökdió is rajta. Mindenkiél az lesz, ami szíve legmélyebb vágya szerint szeretne lenni – Isten segítségével, vagy nélküle. Mindezek figyelembevételével beszélt Isten jó előre az emberi történelem alakulásáról.

A *Biblia* szerint Isten mindvégig ura a Rossz által vargabetűre kényszerített történelemnek, mely azért nyúlik ilyen hosszadalmasra, mert Isten sem egyéneket, sem közösségeket nem kényszerít a jó irányba se. Hosszú tűrése párosul tehát előrelátásának bölcsességével. Kivárja a jó döntéseket, vagy ha azok mégsem születnek meg, a rosszakat is a kívánatos irányba fordítja. Isten nagy a nagyokban és az a kicsinyekben is. Kereszt- és hosszmetzetet képes egyesíteni egyesek és népek vezetésében.

Mivel a pillanatok mellett a folyamatoknak is ura, Isten szava, a *Szentírás* sosem jóslatokat, hanem jövendöléseket tartalmaz. A jóslat vagy megtörténik vagy nem. Ismerjük a görög jósdák furfangjait a delphoi megvárakoztatásuktól (miközben felderítették a kliensek jövőbeli lehetőségeit) a dodonai – azóta közmondásossá is vált kétértelmű – jóslatokig (ha akarom vemhes, ha akarom nem).⁷⁶ A *Biblia* sosem él ilyenekkel. Mivel folyamatok áramlásában mutat rá összefüggésekre, a próféciák egyértelműen jövendölések, melyek nem a jóslatoknak „vak tyúk is talál szemet” elve alapján működnek, hanem ok-okozati összefüggések szerint.

Ezeknek tipizálására törekszünk ezután, egymás mellé állítva a különféle bibliai jövendöléseket.

A BIBLIA PRÓFÉCIATÍPUSAI

A preszókratikusoktól napjainkig számos gondolkodót és eszmeirányzatot idéztünk az időszemlélettel kapcsolatban. Ne felejtünk el említést tenni néhány szó erejéig a második missziós útján az athéni Areioszpágoszon epikureus és sztoikus hallgatói előtt fellépő Pál apostolról, aki arról az Istenről tett előttük tanúságot, aki „megszabta rendelt idejüket és ittlakásuk határa-

⁷⁶ A kérdéskör hatalmas irodalmának bárki utánanézhethet a Sybilla-könyvek, Nostradamus stb. könyvészetében.

⁷⁷ Apcsel 17:26. Vö. még az arisztotelészi és kanti kategóriákról eddig mondottakat, illetve azok jegyzeteit!

it”.⁷⁷ Egészen filozófiai nyelven szólt, hiszen hallgatósága erre volt fogékony. A Thesszalonikabelieknek is „időket és időszakokat” említett.⁷⁸ A most következő megjelölések ugyan nem közvetlenül a *Bibliából* származnak, hanem jobbára a reformáció utáni protestáns teológia (mára már alig ismert és idézett) köréből,⁷⁹ amit jelölnek, az mind egytől egyig a *Könyvek könyvéből* származik. A *Bibliában* többféle prófécia típus van jelen.

1. NAGY TÁVLATÚ, MÁS NÉVEN PERSPEKTIVIKUS VAGY VÁZLATPRÓFÉCIÁK

A bibliai prófécia az egyes könyvek keletkezésének egymásutánjában jelentek meg, majd idővel jól áttekinthető rendszert képeztek.

Már Mózes öt könyve, a *Tóra* tartalmazott főleg a zsidó nép életére vonatkozó prófécia (áldások és átkok, a királyság intézményének későbbi nemkívánatos megjelenése), a Numeriben és a Deuteronomiumban Róma későbbi világhatalmára történnek utalások az események előtt mintegy 13–14 évszázaddal.⁸⁰ A prófécia zöme azonban jóval későbbi, az i. e. 7–6. századból való, Ámos öt látomásának és Habakuk öt jaj-mondásának 9–7. századi előkészítésével.⁸¹

A nagy távlatú prófécia sorát azonban csak Dániel könyve nyitja meg a 7–6. században. Könyvében négy vázlatprófécia található a 2., 7., 8–9. és a 10–12. fejezeteiben. Ezek a későbbiek számára meghatározó jellegűek, hiszen rájuk épül Jézus Krisztus nagy apokaliptikus beszéde mint 5., Pál apostolnak a 2. Thesszalonikabeliekhez írt levelében adott perspektivikus jövőképe mint 6., azután pedig az Apokalipszis 1–3., 4–8:1., 8:2–11. s végül a 12–20. fejezeteinek újabb négy, tehát 7–10. vázlatprófécia. Mindent egybevetve tehát tíz nagy távlatot – egyenként 2600–2000 évet – befogó prófécia található a *Könyvek könyvében*, a szintén tízes számot magában hordozó Tízparancsolathoz hasonlóan. Meg lehet kockáztatni, ahogy a Tízparancsolat az erkölcsi rend alapja, e Tíz Vázlatprófécia a történelemnek tíz szempontból való hosszmetzeti bemutatása.

E vázlatprófécia jelentősége többrétű. Egyrészt nagy távlatban szemléltetik az emberi történelemnek az i. e. 7. századtól a vég idejéig történő alakulását. Másrészt a történelem előrehaladásában ok-okozati kapcsolatokat tárnak fel, miközben a világhatalmak egymásutánját az Ázsia–Európa–Észak-Amerika tengelyre helyezik. Harmadrészt, csak ritkán bocsátkozva részletekbe,

⁷⁷ 1 Thessz 5:1.

⁷⁹ Lásd VAUCHER 1921; VAUCHER 2006.

⁸⁰ Bálám negyedik prófécijában 4Móz 24:24, 5Móz 28:49–50.

⁸¹ Lásd Ámos 7–9. és Hab 2. fejezeteit!

a történelem főcsapását állítják elénk, gyors és hathatós eligazodáshoz segítve a sokak számára útvesztőnek tetsző emberi történelemben.

E vázlatpróféciaák nyolcvan százaléka tehát *Dániel* és a *Jelenések könyvében* található. *Dániel könyvének* mintegy a felét, az *Apokalipszisnek* pedig az egészét teszik ki. Meghatározói a következő prófécia típusoknak, melyek olyanok, mint a gerincéről leágazó bordák. Vagy más hasonlattal élve, a kabát kibélelései. Részletezésük messze meghaladná a vizsgálgatás kereteit. Rövid szemrevételezésüket külön könyvben tettem közzé, tüzetes bemutatásuk több előadás-sorozat után is még kéziratban hever.⁸²

2. PILLANATKÉP-PRÓFÉCIÁK

Az előbbi tízzel szemben ezekből legalább 600 található a *Bibliában*. Pillanatképszerűen vetnek reflektorfényt egy-egy jövőbeli eseményre. Jézus Krisztus első eljövételére vonatkozott mintegy 150–200, a másodikra mintegy 350–400, tehát kétszeresen több az előzőeknél. Számuk meghatározását befolyásolhatja, ha egy-egy felvillantást különállóan egynek, vagy az adott kijelentésben többszörösnek vesszünk. Példaként hozhatjuk fel az i. e. 8–7. században élt Mikeás próféta jóvendölését arról, hogy az emberiség Megváltójának Betlehemben kell majd megszületnie. Ugyanebben a kijelentésben azonban az is szerepel, hogy „származása öröktől fogva, eleitől fogva van” – ami már isteni eredetére is utal. Továbbá azt is állítja, hogy „uralkodó az Izraelen” és mindez „nékem” lesz, terveim szerint történik. Hány prófécia ez így most együtt Mikeás 5:2 versében? Négy – mert különböző dolgokat hoz tudomásunkra? Három, kettő vagy netán csak egy, ha összevonjuk, és egyben könyveljük el őket mint a Jézus Krisztus személyére vonatkozó megannyi kijelentéseket?

Számuk óriási, mindegyik típust felülmúló. Isten rövid és gyors bevilágításai történelmünk egy-egy ismert vagy kevésbé ismert zezzugába. Egyben bizonyítékai annak, hogy Isten nemcsak átfogóan, hanem minden részletében pontosan ismeri világunk megnyilvánulásait, nemcsak a múlt, a jelenre, hanem a jövőre nézve is! Hogy Jézus számárháton vonul majd be Jeruzsálembe, méghozzá „nőstényszamárnak vemhén”, hogy „köntösére sorsot vetnek” a keresztfa alatt kockázó katonák, hogy Jeruzsálemet néhány évtizeddel ezután egészen pontosan nem Titus, hanem felbőszült katonái, „egy következő fejedelem népe” fogja elpusztítani – e próféciaáknak akár egyike-másika, akár együttese meggyőző bizonyíték az isteni előrelátás valósága, még tovább menve, magának Istennek léte mellett.⁸³

⁸² Lásd az 5. jegyzetben!

⁸³ Vö. Dn 9:26/b; PASCAL 593., 705., 710. töredék.

3. IDŐI PRÓFÉCIÁK

Különlegesen bizonyító jelleget képviselnek az idői (kronologikus) jövődölések, melyek meghatározott évre vagy hónapra, sőt napra tartalmaznak isteni előrejelzéseket. A *Biblia* szerint Isten profetikusan álomban, látomásban és gondolatihletésben közölte választott képviselői által üzeneteit. Idői próféciák mindhárom csoportban találhatók. Számuk az egész *Bibliában* húsz körül mozog.

A legelső idői próféciát Noé (az özönvíz előtt 120 évvel – Gen 6:3), majd Ábrahám, a zsidó nép ősatya kapta arra a kérdésre, hogy az isteni elhívásakor megígért föld, „az Ígért földje”, mikor lesz majd övé és utódaié: „És mondta az Úr Ábrámnak:”⁸⁴ „Tudván tudjad, hogy a te magod jövevény lesz a földön, mely nem övé, és szolgálatra szorítják, és nyomorgatják őket négyszáz esztendeig... Csak a negyedik nemzedék tér meg ide; mert az emoreusok gonoszsága még nem tölt be.”⁸⁵ Ezt a 400, illetve kibővített formájában 430 éves idői kijelentést István diakónusig és Pál apostolig többször is visszaidézik a későbbi iratok, vélhetőleg azért, mert teljesedésük „az igazmondó Isten”-t igazolta.⁸⁶ Egyben a Királyok I. könyvében (6:1) alapuló bibliai kronológiát az Ábrahám i. e. 1875-ös elhívása kezdeti idejétől fogva többszörösen is alátámasztják.⁸⁷

A harmadik idői próféciát József jelenti ki az egyiptomi fáraónak a hét bő és a hét szűk esztendőre vonatkozó profetikusan álmat megfejtve.⁸⁸ Az Ésaías prófétától jó előre megjövendölt fenyegető ítéletről csak a több mint fél évszázaddal később működő Jeremiás fogja kijelenteni, hogy egészen pontosan hetven évre terjed ki. Az Ezékiel prófétának adott 40, illetve 390 éves jövődölés (e sorok írójának legalábbis) nem teljesen világos.⁸⁹

Itt azonban meg kell állnunk. Az idői próféciák bevezető részének végén ugyanis egy érdekes jelenség tűnik fel. Az, hogy az ezutáni jövődölésekben általános lesz, hogy az egyre nagyobb történeti időtávokat érintő jövődölé-

⁸⁴ Ábrahám eredeti neve Ábrám volt, melynek jelentése: 'magas atya, előkelő atya'. Későbbi, Isten által megváltoztatott neve 'sokaságok atyja' jelentést hordoz.

⁸⁵ 1Móz 15:13 és 16.

⁸⁶ Tit 1:2. A 400 és a 430 év eltérése Ábrahám életének Ur-Kaszdimból való kihívása utáni mozzanatára utal. Vö. Apcsel 7:6, Gal 3:17.

⁸⁷ Mindmáig hatalmas a különbség a Biblia 1Kir 6:1 által rögzített i. e. 1445-ös kivonulásról szóló meghatározása és a 18. század végétől a francia Astruc, majd a német David Strauss, Wellhausen stb. képviselte történetkritikai írásmagyarázatnak az exodus időpontját 290–230 közé tevő felfogása között.

⁸⁸ 1Móz 41. fejezet.

⁸⁹ Jer 25:11. és sk.

sekben napok fogják jelölni az éveket, amit Ezékiel tudomására is ad Isten: „egy-egy napot egy-egy esztendőül számítottam néked”.⁹⁰ Egyfajta halvány rejtjelesség lép be a most már az egész világtörténelmet érintő idői próféciaák menetébe, egy ízben ezt azzal is tetézve, hogy háromféle számkombinációt alkalmaz egy hétszer (Dániel könyvében kétszer, a *Jelenések könyvében* pedig ötször) előforduló jövődőlés esetében, mely a római pápaság középkori teljhatalmának idejét hol 3,5 évben, hol 42 (30 napos) hónapban, hol meg 1260 napban adja meg, mindhárom kiszámolása a 638-tól 1798-ig terjedő 1260 évet adja ki. (A császári és az egyházi Róma kétségtelen azonosítása magától Jézus Krisztustól származik – Máté evangéliuma 24:15 –, miként azt költők is felismerték, a szintén Jézustól adott *Apokalipszist* is több részletével a mátéi szövegrészhez kapcsolva.)⁹¹

Csak *Dániel könyvében* 12 idői prófécia található.⁹² Josephus Flavius szerint a zsidók ezért tartották különösen becsben ezt a prófétájukat.⁹³ Dániel-nél szerepel az egész *Biblia* leghosszabb, 2300 évet felölelő idői próféciaja, mely a Messiás második eljövételét megelőző utolsó profetikus szakasz kezdő időpontját jelöli meg, mely után megszűnnek az idői próféciaák, viszont a helyükbe lépnek „az idők jelei”.⁹⁴ Több mint figyelemre méltó, hogy a második eljövettel kapcsolatos idői prófécia után következik az első eljövétel körülményeinek időpontokban is megadott részletezése. Ez a 2300 éves jövődőlésből „leszabatott” 490 év, 49, 434 és 7 évre bontva, mely utóbbi további 3 időponttal világosít fel: a Messiás 3,5 évi nyilvános működésének előrejelzésével, „a hét felén” bekövetkezendő halálával, s végül a zsidó nép számára még meghosszabbított 3,5 éves kegyelmi idővel, melynek lejártával az ószövetségi választott nép megbízatása érvényét veszti. Mindezzel csak rövid bepillantást nyújtottunk Dániel könyve 12 idői próféciaiból az egyikbe, részletes kifejtése külön tanulmányt követel.

⁹⁰ Ezék 4:6 és 9.

⁹¹ Jézus nagy apokaliptikus beszédét mindhárom szinoptikus evangélium közli. Erre épül a *Jelenések könyve* jóval kibővített négy vázlatpróféciaja. Részletesen lásd VANKÓ 2012/IV.

⁹² Részletesen elemeztem a *Dániel könyve, ahogy bennem él* című, 55 részes előadás-sorozatomban. YouTube, Reisinger János csatornája, 2023–2024. Dán 7:25 és 12:7.

⁹³ Josephus Flavius: *Antiquitates / Zsidók története*. X. 11. – Hasonlóképpen nyilatkozott Martin Luther: *Schriften*. V. 892–893.; Blaise Pascal: *Pensées*. 693., 710. töredék; Isaac Newton: *Observations upon the Prophecies of Daniel and the Apocalypse of St. John*. 1773. Újrakiadása 1998. 14., 24.

⁹⁴ Jézus kijelentése, Mt 16:3/b. Dán 9:24–27, Jézus megerősítése, Mt 21:42–44. 94. Mk 1:15, Gal 4:4, 1Thessz 5:1 és sk. 95. Lk 24:25–27.

Az evangéliumokban és a páli levelekben a „betölt az idő”, „az időnek teljessége”, valamint „az idők és időszakok rendje” szókapcsolatok a próféciaik és bennük különösen az idői próféciaik messzemenő szem előtt tartását bizonyítják. Jézus legsúlyosabb dorgálása tanítványaihoz így szólt: „Balgatagok és rest szívűek mindazoknak elhívására, amiket a próféták szóltak! [...] És elkezdvén Mózesről és minden prófétáktól fogva, magyarázta nekik minden írásokban, amik őfelőle megíratnak.”⁹⁵

Az idői próféciaik százszázalékosan igazolják az isteni előrelátáson alapuló megváltási terv⁹⁶ beteljesedésének mindmégannyi mozzanatát – Blaise Pascal erre építette híres pari-elméletét s a *Gondolatok* (Les Pensées) 693. töredékének okfejtését, melyet rövidesen idéznünk kell.

Kevesebb, s egy híjával egészen a Dániel könyvére alapozott idői próféciaikat tartalmaz a *Jelenések könyve*, mely a „Jézus Krisztus Apokalipszisé”-nek önmegjelölésével él.⁹⁷ A szmirnai levelében szereplő „tíz napig való nyomorúság” természetesen Ezékiel 4:6 szerint értendő, és a három évszázados keresztényüldözések végső tobzódását vetítette előre Diocletianus császár uralkodása végén, 303 és 313 között.⁹⁸ Az *Apokalipszis* a dánieli 1260 év ismételt hangsúlyozásával – 11:2, 3, 12:6, 14, 13:5 – az európai (és ezáltal a világ-) történelem máig legsúlyosabb jelenségét, állam és keresztény egyházak összefonódását állítja a profetikus hosszmetesz menetébe mintegy meg-megújuló gócpontot. A *Jelenések könyve* (11:9-11) 3,5 évről adott kijelentése számos karizmatikus írásmagyarázót csalt vékony jégre, ha tudva vagy tudatlanul a 16–17. századi jezsuita kommentátorokat követte.⁹⁹

Végezetül szólnunk kell két gyakorta félreértett idővel kapcsolatos újszövetségi kifejezésről.

A *Jelenések könyve* (10:6) „idő többé nem lesz” kijelentése nem egészen pontos magyar fordítás. Azt a képzetet keltheti, hogy valamikor megszűnik az idő, s helyét átveszi az időtlen örökkévalóság. Ez azonban pusztán emberi okoskodás. Mint fejtegetéseink elején leszögeztük, az idő nem önmagában

⁹⁵ Dán 9:24-27, Jézus megerősítése, Mt 21:42-44. 94. Mk 1:15, Gal 4:4, 1Thessz 5:1 és sk. 95. Lk 24:25-27.

⁹⁶ Helyes fordítás szerint Ef 1:10 „az idők teljességének rendjére” helyett „tervére”.

⁹⁷ A könyv kezdete ez: „Ez Jézus Krisztus apokalipszise...”, vagyis közvetlenül Jézustól származó beszéd, s ily módon egyedülálló a *Biblia* 66 könyve között. Helytelen tehát a János *Jelenések könyve*, még inkább a *Titkos Jelenések könyve* címadás.

⁹⁸ Jel 2:10/b.

⁹⁹ A reformáció utáni jezsuita kommentárok hol praeterista, hol futurista módon magyarázták az *Apokalipszist*, soha nem úgy, ahogy a Jel 1:19 megköveteli, azaz kettős próféciaiként és történeti-folytatólagos értelemben. Ennek összefoglalása: VANKÓ.

problémás vagy egyenesen rossz jelenség, csupán a Rossz világбайjövelele torzította el. Az örök életben, amikor a Sátán és követői a törvényteleniségeikkel együtt nem léteznek már, az idő, a „kizöklent idő” visszanyeri eredeti minőségét, formáját és színét. Ez az igevers azonban nem erről szól, mint szövegkörnyezetének gondos megfigyeléséből egyértelmű. A „több profetikus idő”, „kinyilatkoztatott idő”, vagyis haladék nincs már a 2300 éves prófécia lejártá után. Az emberiség történelmének legvégső időszakába ért. A kegyelmi idő befejezéséhez közeledik. Ugyanakkor azonban a hetedik trombitaszó előtt és idején fontos események sokasága kell hogy még beteljesedjék...

Péter apostol második levele (3:8) sem viszonylagosítja (vagy spiritua-lizálja el) az időről való gondolkodást. „Egy nap az Űrnál olyan, mint ezer esztendő, és ezer esztendő, mint egy nap” – mondja bibliaszövegünk. Mivel az idő a minőséggel határos leginkább, ezt a tömör, a *Bibliában* gyakori hiányos mondatot¹⁰⁰ a magunk részéről így egészítenénk ki (természetesen más hasonló példák ismeretében): Isten végre tudja hajtani egy nap alatt is azt, amit az ember ezer évre gondolna el, amint az is igaz, hogy amit mi gyorsan, „egy huszárvágással” vélénék megoldani, ahhoz Istennek jóval több időre van szüksége, lévén, hogy tiszteletben tartja a szabad akaratot, ellentétben a maga akaratát a másokra oly gyakran ráerőltetni akaró emberrel...

Legvégül, a Jel 12:12/b-ben említett „tudja, hogy kevés ideje van” megá-lapítás egyszerre adja tudtul a Sátánnak az isteni jövendöléseket ismerő tudá-sát és a történelmi végidő egyre kegyetlenebb voltát. A tudás szeretet nélkül a legborzasztóbb. Az egyre szaporodó ismeretekről mintegy leválik a figyelmes együttérzés, a vigasztaló segítőkészség – íme, a minden eddigi történelmi idő-szaknál kegyetlenebb, kíméletlenebb korunk magvas jellemzése, Dán 12:1, 2Tim 3:1-5 háttérében. A történelmi végidőhöz a legközelebb egyébként a Jel 8:1 vezet, a hét utolsó csapás időtartamát néhány napban jelölve meg.

4. KETTŐS PRÓFÉCIÁK

A bibliai próféciák túlnyomó része – a pillanatkép-prófeciáknál is számosab-ban – a kettős próféciák csoportjába tartozik. A próféta Istentől származó jövendölést mond saját korának közeljövőjére, mely kicsiben az adott közös-ség ókori időszakában, nagyban viszont később, általában az egyetemes tör-ténelem végén teljesezik be. Egyik alcsoportja ennek a próféciatípusnak az, hogy az előbbi esetben egyáltalán nem következik be (általában a hit hiánya

¹⁰⁰ A *Biblia* tömör, koncentrált nyelvében főleg a bölcsességi könyvekben, azokon belül is Pál apostol okfejtéseiben, levezetéseiben gyakori retorikai jelenségről van szó, például csak egyetlen, meghatározó levelében: Róm 3:21, 9:16 stb.

miatt), míg az utóbbi esetben viszont annál inkább. Nézzünk most mindketőre egy-egy példát.

Tanítványainak kérdésére válaszolva Jézus Jeruzsálemnek egy emberöltőn belüli pusztulásáról beszél. Felvázolja az egyre súlyosbodó külső és belső körülményeket, a „pusztító utálatosság” dánieli jelképe szerint megjelenő római hadtesteket, melyek hosszas ostrom után beveszik a szent várost, templomát lerombolják, „kő kövön nem marad”, olyan vérfürdőt rendeznek majd, mely egymillió ember életébe kerül, s csupán a jézusi próféciaának szó szerint engedelmeskedő keresztények élík ezt túl.¹⁰¹ Közben olyan kijelentéseket is tesz, melyekből nyilvánvalóvá válik (a későbbi olvasó előtt), hogy mindez a sok szörnyűség csupán előképe a történelem végső válságai sorozatának (Jézus négy szakasz egymásutánjáról beszél), ami kicsiben a 66–70 közötti zsidó–római háborúban megtörtént, hasonlatosképpen meg fog történni az emberiség végnapjaiban is. Erre mondjuk, hogy „a történelem ismétli magát”, s ez azért van, mert az ember „midőn azt hinnők, hogy tanul, / nagyobb bünt forral álnokul” (Vörösmarty Mihály: *Az emberek*). Részletezni ezúttal sem tudjuk sem ezt, sem más jövődölést, de azt mindenképpen meg kell emlétenünk, hogy a reménység hangjait mindig megszólaltatják a kettős próféciaák – a múlt után a jövőt tekintve is. Mert akik „olvassák, hallgatják és megtartják e prófétálás beszédeit”,¹⁰² azokat Isten oltalmába veszi, megvédi. (Ennek bibliai jelképe az elpecsételés.)¹⁰³ Jeruzsálem elpusztulásakor a hívő keresztények jó előre elhagyták a várost a próféciaában való hitük folytán (erről Josephus Flavius is jelzést ad, holott nem ismerte Jézus jövődölését),¹⁰⁴ és a Jordán túlsópartján, mintegy hetven kilométer távolságban megalapították az első keresztény várost, Pellát. Ugyanez ismétlődik meg az emberi történelem drámai lezárulásakor, az utolsó hét csapás idején, amikor is védelmet élveznek azok, akik Isten útjára tértek, és Jézus eljövételével megszabadítja őket.¹⁰⁵ A bibliai predestinációs szemlélet – ellentétben az augustinusival és kálvinival – állandóan fenntartja a helyes választás utáni áldásokat, mint ahogy a helytelen választásokban való megrögzülés átkokat von maga után.¹⁰⁶

¹⁰¹ „Cestius veresége után sok tekintélyes zsidó elhagyta a várost, mintha süllyedő hajóról menekült volna” (FLAVIUS 208).

¹⁰² Jel 1:1–3.

¹⁰³ Az elpecsételéslről: 1Móz 6., Ezék. 9., Jel 7. fejezetei adják a legmélyebb betekintést.

¹⁰⁴ Lásd i. m. Pella után a szíriai Antiochia lett a kereszténység központja, ahol először nevezték a Krisztust követőket „krisztianoí”-nak, majd latinisított formában „christianus”-oknak. Vö. Apcsel 11:26/b.

¹⁰⁵ Lásd Jel 6:16–17 kérésére adott választ a 7., 15–16., 19. fejezetekben.

¹⁰⁶ Vö. 5Móz 28–29. fejezeteitől.

A másik alcsoportnak a most említett témakörhöz legközelebbi esete a Góg és Magóg-prófécia. Ezt mi, magyarok a nevek Anonymusnál ismert említése után Ady Endre híres verse nyomán ismerhetjük. Mármost e különös hangzású neveket, de szinte semmit sem tudva bibliai előfordulásuk értelméről.

Az Ezékiel próféta könyvének fejezeteiben olvasható 38–39. prófécia beteljesedhetett volna akkor, ha Isten ószövetségi választott népe, a zsidó nép megvalósította volna az elébe állított küldetését. Elfogadhatta volna a Messiást, és hirdethette volna az idők végéig az evangéliumot. Jézus azért fáradozott, hogy elfogadják, és nem azért, hogy elvessék. Saját példázatának szavaival élve: a szőlősgazda nem azért küldte fiát, hogy megöljék, és a szőlőn kívülre vessék, hanem azért, hogy szüretkor neki járó részt megadják.¹⁰⁷ Ha mindez így történt volna, akkor sem lett volna azonban elkerülhető a jó és a rossz erőinek történelmi összecsapása. Ez lett volna a valaha megesett Góg és Magóg csatája, melyet Ezékiel próféta Isten nevében megjövendölt. Mivel azonban ennek feltételei meghíúsultak, érvénytelenné vált volna e prófécia? Meghíúsult volna teljes egészében? Semmiképpen. Ami nem történt meg egykor, meg fog történni az *Apokalipszis* 20. fejezete szerint az ezeréves ítéletet követő Góg és Magóg csatájában. Természetesen ennek részletezése is bővebb kifejtést kívánna. Most csak jelezzük az összefüggéseket.

Hogy a bibliai próféciaik nem fatalisztikus világgépet nyújtanak, az az eddig elmondottakból is látható. Az emberi választásnak mindig megvan, sőt az előzetes figyelmeztetésekkel előkészített és kívánva kívánt a jó lehetősége. Még akkor is, ha a bűneiben fetrengő nagyvárosra, Ninivére Isten prófétája csak negyvennapnyi kegyelmi időt biztosított, és a pusztulás csapását helyezte kilátásba. A város azonban szívére vette a prófétai beszédet, és királyától a közemberekig megtértek. Megbánásuk jeleként még állataikat is visszatartották a legeléstől és vízivástól, és zsákruhákba öltöztették őket! A mai olvasó elmosolyodhat ezen, mint a szíriai Naámán tettén is, aki Izraelből földdarabot vitt haza, hogy Rimmon templomában majd azon imádja Istent.¹⁰⁸ A bölcs olvasó azonban nem derül, hanem inkább elborul e jeleneteken, s azt kérdezi: Vajon mit kellene tenni azért, hogy a mi mai történelmi időnkben, sokkal felvilágosodottabb körülmények között, az emberek igazán észbe kapjanak, és valóban megváltozzanak, jobbra legyenek?! Hogy Tolsztoj Platon Karatajevének a *Háború és békéből* ismert szavaival fohászkodjanak: „Kavics vagyok, kalács legyek, add meg, Uram, ámen!”¹⁰⁹

¹⁰⁷ Mt 21:34. 37., Mk. 12:2. 6., Lk. 20:10., 13.

¹⁰⁸ Jónás 3. és 2Kir 5. fejezeteiben.

¹⁰⁹ Makai Imre fordítását („Olyan vagyok, mint a kavics, olyan legyek, mint a kalács, add meg, Uram, ámen”) rövidítve szokás idézni (TOLSZTOJ 1976/IV: 51).

5. AZ IZRAEL-PRÓFÉCIÁK

Ábrahám unokájának, a 'sarkot megragadó', az 'ügyeskedő', a 'csaló' jelentésű Jákob pátriárkának nevét maga Isten a Jabbók partján önmagával győzelmesen megvívott csatáját követően Izraelre változtatta. Az új név jelentése kettős: 'Isten harcol' és 'Isten harcosa'. Ezután a *Bibliában* az Izrael szó előfordulása hármashat jelentést hordoz az adott szövegösszefüggés szerint: 1. vagy Jákob személyére utal; 2. vagy utódait, a zsidókat, a zsidó népet jelöli (amit mi magyarok izraelitának mondva hol népnévként, hol pedig felekezeti névként értünk); 3. vagy pedig átvitt a jelentése, azaz a mindenkor hívók metonimikus/jelképes neve, függetlenül attól, hogy zsidó származásúak vagy sem. Ez utóbbi jelentés figyelmen kívül hagyása mindmáig sok bibliailag elfogadhatatlan magyarázatot szül a próféciaírókról szólva a legkülönbözőbb vallások és felekezetek körében, általában bőséges politikai váradalmak előidézésével, és mára már a mantrázásig menő hajtogatásával.¹¹⁰

A zsidó néppel Mózes képviselőjében megkötött szövetségben Isten különböző jövőre vonatkozó ígéreteket és kijelentéseket tett. A *Tóra* tehát az Izrael-próféciaírók alapja, a későbbiekben fellépő próféták Sámueltól Malakiáig tulajdonképpen nem tettek mást, mint hogy emlékeztették a népet vezetőivel együtt az isteni törvények betöltésére, illetve megszegésük következményeire.

A zsidó nép mintegy másfél évezredes ókori története két jól elkülöníthető részre oszlik. A szövetségkötéstől a babiloni fogságig (i. e. 1445–605, 605–535) az Istennel kötött szövetség legalapvetőbb kívánalmától tértek el: más népekhez akarván hasonlítani, átvették bálványimádó erkölceiket, szokásaikat, még vallási szertartásaikat is. Háromszázötven év után a rosszat követelve mondtak le arról, hogy igazságot osztó bírók vezessék országukat, helyette a más nemzetektől eltanult királyság hatalmon és pénzkidobáson alapuló elnyomó rendszerét választották, és nyögték előbb a kiválasztásos, később a dinasztikus monarchia terheit.

Ezt az eltévelyedést a babiloni fogság és tanulságai megszüntették. Történelmük első 800–900 éve után, ha önálló nemzeti létük odaveszett is, a helytelen és rossz példák követésével végre felhagytak. Akkor azonban a másik véglet csapása kezdte sújtani Isten választott népét: az elvegyülés után az elkülönülés. Önmagukba zárkóztak, lenézve más nemzeteket, s ahogy egykor amazért, most ezért nem hajtva végre küldetésüket, melynek lényege az isteni életelvek mások számára való hirdetése és hit általi betöltésének példája

¹¹⁰ Főleg a neoprotestáns, karizmatikus közösségek által kibocsátott irodalomban. Ezzel szemben csak az Apokalipszis szóhasználatában: Jel 2:9, 3:9, vagy Pál apostolnál: Gal 6:16.

lett volna. A hetven év fogság után hétszer hetven évet kaptak a Messiás, a Megváltó méltó fogadásáig. Nemzeti és vallási életük azonban egyre kiüresedett. A Megváltóra vonatkozó 150–200 próféciaát nem tanulmányozták, sőt, amikor tették is, a szenvedéseire utaló jövendöléseket hallatlanra vették, a dicsőségére utalókat pedig egyoldalúan kisajátították emberileg elképzelt nemzeti-politikai céljaikra. Ezek jegyében hatalmi Messiást vártak, „oroszlánt” és nem a minden egyes ember életét átalakítani és megjobbítani képes „megöletett bárányt”.

Az Izrael-prófeciák félreértése már a megosztott királyság időszakában (i. e. 930–722/686) elkezdődött. Jeremiás idejében (626–586) hamis próféta sokasága gondoskodott a nép félrevezetéséről. Ezért e próféta által jelentette ki Isten először, hogy a néppel kötött szövetséget fel fogja váltani egy „új szövetség”.¹¹¹ Ennek lényege az lesz, hogy nem beleszületésen, hanem egyéni, felnőttkori választáson alapul. A vérségen alapuló szövetségkötés eredménytelen, igazi megoldást csak ez utóbbi hozhat, ahogy egyébként az ószövetségi időkben sem a nemzeti büszkeség, hanem – Dávid gyönyörű költői kifejezésével – „a töredelmes és megbánó szív”.¹¹² Egyéni és társadalmi tekintetben egyaránt az Isten parancsolatainak nem emberi, külsődleges vagy még rosszabb értelemben külsőséges betöltése, hanem „az igazságot követő szeretet” vagy „a tiszta hitből, igaz lelkiismeretből való szeretet”.¹¹³ Mindkét szövetség lényege, magja a szeretet volt, a vérségi szeretetről azonban kiderült, hogy messze nem alkalmas e cél elérésére: minden embernek egyéni döntésen alapuló megváltozásra – jézusi szóval – „újjászületésre” van szüksége.¹¹⁴

Aki az ókori Izrael esetében így élt – sajnos, csak a „maradék” –, az a hívó ember vagy közösség felhasználva a hit erejét, betöltötte hivatását. Az újszövetségi korban a lelki Izrael életében ugyanez megy végbe egészen az idők végéig. Ezért nevezi a Galatákhöz írt levél a keresztyényeket „Isten Izraelének”, vagy az *Apokalipszis* „nem-zsidóknak” az álkeresztyényeket több ízben is. (Megjegyzendő, hogy az „Izraellel” egyenértékű a „zsidó”, „Jeruzsálem” / „új Jeruzsálem”, „Sion” szóhasználat is!)

Mindezt szem előtt tartva kijelenthetjük, hogy több bibliai prófécia egybehangzó tanítása szerint a zsidó nép kiválasztottsága lejárt. Pontos idejét is tudhatjuk a Dániel könyve (9:23-27) szerint: i. sz. 34-ben, három és fél évvel a Messiás kereszthalála és feltámadása után, pontosan annnyival utána egyéb-

¹¹¹ Jer 31:31 és sk.

¹¹² Zsolt 51:19.

¹¹³ Ef 4:15. és 1Tim 1:5.

¹¹⁴ Jn 3:3 és 5.

ként, mint annak előtte tanított és gyógyított. A kegyelem tehát nem Jézus Krisztus elvetésével zárult le, hanem a róla szóló evangélium elvetésével, melyet egyszerű tanítványai hirdettek.¹¹⁵

Ebből viszont szorosan következik, hogy az ez utáni és a mai zsidó népre a *Bibliában* jövődölések nincsenek. Vannak viszont a lelki Izraelre, a mindenkori látható és láthatatlan népre,¹¹⁶ Jézus Krisztus választáson alapuló képviselőire. Különösképpen rájuk tehát, mégpedig meglehetősen nagy számmal idevonatkozó próféciaik – jóllehet az egész világra nézve is, különösképpen az iszlám megnövekvő szerepvállalására.¹¹⁷

JELKÉPEKBEN LÁTTATOTT JÖVŐ

Vannak jövődölések, melyek konkrétan és név szerint utalnak a jövőre. A Messiás két eljöveteléről szóló pillanatkép-próféciaikban egészen világosan szerepel például, hogy „aki kenyerét ette velem, sarkát emeli fel ellenem” (bár Júdas neve említése nélkül), de létezik olyan is, aki megszületése előtt több mint száz évvel szerepel már az i. e. 8–7. századi Ézsaiás próféta könyvében, mint akit Isten „felövez, bár nem ismer engem”: a perzsa nagyfejedelem, Cyrus (Nagy Kürosz), aki az i. e. 6. században élt!¹¹⁸ Jézus halálát sem csak jelképekben adta tudtul a *Biblia*, mint aki „a kígyó fejére tapos, az pedig a sarkába mar”, vagy „mint bárány megnémul az öt nyírók előtt”, hanem így is: „kiirtatik [megöletik] a Messiás, és senkije sem lesz”.¹¹⁹

Általában azonban a bibliai próféciaik jelképekben adják tudtul a jövőt, kevésbé azért, hogy rejtjelesek legyenek, hanem nagyobbrészt azért, mert ezt másféleképpen tenni nem is lehet! Hogyan lehetett volna szólni i. e. 603–602-ben a médo–perzsa vagy a Nagy Sándor-i hellenista világbirodalomról, mikor sem nem léteztek még, sem nevüket nem ismerték? Rómáról, Európáról, az Észak-amerikai Egyesült Államokról nemkülönben. De a vázlatpróféciaik egymásutánjában ezek a jövő kódéból sorra egymás után kibontakozó

¹¹⁵ Vö. Mt 21:43, Apcsel 7:51–60.

¹¹⁶ A látható és láthatatlan egyház teológiai kifejezése a reformáció korától használatos, a katolikus teológia is átvette a Karl Rahner-i „anonim kereszténység” kifejezésében.

¹¹⁷ Az iszlám megszületésére, gyors elterjedésére, valamint világhatalmi szerepére vonatkozó próféciaik a Jel 9. fejezetében találhatók. Részletes magyarázatuk VAN-KÓ 2004 3. kötetében.

¹¹⁸ Zsolt 41:10., Ésa 45:1 és sk.

¹¹⁹ Gen 3:15/b, Ésa 53:7, Dn 9:26/a.

és kétségbevonhatatlanul azonosítható valósággá válnak.¹²⁰ Az első három világbirodalom fogalmi azonosítása még *Dániel könyvében* megtörténik (2:38, 8:20, 8:21), először a jelkép, azután a Közel-Keleten ismeretes név szerint: így például Jáván jelöli az akkor még nem létező Hellászt. Az sem véletlen, hogy Rómát maga Jézus Krisztus azonosítja nagy apokaliptikus beszédében.¹²¹ A természeti jelképek után a történeti jelképek azonosítása a *Könyvek könyve* megértésének egyik kulcsa, amit figyelmes olvasójának mindenképpen el kell végeznie, meg kell szereznie.

Már Isaac Newton, Dániel és az Apokalipszis könyveinek nagy vizsgálója leszögezte, hogy a próféciaák nélkül a kereszténység, de a világtörténelem is érthetetlen. Utaltunk arra is, hogy nem a kíváncsiság kielégítésére íratnak meg a jövődölések, hanem a felelősségteljes életre, s abban a jövőre való felkészülésre. Ezért még egy fontos kérdés maradt hátra szemlénk végén: Ha mindez valóban így áll, miért oly ismeretlenek ma a próféciaák? Miért nem beszélnek róluk, különösen a mi korunkat érintő előrejelzésekről?

KORUNK PRÓFÉCIAELLENESSÉGÉNEK OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A próféciaák megbecsülése magában a *Bibliában* elvitathatatlan, Jézus tanításaiban egészen középponti jelentőségű.¹²² Ugyanezt jelenthetjük ki a bibliai időkről is. A Nagy Sándor fogadására megjelent papok *Dániel könyvét* vitték ki az uralkodó elé, hogy a róla többszörösen szereplő próféciaakra felhívják a figyelmét. És Alexandrosz – igaz, Arisztotelész neveltje – hitt ezeknek, s méltánylása jeleként megkegyelmezett a meghódított városnak!¹²³ De még a kereszténység első másfél évezredében is töretlen volt a bibliai jövődölések megbecsülése, melyet Hyppolitosztól Nicolaus Cusanuson át Lutherig, Kálvinig róluk szóló művek sokasága tanúsít.¹²⁴ A változás hirtelenül, de nem meglepetésszerűen a 18. században állt be.

A felvilágosodás eszméi behatoltak a keresztény teológiába is, különösen az anglikán egyházban és a protestáns liberalizmusban. (A katolikus egyházban a diadalmas egyháznak vettettet alá a perikópa-rendszerében meghagyott néhány prófécia.) Az emberi észbe vetett feltétlen bizalomban a *Biblia* Istenét

¹²⁰ Részletesen szoltam mindezekről a 2004 és 2020 közötti könyveimben, lásd az 5. jegyzetben!

¹²¹ Mt 24:15.

¹²² Lk 24:25-27, Mt 21:42-44, Mk 12:24, stb.

¹²³ Vö. Josephus Flavius: *Antiquitates*. I. m.

¹²⁴ Vö. FROMM.

felváltotta a deizmus és a fiziko-teológia istenképe. Róla viszont elképzelhetetlen a jövőbelátás. A jövődölések szalonképtelenné váltak.

Voltaire a *Filozófiai ábécé*-ben magabiztos kijelentéseket tett arról, hogy bizonyos bibliai történelmi kijelentések „csak az ószövetségi próféták agyában léteztek”, noha Immanuel Kant máig szóló vészjósló gondolatokat fogalmazott meg a megittasult racionalizmusról:

„Nem vagyunk képesek némi bosszúságot leküzdeni magunkban, ha látjuk, mint járnak-kelnek az emberek a világ nagy színpadán; mert azt kell látnunk, hogy az egyesekben olykor-olykor fel-felcsillanó bölcsesség mellett végeredményben nagyjában minden ostobaságból, gyerekes hiúságból, nemritkán szintén gyerekes gonoszságból és rombolókedvből történik; úgyhogy a végén nem tudjuk, miképpen vélekedjünk a mi kiválóságaira olyannyira beképzelt fajunkról.”¹²⁵

A próféciáknak a keresztény közgondolkodásból való kiakolbólítása viszont végzetesen hatott az újkor istenképére. Isten ugyanis prófétái által erről is üzent:

„Emlékezzetek meg a messze régi dolgokról, hogy én vagyok Isten és nincsen több; Isten vagyok, és nincs hozzám hasonlatos. Ki megjelentem kezdettől fogva a véget, és előre azokat, amik még meg nem történtek, mondván: tanácsom megáll és véghez viszem minden akaratomat.”¹²⁶

A bibliai istenkép elhagyása a gondviselési hit megrendülésébe került. Az emberek kezdtek – modern bálványimádás módjára – maguk választotta istenekben hinni; a statisztikák szerint ma már 5–10 ezerre tehető az istenképek száma. Az emberi autonómia és az önimádat társadalma világába hogyan is férne bele az az Isten, akiről az előbb idézett Ésaías után Ámos próféta is azt állítja, hogy „Semmit sem cselekszik az én Uram, az Úr, míg meg nem jelenti titkát az ő szolgálóinak, a prófétáknak”.¹²⁷ Legfőbb tekintélyként persze Jézus Krisztust idézhetnénk, ha korunk belőle nem Jézuskát vagy egy forradalmár (esetleg a keresztény államot létrehozó), eltorzított messiást faragott volna: „Nem mondalak többé titeket szolgálóknak, mert a szolgál nem tudja, mit cse-

¹²⁵ KANT 1784.

¹²⁶ Ésa 46:9–10.

¹²⁷ Ámos 3:7, Jn 15:15.

lepszik az ő ura; titeket pedig barátaimnak mondtalak, mert mindazt, amit az én Atyámtól hallottam, tudtul adtam néktek.”¹²⁸

Mi marad a bibliai jövendölések elvesztése után a költői szóra még-még fogékony embernek? Talán Vörösmarty felsóhajtásában a reménység, hogy „Lesz még egyszer ünnep a világon!” (*A vén cigány*), vagy ennek alig nyolcvan évvel későbbi változata, József Attilától: „Csak ami nincs, annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág, / a többi széthull darabokra” (*Eszmélet*)...?

IRODALOMJEGYZÉK

- ARANY János é. n. *Összes prózai művei és műfordításai*. Franklin-Társulat, Budapest
- ARISZTOTELÉSZ 1979. *Organon. I. rész Kategóriák*. Fordították: Rónafalvi Ödön és Szabó Miklós. Posztumusz kiadás. Szerkesztette és befejezte Szalai Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 3–66.
- BABITS Mihály 1910. Bergson filozófiája. In: *Nyugat*, 14., 945–961.
- BABITS Mihály 1957. A világ mint akarat és képzet. In: B. M.: *Az európai irodalom története*. Európa Kiadó – Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 321–325.
- BABITS Mihály 1978. *Esszék, tanulmányok*. I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- BABITS Mihály 1984 [1975]. Múltunk reménye. In: B. M.: *A mélypont ünnepélye. Próza 1*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest
- BERGSON, Henri 1888. *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Les presses Universitaires de France, Paris
- BERGSON, Henri 1896. *Matière et Mémoire*. Librairie Félix Alcan, Paris
- BERGSON, Henri 1907. *L'évolution créatrice*. Librairie Félix Alcan, Paris
- BERGSON, Henri 1922. *Durée et Simultanéité*. Librairie Félix Alcan, Paris
- CZUCZOR Gergely – FOGARASI János 1862. Dejszen (címszó).
In: Cz. G. – F. J.: *A magyar nyelv szótára*. I. kötet. Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál, Pest, 1195.
- FLAVIUS, Josephus 1990. *A zsidó háború. Önéletrajz*. Révay József fordítása. Bibliaiskolák Közössége – Keresztény Advent Közösségek, Budapest
- FROOM, LeRoy Edwin 1946–1950. *The Prophetic Faith of Our Fathers*. I–IV. Review and Herald, Washington D. C.

¹²⁸ Érdekesnek tarthatjuk Heidegger 1924-es gondolatát: „Ha az embernek nincs ideje, ez annyit jelent: idejét a mindennapok rossz jelenébe veti. A jövőiség ezzel szemben időt ad, kiépíti a jelent, és lehetővé teszi, hogy a maga megéltségének mikéntjében visszahozzuk-ismételjük a múltat” (HEIDEGGER 1992a: 4).

- FÜLEP Lajos 1974. *A művészet forradalmától a nagy forradalomig*. I–II. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- FÜST Milán 1956. Berzsenyi Dániel [1920]. In: F. M.: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 288., 293.
- HAWKING, Stephen W. 1989. *A Brief History of Time from the Big Bang to Black Holes*. Bantam Books, 1988. Magyarul: *Az idő rövid története*. Molnár István fordítása. Mecenás, 1989, 1993, 1995. 149.
- HEIDEGGER, Martin 1947. *Platons Lehre von der Wahrheit. Mit einem Brief über den 'Humanismus'*. Francke, Bern
- HEIDEGGER, Martin 1992a. *Az idő fogalma*. Fehér M. István fordítása. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- HEIDEGGER, Martin 1992b. *Gesamtausgabe II. Abteilung: Vorlesungen 1923–1944. Band 52. Hölderlins Hymne 'Andenken'*. Vittorio Klostermann, h. n.
- KANT, Immanuel 1781. *Kritik der reinen Vernunft*. Reclam, Leipzig
- KANT, Immanuel 1784. Idee zu einer Geschichte in weltbürgerlicher Absicht [Egy világpolgár gondolatai]. *Berlinische Monatsschrift*, November 1784, 385–411.
- KANT, Immanuel 1979. *Az ítélőerő kritikája*. Első bevezetés. X. 1. 2. kiad. Hermann István fordítása. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KELLER, Werner 1955. *Und die Bibel hat doch recht. Forscher Beweisen die historische Wahrheit*. Econ Verlag, Düsseldorf
- MARTIN, Gottfried 1969. *Immanuel Kant. Ontologie und Wissenschaftstheorie*. Walter de Gruyter, Berlin
- MÜNZ, Bernhard 1880. *Die Erkenntnis- und Sensationstheorie des Protagoras*. Carl Konegen, Wien
- NÉMETH G. Béla 1981. Interpretáció és elemzés [Literatura, 1975]. In: N. G. B.: *Küllő és kerék. Tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 316–327.
- PASCAL, Blaise 1978. *Gondolatok*. Fordította Pödör László. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- PÉTERFY Jenő 1980. *Válogatott művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- PILINSZKY János 1984. *A mélypont ünnepélye*. I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- PILINSZKY János 2013. *Csend és közelség*. Lazi Könyvkiadó, Szeged
- PRANCZ Zoltán 2010. *A valószínűségtől a bizonyossáig. Megfejtendők-e Pascal Gondolatai?* Oltalom Alapítvány, Budapest
- RAPCSÁNYI László (szerk.) 1972. *A Biblia világa*. MRT–Minerva, Budapest
- REISINGER János 2004. *Bibliai próféciák korunkról*. Oltalom Alapítvány, Budapest
- REISINGER János 2005. *Miről szól a Jelenések könyve?* Bibliaiskolák Községe, Budapest

- REISINGER János 2010, 2020. *Merre halad a történelem? A Biblia tíz vázlatpróféciája*. Oltalom Alapítvány, Budapest
- REISINGER János 2016. *Bibliai jelképek lexikona*. Oltalom Alapítvány, Budapest
- REISINGER János. *Bibliai kronológia*. Megjelenés előtt.
- TENGELYI László 1988. *Kant*. Kossuth Kiadó, Budapest, 71–87.
- TOLSZTOJ, Lev 1976. *Háború és béke*. I–IV. Makai Imre fordítása. Európa Könyvkiadó, Budapest, (A Világirodalom Remekai)
- VANKÓ Zsuzsa 1995–2011. *Jézus Krisztus apokalipszise. Írásmagyarázat a Jelenések könyvéhez. I–IV* Bibliaiskolák Közossége, Budapest
- VAUCHER, Alfred-Félix 1921. *L'Histoire du Salut. Cours de doctrine biblique*. K. n., h. n.
- VAUCHER, Alfred-Félix 2006. *Az üdvösség története. A szentírás tanításának kézikönyve*. Vankó Zsuzsa fordítása. Spalding Alapítvány, Budapest
- WITTGENSTEIN, Ludwig 1963. *Logikai-filozófiai értekezés*. Előszó. Márkus György fordítása. Akadémiai Kiadó, Budapest

ABSTRACT • “What then is time? If no one asks me, I know; if I want to explain it to a questioner, I do not know” – for a millennium and a half, the famous thought of Augustine’s “Confessions” has been quoted by many, from Kant to Heidegger, even in more recent times. Seven hundred years before the Bishop of Hippo, Aristotle had also made the concept of time one of his categories, linking it most closely to action. This study discusses time in conjunction with quality, first sketchily in the expressions of poetry, and then in more detail by citing the teachings of the Bible, limited to the historical time. It does not talk about individual and national time at all, but rather breaks down the biblical prophecies into parts, revealing the essence of the perspective prophecies, snapshot prophecies, dual prophecies, time prophecies, and Israel prophecies.

KEY WORDS • **time, future, history, prophecies, poetry, philosophy, being**

SAŽETAK • „Šta je, dakle, vreme? Dok me niko ne pita, ja znam; kad bi, pak, valjalo da to objasnim – ja ne znam” – mnogi – od Kanta do Hajdegera – do dana današnjeg, čak i protekom jednog i po veka, citiraju poznatu misao iz dela „Ispovesti” Svetog Avgustina. Sedamsto godina pre Episkopa Hiponskog je i Aristotel vreme učinio jednom od svojih kategorija, povezavši ga najtešnje sa činjenjem. Ovaj rad pitanje vremena razmatra u vezi sa kvalitetom, prvo samo površno, kroz pesničke izražaje, a potom i detaljno kroz citiranje pouke Biblije, ali ograničavajući se samo na istorijsko vreme. Uopšte ne govori o in-

dividualnom i nacionalnom vremenu, ali razgrađuje biblijska proročanstva na ona perspektivistička, dualna, vremenska, kao na pretskazanja o Izraelu.

KLJUČNE REČI • vreme, budućnost, istorija, proročanstva, poezija, filozofija, bit

Beérkezés időpontja: 2024. december 12.

Elfogadás időpontja: 2024. december 20.

AZ IDŐ MARKÁBAN

IN THE GRIP OF TIME
U STISKU VREMENA

SÜTŐ ANDRÁS (1927–2006)
Herder- és Kossuth-díjas erdélyi magyar író

A sorsunkból fölsajgó irodalom – szeme sarkában a tapasztalat ráncaival – mintha csöndesebben ülne – szorongva tán? – a számbavételek rivaldafényében.

Hajdani rikkantásai belevesztek az időbe. Akár az ifjúság s a véle járó, mert hisz törvényszerű, már-már Kemény Zsigmond-i rajongás eliramlott romantikája.

Itt ül hát a szó is, amely – most már elmondhatjuk, de nem kiabálva – fölér a tettel.

Csöndesebb mivolta: nem szunnyatagság.

Nem is közöny!

Hanem inkább – mennyi szép jele mutatja – az áthatóbb szemlélet, a mélyebb gondolkodás, igazabb átélés új bizonyítéka.

Kamaszos éretlenségében, amikor az értékelés, a hétköznapi különösen, még vállon veregette, letegezte, sőt az ülepére sózott, ha fészületlenül mert mutatkozni, önemésző, létének értelmét kereső álmaiban – épp a mai napig merészkedett, de még ezen is túl, távolabbi horizontokig.

A készülődés éjszakái nevelték.

Ma már elmondható róla, vagyis legjobbjairól: a felelősségviselés ólomnehezékeit aggatta magára. Röptéhez – a madárral ellentétben – súlyok keltenek.

Húsbavágóak.

Add meg neki a szabadságot, hogy roskadásig terhelje magát gondokkal – megtartó közösségének terheivel –; szárnyalása annál könnyedébb lesz. Ez talán már nem is a jövő reménysége. Úgy tűnik: ez a könnyedség, az aranybilincses, máris odasorolható a személyi jegyeihez.

Milyen nehézkes volt – s földhözragadt –, amikor Pangloss mester tanításait követve lépdelt át súlyos közösségi dolgok fölött, meghirdetvén – kivált verseivel –, hogy minden világok legjobbját énekle.

Mennyivel költőibb ma – legjobbjaiban –, mikor nem a költőit spekulálja valóvá, hanem a valót emeli költői szintre. „Költő vagyok – mit érdekelne en-

gem a költészet maga!” József Attila dobja felénk ma is a mentőövet. A másfelé nyulánkózó természet, a sorsunk, létünk, múltunk s jövőnk előtt szemet hunyó játék csak addig jut maga is lélegzethez, míg pihen a föld, amely a közönyt is a hátán hordja. De ha mozdul a talaj, azt is viszi, aki elrugaszkodott tőle.

Ha ugyan volna még szándék az ilyen elrugaszkodásra.

A magam részéről úgy érzem: az Idő keze dolgozik rajtunk. Hol szelídebben, hol szigorúbban – néha fájó fogással is – oda fordítja a fejünk, ahol a szívünket hagytuk volt, a közösség felé, amelyből vétettünk; amelynek létét „irodalmon kívüli” erők határozzák meg. Annál inkább ragaszkodik tehát ennek a közösségnek az irodalmához is; a hajdani meghívotthoz, aki ezen az ünnepen: küzdőtárs. Kötésig merülten a kornak dolgaiba.

Hogy mindez mások dolga lenne?

A társadalmi-nemzeti kötetlenség súlytalan állapotában, színes szappanbuborékokat eregetve valóban pihenés lenne bérbe adni a hétköznapijainkat. De mit szólnak majd, mikor ez a gond és felelősség ébredéskor szembekönyököl velünk a párnán?

Szembekönyököl mindenkor.

Nem fordulhatunk el tőle, amiként az ember – Illyés Gyulával szólva – nem hagyhatja útszélen veszni az anyját.

SÜTŐ András 1984. Az Idő markában [1972]. In. S. A.: *Az Idő markában. Esszék, naplójegyzetek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 387–388.

PESTI ÓDA, RÓMAI SOUVENIR,
CSÓKAI SÍREMLÉK
Marczibányi Márton életrajzához

AN ODE FROM PEST, A SOUVENIR FROM ROME,
A TOMBSTONE FROM ČOKA

For the Biography of Márton Marczibányi

PEŠTANSKA ODA, RIMSKI SUVENIR, ČOKANSKI
NADGROBNI SPOMENIK

Za biografiju Martona Marcibanjija

RAFFAY ENDRE

PhD, habilitált művészettörténész

Pécsi Tudományegyetem, Művészeti Kar, Művészettörténet Tanszék
egyetemi docens, tanszékvezető
raffay.endre@pte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a 240 évvel ezelőtt született és 190 évvel ezelőtt elhunyt puchói Marczibányi Márton (1784–1834) életművének felértékepezését tűzte ki célul, egy majdan megírandó életrajz számára, különös tekintettel az életmű művészettörténeti vonatkozásaira. A tanulmány legfontosabb forrása egy, a kutatás számára eddig ismeretlen *Óda*, amelyet Marczibányi Márton 1834-es neve napjára és vélhetően a pesti palotája felavatására írt Ujváry Mihály. A tanulmány további kortárs forrásokat is használ, így a csókai Szentháromság-templom publikálatlan *Historia Domus*-át és folyóiratok híreit is. Ám ezeket a forrásokat nem egészítik ki a családi levéltárái, tekintve, hogy az 1945-ben megsemmisült. Az írott forrásokon túl a művészettörténeti emléktárhely is segítette az életmű csomópontjainak a rekonstrukcióját és értékelését, annak megfelelően, hogy Mártont a művészetek lelkes támogatójaként ismerték. A tanulmányban így szóba kerül a híres nagybácsi, Marczibányi István műgyűjteménye, és megjelenik a „kamenici” (kamenicai) kastély és kert, a tornyai kastély és a budapesti palota is, valamint a csókai templomban 1821-ben felállított síremlék is, amelyet Márton Lajos öccsével közösen emeltetett apjuk emlékére. Ez a mű római kapcsolódású: koncepciója Antonio Canova művészetéből eredeztethető. Rajta a de Haro tervezett síremlék megoldásai je-

lennek meg, amelyeket a megrendelő igényei szerint alakítottak. A tanulmány megvizsgálja, hogy a megrendelés összefügghet-e Ferenczy István római éveivel és Mártonnak az *Óda* megörökítette itáliai útjával.

KULCSSZAVAK • Marczibányi Márton, kamenicai Marczibányi-kastély és -kert, tornyai Marczibányi-kastély, pesti Marczibányi-palota, Ferenczy István, Marczibányi Lőrinc csókai síremléke

BEVEZETÉS

1834. november 11-én, kedden Marczibányi Márton pesti palotájának a dísztermeiben családtagok és vendégek gyűltek össze köszöntésre. A köszöntés magának a házigazdának szólt, aki nemcsak nevének és születésének napja alkalmából fogadta a jókívánságokat, de az ünneplésre vadonatúj palotája is okot adott. Marczibányi Márton életművét mintegy megkoronázó palota felavatására nemigen találhattak volna jobb alkalmat, mint az építtető ötvenedik születésnapja! A fénypontot Ujváry Mihálynak ez alkalomra írt *Óda Puchói Marczibányi Mártonyhoz* című művének (a továbbiakban: *Óda*) a felolvasása jelenthette, amelyet a szerző nesztori évek elérésére vonatkozó kívánságával zárt, a közönség nyilvánvaló vivátozásától kísérve. (A szöveget e tanulmány *Függelékében* közlöm.) Ám az éljenzés hangjai hamar elültek, a nesztori évek elérésének a reménye is elszállt: a megkoronázott életmű hamarosan lezárult. Márton új otthonában karácsonyt sem látott, mert az ünnepséget követő 22. napon meghalt.¹ A Csanád vármegyei Tornyán (Turnu, Románia), a „nemzetségi” sírboltba temették,² koporsójának a fedelével a feledés homályát is ráborítva. Síremléket nem kapott sem márványból, sem homokkőből. Maradt emlékül az életmű. Ám erről, akárcsak az *Ódáról*, az utódok szinte teljesen megfeledkeztek.

Az utókor kutatója, ha a feledés homályával kívánja a harcot felvenni, ugyancsak problémás helyzetben van: Marczibányi Mártonról alig találni adatot, és az a kevés is gyakran ellentmondásos vagy megbízhatatlan forrásból származik. Ám az egész Marczibányi család történetének kutatását megnehezíti, hogy a családi levéltár nagy része, amelyet a gróf Karátsonyi levéltárral egyesítettek, a Magyar Országos Levéltár 1945-ös égése alkalmával elpusztult (KOSÁRY 702).³ Nagy Ivánnak köszönhetően ismert a családtörténet, és a családfa egy része (NAGY 296–297),⁴ és maradtak dokumentummorzsák. A Budapesti Fővárosi Levéltárban őrzik Marczibányi Antal 1857. június 11-én kelt

¹ HAZAI 1835: 363.

² Uo.

végrendeletét, amely inkább az utótörténet kutatásában segíthet: 1872-ben, amikor elhunyt, férfiágon a család is kihalt.⁵ Ismertek dokumentumok a Dubniczky és Marczibányi család kocsói (szlovákul ma: Kočovce, Szlovákia) levéltárából (KOSÁRY 655, 702). A családi levelekből jutott az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába is.⁶ A kutatás plébániai anyakönyvek vizsgálatára még nemigen terjedt ki, kivéve Marczibányi (II.) Lőrinc tornyai keresztlevelét az aradi állami Levéltárban (KORHECZ 10. jegyzet). A Marczibányi család tagjainak születési és halálozási évszámait a sírlapjaik vagy síremlékek felirataiból is megismerhetjük.

Nagyrészt fennmaradtak, de publikálatlanok a csókai (szerbül ma: Čoka, Szerbia) Szentháromság-plébániatemplom *Historia Domus*ának kötetei, amelyek nemcsak a plébánia és a templom történetére, de a Marczibányi család történetére vonatkozó adatokkal is szolgálnak, lévén a Marczibányiak a templom kegyurai (HISTORIA). A *Historia* első, kéziratos kötete 1782-vel indul, latin nyelvű, de egy része megsemmisült: a végéről lapokat téptek ki. A II. kötetet 1885-től írták magyarul, a kezdetekkel indítva. A III. kötet is korábbi, meghozza az 1848-as évvel indít – nyilván az I. kötetből kitépett lapok tartalmi rekonstrukciójának szándékával.⁷

⁵ További levéltárakban fennmaradt dokumentumokról tájékoztat: KORHECZ 6., 10., 13. és 15. jegyzet és VARGYAS 71. jegyzet (vö. KOSÁRY 655, 702). Megmaradhattak a következők: HU-MNL-OL-P 1929-18.-M-35. Marczibányi (puhói és csókai) (Altétel), HU-MNL-OL-R 319-1277. Marczibányi család (3 db), 1808–1843 (Egyes irat), HU-MNL-OL-P 2257-758.-1. Marczibányi család, 17. sz.–19. sz. (Alsorozat). Tüskés Anna tájékoztatását és e tanulmányom megírásához nyújtott segítségét köszönöm.

⁴ Családfát közölt még: KORHECZ 11, amely Fábián Borbála munkája. Családfát közölt BARNA-SÜMEGHY 125 is. A családfák hiányosak, és adataik nem mindenben azonosak.

⁵ IV. 1202/CC, Z 211.

⁶ OSZK: Marczibányi István gróf Széchényi Ferenchez 1806. április 17.; Marczibányi Márton Jankovich Miklóshoz 1815. június 17-én (Fond16/457); Marczibányi János Jankovich Miklóshoz 1815. november 26-án (Fond16/457); Marczibányi Antal Brunswick Terézhez 1829. augusztus 27.; Marczibányi Antal Fáy Miklóshoz 1842. február 12. MTA: Marczibányi Márton levele Rummy Károly György-höz 1818. október 14. (Irod.-lev. 4-18. sz.), Marczibányi Antal levele nővérének 1845. augusztus 19. (MS 4752/183).

⁷ A *Historia Domus* kötetei publikálatlanok, azokat a plébánián őrzik. A csókai plébánián még az 1990-es években kutattam. A családtörténetről és a csókai birtok és plébánia történetéről összefoglalóan: KORHECZ 8–13.

Mindezekén túl a nyomtatásban is megjelent források segíthetik a kutatást. Témánk szempontjából legfontosabb az említett *Óda Puchói Marczibányi Mártonyhoz*, Újvári Mihálytól, Márton házi ügyvédjétől és fiának nevelőjétől, amelyet a pesti Trattner-Károlyi nyomdában nyomtatattak ki 1834-ben. Az *Óda* mind ez idáig ismeretlenül, illetve kiaknázatlanul rejtőzött a források közt. A Marczibányiak közül nemcsak Márton ünneplésére írtak dicsőítő költeményt, hanem a család több más tagjához is – korábban, és később is. A családi sorozat elején Márton nagybácsijának, Marczibányi Istvánnak a tiszteletére készült művek állnak: 1806 augusztusából egy névnapi köszöntő (A. F.), 1806 novemberéből egy „*Háládatos örömdal*” (VERSEGHY 1806), 1810 decemberéből pedig a temetése alkalmából írt „*Halotti tisztelet*” (VERSEGHY 1810). Az utóbbi kettőt Verseghy Ferenc jegyzi, aki a „*Háládatos örömdalban*” a feleséget, Majthényi Annát is ünnepli. E sorba kívánczik még Édes Gergely *Marczibányinak Fundatiójára* című, Kazinczynak elküldött költeménye is (VÁCZY 392). 1835-ben Márton öccse, Lajos is kapott egy ódát (PUCHÓI), később unokatestvérük, Antal is (DOBAY).

A család leghíresebb tagjáról, Marczibányi Istvánról 1818-ban életrajz is született, (NAGY MÉLTÓSÁGÚ) Schedel (Toldy) Ferenc 1845-ben a Magyar Tudós Társaság közgyűlésén is felolvasott egyet (SCHEDEL 21–26), és néhányat az utókor is megjelentetett.⁸ Schedel az életrajzban Mártonról is megemlékezett (SCHEDEL 22), és utóbb Lajosról is, amikor meghalt (SCHEDEL 72). A Marczibányi név a művészettörténeti szakirodalom számára sem ismeretlen. A művészettörténeti vonatkozásúak közül Voit Pál tanulmánya a pesti palotával (VOIT), Entz Géza és a közelmúltban Vargyas Zsófia Marczibányi István műgyűjteményével (ENTZ 1937; ENTZ 1955; VARGYAS), Korhecz Zsuzsanna pedig a csókai templom műkincseivel foglalkozott (KORHECZ). A művészettörténet számára is hasznosítható legújabb kutatási eredmény Tüskés Annához kötődik, aki Márton könyvtárait azonosította (TÜSKÉS). A csókai kastélypark emléksztélésével és a csókai plébániatemplom kapujával én foglalkoztam, és publikálásra vár Márton művészeti reprezentációjának témájában írt tanulmány párom is (RAFFAY 488–489).⁹

⁸ Ezeket idézi: VARGYAS 3, köztük: VERRASZTÓ. Lásd továbbá TÜSKÉS 9.

⁹ Marczibányi Márton életművének művészettörténeti vonatkozásaival foglalkozott az *Európai műemlékvédelmi tendenciák, különös tekintettel a Kárpát-medencére* elnevezésű, a 2024 októberében a fehérvárcsurgói konferencián *Souvenir Rómából* címmel tartott előadásom, amelynek kézírata publikálásra vár.

MARCZIBÁNYI MÁRTON ÉLETRAJZA – KÉRDÉSEK ÉS ADATMORZSÁK

Marczibányi Márton életrajza megíratlan.¹⁰ Ezúttal is az marad, de az alábbiakban az életrajz egyes mozzanatainak és azok esetleges összefüggéseinek a rekonstrukciójára teszek kísérletet. Ne csodálkozzon az olvasó, ha a rekonstrukcióban több lesz a kérdés vagy feltételezés, mint a válasz, ugyanis a rekonstrukciónak természete ez. Ám ezek megfogalmazását is fontosnak tartom, hiszen válaszokat csak kérdésekre lehet (majd) adni. Munkám vázát

1. kép. Marczibányi Márton (Magyar Nemzeti Múzeum,
Történeti Arképcsarnok) (KORHECZ)

¹⁰ KALAPIS, KORHECZ 10 és TÜSKÉS 2 összefoglalta a tudhatókat. Korhecz a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Arképcsarnokának Marczibányi Mártonról készült litográfiáját is közölte (az adatait lásd alább), amely a szakirodalom számára korábban ismeretlen volt (KORHECZ 10).

a Márton névnapjára írt *Óda* jelenti. E vázat további adatokkal kiegészítve igyekszem majd a rekonstrukciót kikerekíteni.

Márton tehát a Marczibányi családba(n) született, és e családnak 1810-től a haláláig volt a feje (1. kép). A családfő (és a család) származásával az *Óda* 19 versszakából négy foglalkozik.¹¹ A nemességszerző ős, szintén Mártony, Mátyás királytól kapta puchói birtokát (4. versszak) (ILLÉSSY 41), ahonnan a család az előnevét vette, és amelyről dokumentumok is tanúskodtak; így egy királyi adománylevelével és az 1797-ben előkerült és azonosított, bár birtokadománnyal nem járó, de címer használatára jogosító nemesi levél (armális) 1465-ből (ILLÉSSY 41). A (családi) hagyomány szerint a vezetéknév is ettől a Mártontól való: e szerint e név becézett formájából és a báni méltóságnévből magyarázható az eredet (NAGY 294–295).¹² Ugyanitt a 4. versszakban szerzőnk is alkalmaz névalkotást: (Rákóczy- és Bethlen-korabeli) ismeretlen elődök Előd keresztnevének kreálásával. A 15. századi Mártont és a későbbi Elődöket Nagy Iván nem tudta a családfán igazolni, illetve elhelyezni (NAGY 296). E családfán a legkorábbi ismert ős (I.) István, aki az ünnevelt családfő szépapja. Az 5. versszak Lőrince (aki a családban elsőként viselte e nevet) ennek az Istvánnak a dédunokája, és Mártonunknak nem távoli ükapja, szemben Ujváry szóhasználatával, hanem a nagyapja. Ujváry persze tudja, hogy Lőrinc (Mária) „Therézia napjain” élt, ami megfelel a Nagy-féle családfán elfoglalt helyének. Mária Terézia megemlézése nem csupán dekoráció: a nemesi levél 1797-es előkerülését megelőzően a királynő egy adománylevele bizonyította a család nemességét. Ujváry azt is tudja, hogy Lőrinc szerezte a tornyai és a „kamenici”¹³ birtokot (a házi ügyvéd szerint „ügyészi tollal” és „vas szorgalommal”), letéve a Marczibányi-ház „örök fenekét”, vagyis megalapozva a család, pontosabban az elsőszülött gazdagságát.¹⁴ E gazdagság, bár a Mátyástól származtatott puchói (szlovákul ma: Púchov, Szlovákia) és nimnicei (Nemőc; szlovákul ma: Nimnica, Szlovákia) birtokok (vagy legalább egy részük) kastélyostul mindvégig a család kezében maradtak, új keletűnek számított, amit az *Óda* írója sem palástolt el. Lőrinctől az elsőszülött, (II.) István örökölt mindent (6. versszak). Az elsőszülött az örökségből „ezreket áldoz”, és alapítványainak köszönhetően valóban „ragyogást” biztosít(ott) a Marczibányi névnek (6–7. versszak).

¹¹ A családtörténetre vonatkozólag lásd még: SCHEDEL 22, NAGY.

¹² Az adománylevelre hivatkozik Marczibányi (III.) Imre az 1465-ös nemesi levélnek a családhoz való kötését bizonyító eljárás folyamán (ILLÉSSY 42).

¹³ *Kamenicz* szerbül: Sremska Kamenica, Szerbia; hivatalos magyar neve: Kamenica; hivatalos horvát neve: Srijemska Kamenica; korábbi nevei: Kamanc, Kamancz, Kamenica, Kamenicz, Kamenitz, Kamonc.

¹⁴ Lásd Marczibányi (I.) Lőrincnek fiaihoz írt levelét (1769. december 24.) VERRASZTÓ 29–34 közlésében.

Mindeközben öccsei – (II.) Lőrinc, aki Mártonunk apja és (III.) Imre, a legfiatalabb fiú – saját birtokot szereztek a kincstári javak árverésén, 1782-ben Csókát (HISTORIA I: 4; VERRASZTÓ 12).

Marczibányi Márton a *Hazai és Külföldi Tudóstások* szerint 1834. december 3-án, 52. életévében halt meg (HAZAI 1934: 363), így legkésőbb 1783. december 2-án születhetett. Nagy Iván szerint viszont csak 1785. november 11-én született Csókán (NAGY 297). Ezt az évszámot többen átvették (BARNA-SÜMEGHY 125, ahol a születésnap december 11.), ám a csókai *Historia Domus* szerint a születés éve 1784, míg a novemberi hónap stimmel (HISTORIA I: 5). Nagy évszámadata mindenképp téves, hiszen Márton öccse, Lajos nem később, hanem 1786. május 22-én született, nemcsak a *Historia Domus*, hanem csókai sírfelirata is ezt vallja (HISTORIA I: 7).¹⁵ A fiúk születhettek Csókán, az apjuk és annak öccse, (III.) Imre által 1782-ben – a kincstári javak árverésén – vásárolt birtokon. Lajos utószülött volt, mert az apa, Marczibányi (II.) Lőrinc ekkor már nem élt. Mártonka tehát alig múlt egyéves, amikor az apa 1786 januárjában meghalt, amint arról a *Historia Domus* és síremlékének felirata is tájékoztat (HISTORIA I: 7).¹⁶ A halál oka torokgyík (angina), a napja január 8. A sírfelirat szerint 6-án halt meg. Az apát Csókán temették el, a mai templom elődjében (HISTORIA I: 7). Az említett felirat azon a síremléken olvasható, amelyet Marczibányi (II.) Lőrincnek a fiai 1821-ben az időközben felépített csókai Szentháromság-templom szentélyében állítottak, helyettesítve azt a korábbi emléket, amelyet még az özvegy készíttethetett, és amely utóbb szintén az új templomba, ott is a kriptába került (KORHECZ 15).

Nincs okom arra gondolni, hogy a síremlékhez készült, bronzszínűre festett domborműnek családi jelenetként megfogalmazott kompozíciójában ne (II.) Lőrinc 1786-os siratásának képi rekonstrukcióját lássam: a bajszos

¹⁵ A sírfelirat: HOC TUMULO EXANIMUS TANDEM POST FATA / QUIESCO, / QUEM FUGIT IN VIVIS, SEMPER OPTATA QUIES. / HIC REQUIESCIT IN DOMINO LUDOVICUS, / FILIUS LAURENTIT, / FILII ALTERIUS LAURENTII, / MARCZIBÁNYI DE PUCHO / Ano 1786 22a MAJI NATUS, / Ao 1847 DIE 19 JULY TEMPORALIA CUM / AETERNIS PERMUTAVIT.

¹⁶ A felirat: LAURENTIO MARCZIBÁNYI DE PUCHO, / BANATU TEMESSIENSI PROPULSATIS TURCIS, / A VITAE LEGI REDDITO, / PROVINCIAE TORONTALIENSIS PRO-COMITI, / XV KALE APRILIS, MDCCLIV NATO, / VI. ID: IANUARI, MDCCLXXXVI. / PRAEMATU-RE SUI E VIVIS EREPTO, / PARENTI OPTIMO / MOESTI FILII MARTINUS ET LUDOVICUS. / MDCCCXXI. A feliratot a HISTORIA I 56. oldalára átmásolták.

halott nyilvánvalóan ő maga, az ágy előtti széken ülő, kétségbeesésében hátrahajló nő az özvegye, Kvassay Franciska, akinek ölébe kisfiuk, Mártonka borul (2. kép). Az anyaméhet óvó mozdulatában akár utalást is láthatunk arra, hogy öccse, Lajos még meg sem született. A fiúk anyja az özvegyi státust egy idő után feladta, és petőfalvi Uzsovcics Lőrinchez férjhezmenvén a Nyitra vármegyei Könyökre került (HISTORIA II: 9–10). Gyermekai gyámságát nagybácsijukra, Marczibányi (III.) Imrére bízta. A síremlék domborművén őt az ágyfej-támlára boruló ephébosz korú szereplővel vélem azonosítani, aki jöllehet akkoriban már harminc körül járt, házas volt, és két-három gyermek apja. A gyám 1790-ben trencsényi alispán lett (NAGY 297),¹⁷ így a fiúk, ha korábban nem is, de akkoriban elkerültek Csókáról, gondolom Puchóra, a család ősi birtokára. A domborművön van még egy bajuszos férfi: az ágy mögött áll, előregörnyedve. Ő Marczibányi (II.) István, a család majorescója, azaz az előjog alapján ő a hitbizományi örökös, és a család legismertebb tagja. Öccse sira-

2. kép. Marczibányi (II.) Lőrinc siratása (Csóka, 1821)
(A szerző felvétele, 2011)

¹⁷ ILLÉSSY szerint (III.) Imre 1797-ben (is még) csak helyettes alispán volt.

tásakor még csanádi alispán lehetett, de hamarosan lemondott, és (egy időre) visszavonult tornyai birtokára, s ott, ha még meg nem tette, építkezésbe fogott (VERRASZTÓ 35–38). A fiúk (cseperedvén) ennek a nagybácsinak a birtokán is meg-megfordulhattak, s talán akkor is ott voltak, amikor a gyámjuk megrajzolta a tornyai kastély képét, hogy azt Czetter Sámuel majd rézmet-szetbe tegye, a család hírnevét növelendő (Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Gyűjtemény ltsz. 1120) (DOMANOVSKY 284, 642; RÓZSA 121) (15. kép). A nagybácsit művészkedni (rajzolni vagy festeni) otthon is láthatták, hacsak nem gondoljuk azt, hogy a kastély előrajza és a Nemzeti Múzeumban őrzött trompe l'oeil munkája képezi a teljes oeuvre-t (MNM, MTKCs 64.67, 50,5 × 72,7 cm). A trompe l'oeil párdarabját a fiúk apja, Lőrinc készítette (MNM, MTKCs 64.66, 50,2 × 73 cm). Az ábrázolásokon faerezetes asztallap és az arra helyezett térkép, kotta és más nyomtatványok, kártyalapok és további papírlapok jelennek meg, Imréén egy pillangó is, Lőrincén pedig Gonzaga Szent Alajos szerzetes képe¹⁸ és egy Marczibányi-címeres pecséttel lezárt boríték is. Lőrinc munkáján egy metszet is ábrázolásra került (vízparti kép épületekkel), amelynek a felirata a metsző nevét is feltünteti, aki maga Lőrinc volt. Hogy a művészetek gyakorlati művelése tekintetében Márton és Lajos örökölték-e az előző generációtól valamiféle tehetséget vagy késztetést, nem tudom. Annyi bizonyos, hogy az idősebb nagybácsinál, akit 1800-tól inkább pesti, majd budai (VARGYAS 45) otthonában találtak meg, a képzőművészek iránti érdeklődésük (fel)fokozódhatott. Itt az alkotásokkal való találkozás nemcsak technikai megoldások megcsodálását és esztétikai élményt jelentett, hanem történelmi tájékozottság megszerzését is: a nagybácsi mű- és régiség-gyűjteményének darabjait bizonyára nem rejtette el unokaöccsei elől, akik a tárgyak eredetével és történetével is megismerkedhettek.

Mivel Istvánnak gyermeke nem volt, 1810-ben bekövetkezett halálával idősebb öccsének, (II.) Lőrincnek az idősebb fia, a huszonöt éves Márton örökölte a család majorescói javait (követve így a nagybácsit tornyai és „kamenici” birtokában), és rokonaival együtt a budai palotát, és magát a

¹⁸ A szent a diákok védőszentje. Serfőző Szabolcsnak köszönöm, hogy arra figyelmeztetett: a két munka a Marczibányi fiúk diákéveire datálható, amit segíthetnek az ábrázolt nyomtatványokon szereplő évszámok is. Ezek közül az 1772 a legkésőbbi, ez Imre alkotásán az *Ehren-Rede Dem Grossen Geist Caroli VI* címlapján szerepel, amelynek én egyelőre csak az 1741-es kiadását ismerem. Ha az elírás diákcsinnyé lenne, akkor az évszámban a munka készültének az éve lehet „elrejtve”. Ugyanígy Lőrinc említett szignója is lehet „diákcsinny”. De miért ne érthetett volna a metszetkészítéshez? 1772-ben (16 és 18 évesen) mindketten diákkorban voltak, bátyjuk István is még csak 20 éves volt. A munkák vétel útján kerültek a múzeumba (Pastinszky Miklóstól tudom, hogy 1964-ben).

műgyűjteményt is (VARGYAS 46). A majorescói, illetve családfői szerepre, ha korábban nem is, de 1800 körül már számíthatott. Mártonnak a szerepre való felkészítéséről az akadémiai képzés vonatkozásában semmit sem tudunk, tekintve, hogy győri jogi akadémiai tanulmányait az újabb kutatás nem is igazolja (TÜSKÉS 3. jegyzet). Ám a tanulmányutakat illetően az *Óda* szavai kellő támpontot biztosítanak. Az *Óda* – „hazáján Angelóknak, / 'S Róma művin nemesült nagy elméd” és „szelídebb 's tiszta merészletű / Érzést vevél fel Szajna' nyájas, / És nemesült szabad-elmüeknél” – megfogalmazásai mögött római és párizsi út vagy utak sejlenek fel. Kérdés, hogy ezekre mikor került sor? Az *Ódában* az utak (utó)hatásáról esik szó (a 11. és a 14. versszakokban), az életmű ismertetése végén, illetve azt követően.

Márton tisztségviselésének évszámokhoz való kötését a további kutatás bizonyára megteszi majd. A Trencsén vármegyei aljegyzőség a gyámnagybácsinál töltött évekből következhet, illetve a gyámság alól kikerülve kerülhetett betöltésre. A csanádi főjegyzőség későbbi, és bizonyára nem független a tornyai birtok megöröklésétől. Márton Szerém vármegye országgyűlési követe is csak utóbb, „Kamenicze” birtokosaként lehetett, amire alább még kitérek.

Márton 1810 decemberében részt vehetett a nagybácsi budai temetésén, a rokonok élén, gondolom, karján az özvegygel („Követi a' Testet Uri Rokonsága, / kiknek írhatatlan mély szomorúsága”) (VERSEGHY 1810), majd rokonaival a hagyaték sorsáról egyeztetett. A budai palota és a benne felhalmozott műtárgyak a család férfitagjai közös tulajdonában maradtak (VARGYAS 48, idézi: Ferenc király ezt 1811. március 3-án jóváhagyta), együtt osztozva az örökhagyó szándéka beteljesítésében, miszerint a gyűjteményt a Nemzeti Múzeumba juttassák. 1811. március 2-án Márton is ott volt a budai palotában, hogy nyilatkozatot tegyen Miller Jakab Ferdinánd, a Nemzeti Múzeum főigazgatója és Haliczky Antal írnok (később a múzeum régiségtárának őre) előtt a gyűjtemény felajánlásáról, és alapítványuk létrehozásáról (VARGYAS 48, 20. jegyzet). A nyilatkozat szerint az örökösök a gyűjtemény nagy részét felajánlották, de Miller március 8-án írt leveléből megtudjuk, hogy az ígért tárgyak mennyisége és minősége alaposan lecsökkent (VARGYAS 48, 21. jegyzet). Erre Miller a nádor előtt jól bemártotta Mártont; őt és a kapzsiságát, nemes érzületének hiányát, arany- és ezüstségét okolva ezért. Miller a felajánlottak egy részét a múzeumi elhelyezésre méltatlannak ítélte, és vissza is utasította (VARGYAS 49). Nem kizárt, hogy az örökösök közt március 2-a és 8-a közt nézeteltérésre került sor (VARGYAS 49), amelynek végére – ezt sugallják Miller szavai – Márton majorescói döntése tett pontot. Így az Imre által néhány nappal korábban még megígért görög és római kori érmék, valamint a magyar drágakövek sem jutottak/juthattak a múzeumba. A család április 10-én és július 1-jén tett adományai (VARGYAS 49) enyhítették, vagy

épp mélyítették a családtagok (pontosabban a fiatal majoresco és az idősödő nagybácsi, az egykori gyám) közti feltételezett nézeteltérést.

Az utóbbi lehetőséget valószínűsíti az is, hogy a megígért Fundatio megételére Marczibányi (III.) Imre végül egyedül vállalkozott, igaz, csak négy év múlva: 1815. április 10-én otthon, Puchón (SCHEDEL 22 szerint: Imre „hű teljesítője István vég szándékainak, intézője lőn az első magyar jutalmazó alapítványnak”). A Fundatiónban a majoresco kötelezettségeiről is szó esik (a 6. és a 8. pontban), ám az 1. pont kizárja azt, hogy a majoresco is részesüljön az esetleges kárpótlási lehetőségekből. A Marczibányi-fundatio díjainak első, fényes és országos jelentőségű ünnepség keretei közt való kiosztására 1817. november 23-án a Nemzeti Múzeum (akkori) épületében került sor, amelyen a nádort Ürményi József országbíró helyettesítette (az alapítványról és a díjátadókról: KULTSÁR, HORVÁTH). A következő évi ünnepség alkalmával ott volt maga a nádor és Ferdinánd főherceg is. A családot mindkét esetben csókási (sic!) Marczibányi János (Imre legidősebb fia)¹⁹ képviselte (HORVÁTH 13). A család feje, Márton pedig nem volt jelen. Így marad a fentebbi feltételezés: a távolmaradás oka a puchói és csókai rokonokkal való mosolyszünet, valamint a Fundatio kiadásaitól való távolságtartás. Vagy Ujváry szavai (15. versszak: „udvari fényre keresztre nem vágysz”) nemcsak 1834-ben lehettek aktuálisak? Vágyhatott, de Miller alaposan bemártotta. Pedig lányát 1816-ban Hermina névre keresztelte, nyilván a nádori család iránti tiszteletből. Az *Óda* Mártonnal kapcsolatban a gyűjteményt nem emlegeti, és persze a díjat sem. Sőt, a pesti palota megépítésével kapcsolatban a 13. versszakban mintha épp ezekre utalón kérdezné: „Ez nem jeles rény a' haza és család / Eránt? e' mostan olly vetekedve fény- / Űző 's pazarló éveinkben? / De te szived magasabban is ver.”

A díj finanszírozása tehát (III.) Imre birtokaira, elsősorban a puchóira hárult, amelynek ügyei rendben lehettek, és a csókai birtokon sem lehettek olyan gondok, mint amilyenekkel a majoresco Tornán és „Kameniczen” szembesült, legalábbis az *Óda* szerint. Az *Óda* a 6. versszakban megemlíti, hogy István „ezeket áldozva ritka szívvel” (István alapítványairól, jótékonkodásáról: VERRASZTÓ 51–91). A 7. versszak szerint ez a családnévre „fő ragyogást vona”, de arról is értesülünk, hogy a nagy bőkezűség a birtokokat igen megterhelte, és azokat „romlásba hozá”.

Mártonnak jutott tehát feladatául a birtokok rendbetétele („Bölcs és erős kar kelle vissza / Hozni virágzatukat 's emelni. [...] Ős-telkid majd újra

¹⁹ A Fundatio úgy rendelkezett a 6. pontban: ha a majoresco nem biztosítja az Erzsébet-apácáknál a három betegágy évi 360 forintba kerülő fenntartását, azt Imre legidősebb fiának kell átvállalnia.

szerzéd, / 'S legmagosabb ragyogásra hoztad.”) (7–8. versszak). Az *Óda* tehát ezzel indítja a tulajdonképpeni életmű ismertetését: Mártont (a tatárjárás után hazatért második honalapító) Béla királyhoz hasonlítva. Az életművet az *Óda* az újraserzett és legmagasabb ragyogásra hozott ősi telkek bemutatásával szemlélteti (9–10. versszak), amelyekre még visszatérek. Ám ezeknek a királyi, második honalapítói feladatoknak a teljesítése nem mehetett egyik napról a másikra. A rendbetételre az 1810-es években került sor, s az a napóleoni háborúk és utóhatásaik miatt a 20-as évekre is áthúzódhatott. Márton eközben tehát nem kívánt alapítványi kalandokban részt venni. Indulhatott volna majorescói tevékenysége a műgyűjtemény felajánlásával és a Fundatióval is a nemzet megelégedésére, de ő a birtokok megmentésével foglalkozott. Ebbéli munkálatai alkalmával került sor Marczibány-Dombegyház betelepítésére is (1817–1818), amelyet Mártonnak 1818-ban született fia, Livius (1818–1850) után Lévésnek neveztek (GERENDELI 45).

Márton a tízes években nem csak a birtokain tevékenykedett. 1813. július 25-én, ha tehetette, bizonyára ott volt Motesicén (szlovákul ma: Motešice, Szlovákia) öccse és Motesiczky Vincencia esküvőjén.²⁰ 1814-ben meghalt Marczibányi Istvánné Majthényi Mária (KORHECZ 10), akinek temetésén a budai vízivárosi Erzsébet-apácák templomában Mártonnak is illett ott lennie. 1815 szeptemberében Bécsben tartózkodott, onnan írt (latinul) Jankovich Miklósnak, a gyűjteménnyel kapcsolatban, akinek vásárlási szándékai voltak. Márton, ha tartotta levélbeli ígéretét, 1816. március 19-ére Budára utazott, s ott volt a műgyűjtemény kiállításán. Nem gondolom, hogy Bécsben csupán a levél írásakor, átmenetileg tartózkodott volna. Épp ebben az időben vehette feleségül gróf Grochowska Jozefa Desidériát.²¹ Hermína lánya 1816-ban született.²² Fia, Livius pedig 1818-ban, abban az évben, amikor Márton pesti polgár lett. Márton 1818. október 14-én Kamenicen tartózkodott, onnan írta (németül) levelét Rummy Károly Györgyhez, aki egyébként a közeli Karlócán (szerbül ma: Sremski Karlovci, Szerbia) tevékenykedett azokban az időkben.

Az *Óda* 8–9. versszakától kezdődően tehát jönnek az eredmények, az „újra szerzett” „ős telkek” „ragyogását” biztosító vállalkozások dicsérete,

²⁰ Motesiczky Vincencia családfájának néhány ága: <https://macse.hu/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=92774>.

²¹ Széchenyi *Naplója* 1827. április 18-án arról tájékoztat, hogy (egy) Marczibányi különvált feleségétől („Das Duel des Wallenst mit Latzy Zichy, hat dennoch die Consequenz gehobt, dass Martzibanyi sich von seiner Frau scheiden lässt.”) (VISZOTA III/1932: 148). 1828 májusában Mártonnak volt felesége, akinek büsztségét akkor faragta kőbe Ferenczy István.

²² TÜSKÉS Márton Malvina nevű lányáról is tud.

majd az „ifjan emelkedő” palota, mondhatni háromszoros (terjedelmű) (a 11., a 12. és a 13. versszakra kiterjedő) méltatása, amihez Ujvárynak szavakat is nehéz találnia („Mit mondjak...?”). Az eredmények megmutatkozása az 1820-as évekre és az 1830-as évek elejére datálhatók.

A 9. versszakban felsejlenek a szerémi dombok és a Duna partjai. Ujváry a vidék történelmi hangulatát Hunyadi névének szerepeltetésével érzékelteti, és bár Kamenic nem épp ott van, ahol „Hunyady vívt vala”, vagyis Szerém vármegyének nem a déli, hanem az északi végében, és nem Belgráddal, hanem Újvidékkel szemben, a birtok a „kamenicivel” azonosítható, amelyet tehát a nagyapa, (I.) Lőrinc szerzett, és Márton Istvántól, a nagybácsitól örökölt. Az *Óda* megírásakor itt „nectári” szőlőfürtöket termő birtok terül el, és itt „virúlnak” kertjének „paradicsom mezei”. A birtokról a kastély falába foglalt vörösmárvány tábla magyar nyelvű felirata is tájékoztat.²³ A táblát Marczibányi Lajos állíttatta Márton halála után (1836-ban), a birtok gondviselőjeként és fia gyámjaként abból az alkalomból, hogy a „szerémi nemes szőlő nedveinek ápolására” pincével bővítette az épületegyüttest. A szöveg Márton tevékenységéről is szól, aki a „majorátusba lépven a házat újra állította és a kertet nagyobbá és szebbé tette”.

Ez a kert azzal az angol parkkal azonosítható, amelyet Kamenic mellett a 19. század második felében a *Harmadik Katonai Felmérés* már feltüntett²⁴ (3. kép). A park a mai Kamenica településtől keletre–északkeletre, és a pétervárad-i országúttól északra fekvő Duna-parton, a település keleti végében emelt kastélytól hosszan húzódik. A parkot keleti végében (Pétervárad határán) egy tavacska zárja. Az együttesnek egyes részleteit képeslapok felvételei

²³ A tábla nyolcsoros felirata: SZERÉMI NEMES SZŐLŐ NEDVEINEK ÁPOLÁSÁRA PUCHÓI MARCZIBÁNYI LIVIUS A CSALÁD MAJORÁTUSA BIR / TOKOSSÁNAK KISKORÚSÁGÁBAN KI MÁRTON EZ LŐRINCZ EZ MEG IDŐSB LŐRINCZ CS. KIR. TANÁCSOS, KI 1758 10 SEPT / KAMENICZI URADALOM SZERZŐJE ÉS 1759 A CSALÁDI MAJURÁTUS ALAPÍTÓJA VOLT FIA MINEKUTÁNNA ISTVÁN AZ IDŐSB LŐRINCZ / FIA A CS. K. VAL. BELSŐ TITK. TANÁCSOS KIRÁLYI ADOMÁNYT ÉS K. TIZEDET NYERT ÉS 1810 / MAGVA SZAKADT VOLNA ÉS MÁRTON LŐRINCZ FIA S IDŐSB LŐRINCZ UNOKÁJA MAJORATUS / BA LÉPVÉN A LAKHÁZAT ÚJRA ÁLLÍTOTTA A KERTET NAGYOBBÁ ÉS SZEBBÉ TETTE VOLNA / 1834 MEGHALVÁN EZEN PINCZÉT MARCZIBÁNYI LAJOS MÁRTON TESTVÉR ÖCSE S SZINTE LŐRINCZ / FIA A JÓSZÁG GONDVISELÉSÉNEK 2k ÉVÉBEN EMELE ÉS EZT EMLÉKÜL TETTE 1836k ESZT.

²⁴ Habsburg Birodalom, Harmadik Katonai Felmérés 1869–1887.

Lásd <https://maps.arcanum.com/hu/geoname/serbia/sremska-kamenica3190104/>.

őrzik. Ha nem is minden részletében, és területileg sem teljesen érintetlenül, de a park mindmáig létezik. Ma a keleti végében, túl a tavacsán a Szabadság hídon átvezetett autótút alagútban eltűnő szakasza zárja, nyugaton pedig ott a kastély a tőle északra emelkedő melléképületekkel együtt. A kastély és park nevét nem rejti a feledés homálya: Marczibányi–Karátsonyi néven ismert. A Karátsonyiaknak a névben, illetve a birtoktörténetben való megjelenése azzal magyarázható, hogy a birtokot, Marczibányi Márton fiának, Liviusnak a halála után, Marczibányi Mária révén a beodrai Karátsonyiak grófi ága bekebelezte.

A park két fő részre tagolódik, ami a katonai felmérésen és mai állapotában is jól megfigyelhető. Ez a tagolódás véleményem szerint az utólagos megnagyobbítás következménye: a kastélyhoz közelebbi (kisebb) rész lehet a korábbi kert, amely a kibővített területnek kevesebb mint a harmadát foglalja el. Ez három sávra tagolódik, amit a domborzati viszonyokhoz igazodó, a kastély Duna felőli homlokzata előtt érkező, de a kerti szakaszon V alakban kettéváló útpár jól jelöl. Északról, a Duna partján hatalmas térség terül el, a legnagyobb füves rész ez, az egész park viszonylatában is, foci pályaként működő része ma is beépítetlen. A felmérésen ezt a területet három oldalról fasor szegélyezi, keleten pedig az átlós levágás természetes lejtőt jelent. A kert déli sávja a pétervárad-i útig húzódik, amelynek ez a szakasza még Kamenica település része: azt házak szegélyezik. E sáv nagyrészt domboldali lejtő, egészen a kastélyig húzódva, amelybe keletről füves sík térség ékelődik. Az útpár déli tagja ide kaptat fel, majd vezet ki a kertből, a település határvonalához igazodva, fel a pétervárad-i útra fordulva. E részen ma az S. O. S. Gyermekfalv háza emel-

3. kép. Kamenica, Marczibányi park
(Harmadik Katonai Felmérés, Arcanum)

kednek. A kert középső sávja kifli formájú, és a péterváradi és a Duna-parti lejtőket összekötő, az egész területet északkelet–délnyugat irányban átlósan kettévágó domboldal alá fut. Az útpár északi tagja, amely a kert középső sávja északi határát végig követi, hídon keresztül vezet ki a kerti részből, V alakban szétválva, majd párhuzamosokat alkotva, északon a dunai part vonalát követve, délen a péterváradi úti lejtő aljához igazodva. Mindkét út kivezet a területről, és folytatódik tovább a péterváradi vár irányába, ami arra enged következtetni, hogy ezek a kerttervénél korábbi eredetűek, vagyis eredendően nem (a) kerttervezői ötlet eredményei. Az utak kerti szakasza közt nagy füves térség terül el. A déli utat fasor követi, és róla további utak ágaznak, a terület felső részét háromszögben körbekerítve, és/vagy a Duna-parti úttal is összeköttetést biztosítva, különböző körséták lehetőségét kínálva, mégpedig a terület végében húzódó tavacsát is útba ejtő kitérő lehetőségével. A parkban futó utak száma (és kialakítása) a katonai felmérés óta megszorodott, bonyolítva a park bejárásának lehetőségeit. Véleményem szerint a parknak ez a hídon (és a péterváradi útnak házak jelölte településszakasz határán) túli részét a Marczibányi Márton-féle bővítéskor illesztették a korábbi kerthez.

A feltételezést a kastélyfalba falazott tábla által említett „szebbé tétel” emlékei is alátámaszthatják, amennyiben azok a hídon túli területen találhatók, és 1810 és 1834 közé datálhatók. A szebbé tétel része lehet persze a kerti

4. kép. Kamenica, Marczibányi park, fekvő női alak
(A szerző felvétele, 2023)

tó is a park főtengelyében, és a fő elemek, a fák is, különösen, ha ritka fajtájúak, látványos koronájúak, dekoratív törzsűek, a kerti divathoz illeszkedő hangulatúak. A szebbé tétel kiterjedhetett a Dunának és a föléje emelkedő péterváradra várak (a park végéből nyíló) látványba való beillesztésére is.

A megmaradt szobrok közül az egyik a park régebbinek gondolt részében található: közvetlenül a kastély kerti szárnya előtt. A szobrot kétsornyi, különböző méretű és formájú kváderkövekből emelt lábazaton, a homlokzatra merőlegesen helyezték el. Rajta, oldalára forduló és félkönyökére támaszkodó fekvő, nagyjából életnagyságú nőalakot látni, térdben behajlított, enyhén felhúzott lábbal (4. kép). A figura alatt párnaféle, amely a támaszkodó jobb kar alatt fekvő, szájával kifelé néző, üreges korsóféléig nyúlik. Az edény elülső (nyak)része letört. A nő feje, részben a vállrész és a bal kar is hiányzik. A figura meztelen, de ágyéka előtt lepelféle húzódik, amely a felsőtest alatt és a támaszkodó kar alatt is folytatódik. Lepedőféle látható a csípő és a láb alatt is, ez az alsó lábszáron átvetül. A nő najádként vagy forrásnimfaként határozható meg, amit a korsóféle szerepeltetésére és így a figurának vízhez való kötődésére lehet alapozni. Az azonosítást alátámasztani látszik egy képeslap, amelyen a kastély kerti szárnya előtti, tehát a szóban forgó szoborhoz közeli, hosszúkás vízmedencét is látunk. A najádféle ennek a déli, rövidebb oldalán kaphatott helyet, a medencébe csorgó vizű korsójával.

5. kép. Kamenica, Marczibányi park, szfinx
(A szerző felvétele, 2023)

Ugyancsak mitológiai vonatkozású az a szobor, amelyet az újabbnak gondolt parkrészen, a Duna felőli út közelében, a parti lejtőn állítottak fel. A szobor ugyanis egy szfinxet ábrázol oroszlánméretben (5. kép). A talapzatot nagy kövekből rótták össze, a figura ezek szirtjére ült ki, egyenesen tartott, enyhén előrecsúsztatott vaskos mellső oroszlánlábára támaszkodva, a Duna felé fordulva. A törzse hosszúkas, a hasrész laposan alakított, a farok a jobb láb alól hátra felfekvő. A szfinx nyaka és feje hiányzik. A váll alatti részen kétoldalt szárnytollak, elöl női mell. A hiányzó testrész külön kőből készült, és három csaplyuk segítségével csatlakozott. Ez egy archív fotó tanúsága szerint lapos arcú női fejet ábrázolt, amelynek orra akkorra már letört. A haj hullámos, hátul talán összefogott, a szem csukott.

6. kép. Kamenica, Marczibányi park, büsztökkel díszített kertépítmény (A szerző felvétele, 2023)

A park díszei közé kell számítani öt monumentális méretű antikizáló büsztöt, amelyeket a park főtengegyében, az újabbnak gondolt parkrész közepén, a katonai felmérés szerint egykor körbefutó úttal övezett (mesterséges) dombocskán állítottak fel, méghozzá egy-egy magas oszlop tetejére (6. kép). A büsztök közül négy még az oszlopán áll, az ötödik a földön – ennek az oszlopa már nincs meg. A felületek meglehetősen lepusztultak, az orr egy esetben sem maradt meg. Részletformák leginkább a haj- és szakállrészekhez kötődően maradtak meg. A magasban lévő büsztök közül két nő és két férfi, közülük egy pár magas taréjú sisakot visel, a másik pár sisak nélküli. Az oszlopját vesztett büszt nőt ábrázol. A homlokán, amelyet leszелten, síkra faragtak, csaplyuk nyomai láthatók, ami arra utal, hogy valami fejdísz-hajfogót

7. kép. Kamenica, Marczibányi park, büsztökkel díszített építmény (A szerző archívumából)

applikáltak rá. A fejtetőn viszont sisaktaréj nyomai fedezhetők fel. Fenn az oszlopon a nő sisakján a taréj szárnyas díszű, a férfi sisakja állatfigurás. A férfi göndör szakállú. Göndör fürtök keretezik az arcot kétoldalt, és a sisak pereme alatt is. Szeme tágra nyitott, füle húsos. A sisak nélküli nő hajfürtjei nem antikizálók, inkább a biedermeier divatra emlékeztetnek. A hajhoz búzakalászos dekoráció nyomai kapcsolódnak. A férfifejet hosszú, vállra boruló haj ékesíti, rajta körben pánt, alul és fölül szívformájú levelekkel.

Az eredetileg öt oszlop – ötszöget alkotva – helyezkedett el. Az ötszögletű alap ma is megvan. Az oszlopok egy 1901-es fénykép tanúsága szerint már akkor, és talán eredetileg is mind kifelé dülön álltak, a büsztök kockatalapzata közt csúcsíves árkádívekkel összefogva, amelyek ma már hiányoznak (7. kép). A fényképen lenn az oszlopközökben egy-egy kőpad látható, ezek is eltűntek. A büsztöket az ötszög sarkai felett nem átlósan rendezték el, hanem az ötszögoldalakhöz igazítva frontálisan, így egymáshoz képest oldalra elfordulón, öt irányba körbetekintőn, körbejárásra invitálóan. A büsztök kockatalapzata téglából falazott, hét téglasornyi magasak, oldalukon az ívindítások mindmáig láthatók. Az oszlopokat is téglából emelték, alul magas, hét téglasornyi sokszögű oszlopszékre, két téglasornyi ugyancsak sokszögű talplemezre és e feletti párnatagra állítva. A törzs harminc téglasornyi magas, toszkán módra gyűrűvel és oszlopnnyakkal zárul, legfelül párnataggal, de szögletes fejlemez-zel. Az oszlopokhoz képest a büsztök – groteszk módon és az instabilitás érzetét felkeltőn – túlméretezettek. Az instabil hatást a kifelé dőlő oszlopok még inkább felerősítik.

A kertben épületek is emelkedtek, amelyekről az említett katonai felmérés és ábrázolások is tanúskodnak. Az épületeket az utókor eltüntette. Közülük a Camelia Haus feliratot viselőt, velencei gótikus formákat idéző, romantikus stílusa alapján inkább a Karátsonyi időkre datálnám, ám Márton idejére tenném a keleti kastélyszárnyra merőleges, a Duna felőli oldalon elhelyezett melléképületet, amely orangerie lehetett, és egy ión oszlopos tempietto is²⁵ (8., 9. kép).

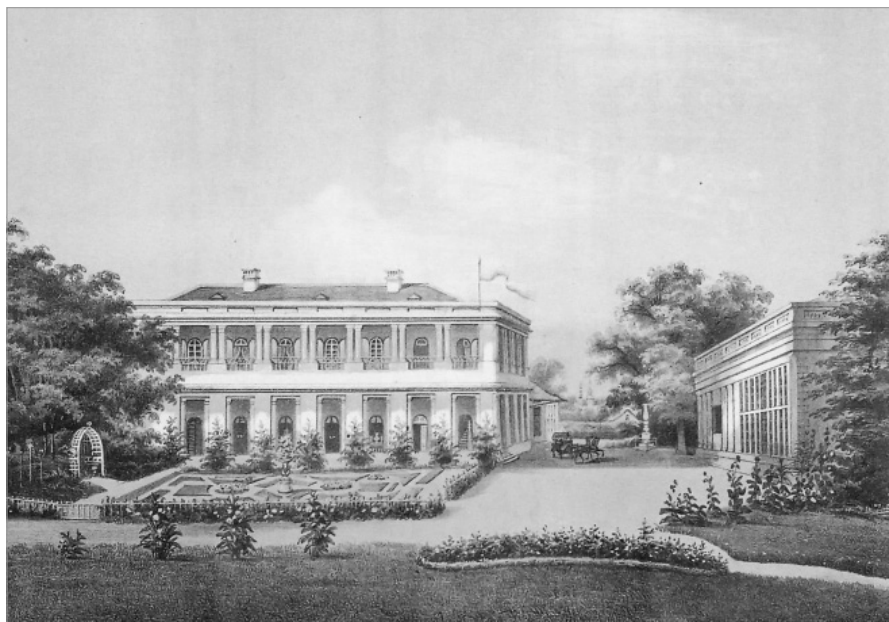
²⁵ Ezekről az épületekről a Magyar Nemzeti Múzeum Grafikai Gyűjteményében őrzött ábrázolások tanúskodnak. Az orangerie egy litográfián látható (a kastély kerti szárnyával együtt). Felirata: Kamenicz (Szerém megyében). Marczibányi Livius tulajdona. Patrín A. kömetszete Bertrand J. munkája nyomán (8/1925). A tempiettofélnének csak egy kis részlete látható azon a litográfián, amelynek a kertből való kilátás a fő témája (Ansicht aus dem Garten des Herrn v. Marczipany zu Kamenicz; gy. u. I Alt; Druck v. Kunik) (T 3633). A szóban forgó gyűjteményben még egy kamenici kerti részletet mutató aquatinta ábrázolásra is buk-kantam (Gartenpartic in Kamenitz [Syrmien], V. Merklas sc.; N.d. NAt.g.v. Louise; B Kotz) (T 9095).

Márton a „lakházat újra állította”. A táblán olvasható megállapítást a kastély keleti szárnyára vonatkoztatom (9., 10. kép). Ennek a kert felé néző épületszárnynak a homlokzati architektúrája igen elegáns. A megjelenés nem szimmetrikus, mert a homlokzathoz délről az épületszárnyhoz kapcsolódó korábbi épületrészt takaró kulisszafal csatlakozik, amely két szintre osztottságával és tükrös felülettagolásával az épületszárnyhoz tartozó homlokzat megoldását követi. Ezt a homlokzatot teljes hosszúságban emeletes loggia alkotja pilléres-oszlopos-gerendázatos kialakítással. A kompozíció alacsony lábazati részen áll, amely a terepnek a Duna felé való lejtéséhez igazodik, fenn pedig vízszintes párkány zárja. Archív fotók tanúsága szerint e párkányon eredetileg attikafal állt. A kétszintes loggia héttengelyes. A középtengely nem hangsúlyos, de középen az alsó szintre lépcső vezet fel, és az említett archív fotó szerint az attikafalat itt díszítés töri meg – talán címerábrázolás. Mindkét szinten toszkán-dór oszlopok jelennek meg, de nem azonos formában és szerepben. Az alsó szinten féloszlopokat látni, amelyek összetett forma kialakításában vesznek részt: első (a formát izoláló és szerkezetileg értelmezni kívánó) látásra olyan, mintha a féloszlopok négyszögletes pillértörzsnek

8. kép. Kamenica, a Marczibányi park részlete
(Magyar Nemzeti Múzeum, Grafikai Gyűjtemény)

a homlokzati síkra merőleges oldalához csatlakozva összetett pillért alkotnának, amelyek alacsony lábazati tömbön állnak. Ám a pillértörzsek nem önálló szerkezeti elemek, hanem a fal szerves részei, tulajdonképpen a homlokzati síkból kivágottnak tűnő faltömbök, akárcsak a felettük gerendaként húzódó homlokzati felületszakaszok, amelyek felett a homlokzati szinteket elválasztó, plasztikusan kiülő övpárkány húzódik. Ezeknek a (homlokzati) síkban tartott elemeknek a keretében jelennek meg a loggia nyílásszakaszait kétoldalt határoló féloszlopok, és fenn az ezekre fektetett gerendaszakaszok. A féloszlopok tehát mintha a faltömbből lennének kibontva. A tagolás a homlokzati síkokkal való tükrös alakításra emlékeztet, amelynek a megfelelője (féloszlopok nélkül) valóban ott van a kulisszafalon. Amíg a földszinten az egyes nyílásszakaszok tűnnek a homlokzati síkból kivágottnak, addig a felső részen a loggia egésze. A loggia mintha a homlokzati sík lehántásának következtében jelenne meg. Itt a nyílásszakaszok közt kettős oszlopok állnak közös lábazaton, amelyek közt alacsonyabb és tagolatlan mellvédfal húzódik; ezeket is (a lábazatokkal azonos) homlokzati síkban tartva. Egyetlen kiálló elem itt is a szintet záró párkány. A hat oszloppáros középrészű kompozícióját kétoldalt

9. kép. Kamenica, a kastély kerti szárnya és az orangerie
(Magyar Nemzeti Múzeum, Grafikai Gyűjtemény)

egy-egy féloszlop zárja. Ezek úgy csatlakoznak a homlokzati sarokrészekhez, mint a földszintiek a falsíkból kivágott pillértörzsekhez. Jobbra a sarokrészt – lenn is, fenn is – ilyen féloszlopok képzik, mégpedig a kompozíciót nem lezárva, hanem azt az oldalhomlokzatra mintegy átfordítva. Ám a kompozíció átfordulva megváltozik. Egyrészt: az alsó és a felső szint egyforma (csak az ablakkeretelésben vannak különbségek). Másrészt itt nincs homlokzati tükrökkel-síkokkal való játék. Itt erőteljes fény-árnyék hatás van. Az oszlopok (oszlopszékszerűen megjelenő lábazati tömbökön) nem a falvastagságban, il-

10. kép. Kamenica, Marczibányi-kastély, a kerti szárny
Duna felőli sarka (A szerző felvétele, 2023)

letve faltükörkereten belül állnak, nem a falból kibontott formákként hatnak, hanem lenn is, fenn is plasztikusak és klasszikusak abban az értelemben, hogy gerendázatot és nem (faltükörkeretet) tartanak. Az oszlopok alatti lábazati tömbök ugyancsak kiugróan kezelték, és (így) oszlopszékként jelennek meg. Az emeleten a köztük alkalmazott mellvédszakaszok síkja persze nem hozzájuk igazított. Az oldalhomlokzat háromtengelyes. Jobbról az első (a loggiára oldalról) nyitott lenn és fenn is. A másik két szakaszban a féloszlopok ablakos homlokzatszakaszokat kereteznek. Az ablakok lenn háromszögletű

11. kép. Vicenza, Palazzo Chiericati
(A szerző felvétele, 2024)

oromzatos-aedikulás keretűek, az emeletiek pilaszteres ablakkeretére vízszintes párkány fekszik.

Márton kamenici tevékenysége itáliai mintákra emlékeztet. Az új keleti kastélyszárny a kétszintes, a kert felé néző nyitott loggiájával Andrea Palladio vicenzai Palazzo Chiericati-ját idézi (11. kép), de kapcsolatot mutat a kortárs Hild József épületeivel is, ami az építész itteni működésének kérdését is felveti. Az új kertrész szobrai is az itáliai reneszánszhoz kötődésűek, amennyiben a bomarzói Sacro Bosco díszítésére emlékeztetnek (12., 13. kép). Kérdés, hogy mindezek kialakítására mikor került sor. Széchenyi mit látott mindebből kamenicai látogatása alkalmával, 1830. július 28-án? Mindenesetre, amit a „mintabirtokon” (établissement) látott, minden ellenkező híresztelés ellenére, nem tetszett neki (VISZOTA IV: 62). A mechanikus térsztagyúró sem biztos, hogy elnyerte a tetszését, amelyről pedig mint új találmányról, ha otthon volt a házigazda, bizonyára kimerítő tájékoztatást kaphatott volna (MARCZIBÁNYI).

Az *Óda* 10. versszakában emlegetett birtok a tornyaival azonosítható (Turnu, Románia). A szerémségi szőlőtermesztési lehetőségekkel szemben itt – Csanád síkján – gabonatermesztésre és állattartásra nyílt lehetőség (a szövegből úgy látszik, a birkanyáj lehetett jelentős). A birtok – a kamenicaihoz

12. kép. Bomarzo, Sacro Bosco, fekvő szobor
(A szerző archívumából)

hasonlóan – a nagybácsi, Marczibányi Istvántól származó örökségként került Márton tulajdonába, és eredetileg ugyancsak a nagyapa, (I.) Lőrinc szerzeménye. Az *Óda* itt dór oszlopokkal ékes épületek ragyogását emlegeti. Ez a családi kastély lehet. A kastélyt az 1930-as években lebontották, de képét archív fotók őrzik, köztük Jelfy Gyula felvételei, amelyek a *Vasárnapi Ujságban* 1906-ban jelentek meg (JUSTH 123–124) (14. kép). A kastélyt kívülről mutató fényképen az épület teljes magasságában kiképzett dór portikuszt látunk, timpanonnal koronázva, míg az épületen dór párkány fut körbe. Az újságcikkben a megszálltatott kastélytulajdonos, Justh Gyula (Marczibányi [III.] Imre Amália nevű lányának unokája) ugyan azt állította, hogy a kastélyt a „híres Marczibányi István építette 1806-ban, midőn lemondott Csanád megye alispánságáról és visszavonult a közéletől”,²⁶ de én csak részben hiszek neki. Az utód arra jól emlékezett, hogy Istvánnak valóban köze volt a kastély építéséhez: a Tudományos Gyűjteményben megjelent életrajza rögzítette, hogy: „egynéhány esztendő alatt különös ízléssel elkészült lakást, és minden gyönyörűségre szolgáló kertet Tornyan, Nemes Csanád vármegyében, a’ hol a’ közönséges lakása volt, készíttetett”.²⁷ Ám ez a megjegyzés egyrészt a kastélynak a korábbi

13. kép. Bomarzo, Sacro Bosco, büsztökkel díszített pillérek
(A szerző archívumából)

²⁶ Uo. 124.

²⁷ NAGY MÉLTÓSÁGÚ 111–114. Az életrajz szövegét újraközlí: VERRASZTÓ 35–38. A „közönséges lakás” a régi, atyai örökségként hátramaradt régi kastélyra vonatkozhat.

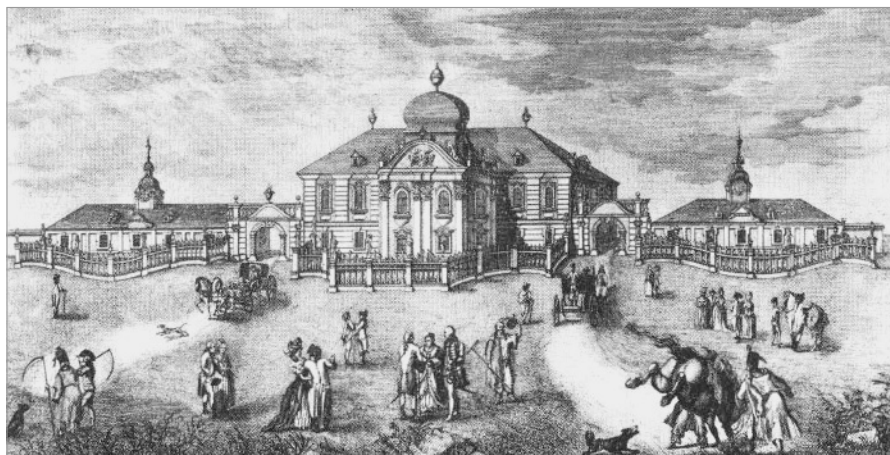
állapotára vonatkozik, másrészt nem zárja ki annak a valószínűségét, hogy István építkezése az ötvenes évekből származó apai kastély átépítését jelenthette. Kétségtelen, hogy ennek az eredményét látjuk azon az említett 1796-os metszeten, amelynek előképét Marczibányi (III.) Imre készítette, bátyját és szülei sírját Tornyan meglátogatva (15. kép). Akkor a kastélyhoz még semmiféle dór oszlopok nem tartoztak. Az újságban megjelent fotó dór portikusza helyén (a nézetek azonos irányát feltételezve) pavilonszerűen előreugró, két-tengelyes, timpanonnal lezárt és gödöllőies manzárdkupolával koronázott középrizalitot látunk. Az emlékező István visszavonulásának az évét sem ismerte: Marczibányi István nem 1806-ban mondott le az alispánságról, hanem még 1786-ban (VERRASZTÓ 40; SÜMEGHY-BARNA 124). Kérdés viszont, hogy az emlékezőnek hihetünk-e abban, hogy a kastélyépítésre (pontosabban átépítésre) a visszavonulást (tehát helyesen: 1786-ot) követően került sor. A metszet épületének állapota ugyanis korábban is kialakításra kerülhetett, amit a stílus is megengedhet, és az is, hogy István 1777-ben vette át ténylegesen a birtokot, és lépett házasságra Majthényi Máriával. Ugyanakkor a dór oszlopos portikuszt illetően az 1806-os datálás is túl korai lenne. Így nem marad más választásom, mint az, hogy az *Ódával* egyetértésben a dór oszlopos kialakítást Mártonhoz kössém. Az épület parthenóni modorán Széchenyi István is el-

14. kép. Torna, Marczibányi-kastély (JUSTH)

ámult, amikor 1833. október 6-án errefelé is járt (VISZOTA IV/1934: 423).²⁸ A naplóbejegyzés dátuma a kastély(át)építés terminus ante quemjeként határozható meg. A kastély dór oszlopai párhuzamba állíthatók a Márton pesti palotájának kapualjaiban alkalmazottakkal, akárcsak a kastély szalonja festett fríze a palotabeli könyvtárteremben a boltozati homlokfalakon láthatókkal, amely Hild József szerzőségének a kérdését veti fel.

Az *Óda* a dór oszlopos épületekről ugyanakkor többes számban ír. A falu templomán, ha dór oszlopok nem is, de toszkán-dór falpillérek azonosíthatók. Megbocsátható tévedés lenne Ujváry részéről az oszlopnak és pilaszternek az azonosítása. A templomot még Marczibányi (I.) Lőrinc építette 1753-ban (GERENDELI 90). A szóban forgó homlokzat és részletformák későbbiek: a templomot, a kastélyhoz hasonlóan átépítették (16. kép). Ám ennek stílusa nem megfelelője a kastély metszeten megörökített stílusának, de a kastély fotóin látottaknak sem. Úgy tűnik, hogy Tornyaán az 1770-es és/vagy 1780-as, valamint az 1830 körüli éveken kívül máskor is építkeztek. A datálást a csókai templommal való összevetés segíti (17. kép). A csókai templom 1804-től épült, 1807-ben már fedél alatt volt, 1809-ben be is fejezték, bár az ünnepélyes

15. kép. Torna, Marczibányi-kastély
(Magyar Nemzeti Múzeum, Grafikai Gyűjtemény) (KORHECZ)

²⁸ Az elámulás a kontrasztnak is szólt, amit a nyomorult falu és a kastély közt meg tapasztalt. A kastélyélményen a házigazda viszont nem rontott, merthogy nem volt otthon, viszont a család hölgytagjai annál nagyobb gyönyörűségére voltak, ahogy az már Széchenyinnél lenni szokott.

felszentelésre csak 1813-ban került sor (HISTORIA I: 13–18). István a csókai templom felszerelését is szívügyének tekintette. Az építkezéssel nem neki kellett foglalkoznia, hanem a birtokosoknak, akik közül Lajos és János 1808-tól már Csókán is laktak (HISTORIA II: 14). A tornyai megoldás – különösen a homlokzat teljes szélességében alkalmazott timpanonnal és a két szintet átfo-gó óriáspilaszterekkel – későbbi lehet. Ebben az esetben az (át)építtető Márton lehet, amit későbbi kutatásoknak kellene adatulniuk. Nyilván nem véletlen, hogy István 1818-as életrajza nem is említi a tornyai templomot, amikor „az Isteni Tiszteletnek Öregbűlésére, úgymint Vörösvári, és Solmári Nemes Pest Vármegyében, és Kamenic Nemes Szerém Vármegyében lévő Templo-mok’ rész szerint újjtására, rész szerint kitelhető tágításokra a’ jó ízlést is tekintetbe vévén tetemes költségeket fordított” (NAGY MÉLTÓSÁGÚ I 14).

17. kép. Tornya, plébániatemplom (KORHECZ)

A névnapi *Óda* 11–13. versszaka egyetlen építészeti emlék dicséretét zengi. Nem kérdéses, hogy ez a három versszakra méltatott, kivételes emlék, „Pest Városunk Csarnokid” Marczibányi Márton lipótvárosi palotájával azonosítható (18., 19., 20. kép). Az *Óda* elragadtatással ír a műről, ami összecseng az ismert korabeli véleményekkel, de a szakirodalmi ítélettel is (VOIT, RADOS). Az *Óda* „fennyen emelkedő” csarnokok ékiről (11. szakasz), „pompa-lakról, fenséges ízlés szép remekéről” (12. szakasz) szól, amelynek Márton a „kényeit ízleli”, nemcsak a család számára jelent dicsőséget, hanem a város és a haza iránti erénynek is megtestesítője. Jól jelzi a korabeli értékelést az, hogy szinte még be sem fejezték, máris a pesti látványosságok közt szerepeltették (VOIT 225, 47., 48. jegyzet). A palotának ábrázolása bekerült a Vasquez-féle met-szetsorozatba (VOIT 225, 32. kép). A palota ma is áll, de nem teljesen érin-

17. kép. Csóka, plébániatemplom (A szerző févétele, 2011)

tetlen állapotban. Fő építészt is ismerjük: Hild József személyében, a dísztermet pedig Pollack Mihály tervezte. Az eredeti építkezésnek a történetét és az átépítéseket is, Voit Pál tisztázta alapvető tanulmányban (VOIT 218–223, 226–227). Ennek köszönhetően ismerjük előtörténetét is: Márton a három utcára néző (eredetileg: Bálvány, Szarka és Két sas, ma Október 6., Sas és Zrínyi utcák) telket 1828-ban vásárolta Brudern József bárótól (VOIT 219). A középudvart körbevevő négyszárnyú palota két szakaszban készült el. Az első szakaszban a Két sas utcai szárny épült meg, valamint az udvar és a Szarka utca felől csatlakozó szárnyak egy-egy szakasza (a Szarka utca felől a szárny 8 ablaktengelynyi része). A tervek 1830. június 27-én, majd november 21-én kerültek a pesti Szépítési Bizottság elé (VOIT 219). Az első alkalom az engedélyezésé lehetett, amely után (tehát az év nyarán) megindult az építkezés. A második alkalommal arról a válaszfalról értekeztek, amelynek funkciója a megépített résznek a még üresen álló telekrésztől való elválasztása lehetett.²⁹ A Bizottság Hofrichter Józsefet kérte fel szakértőnek (VOIT 18, 20. jegyzet). A második építési fázisban a palota Szarka utcai homlokzatát szimmetrikus egészé bővítették: itt hét ablaktengelynyi új szakaszt emeltek, és a Két sas utcai homlokzati elrendezést is áttükrözték a Bálvány utcai, a dísztermeket

18. kép. Pest, Marcibányi Márton palotája (VOIT)

magába foglaló szárnyra. A teleknek ezen a felén már 1832-ben folyt építkezés: augusztus 22-én az udvari részen beomlás történt, amely hat munkás halálával járt (VOIT 220). Ezt követően a terveket is módosították: a Bálvány utcai díszteremsorhoz az udvar felé még egy dísztermet illesztettek, amelyet Pollack Mihály tervezett (VOIT 222). A palota befejezését a szakirodalom, az *Ódától* függetlenül, 1834-re teszi. Véleményem szerint a homlokzatok már 1833-ban készen álltak, hiszen ebben az évben a palota már a pesti látványosságok közt szerepel (VOIT 225, 47. és 48. jegyzet). A belső munkálatok 1834-re is áthúzódhattak. A palotáról Ujváry mint „ifjan emelkedőről” szól. Ám akadhettek rajta még befejeznivalók, legalábbis a 12. versszak egy megállapí-

19. kép. Budapest, Marcibányi-palota (A szerző archívumából)

²⁹ A válaszfal nyomaként azonosítható az a szürkével jelölt falszakasz, amely az 1868-as átépítés terveit mutató rajzokon, a földszinten és az emeleten is, a Zrínyi utcai szárnyban a balról számított 8. és 9. nyílás közt húzódik. A 8. ablakos helyiség mögött egy kör alaprajzú egykori tér (ugyancsak szürke) vonalai jelennek meg lenn és fenn is. Valószínűleg lépcsőház volt ott egykor. Voit az emeleti alaprajzon ugyancsak a szürke vonalak segítségével azonosította a Pollack-féle dísztermet. (A rajzokat lásd RADOS 65.)

tása alapján („E’ pompa-lakban, melybe fejed sokat / Fölt, föl”) ilyenféltre lehet következtetni, hacsak nem arra gondolunk, hogy 1834 őszén a megrendelő feje (már csak) az építkezés és a berendezés hátramaradt számlái és a palota fenntartási költségei miatt fájlhatott. Annyi bizonyos, hogy a névnap idején a család(fő) már itt lakott („már kényeit ízeled”). A megrendelő dicső neve napjára bizonyára felavatható állapotba kerültek a nagy mű díszterei is. Nem hiszem, hogy nem erre a dátumra tekintettel tervezték meg az átadás-átvétel végső határdátumát. A névnapnak a megünneplése e falak közt történhetett, s talán nem tévedek nagyot, ha azt állítom: Márton ünnepése egyúttal a palota felavatása is volt, és így az *Óda* szóban forgó három versszaka e felavatás egyik csúcspontja lehetett. Ilyenféle ünnepre alkalmasabb időpontot, mint a megrendelő 50. születési évfordulója, kitalálni sem lehetett volna.

Igazat kell adnom Ujvárynak abban is, hogy a palota nemcsak a családnak, hanem a pesti városképnek is díszére szolgál, amely az építetű erényeit dicséri (12–13. versszak). Az *Ódában* további erények bemutatása következik. A 14. versszakból megtudni, hogy „főúri megvető gög” nem jellemzi az urat, és „tisztá merészletű / Érzést vevél fel Szajna’ nyájás, / És nemesült szabad-elmüeknél”. Amíg tehát a művészeti ízlés „Róma művin nemesült”, a modor

20. kép. Budapest, Marczibányi-palota (A szerző archívumából)

franciás és felvilágosult, Párizsnak köszönhetően nagyvilági. A főúri jelzőről megjegyezném: a Marczibányiak sosem kaptak bárói vagy grófi címet, de a társaság, amelyhez tartoztak, főúri volt. Mártonnak grófnő volt a felesége, aki majd özvegyi fátylát Wrede hercegnéi koronára cseréli fel. Lányuk grófné lett egy Razumovszky oldalán.³⁰ A családban legkorábban Márton nagynénje, Judit ment feleségül arisztokratához, báró Kerekes Zsigmondhoz. Később Lajos lánya is báróné lett (báró Weiszné), még később az unokatestvér, (III.) Lőrinc lányai pedig grófnék (Mária gróf Karátszonyi Guidóné, Antónia gróf Migazzi Vilmosné) lettek (NAGY 297). A főúri társaságba való tartozást persze nemcsak az arisztokrata rang, hanem a vagyon (a lányok esetében ezt hozományának hívjuk) is biztosíthatta: a franciás „tisztá merészletű érzés” nemcsak Mártonra, de a Marczibányi lányok kérőire is jellemző lehetett.

Ám a párizsi „szabad-elműség” – úgy látszik –, nem érintette Márton társadalompolitikai nézeteit: a 15. versszak szerint a „Földes-úr jogokért” harcol, a jobbágyságának és gazdatisztjeinek meg kell elégednie azzal, hogy az „uraság igaz ’s jó”. Széchenyi 1833. október 6-án Tornyan járva mindenesetre megjegyezte, hogy a falu szerencsétlen, nyomorult (VISZOTA IV/1934: 423).

Márton az 1830-as országgyűlésen nem a jobbágységkérdésben, de más témában igenis exponálta magát, ahol Szerém vármegye követeként szerepelt.³¹ Felszólalását, szavait és mozdulatait is felidézhetjük: „Marczibányi (szerém-várm. követ) 28 ezer ujonczot ígér és insurrectiót. Ami illeti, úgy mond, a háborút, attól nem kell félnünk, mert a közönséges újságok szerint (ekkor felvéve a beszélő ur az Allgemeine Zeitungot) nem lesz háborúnk. Itt olvassuk, hogy maga Metternich herczeg és Kollowrath ministerek úgy nyilatkoztak a bécsi bankárok előtt, kik az actták leszállításáról panaszkodtak, hogy semmi kilátás sem lehet a háború-indításra. Ha hát háborúnk nem lesz, miért ajánlanánk előre katonát. Erre nézve a 20 ezeret nem ígérem meg” (VASZARY 98).

Nemcsak szavai idézhetők, de alakja is, köszönhetően annak, hogy követként bekerült a portréja a ponori Thewrewk-féle Magyar Pantheonba (1. kép), ahol egyébként unokatestvérei közül János (torontáli követként) és Antal (trencsényi követként) ugyancsak szerepel (képek: KORHECZ 10). Mártont erről az egy litográfiáról ismerjük csak, ugyanis a családi környezet számára festett portréi közül egyelőre egyet sem tudok azonosítani (és a Ferenczy-féle büszt is elveszett).

³⁰ A férj: Maximilian Razumovsky (Trieszt, 1805. április 12. – Bécs, 1849. december 19.). <https://www.angelfire.com/realm/gotha/gotha/razumovsky.html> (2024. 12. 10.)

³¹ MAGYAR 156; VASZARY 15. Köszönöm Tüskés Annának, hogy e forrásokra felhívta a figyelmemet.

Az *Óda* olvasásához visszatérve: az „Udvari fényre keresztre nem vágysz” mondat mögött a Habsburg-udvartól való távolságtartás állapítható meg. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a nádornak (és udvarának) Mártonról alkotott képét Miller befolyásolhatta, és azt, hogy régi bemártásnak hosszú az árnyéka, a „szép házi csend” kedvelésében lehet sértődöttség és/vagy savanyú szőlő szindróma is. A szép házi csend élvezetére a kamenici kastély és park kitűnő helyszín, a tornyai már reprezentatívabb, ám a pesti palota dísztereit nem csendre tervezték. A 16. és 17. versszakban megjelenik Márton fiának alakja: akit „rény tudományra” nevelnek, lelkébe pedig „hon-szeretet” tüzet” öntik – mármint az apa és Ujváry közösen. A szavakból úgy tűnik, hogy Livius a tudományokkal kapcsolatban nem mindig teljesítette be a várakozásokat. Annyi bizonyos, hogy apja halála után első dolga volt e két nevelési alappillért egymással szemben kijátszani: a könyvtárat a Tudományos Akadémiának adta, és így a honszeretet oltárán áldozhatott. Egyébként is: nyilván tiszta lappal akart indulni, ajándékkal a nemzetnek, nem úgy, mint apja. A kamenicai könyvtár viszont 1835. május 18-án és a rákövetkező napokban árverésre került, akár csak Márton növénygyűjteménye (gondolom, ennek egy részének a számára épült az orangerie), rajzai és rézmetszetei.³² 1845-ben arról értesülünk, hogy Livius Párizsban járván (nem tudományával, hanem) ruháival keltett feltűnést, s öregbítette hazája hírnevét – igaz, csupán a *Honderű* tolmácsolásában (ASZTALOS 4. jegyzet).³³

Az *Óda* 18. versszakában egy „isteni szép” és egy „angyali szép” nő jelenik meg. Az előbbi a feleség, akiről Ujvárynak nincs más mondanivalója, az

³² „Ezennel közhírré tettik, hogy a’ tettes Marczibányi nemzetség majoratusi jószágaihoz tartozó nemes Szerém vármegyében, Újvidék szabad királyi városhoz, és Pétervárához félórányi távolságra fekvő Kamenicza mezővárosában, az uradalmi kertben találtató minden nemű kül- és belföldi plánták, növények, és virágok, nem különben különbféle magyar, német, francia, olasz, és diák nyelven szerkesztett könyvek, úgy szinte több rajzolatok, és rézmetszések, árverés útján a’ legtöbbet ígérőnek e’ folyó 1835dik esztendei Május 18dik és következő napjain eladatni fognak. A’ növények, virágok, és könyvek lajstromát, Újvidéken Huber Zsigmond ügyvéd urnál, Kameniczán pedig az uradalmi cancelláriában megtekinteni lehet” (HAZAI 1835: 1). A hirdetést megismételték a lap két további áprilisi számában, és más lapokban is (pl. *Jelenkor*). Köszönöm Tüskés Annának, hogy e forrásra felhívta a figyelmemet.

³³ [Párizsban Marczibányi Livius ruhája a] „királynétól az utolsó vendégnőig általános bámulat tárgya lőn, mintegy eleven mintája ama mesével határos képzeletnek, melyek Magyarhonrul – mit a lovagias középkor, a regényes arabféle mesék dús-gazdag tündérhonának tartanak máig is – a nem sokat tudó francia főben mind-ezidáig uralkodnak” (HONDERÜ 119).

utóbbi Hermíne, a lányuk, aki „Angyali jó szívű” is. Ugyanitt megjelennek Márton „fő vérei” is. A férfiak közül gondolom: testvére Lajos és (a többes szám csak velük kerekedhet ki) unokatestvérei Antal és (III.) Lőrinc; János már nem élt.

Az utolsó versszaknak a nesztori évek elérésére vonatkozó jókívánság nem ért célba: Márton december 3-án meghalt, újonnan felavatott palotája egyik helyiségében. Az *Ódából* tehát végül nekrológ lett. Így az „örök kegy”-ből, amit Ujváry magának kért, sem lett semmi. Hogy a család (a könyvtárral együtt) Ujvárytól megszabadult-e, nem tudom. Lehet, mint házi ügyvéd ő intézte azt, hogy az „angyali jó szívű” Hermíne a palotát, amint visszajöttek a tornyai temetésről, 1834. december 31-én a nevére íratta (VOIT 33). A palota utóbb lánya, Stefánia (Stephanie) nevére került, akitől a nagymama, Márton özvegye (akkor már Wrede hercegné) váltotta vissza 1856. november 25-én (VOIT 222).³⁴ 1863. november 3-án bekövetkezett halála után férje örökölt, aki az ingatlant 1866-ban eladta (VOIT 222).

Az *Óda* egyik legérdekesebb megállapítása a pesti palotával kapcsolatban került megemlítésre: a palotában megtestesülő fenséges ízlés eredetét a megrendelő „hazáján Angelóknak, / 'S Róma' művin nemesült” nagy elméjével hozza összefüggésbe (11. versszak), nem Hildével és nem Pollackéval. A megállapítás nem pusztán ódai dekoráció, hanem egy itáliai út emlékének felidézése, ahogyan a 14. versszakban említett párizsi vonatkozások is külföldi útra utalnak. Fennáll annak a lehetősége is, hogy Márton könyvtárának itáliai és francia könyvei, részben legalábbis, az utazások során kerültek megvásárlásra, és azok nem kizárólag megrendeléseken keresztül, pusztán előzetes híruknek köszönhetően jutottak könyvtárába: egy időre a pesti palota körtermébe meg a kamenicai könyvtárba. A külföldi utazások a könyvtárgyarapítás lehetőségeinél erőteljesebben járulhatnak hozzá építetői ambíciók kialakulásához és azoknak ötletekkel való táplálásához. Az útközben (meg)láto(gato)tt épületeken „nemesülve” már a tervezgetés folyamata is megindulhatott – hogy e tervezgetésből építészeti tervek legyenek (megfelelő tervek beszerzésével, illetve építész alkalmazásával), majd pedig építkezés (az anyagiak biztosításával, illetve a birtokintézői gátak elhárítását követően). Márton építetői igényeinek és tevékenységének művészettörténeti értékelésénél sem tekinthetünk el a

³⁴ Voit megállapításai mögött levéltári kutatások állnak (VOIT 36. és 37. jegyzet). VOIT 222 szerint Hermíne 1848-ban Párizsban kelt végrendelete lányát, Stefániát teszi meg a palota örökösevé. Más forrás szerint Stefánia nem örökölhette, amennyiben Hermíne (Helene) 1857-ben halt meg Párizsban, lánya Razumofsky Stefánia (Stephanie), aki Prágában született 1836 körül, Bécsben már 1855. március 21-én meghalt (<https://www.angelfire.com/realm/gotha/gotha/razumovsky.html>).

külföldi utazások alkalmával látottak hatásától. A külföldi műveknek az utazások során való megismerési lehetősége persze nem kizárólagos: a művekkel ábrázolásokon is találkozhatott, önálló metszetek és könyvek közvetítésével is. Ugyanígy: az utazások során műtárgyak is kerülhettek Márton tulajdonába, egy grand tour nincs is meg ezek nélkül, bővítendő a nagybácsitól örökölt és a budai palotában őrzött gyűjteményt, amennyiben római útját az 1810-es évek elejére tesszük. Ám műtárgyak esetében is fennáll a lehetősége a közvetett beszerzésnek. Entz Géza a Marczibányi-gyűjteménnyel foglalkozva nem tartotta kizártnak, hogy Marczibányi (III.) Imre folytatta testvére gyűjtői tevékenységét, és a Rómában tanulmányokat folytató (és eközben saját műgyűjteményt is összehozó) Ferenczy István közvetítői szolgálatait is igénybe vette (ENTZ 1955: 227–228; VARGYAS 94. jegyzet). Ezt újabban Vargyas nemigen tartja valószínűnek. Mivel Ferenczyvel Mártonnak volt kapcsolata, felveti Márton gyűjtői szerepének kérdését, ám az arra adott válasz nemlegesnek tűnik (VARGYAS 59). Viszont a nagybácsi gyűjteményéhez való ragaszkodását gyűjtői attitűdként is felfoghatjuk! Sőt az sem tartható kizártnak, hogy maga Márton lehetett a „római közvetítő” még a nagybácsi életében, amennyiben a római utazást 1810 decembere elé tesszük. Mindenesetre 1809-ben a nagybácsi a csókai templomnak római eredetűnek mondott aranyozott bronz Szentháromság-szobrot ajándékozott (KORHECZ 13 a HISTORIA adatára hivatkozik). Márton akár foglalkozott műtárgyak „közvetítésével” és vásárlásával, akár nem, de könyveket, rajzokat és metszeteket, sőt növényeket és megvalósítani kívánt ötleteket is mindenképp beszerzett.³⁵ A kérdés körülményénél nem szabad megfélekezelnünk az *Ódának* az itáliai-római vonatkozású megjegyzéséről, de Schedel (Toldy) Ferencnek Mártont jellemző mondatáról sem: „nem feledém Mártont említeni, kit mindnyájan úgy ismerünk mint a művészetek lelkes pártolóját” (SCHEDEL 22).

Marczibányi Márton és Ferenczy István egyébként valóban ismerték egymást. Ferenczy rá is szeretettel emlékezett (nem úgy Széchenyire): „Grófnő Brunswick, gróf Károlyi István, gróf Fáy István, Forray, Marczibányi: ezekkel nincsen, nem is volt semmi szerződés! Hanem bántak velem azon szelidséggel, melyet szép gondolkozó lelkek magokkal hozott” (WALLENTÍNYI 322).³⁶ Ferenczyt 1827 nyarán a kamenicai Marczibányi-birtokon nagy vendégszeretettel fogadták, ahol a magyarországi márványlelőhely utáni kutatása fáradságait pihenhette ki, két héten keresztül (WALLENTÍNYI 227–228).³⁷ Nem kizárt, hogy a házigazda is ott tartóz-

³⁵ Lásd a kamenicai hagyatéknek árverésre bocsátott anyagi jellegét: HAZAI 1835: 1.

³⁶ Ferenczy István levele Fáy Andrásnak (kelt: 1839. december 16-án).

³⁷ Ferenczy István levele Ferenczy Józsefnek (kelt Budán, 1827. szeptember 23-án).

kodott,³⁸ de annyi bizonyos, nem ott és nem akkor ismerkedtek meg. 1827 szeptemberében már legalább több mint két és fél éve ismerték egymást. Márton az egyik legkorábbi megrendelője a Magyarországra 1824 őszén Rómából hazatért szobrásznak,³⁹ aki Marczibányi mellszobrát, gróf Sándor Móricéval (akit már Rómából ismert) és Rudnay hercegprímáséval (akivel Rómából 1821–22-ben kezdett el levelezni)⁴⁰ egy időben, még az első (budai) években elkészíthette, gipszben mindenképp (MELLER 185). A portré elveszett. Ferenczy 1825. március 10-én testvérének írt levelében beszámolt arról, hogy gipszben elkészítette Marczibányiné büsztjét, amelyet majd márványba kíván megfaragni (WALLENTÍNYI 208).⁴¹ Több mint három évvel később, 1828 május–júniusában foghatott hozzá Marczibányiné büsztjéhez ruszkikai márványból, miközben gróf Beckers mellszobra is napirenden volt (WALLENTÍNYI 233).⁴² Vagyis Ferenczynél nincs említés arról, hogy ismeretsége Mártonnal a büsztök megrendelésénél korábbi, ráadásul Rómahoz kötődő eredetű lenne. Arra sincs utalás, hogy Rómában esetleg elkerülték volna egymást. A műterem-látogatás (Canováé és Thorwaldsené mindenképp) akkoriban elmulaszthatatlan lehetett a(z) (fő)úri közönség részéről (vö. PUSZTAY 110). Széchenyi is felkeresi a két nagy művész műtermét. Canova egy ideig személyes vezetést is biztosít számára, és ő az, aki bemutatja neki a műhelyében épp a Csokonai-büszton tevékenykedő Ferenczyt (WALLENTÍNYI 126–127). Ferenczy római évei alatt Széchenyin kívül, akinek ciceronéja is lesz, a Pálffy, a Festetich, a Brunszvik, a Batthyány, a Várady és a Korniss család utazgató, műterem-látogató tagjaival is találkozott, Esterházy herceggel Nápolyba is elment (MELLER 125). Ferenczy jegyzeteiben említi Pyker későbbi egri érseket, Apponyi követet és feleségét, és levelében gróf Teleky Ádámot is (MELLER 125). Ha Márton Ferenczy római tartózkodása alatt (1818. június – 1824. augusztus) járt volna akár Canovánál, akár Thorwaldsennél, Ferenczy hallott volna róla. Így arra kell gondolnunk, hogy

³⁸ MELLER 197 megjegyzi, hogy Ürményi József és Brunszvik József országbírák, valamint Marczibányi Márton „munkát adtak neki, de egyúttal házi körükben is szívesen látták”.

³⁹ Ferenczy 1824 augusztusában jött el Rómából, szeptember közepén Bécsben volt, majd szülőföldje felkeresését követően, november 14-én beköltözött Sándor gróf budai palotájába. A gróftól Rómából ismerte! Mindezt vö. MELLER 137–139.

⁴⁰ Ferenczy levele szüleinek, Róma, 1822. február 16. A levelek a tervezett esztergomi székesegyház szobrai kapcsán születtek („Most éppen különös levelezéseim vagynak felőle”). Vö. MELLER 107.

⁴¹ Ferenczy István levele Ferenczy Józsefnek (kelt Budán, 1825. március 10-én).

⁴² Ferenczy István levele Ferenczy Józsefnek (kelt Budán, 1828. június 16-án).

Márton útjára még Ferenczy római tartózkodása előtt, tehát 1818 júniusánál korábban került sor. Erre, sőt még korábbi időpontra lehet következtetni abból is, hogy Márton 1816 előtt már megnősülhetett. Hacsak a grand tour nem épp nászút volt. Mindez nem változtat azon a lehetőségen, hogy a „Róma művin nemesült” Marczibányi figyelmét Ferenczyre épp római tanulóéveinek és Canovához fűződő kapcsolatának a híre hívhatta fel, és ez bátoríthatta arra, hogy büszköket rendeljen tőle. Nem kizárt, hogy a hír alapján a megrendelő Canova-hatás alatt készült portrékra számíthatott, ám a teljesülést ellenőrizni nem tudjuk, mert az alkotások elvesztek.

21. kép. Csóka, Marczibányi Lajos síremléke
(A szerző felvétele, 2011)

Megkockáztatom a feltételezést, miszerint: Márton, amióta Rómában Canova műtermét felkereste, szeretett volna egy Canovát. Ezzel Magyarországon sem volt egyedül, és abban sem, hogy ebbe az irányba lépéseket is tett (CSATKAY). A lépések igazolni látszanak Széchenyinek Kamenicával kapcsolatban megfogalmazott szavait: „minden az úr kis lelkületét sugallja” (VISZOTA IV/1934: 62), és paradox módon Schedel szavait is, aki Mártont „mint a művészetek lelkes pártolóját” (SCHEDEL 22) ismerte. Márton feltételezett Canova-vágának a teljesülését ugyanis ellenőrizni tudjuk.

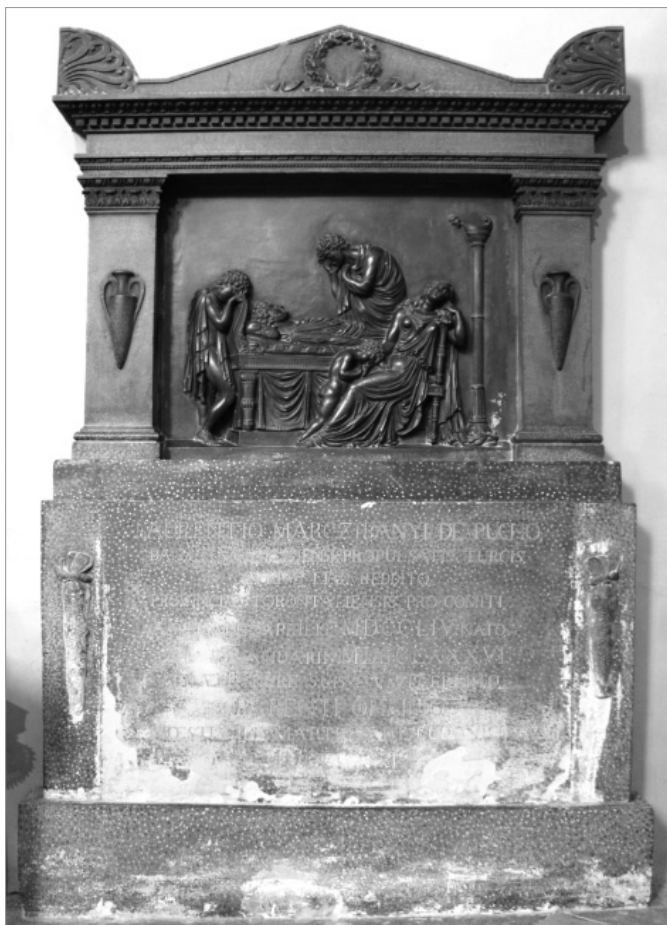
E ponton a fentebbiekben rekonstruált életrajzi vázlat egy momentumára szeretnék visszatérni. Márton 1821-ben (birtokai rendbetételének idejében, amikor már néhány éve családapa és pesti polgár) síremléket állíttatott apjának, (II.) Lőrincnek, Lajos öccsével közösen, a halál utáni 35. évben, a csókai Szentháromság-templom szentélyében.

A síremlék említésével és fényképével Korhecz már idézett tanulmányában találkozni (KORHECZ 16), de a művészettörténeti szakirodalom számára ismeretlen. A síremlék egy családi panteonféle része, amelyben két másik síremlék is helyet kapott: Lajosé 1847-ből (21. kép) és nagykállói Kállay Antóniáé, Marczibányi (III.) Lőrinc feleségéé 1866-ból, amelyre utóbb a síremléket állíttató férj neve is felkerült.⁴³

Marczibányi (II.) Lőrinc sztelészerű fali síremléke két részből áll (22. kép). Az alsó a már idézett feliratú talapzat, a felsőt a halottsiratásnak a fentebb már emlegetett domborműve díszíti. Ezt szarkofágoldalra emlékeztető keretműbe foglalták, amelyet fenn háromszögletű oromzat koronáz. A talapzatot és a szarkofágkeretet szürkészöld színűre festették, amely márvány vagy gránit illúzióját kelti. A dombormű is festett, mintha bronzból készült volna, akárcsak azok az applikált hatású részletek, amelyek a felirat két oldalán és a keretművön szerepelnek.

⁴³ Az utóbbi képe: KORHECZ 17. Felirata: CSÓKAI'S PUCHOI MARCZIBÁNYI LŐRINCZNÉ / SZÜL: NAGY KÁLLÓI KÁLLAY ANTÓNIA / CSILLAGKERESZTES HÖLGY SZÜL: 1800ki-JUN 21én / MEGHALT, / 1866ki MÁRC. 23án KINEK KESERGŐ FÉRJE / ÜDVÖZÜLT NEJE / IRÁNTI HŰ KEGYELETE ZÁLOGÁUL EZEN / SÍREMLÉKET EMELTE / CSÓKÁN 1867ki MÁRCZIUS 23án. / + / CSÓKAI'S PUCHÓI MARCZIBÁNYI LŐRINCZ / KIR. KAMARÁS, / KI HÖN SZERETETT BOLDOGULT NEJÉNEK EMLÉKÉT / FENTEBB MAGA / ÖRÖKÍTETTE MEGHALT 1869 ÉVI JUNIUS 14én ÉLETÉNEK / 68ik ÉVÉBEN. / MÉLYEN GYÁSZOLJÁK VIGASZTALHATATLAN GYERMEKEI / MARCZIBÁNYI MÁRIA GROF KARÁCSONYI GUIDÓNÉ ÉS / MARCZIBÁNYI ANTONIA GROF MIGAZZY VILMOSNÉ.

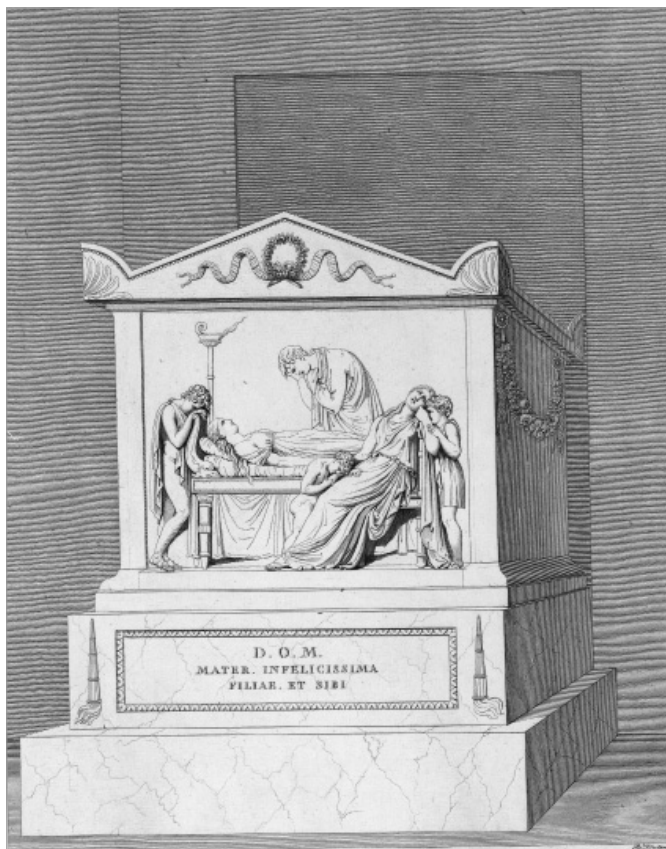
A dombormű kompozíciója Canovától ered, amennyiben az a de Haro-féle dombormű kompozícióját másolja⁴⁴ – eltekintve attól, hogy itt a halott egy nő (Maria Anna de Haro y Santa Cruz), és a síratók száma pedig eggyel

22. kép. Csóka, Marczibányi (II.) Lőrinc síremléke

⁴⁴ Canova is kölcsönöz. Kompozíciójának fő vonásai Jacques-Louis David *Hektór síratása* című festményéről (1783, Párizs, École des Beaux-Arts) származik (vö. MAUROIS 7. kép). A kompozíciónak és részleteinek kiterjedt rokonsága van. Az ülő nőalakhoz és a kisgyermek motívumához érdemes idézni Jean Baptiste Frédéric Desmarais *Regulus Marcus Atilius visszatérése Karthágóba* című festményét (1792), amelyet a belgrádi Nemzeti Múzeum (Narodni muzej) őriz, ahová Vladimir Nikolić ajándékként került.

több: itt a széken ülő nő mögött is egy gyermek áll (23. kép). A siratásra ez esetben 1805 januárjában Madridban került sor (AZCUE BREA 151). A halotton kívüli szereplők itt is azonosíthatók, de a szakirodalom e tekintetben nem egyértelmű. Annyi bizonyos, hogy az ágy mögötti figura nem az apa, mert ő még 1802-ben meghalt, hanem a halott ifjú férje (AZCUE BREA 151, 155, 28. jegyzet). Az ágyfejnél álló az egyik testvér lehet, ám a kisgyermekről nem hiszem, hogy a többi testvérral lehetnének azonosíthatók: 1804-ben ők sokkal-sokkal idősebbek voltak (AZCUE BREA 151). A domborművet az ágy előtt ülve ábrázolt nő, az anya Maria Anna de Santa Cruz y Waldstein, rendelte lányának és saját magának 1805 májusában Canováól (AZCUE BREA 154). Ez fehér márványból 1806-ra el is készült, és sokkal nagyobb,

23. kép. A de Haro-síremlék (Pietro Fontana metszete)
(AZCUE BREA)

mint a csókai síremlék bronzszínűre festett domborműve. A csókai síremlék magassága 235 centiméter, szélessége lenn 163 centiméter; a dombormű méretei: 78 × 91 centiméter (a szélességet kétoldalt 3-3 centiméternyi szakasszal megtoldották). Canova domborműve 186 × 220 centiméter (vö. PRAZ-PAVANELLO 117).

A két dombormű közti különbségek az anyaghasználaton és a méreten túl a stílusra is kiterjednek. A de Haro-félét festőiség jellemzi, puhának ható felületi alakítás, a térrétegek közti finom formai átmenetekkel. A csókai dombormű mestere erőteljesen a szobrászi formákat kedveli: a térrétegekkel vajmi keveset törődik, az egyenértékű plasztikai megoldásokat alkalmazza, az ábrázolás számára az alapsíkot nem veszi igénybe, azt holtként kezeli. Gondot is okozott számára a halott és a halotti ág jobb irányba való rövidülése illúziójának a felkeltése, és az ág mögötti figura elhelyezése és megjelenése is problematikus. A ruharedők mélyen vésettek, de a drapéria a női test formáin (a mellen és a combon) a test meztelenségének az érzetét keltőn megfeszül. A hajkezelés is erőteljes – a férfiaké göndör csigásodású. A csókai mester – úgy látszik – a stílust hangsúlyosan antikosra kívánta venni. Ám a halott és az ág mögötti férfi bajuszt és pofaszakállt visel, amit nyilván a megrendelők írtak elő a hitelesség okán. E tekintetben a (csókai) közönséggel is számolhattak, a ruházatukat illetően viszont nemigen.

A csókai domborművön tehát hiába keresnénk Canova szignóját. Másét sem találjuk, sőt a *Historia Domus*ból sem lehetünk okosabbak. Ott ugyan megemlékeztek a síremlék felállításáról, a feliratot is lemásolták, de a kőfaragó nevét (hallomás után és/vagy emlékezetből) nem sikerült azonosíthatóan rögzíteni (HISTORIA I: 55–56).

A de Haro y Santa Cruz-féle síremlék sosem került el Madridba, hanem Canova műtermében maradt, mivel a megrendelő 1808. június 18-án meghalt, és nem fizette ki a teljes összeget, és utóbb az özvegy férj sem fizetett (AZCUE BREA 154, 155, 170). A domborművet (és gipszelőzményét is) minden műterem-látogató láthatta, Marczibányi Márton is, Széchenyi is, éppúgy, mint a mai látogató Possagnóban a Museo Gipsoteca-ban. Ma már nem, de annak idején mementónak is elment a mű: sosem lett belőle síremlék, amit kifizettek érte, kidobott pénz lett, pletyka vette a nyelvére a nem fizető férj nevét (AZCUE BREA 170, 87. jegyzet). Márton jól megfontolhatta a megrendelést: nem is vágta fejszéjét túl nagy – sztárszobrásszal, márványokkal, bronzsal meg szállítási költségekkel járó – projektbe. Így római útjáról (amit, ha a de Haro-domborművel összefüggésben datálnánk, akkor 1806-nál korábbra nem tehetnénk) nem Canova-szerződést vitt haza souvenirnek. De talán többet vitt, mint a dombormű látásának élményét: a műről készített metszetek egyikét. A Pietro Fontana által 1807-ben és 1817-ben készített metszetek nemcsak a

kompozíció közvetítésére voltak alkalmasak, hanem róluk a dombormű szarkofágkeretének a tervei is leolvashatók voltak (AZCUE BREA 159–160, Fig. 4, Fig. 5). A két metszetváltozat közül Márton (és Lajos) az 1807-ben készültet, az antikosabbat, az oromzatos-szarkofágosat választotta, nem a későbbit, amelyen a szarkofágforma a Szent Ilona- és a Constanza-szarkofágokéra emlékeztet (23. kép). Vagyis a csókai dombormű a szarkofágoldalra emlékeztető keretével együtt Canova művészetéből származtatható. Mindez felveti annak a lehetőségét, hogy a csókai síremlék, domborművével együtt, metszet

24. kép. Baja, Polimberger György síremléke
(SZERDAHELYI-BORÓVI)

alapján készült. Ilyenféle megoldás nem lehetett ritkaság, például Ferenczy a Csokonai-büszttöt is „kupferstück” után mintázta meg (WALLENTÍNYI 115, 9. jegyzet).⁴⁵

A csókai síremlék Canova-követésében a legjobb hazai párhuzama a Polimberger-síremlék, amelyet 1821-ben állítottak fel a bajai Szent Péter és Pál-templomban (SZERDAHELYI-BORÓVI képek a 81. és a 82. oldalon) (24. kép). A dombormű itt is Canovát utánozza, de más a forrás (a bécsi Mária Krisztina-síremlék), és ezt a motívumok szabadabb kompozíciós felhasználása jellemzi, ráadásul bronzból készült. Canova ezzel az anyaggal nemigen foglalkozott. A síremlék felépítése a csókaira emlékeztet, de itt a dombormű a talapzatra került, a felirat meg fel a szarkofágoldal keretébe. Ilyenre is van példa Canovánál (Francesco Berio síremlékének terve [PRAZ-PAVANELLO 369, Fig. 1]). A bajai megrendelő tehát hajlandó volt márványért és bronzért fizetni. Ismerjük a szobrász nevét is: Jacob Schrott (SZERDAHELYI-BORÓVI 81–82).

Marczibányi csókai szobrásza nem dolgozhatott márvánnyal és bronzsal. Ha a szobrász Ferenczy lett volna, emlékei között szerepeltetné. A de Haro-féle siratás kompozíciót viszont ő is alkalmazgatta, a forrást nem idézetként, hanem szabadabban kezelve. Az 1834 és 1838 között elkészültek közül a kecskeméti Szánthó-féle síremlék áll a mintához legközelebb (MELLER 232, 7. kép). A meg nem valósult tervek közül pedig Hermina-síremléke (1840 körül) mutat kapcsolatot a de Haro-dombormű kompozíciójával.⁴⁶

Marczibányi Márton 1834. december 3-án halt meg Pesten tüdősorvadásban (HAZAI 1834: 363). Tornyán temették el a kegyúri templom családi kriptájában. Sem márvány, sem homokkő síremléket nem kapott.

⁴⁵ Ferenczy István levele Ferenczy Józsefnek (kelt Rómában, 1818. november 11-én).

⁴⁶ A Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán őrzött tervet (ltsz. 1952-4659) közli SZATMÁRI 86, 9. kép.

IRODALOMJEGYZÉK

- A. F. 1806. *Nagy méltóságú puchói Martzibányi István úrnak ő császári, és királyi felsége' belső titkos tanácsosságának arany sarkantyús vitéznek ő excellentiájának Midőn 1806-dik Esztendőben, Kis Asszony Havának 20-dik napján neve napját innepelné.* Trattner Mátyás betűivel, Pest
- ANDROSOV, Sergej – GUDERZO, Mario – PAVANELLO, Giuseppe (eds.) 2003. *Canova*. Skira, Ginevra–Milano
- ASZTALOS Emese 2015. Európai Hazánkfia. Liszt Ferenc és a reformkor. *Liget Műhely*, 2015. április 30. <https://ligetmuhely.com/liget/asztalos-emese-europai-hazankfia/> (2024. 12. 12.)
- AZCUE BREA, Leticia 2017. „Un monumento sepolcrale di Canova per la Spagna: il compianto della Contessa de Haro commissionato dalla marchessa di Santa Cruz, Mariana Waldstein, nel 1805.” In: Gudenzo, Mario – Lochman Tomas (ed.): *Il valore del gesso come modello, calco, copia per la realizzazione della scultura*. Atti del IV Convegno internazionale sulle Giproteche, 2–4 ottobre 2015, Museo Canova di Possagno. Quaderni del Centro Studi Canoviani n° 10. Museo Canova di Possagno, Antiga Edizioni, 151–181.
- BARNA János – SÜMEGHY Dezső é. n. [1913]. *Nemes családok Csanád vármegyében*. K. n., Makó
- BEVILAQUA BORSODI Béla – MAZSÁRY Béla 1935. *Pest-Budai kávéházak. Kávé és kávé mesterség. 1535–1935*. I. kötet. Művelődéstörténeti tanulmányok. Budapesti Kávésok Ipartestülete, Budapest
- BIBÓ István 1988. Az egykori Tigris Szálló története. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 22., 135–195.
- CUETO, David García 2016. Retratos y retratistas de Mariana Waldstein, IX marquesa consorte de Santa Cruz. *Goya*, Número 355, 140–158.
- CSATKAI Endre 1925. Canova magyar mecénásai. In: *Magyar Művészet*, 1., 130–132.
- DOBAY Alexius 1845. *Öröm dal, mellyel Marczibányi Puchó- és Csókai Marczibányi Antal urat ő cs. és ap. királyi fõlsége kamarás ő nagyságát tekintetes nemes Trencsín vármegye fõispáni méltóságába fényes iktatásakor tisztelték a trencsini ájlatos tanító rendiek*. Pesten, ny. Beimel József bet.
- DOMANOVSKY Sándor (szerk.) é. n. *Magyar művelődéstörténet IV*. Magyar Történelmi Társulat, h. n.
- DÖBRENTÉI Gábor (szerk.) 1838. *Régi magyar nyelvemlékek*. Magyar Tudós Társaság, Buda
- ENTZ Géza 1937. *A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig*. Magánkiadás, Budapest

- ENTZ, Géza 1955. I bronzetti della collezione Marczibányi. In: *Acta Historiae Artium*, II./3–4., 215–234.
- GERENDELI György (szerk.) 1994. *Dombegyházi helytörténeti szöveggyűjtemény*. Dombegyház Nagyközségi Önkormányzat, Dombegyház
- GUDERZO, Mario 2022. *Museum Gypsotheca Antonio Canova*. Silvana editoriale, h. n.
- HABSBURG BIRODALOM. *Harmadik Katonai Felmérés 1869–1887*. <https://maps.arcanum.com/hu/geoname/serbia/sremska-kamenica-3190104/> (2024. 12. 12.)
- HAZAI's Külföldi Tudósítások 1834. 46. sz.
- HAZAI's Külföldi Tudósítások 1835. 29. sz.
- HISTORIA, Ecclesiae & Domus Parochialis Oppidi Csóka concinnata A. R. P. Franciscum Schönberger Parochum Oppidi Csóka I. I. C. C. Csanád et Torontál Tabulae Indiciariae Assessorem. Et districtus Csanadiensis Notarium ab anno Domini 1782. I–III. Kézirat
- HONDERÜ 1845. 12. sz.
- HORVÁTH István 1820. A' ditsó Marczibányi Familia Tudományos Jutalom Tételének fényes Kiosztása Böjt Más Hava XXIII-dikán MDCCCXX. esztendőben. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 6., 3–36.
- ILLÉSSY János 1899. A Marczibányi család czímeres levele. In: *Turul*, 17., 41–43.
- JUSTH Gyula otthon 1906. In: *Vasárnapi Ujság*, 8., 123–124.
- KALAPIS Zoltán 1999. Marczibányi Márton. In: *Híd*, 12., 884–885.
- KORHECZ PAPP Zsuzsanna 2015. A Marczibányi család és a csókai Szentháromság-templom kincsei. In: *Bácsország*, 3., 8–17.
- KOSÁRY Domokos 1970. *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I*. Tankönyvkiadó, Budapest
- KULTSÁR István 1818. Marczibányi Fundatio. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 3., 49–73.
- LICHT, Fred 1983. *Antonio Canova. Beginn der moderne Skulptur*. Hirmer Verlag, München
- MAGYAR Kurir 1830. 19., 156.
- MARCZIBÁNYI Márton, Puchói 1829. Mechanicus tészta gyúró. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 12., 122–124.
- MAUROIS, André 1948. *J.-L. David*. Editions du Dimanche, Paris
- MELLER Simon 1906. *Ferenczy István élete és művei*. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai rt. kiadása, Budapest
- NAGY MÉLTÓSÁGÚ Néhai Puchói Marczibányi Istvánnak Eö Császári, Királyi, Apostoli Felsége' Status titkos belső Tanácsossának és Aranysarkantyús Vitéznek Eö Excellentiájának Biographiája 1818. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 7., 111–114.

- NAGY Iván 1860. Marczibányi család. In: uő: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 7. kötet. [Láb-Műlyady.]. Ráth Mór, Pest, 294–300.
- ÓZER Ágnes 2010. A kamonci park – a mi boulogne-i erdők. In: *Híd*, 12., 4–6.
- PRAZ, Mario – PAVANELLO, Giuseppe (ed.) 1976. *L'opera completa del Canova*. Presentazione di Mario Praz. Apparati critici e filologici di Giuseppe Pavanello. Rizzoli Editore, Milano
- PUCHÓI Marczibányi Lajoshoz midőn a' nép-nevelésre irandó könyvekre kitett jutalma kiosztatnék Pesten sept. 13 dikán 1835. [Költemény.] Pesten, Trattner-Károlyi nyomtatása.
- PUSZTAI László 1980. Szobrászat. In: MTA Művészettörténeti Kutató Csoport (szerk.): *Művészet Magyarországon 1780–1830*. Katalógus. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest
- RADOS Jenő 1958. *Hild József életműve*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- RAFFAY Endre 2008. Történelmi tudat? Kulturális emlékezet? Művészettörténetési asszociációk. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 487–509.
- RÓZSA György 1953. Czetter Sámuel. (Egy magyar rézmetsző a 18–19. század fordulóján). In: *Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve*. 1952. A kötetet összeállította a Munkaközösség szerkesztőbizottsága. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 97–139.
- SZATMÁRI Gizella 1991. Ferenczy István, „a' Művész” pályaképehez. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1–2., 82–91.
- SZERDAHELYI Márk – BORÓVI Dániel 2022. *Szobrok és szobrászok a 19. századi Magyarországon*. Holnap Kiadó, Budapest
- TÜSKÉS Anna 2024. Marczibányi Márton (1785–1834) könyvtárai. In: *Magyar Könyvszemle*, 3., Megjelenés alatt.
- UJVÁRY Mihál 1834. *Óda Puchói Marczibányi Mártonyhoz midőn 1834. neve' napját üllené*. Mély tisztelettel ajánlja Ujváry Mihál H. Ügyvéd és Nevelő. Trattner-Károlyi nyomtatása, Pesten
- VÁCZY János (közétevé) 1890–1910. *Kazinczy Ferenc levelezése*. 1–20. kötet. Bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel. MTA Irodalomtörténeti Bizottság, Budapest
- VARGYAS Zsófia 2022. Adalékok Marczibányi István (1752–1810) műgyűjteményének történetéhez. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 71., 45–78.
- VASZARY Kolos 1885. *Adatok az 1830-iki országgyűlés történetéhez*. K. n., Győr
- VERRASZTÓ Gábor 2010. *Marczibányi István*. Napkút Kiadó, Budapest
- VERSEGHY Ferenc 1806. Háládatos örömdal, melyet ő excellentiájának, puchói Marczibányi István úrnak, császári és királyi felségünk' valóságos belső tanácsosságának, és kegyelmes hitvessének kesseleőkői Majthényi Mária

Asszonynak tiszteletére a' Budai Klastromban énekeltek Szent Erzsébetnek szerzetes leányai, midőn ő excellentiájának fundatiójára az első három Magyar Szüzet, más kettővel együtt a' Szent Szerzet' ruhájába felöltöztették Mindszent havának 5dik napján 1806. Szerzette és muzsikába tette Verseghy Ferenc Pesten. In: *Verseghy Ferenc művei*. https://deba.unideb.hu/deba/verseghy/text.php?id=verseghy_vers_0384_k&hi=Majthényi%20Mária (2024. 12. 10.)

VERSEGHY Ferenc 1810. Halotti tisztelet ő excellentiájának, néhai puchói Marczibányi István úrnak, császári, királyi felségünk' titkos tanácsossának, és arany sarkantyús vitézznek, ki 1810ben, Decembernek 21dik napján reggel öt órakor végezvén drága életét, ugyanazon holnap 23dikán a' T. Budai Apáczáknak Templomába temettetett. Szerzette örök Tisztelője Verseghy Ferencz. Budánn, A' Királyi Magyar Universitas' betűivel. MDCCCX. In: *Verseghy Ferenc művei*. https://deba.unideb.hu/deba/verseghy/text.php?id=verseghy_vers_0384_k&hi=Majthényi%20Mária (2024. 12. 10.)

VISZOTA Gyula (szerk.) 1934–1939. *Gróf Széchenyi István naplói. I–VI*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest

VOIT Pál 1941. A Magyar Földhitelintézet székháza – hajdani Marczibányi-palota – és dísztermei. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 9., 214–230.

WALLENTÍNYI Dezső 1912. *Ferenczy István levelei*. Rimaszombat

ABSTRACT • The study aims to explore the life's work of Márton Marczibányi (1784–1834) of Puchov, who was born 240 years ago and passed away 190 years ago, as part of the preparatory work for a future biography, with special emphasis on the art historical aspects of his legacy. The study's primary source is an *Ode*, previously unknown to researchers, written by Mihály Ujváry for Márton Marczibányi's name day in 1834, likely in connection with the inauguration of his palace in Pest (Budapest, Hungary). The research also draws on additional contemporary sources, such as the unpublished *Historia Domus* of the Church of the Holy Trinity in Čoka (Serbia) and various periodicals. However, these sources are not complemented by the family archives, which were destroyed in 1945. Beyond written sources, art historical artifacts have facilitated the reconstruction and evaluation of key milestones in Marczibányi's career, reflecting his reputation as an enthusiastic patron of the arts. The study addresses his uncle István Marczibányi's famous art collection and discusses the Marczibányi estates, including the castle and gardens of Kamenica (Serbia), Turnu (Romania), and the Pest palace. It also examines the tomb erected in 1821 in the church of Čoka, commissioned by Márton and his brother Lajos in memory of their father. This tomb, inspired by the art of Antonio Canova, incorporates design elements reminiscent of de Haro's

works, adapted to the specific needs of the patrons. Finally, the study explores the potential connections between this commission, István Ferenczy's Roman years, and Márton Marczibányi's Italian journey, as reflected in the Ode.

KEY WORDS • Márton Marczibányi, Marczibányi Castle in Sremska Kamenica (Serbia), Marczibányi Castle in Turnu (Romania), Marczibányi Palace in Budapest (Hungary), István Ferenczy, Lőrinc Marczibányi's tomb in Čoka (Serbia)

SAŽETAK • Cilj studije je da istraži životno delo Martona Marcibanjija (1784–1834) iz Puhova, koji je rođen pre 240 godina i preminuo pre 190 godina, kao deo priprema za buduću biografiju, sa posebnim osvrtom na istorijsko-umetničke aspekte njegovog nasleđa. Glavni izvor studije je *Oda*, do sada nepoznata istraživačima, koju je napisao Mihalj Ujvari za imendan Martona Marcibanjija 1834. godine, verovatno u vezi sa svečanim otvaranjem njegove palate u Pešti (Budimpešta, Mađarska). Istraživanje takođe koristi i druge savremene izvore, kao što su neobjavljena *Historia Domus* crkve Svetog Trojstva u Čoki i razne vesti iz časopisa. Međutim, ovi izvori nisu dopunjeni porodičnim arhivama koje su uništene 1945. godine. Pored pisanih izvora, umetničko-istorijski artefakti pomogli su u rekonstrukciji i proceni ključnih tačaka Marcibanjijevе karijere, što odražava njegovu reputaciju kao strastvenog zaštitnika umetnosti. U studiji se takođe govori o čuvenoj zbirci njegovog strica Ištvana Marcibanjija, kao i o imanjima porodice Marcibanji, uključujući zamak i vrtove u Sremskoj Kamenici, zamak u Turnu (Rumunija) i palatu u Pešti. Takođe se razmatra spomenik podignut 1821. godine u crkvi u Čoki, koji je Marcibanji podigao sa svojim bratom Lajošem u znak sećanja na njihovog oca. Ovaj spomenik, inspirisan umetnošću Antonija Kanove, sadrži elemente dizajna karakteristične za dela de Hara, prilagođene potrebama naručioca. Na kraju, studija ispituje moguće veze između ove narudžbine, rimskih godina Ištvana Ferencija i Marcibanjijevog putovanja u Italiju, kako je zabeleženo u ovoj odi.

KLJUČNE REČI • Marton Marcibanji, zamak Marcibanji u Sremskoj Kamenici, zamak Marcibanji u Turnu (Rumunija), palata Marcibanji u Budimpešti (Mađarska), Ištván Ferenci, nadgrobní spomenik Lerinca Marcibanjija u Čoki

Beérkezés időpontja: 2024. december 24.

Elfogadás időpontja: 2024. december 28.

FÜGGELÉK

ÓDA

Puchói
Marczibányi Mártonyhoz
midőn
1834. neve' napját üllené.
Mély tisztelettel
ajánlja
UJVÁRY MIHÁL
H. Ügyvéd és Nevelő.

Pesten,
Trattner-Károlyi Nyomtatása
uri útsza 612. szám alatt.

Milly hála, millyen tisztelet, és örök
Emlékkel üljem névnapodat 's neved;
Ó drága MARCZIBÁNYI! sorsom'
Angyala, és haza-érdemekkel.

Fénylő családod' fője 's magas disze!
Nem csak királyi thrónokon, és tanács'
Fő polczin ülnek bölcs vezérlők,
'S terhes időkbe erős szívűek.

Eldődi székén, szent koronánk' kövi,
Ragyognak ősink, hon 's rokonink eránt,
Mind mind külömbbző érdemekkel.
Így Eleid' feje, MARCZIBÁNYI

Mártony, nemesség' nagy jogait 's Puchót
Mátyás' Királyunk' Cseh hada közt nyeré.
Rákóczyak' 's Bethlen' viszályos
Harczaiban sok Előd vitézlett.

Lőrinc üköd szép Thrézia napjain
Szerzete Tornyát 's Kameniczát okos
Ügyészi toll 's vas szorgalommal;
'S háza'd' örök fenekét letette.

Első Szülöttre bízva örökletét.
Nagy lelkű Istvány a' haza nyelv', hadi
 Tan' 's özvegyek' gyámolyára
 Ezreket áldozva ritka szívvel;

És ős nevedre fő ragyogást vona;
De romlásba birtokidat hozá.
 Bölcs és erős kar kelle vissza
 Hozni virágzatukat 's emelni.

Te, Hunniánknak Béla Királyaként,
Élted' viszályos napjai 's terhi közt
 Ős-telkidet majd újra szerzed,
 'S legmagosabb ragyogásra hoztad.

Ott hol hajókkal Hunyady vívt vala,
Szerémi dombok', 's szép Duna' partjain
 Nectári szőleid' fürte, 's kerted'
 Paradicsom mezei virúlnak.

És hol Csanád' dús síkja terül arany
Kalász, 's finom juh' nyájai díszlenek.
 Fen Dóri oszlopokkal-ékes
 Épületid tova szét-ragyognak.

Mit mondjak ifjan 's fennyen emelkedő
Pest Városunki Csarnokid' ékiről?
 A' te hazáján Angelóknak,
 'S Róma' művín nemesült nagy elméd,

E' pompa-lakban, mellybe fejed sokat
Főlt, föl, 's dicsőn már kényeit ízleled,
 Örökre egy fenséges ízlés'
 Szép remekét ada Városunknak.

Ez nem jeles rény a' haza és család
Eránt? e' mostan olly vetekedve fény-
 Úz' 's pazarló éveinkben?
 De te szived magasabban is ver.

Nem szólsz te sértőn, 's fő uri megvető
 Gőggel; szelídebb 's tiszta' merészletű
 Érzést vevél fel Szajna' nyájas,
 És nemesült szabad-elmüeknél.

Jobbágyaid, 's jó tisztid eránt igaz
 'S jó vagy; de Földes-úr jogokért viván
 Szilárdon, élsz szép házi csendben,
 Udvari fényre keresztre nem vágysz

Csak egy nagy és fő atyai gondod az:
 Melly szép 's nehéz tisztét velem osztozád,
 Melly ürimit, édjét véled ízlem,
 Rény tudományra fiad' nevelni,

'S lelkébe öntni hon-szeretet' tüztét.
 Livink' vas és láng lelke, ne félj, örülj!
 Kél büszke sasként őr-szemekkel
 Fő deli polczira érdemeknek.

Bátran vigadj! víd 's isteni szép Nejed';
 Az égi szép és Angyali jó szívü
 Hermíne, 's fő véreid' körében,
 Ép, frís erőd hamar, adja Isten!

Térjen-meg, élj frís Nesztori éveket!
 Engem, ki pályám' terheit ösmered,
 'S melly tűz-iparral 's búkkal űzöm,
 Kérlek örök kegyeidre méltass.

ARANY JÁNOS „PREPOSTMODERN” TÁLTOSAIRÓL

ON JÁNOS ARANY’S “PREPOSTMODERN” TÁLTOS
O „PREPOSTMODERNIM” TALTOŠIMA JANOŠA ARANJA

CSORBA BÉLA

Néprajzkutató, publicista

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, ny. egyetemi főlektor
csorbabela1@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Arany János *Az elveszett alkotmány* című eposzának folklórindítatásaival – jelesen a boszorkányok és a táltosok harcával – érdemben nem túl sokat foglalkoztak, pedig a műben a költői lelemény nem pusztán parodisztikus elem: a táltosok boszorkányokkal vívott harcának mélyebb gyökerei vannak a néphitben – és nem csak a magyarban. Ez eddig sem az irodalomtudósok, sem a népi hitvilág kutatói körében nem keltett különösebb figyelmet. Az újabb magyar és európai kutatások eredményei tükrében viszont nem árt egy futó pillantást vetni a műre ilyen megvilágításból is, hiszen Pócs Éva kutatásainak konklúziója szerint a *boszorkányság* és *táltosság* fogalmi rendszerének „van egy közös hiedelemkomplexuma: a szellemcsaták”. Ennek alapján ismét megállapíthatjuk Arany János zsenialitását: olyasmit tudott a magyar s tágabb értelemben az európai népi hitvilágról, amelynek felfedezéséhez a szaktudománynak még egy évszázadra volt szüksége. A tanulmány az eposz alapján a magyar *táltos*, *garabonciás* és *boszorkány* attribútumainak toposzait is igyekszik bemutatni.

KULCSSZAVAK • Arany János, *Az elveszett alkotmány*, vígeposz, szatíra, groteszk, táltos, garabonciás, boszorkány, attribútum, toposz

Az elveszett alkotmány Arany János 1845-ben írt groteszk, mindenben a kiszerűt látó, a reformkor megyei harcainak mindkét táborát, s persze az ingadozókat is a nevetségességig kifaragó műve. Szatirikus eposz, vígeposz, eposzparódia? Ennek eldöntése már a kortárs kritikusokat, sőt magát Aranyt is erősen foglalkoztatta, miközben a veretes hexameterekben megalkotott munka igazán sohasem vált népszerű olvasmányá. Ami viszont feltűnő, hogy

érdemben nem túl sokat foglalkoztak az eposz folklórindíttatásaival, jelesül a boszorkányok és a táltosok harcával, védenek – egyfelől a konzervatív maradók („ügy-maradásnak emberi”): Ármida és kísérete, és másfelől a liberális haladók („szabadelműek”): Rák Bende és Hamarfý – szellemtámogatóival, akik maguk is groteszk, nevetséges alakok, miközben nem nélkülöznek a magyar népi hitvilágból is ismert bizonyos tulajdonságokat. Azonban mindez csupán „mitológiai” megfelelője a kiüresített „földi” küzdelmek emberi semmisségének.

Arany költői leleménye nem pusztá parodisztikus elem, a táltosok boszorkányokkal vívott harcának mélyebb gyökerei vannak a néphitben – és nem csak a magyarban. Ez tudtommal sem az irodalomtudósok, sem a népi hitvilág kutatói körében nem keltett különösebb figyelmet. Klaniczay Gábor (KLANICZAY), újabban Pócs Éva (például PÓCS), valamint az európai kutatások eredményei tükrében viszont nem árt egy futó pillantást vetni a műre ilyen megvilágításból is.

Pócs Éva említett munkájában a 18. századi magyarországi boszorkánypereket vizsgálta meg az azokban felbukkanó táltosokra összpontosítva a figyelmét. „Legtöbben az Alföld keleti részein: Debrecenben, Biharban, Békésben, Szatmárban és Beregben kerültek vád alá, de van egy járszági, Pest megyei és baranyai, valamint néhány erdélyi adatunk is. Bármilyen szerepet is töltöttek be eredeti közösségükben, a bíróságon sok esetben ők maguk is *táltosnak, táltosnak* vallják magukat [...]” Megállapítja azt is, hogy „az aránylag gyakori táltos ragadványnév használatának egyértelműen pozitív” a célzata.

Konklúziója, hogy a két fogalmi rendszernek – boszorkányság és táltos-ság – „van egy közös hiedelemkomplexuma: a szellemcsaták”.

Ennek alapján ismét megállapíthatjuk Arany János zsenialitását: olyasmit tudott a magyar s tágabb értelemben az európai népi hitvilágról, amelynek felfedezéséhez a szaktudománynak még egy évszázadra volt szüksége. Ármida boszorkányai, akik ha kell, mediátorként leereszkednek az alvilágba, vagy át-lényegülnek hol fekete macskává, hol szépséges tündérekké, és Hamarfý garabonciás-táltosai egymással – a népi hitvilágból tudott módon – háborúznak! Teszem hozzá, itt nem a magyar sámánizmus szövegemlékeiből ismert táltosok inkarnációi (bikák, csödörök, tüzes kerekék, sőt egy Veszprém vármegyei adat szerint kosok) közötti viaskodásokról van szó, hanem két, nem egy-lénye-gű, szellemlények alkotta tábor harcáról.

„A felfedezett európai példák arra figyelmeztetnek – amint azt Pócs Éva állítja –, hogy a magyar samanizmusként értékelt jelenségek nem feltétlen-ül és csakis a honfoglalás előtti »ősvallás« eredményei.” De, tegyük hozzá, nem is mondanak annak teljesen ellent. S azt gondolom, megállapításom kiterjeszthető Arany eposzának hiedelmi hátterére is. Szövegében elrélvélés,

a táltos transzba esése – mint Diószegi Vilmos óta (DIÓSZEGI 1978) ősinek, szibériainak tartott keleti eleme – nem fordul elő; a „fölös számú csont” – itt a dupla fogsor – viszont igen, természetesen a komikus eposz kíváncslainak megfelelően, szatirikus kontextusban.

A boszorkány kettős lény: egyszerre ember és démon. Ennyiben mediátor, közvetít az emberek világa és a másvilág (alvilág) között, mi több, emellett még feloldódik az éles határvonal a *boszorkányos* és a *tündéries* attribútumok között is. Ármida és kísérete, ha kell, átalakulnak szépséges lányokká. A főboszorkánynak mind a neve, mind kettős tulajdonságai Torquato Tasso *A megszabadított Jeruzsáleméből* kerültek Aranyhoz, persze az eredetitől teljesen más funkcióban. Biztosra vehetjük azonban, hogy a magyar népi hitvilág tündéreiének gyakori *ártó* és *jótevő* kettőssége sem volt ismeretlen a költő előtt, e motívum mögött tehát aligha kell csupán a 16. századi barokk eposzt keresni, sokkal inkább egy általánosan ismert európai – és magyar – hagyományt. A jó és gonosz tündérek kérdéséről a *Magyar mythologia* (IPOLYI) is bőven értekezik.

A magyar táltos attribútumai is egyértelműen felismerhetők, és ismertek voltak a 19. században is a magyar hitvilágban, elégséges itt ugyancsak Ipolyi Arnoldra utalni. Lássuk, hogyan jelentkeznek ezek a toposzok Aranynál!

- TÁLTOS VAGY GARABONCIÁS? Arany szóhasználata: garaboncás kóbori Hábor, garaboncás, tátos, tátosi nép, felhőlaki tátos, varázs Hábor jelzi, hogy a táltos és a garabonciás képzetköre között számára nincs különbség. Tényként kezeli a két, eredendően eltérő szerepű lény közötti azonosságot, ahogy a magyar néphitben is végbement a két fogalom keveredése, sőt gyakran az azonosítása. (Egy temerini mesélőnkénél például kisbika és nagybika képében nem táltosok, hanem garabonciások küzdenek egymással. A két hiedelemlény közötti különbséget firtató kérdésre az 1911-ben született, írni-olvasni nem tudó volt községi juhász ezt felelte: „Ugyanaz. Csak erre aszongyák, garabonciás, emerre meg aszongyák, tátos. Garabonciás az ugyanaz, mint a tátos. Az dettó ugyanaz” [CSORBA 125].)
- A DUPLA FOGSOR. „Soknak szájából hat sor kapafog vigyorog ki...” – Arany a tátos-lét népi hitvilágból ismert ambivalenciájára – a hétköznapi lét és szellemlét közötti átjárásra – itt is rájátszik, s mit sem változtat a tényen, hogy mindezt teszi a felvilágosult ember (és a mindentudó szerző) ironikus fölényével: „Ez nem egyebért van, csak azért, mert óvakodának / Cukrászboltoktól s a fegorvosi rendelőktől.”

- A SÁRKÁNY ALAKÚ FELHŐ:

„[...] »Most pedig, ime, tekints föl az ég boltjára: ni hol van
Egy sárkány alakú felhőcske, kövessed e felhő
Útját, az kivezérl e vadonnak tömkelegéből.«”

„Hábor egyet fuvall s tenyerével megsodoritván
A kilehelt léget, nagy-hirtelen égre csigázdó
Forgósziel kavarúl, ennek sugár derekán el-
Nézi a garaboncást felkúszni az őt vezetendő
Sárkányfelhőig, mely mindjárt útnak eredvén,
Végre szerencsésen haza ballag utána Hamarfý.”

- SÁRKÁNYON LOVAGLÁS:

[A tátosok] „Mind felhő-paripán ültek...
E felhőparipák sárkánnyá váltak azonnal,”

- A TESTI FOGYATÉKOSSÁG több 20. századi gyűjtés tanúsága szerint azoknak a jellemzője, akik nem állták ki a próbatételt, és nem váltak igazi táltossá. Volt, ahol ezeket hívták *féltáltosoknak*, bár az erre vonatkozó adatok nem mindig egybehangzóak. Ezt a felfogást Arany ismerhette: „Tátosok a hadi nép, mint fönnebb szó vala róluk; / Sok fajuk mégis: némellyek kajla fülűek, / Egyszeműek mások...”

Arany a sor folytatásában kiszól a versből, mintegy azonosítva a változásokat követelő megyei reformellenzéseket az elfuserált „féltáltosokkal”: „...sőt, itt-ott vannak egészen / *Szemtelenek*, kik előbb arszlánai voltak-e honnak”.

- Arany tátosai CSAPATOS KÜZDELEMRÉ a Mátra csúcsán gyűlnek össze:

„Hábor a lég tetején hosszú sort alkota bátor
Tátosokból, szigorú szemlét folytatni felettök.
Mindenik egy felhő-paripán ült, várva parancsot.
(Nézte a földi juhász is e hosszú föllegi tábort
S bárányfelhőnek nevezé botor együgyű nyelvén.)
Kiknek – amint Karakány megszűnt – rendelte legottan
Hosszu falanxokban megszállani Mátra tetőjén,
És tábort járván, ottan megvárni az estvét.”

A Pócs Éva elemezte boszorkányperek vallomásai szerint is százával gyülekeznek, általában valamilyen *örhegyen*.

Az ellentábor ez idő alatt a magyar népi hitvilág boszorkányhagyományainak kitüntetett helyén, a Gellérthegyén készült a viadalra.

- ARANY TÁTOSAI IS REPÜLNEK TEHÁT, igaz, nem „szárnyas madár”-ként. A repülés képességét nem elrévüléssel, de nem is beavatással szerzik, ezen adottság számukra a mivoltukból következik. Arany humorának köszönhetően az ő táltos-alvezére, Garaboncás Hábor hű szolgálja nem madárszárnyakon, hanem a szétterített, nagy fülein repül: „[Karakány a nagyfülű tátos] elmellőzve szekérbe / Fogni a déli szelet”

„Szétteríté füleit s röpülő mozgásnak eredvén,
Mint órjas denevér szárnyalt el azokkal a bájos
Éj-honi hölgy venyigés tündéri lakához.”

Nyilvánvaló, hogy a madárként repülő táltos költői paródiájával állunk szemben, ugyanakkor a repülésnek, mint Pócs Éva írja, „a 20. századi – délkelet-magyarországi – narratívumokban és bolgár, szerb varázslói gyakorlatban is vannak párhuzamai” (PÓCS 29).

- Miként az IDŐJÁRÁS-BEFOLYÁSOLÁSNAK is, melyről Klaniczay Gábor írja, hogy erről „először a 18. század végén hallunk a táltosok viaskodásával kapcsolatban” (KLANICZAY 125). Hozzáteszi, „a dél-magyarországi Szőregen pedig úgy tudják, hogy a magyar táltosok a török táltosokkal vívnak meg az esőért, sárkányon lovagolva, karddal a kézben” (uo.) Az egyik temerini táltostörténetben az ürögi ökörscorda magyar gulyásának is, aki amúgy tátos, török vetélytársa (mellesleg egy nő) ütötte ki két fogát (CSORBA 214–218).

Aranynál a boszorkányok bosszúhadjáratát a tátosok által gerjesztett vihar váltja ki, amelyet ők gerjesztenek, hogy megcsúfolják Ármida maradi pártfogoltjait.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSORBA Béla 1988. *Temerini néphagyományok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DIÓSZEGI Vilmos 1978. *A pogány magyarok hitvilága*. 2. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest
- DIÓSZEGI Vilmos 1998. *Samanizmus*. 2. kiad. Terebes Kiadó, h. n.
- IPOLYI Arnold 1854. *Magyar mythologia*. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest [Reprint kiadása 1987-ben jelent meg Budapesten, az Európa Könyvkiadónál.]
- KLANICZAY Gábor 1983. Benandante – kresnik – zduhač – táltos. Samanizmus és boszorkányhit érintkezési pontjai Közép-Európában. In: *Ethnographia*, 94., 116–134.

PÓCS Éva 1996. *Sámánizmus vagy boszorkányság? Táltosok a boszorkánybíróságok előtt*. https://eastwest.btk.mta.hu/images/pdf/pocs_e_samanizmus_vagy_boszorkanysag.pdf (2024. 10. 10.)

ABSTRACT • János Arany's epic poem *The Lost Constitution*, with its folkloric inspirations – namely the battle of the witches and the *táltos* – has received scant attention, although the poetic ingenuity in the work is not a mere parodic element: the *táltos*' battle with the witches has deep roots in folklore – extending beyond the confines of Hungarian folklore. So far, this has not attracted much attention either among literary scholars or scholars of folk beliefs. However, in light of recent Hungarian and European research, a preliminary examination of the work is warranted, particularly given Éva Pócs' conclusion that the conceptual systems of witchcraft and *táltosság* “are characterised by a shared belief complex: spirit battles”. This finding underscores the importance of acknowledging the genius of János Arany, who gained such insights about the Hungarian and, in a broader sense, European folk beliefs, that took specialists another century to discover. The study will also try to present the *topos* of the attributes of the Hungarian *táltos*, *garabonciás* and witches based on this epic.

KEY WORDS • Arany János, *The Lost Constitution*, mock-epic, satire, grotesque, *táltos*, *garabonciás*, witch, attribute, *topos*

SAŽETAK • Folklorne reference epa Janoša Aranja: „*Izgubljeni ustav*” – posebno sa bitkom između veštica i taltoša – nisu mnogo obrađene, iako poetski izum u delu nije samo parodijski element: bitka između taltoša i veštica ima dublje korene u narodnom verovanju – i to ne samo u mađarskom. Ovo do sada nije privuklo veliku pažnju, ni među književnicima ni među istraživačima narodnih verovanja. U svetlu rezultata nedavnih mađarskih i evropskih istraživanja, međutim, ne bi škodilo da se rad pogleda i iz ove perspektive, jer prema zaključku istraživanja Eve Poč, konceptualni sistem veštičarstva i taltoša „ima zajednički kompleks verovanja: bitke duhova”. Na osnovu ovoga još jednom možemo utvrditi genijalnost Janoša Aranja: on je shvatio nešto o mađarskom i, šire, evropskom sistemu narodnih verovanja, za šta je nauci trebalo još jedan vek da otkrije. Na osnovu ovog epa, studija pokušava da predstavi i *topos* atributa mađarskog *taltoša*, *garabonciaša* i *veštice*.

KLJUČNE REČI • Janoš Aranj, *Izgubljeni ustav*, satiričan ep, satira, groteska, taltoš, *garaboncijaš*, veštica, atribut, *topos*

Beérkezés időpontja: 2024. október 21.

Elfogadás időpontja: 2024. október 31.

A TEMPLOMÉPÍTŐK MÉLTÓSÁGA

Herczeg Ferenc és a Délvidék emlékezete – Halálának 70. évfordulóján

THE DIGNITY OF TEMPLE BUILDERS

Ferenc Herczeg and the Memory of the Délvidék Region –

On the 70th Anniversary of His Death

DOSTOJANSTVO GRADITELJA HRAMOVA

Ferenc Herczeg i njegovo sećanje na regiju Delvidek –

Povodom 70th godišnjice njegove smrti

MÁK FERENC

irodalomtörténész, PhD

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, külső munkatárs

makferenc@yahoo.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A verseci születésű Herczeg Ferenc, aki elsőként hozta be a magyar irodalomba a Bánságot, és vele együtt a délvidéki világ emberének derűjét és gondjait, hetven évvel ezelőtt halt meg. 1863. szeptember 22-én született Versecen Herczog Ferenc néven, hogy azután 1890-től már Herczeg Ferencként fél évszázadnál is hosszabb időn át hatalmas írói életművében hirdesse az otthonról magával hozott dolgos élet, az emberi tisztesség és a méltó helytállás dicsőségét. Versec szülöttje élete során mindvégig büszke volt a maga svábságára és népe történetére, hagyományaira. Legsikeresebb műveiben hangsúlyozta: ő a magyarság életét egy egységes Kárpát-medencei térségben, az alkotó munkában, az otthonteremtés és az országépítés folytonosságában látja. Fehértemplomi magyar főgimnáziumi tanulmányainak emlékét élete során mindvégig megőrizte. Emlékezései sorában – *Az élet kapuja, A fogó hold* című munkáiban – Herczeg Ferenc sorra számot vetett a magyar történelem általa belátható értékeivel: a nemzeti küzdelmek korával, a forradalmak megkövetelte áldozatokkal és az építkezés megannyi, derűsen-áldott pillanatával is. 1937-ben a Magyar Revíziós Liga elnökeként *Napkelte előtt! Gondolatok Nagymagyarországról* című írásában elmondta, a revíziótól a Duna-medence békéjét remélte.

KULCSSZAVAK • Herczeg Ferenc, Bánát, Versec, Fehértemplom, 1848–1849, Délvidéki Liga, Magyar Revíziós Liga, történelemi regény

1720-ban az egykori dzsámi helyén építette Versec katolikus sváb közössége azt az impozáns barokk kápolnát, ahol a „csókák” végre hálát adhattak az Úrnak a sikeres honfoglalásért. Ezt követően szorgos lakóinak munkája nyomán a város oly szerencsésen gyarapodott és gazdagodott, hogy 1860-ra komoly igény jelentkezett Isten házának megújítására, így 1863-ban már készen állt a monumentális, kéttornyú neogótikus katedrális. „A házunkhoz közel van a nagy gót templom – írta Herczeg Ferenc *A Várhegy* című visszaemlékezésében –, melyet Hoffmann nagyapám épített. Angeluszkor fölriadnak csipkés tornyaiban az ércmadarak, és lelket rázó dalt énekelnek a vonuló felhőknek” (HERCZEG 1933: 1). S mert a Teremtőnek tetszhetett Hoffmann mester cselekedete, még a templomszentelés évében – annak szeptember 22. napján – megajándékozta őt egy fiúunokával, Herczog Ferencével, aki később, 1890 és 1945 között – már Herczeg Ferencként – fél évszázadnál is hosszabb időn át hirdette az otthonról magával hozott dolgozós élet, az emberi tisztesség és a méltó helytállás dicsőségét. Vállalt feladatával nem volt egyedül, hiszen útja során a katedrális magas párkányáról figyelmes tekintetével kísérte őt a hajdani kápolna két bíborba-aranyba öltöztetett alakja: Szent József és Szűz Mária gondviselő tekintete. S aki ma Versecen fejet hajt a város megmaradt magyar öröksége – a templomépítő ősök emléke és a krónikásíró életművének – monumentális alkotása előtt, azt hangos fortissimóval köszönti a Szent Gellért-templom karnagyának és kántorának orgonajátéka. Mondanám: aki 2013. szeptember 22-én, Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulóján Lovász János orgonamuzsikájában hallhatta régi himnuszunkat, a *Boldog asszony anyánkat*, az sok mindent megértett a hűség példázatából.

Herczeg Ferenc a szülővárosáról, Versecről mindig a szeretetet, a ragaszkodást, nemegyszer a rajongás hangján szólt. A *Fenn és lenn* című önéletrajzi ihletésű regényében már benne van az a különös világ, aminőnek a verseci Várhegy tetejéről ő maga látta. Vagy inkább: látni szerette volna. „Az én ifjúságom – írta –, amelyet azonban ünneplőruhába öltöztettem. Valami olyanfélét csináltam a múltam emlékeivel, mint a délibáb a legelő gulyával: föl-emeltem, a feje tetejére állítottam, gyöngyragylófénnyel bevontam. A hősök az én személyes barátaim és ellenségeim, délvidéki kis kúriák, polgárházak és tiszti szállások lakói, amelyek azonban mind áttekinthetők a Várhegy tetejéről. A hősök pedig asszonyok és leányok, akiknek mosolya egyszer édes és ártatlan pezsgésbe hozta a fiatal véremet” – írta első regénye megszületésének körülményeiről (HERCZEG 1933: 263).

Versec szülöttje, a jeles író, élete során mindvégig büszke volt a maga svábságára és népe történetére, hagyományaira, kitetszik ez *A hét sváb* című regényéből is, ahol a csókák éppen az otthonaikért vívnak véres háborút.

Herczeg Ferenc.

Herczeg Ferenc, az írófejedeleme

„A verseci svábok [...], miként a méhek és hangyák nemzete, ők is a munkában találták meg az élet egyetlen tartalmát. Nem is élnek, csak dolgoznak. A munka girhesre soványította és horgasra görbítette őket, és én sohasem láttam köztük kövér gazdát. Széles, nyílegyenes, egymást derékszőgben keresztező utcákban laktak, amelyeket egykor Mercy tábornok katonai mérnökei cövekeltek ki. Valahányszor végigmegyek ilyen napsütéses utcán, mindig ugyanazt a zibbasztó melancholiát érzem, mint amikor a katonai takarodó vonatott trombitahangjait hallom” (HERCZEG 1933: 30).

Azt a világot, a kiegyezéskori Magyarországot a kétkezi munka tette nagygyá, és fél évszázad múltán az unatkozó jólét morzsolta semmivé. És éppen ez az, amit Herczeg Ferenc legsikeresebb műveiben igyekezett kimondani: ő a magyarság életét egy egységes Kárpát-medencei organizmusban, alkotó munkában, az otthonteremtés és az országépítés folytonosságában látta. Ezért azután azt is meg tudta pontosan mondani, mikor roppant meg a magyarság életerejé: akkor, amikor elhitte, hogy születése okán eleve méltó az örökségre, hogy neki már nem is kell belegörnyednie a munkába: az ő jussa eleve adott és kikezdhetetlen. A sváb Herczeg azonban – a munkán kívül – nem volt örököse semmilyen kiváltságnak, ezért jól tudta, hogy a munkátlanság, az ország tétlensége hová fog vezetni. *A híd* című drámájában mondta ki, csak egy menedéke van a nemzetnek: „Minden ember tanuljon meg dolgozni!” (KORNIS 98).

Herczeg Ferenc nem volt demokrata – írta Surányi Miklós 1925-ben közzétett nagy tanulmányában –, az arisztokratákról, országvesztő ténykedésükről senki sem mondott annyi kemény és bátor igazságot, mint ő. Kornis Gyula is úgy látta, a politikacsínáló Herczeg Ferenc már a század békés kezdetén látta „a magyar égbolton cikázó villámokat”, és hallotta az ország peremén végighömpölgő mennydörgést: érezte a nagy történeti vihar előszelét (KORNIS 88). Mikszáth Kálmánról írt tanulmányában (1928) maga Herczeg is úgy fogalmazott: a millennium kora versenyfutás volt a magyar ember és a felvonuló viharfelhő között. „Sajnos, a vihar gyorsabb lovon járt.” Amitől ő, a sváb származású, magyar értelmiségi komolyan tartott, az a megoldatlan nemzetiségi kérdés volt, aminek rendezése akkor már nem a pusztá jóindulaton múltott. Amit a kiegyezéskor elmulasztottak, azt 1900-ban már nem lehetett jóvátenni. Egyébként az egész hatvanhetes politika az *Ocskay brigádéros* és *A fekete lovas* szerzőjének szemében is csak „az időnyerés politikája” volt.

„Többé-kevésbé a hatvanhetesek is szívükben mind függetlenségek voltak, de időt akartak nyerni, míg a nemzet annyira megerősödik, hogy kezébe tudja venni a maga sorsát” (KORNIS 89).

Ez volt az a bizonyos elbukott versenyfutás, amely egyébiránt a magyarországi németek sorsát is eldöntötte. „Régi meggyőződéseim – írta Herczeg visszaemlékezéseinek harmadik, *Hűvösvölgy* című kötetében –: a magyarországi németeknek élet és halál kérdése Szent István birodalmának virágzása.” A közép-európai államalkotó népek közül a magyar az, amely a németiség jövőjére nézve a legkívánatosabb. A magyarok történelmébe a német közösség szervesen beépült. Más lenne a helyzetük a szlávok vagy románok államában.

„Szlávok és románok mindenkor betolakodókat fognak a német gyarmatosokban látni. Betolakodókat, akik idegen vérről hamisítják meg a szláv vagy román lakosságot, és akiket a nemzeti egység szolgálatában irtani és gyöngíteni kell” (HERCZEG 1993: 49).

Komor jóslata, a németiség tragédiája a magyar tragédiával együtt, 1920 után szóról szóra beteljesült.

Herczeg Ferencet szigorú, de előrelátó édesapja 1879-ben íratta be a fehértemplomi főgimnázium hatodik osztályába, ahol három évvel később sikeresen érettségizett. Írói pályája során mindvégig szeretettel emlékezett a Néra partján eltöltött évekre, „sohasem hallottam annyi nevetést, éneket és pohárcsengést, mint ott lenn” – írta később a visszaemlékezésében (HERCZEG 1993: 126). S ha ifjúként visszanézett a szőlővel beültetett fehértemplomi dombokról, láthatta a verseci Várhegyet is, amely a reggeli verőfényben éppen olyan lila színben úszott, mint a Róma feletti hegyek az itáliai napsütésben, s ez valahogyan békévé oldotta azt a szembenállást, amely a két város – Versec és Fehértemplom – között az évtizedek-évszázadok során kialakult. A verseci polgárok ugyan lenéző kézlegyintéssel elintézték: „Fehértemplom lenn van a határszélen, ahol a farkasok jóéjszakát kívánnak egymásnak”, mégis némi irigységgel vették tudomásul, hogy a kisvárosnak katonai helyőrsége, lovas és gyalogos ezredparancsnoksága, állami főgimnáziuma, királyi törvényszéke és számos olyan polgári egyesülete volt, amelyekre „epekedve és irigykedve” gondoltak a verseci bürgerek (HERCZEG 1993: 123).

A fehértemplomiak mindezeket a földi javakat Ferenc József atyai jóindulatának köszönhették, „őfelsége ugyanis a határörvidék polgárosítása alkalmával ügyelt rá, hogy rövidséget ne szenvedjenek az ő kedvelt grancsár hívei” (HERCZEG 1993: 125). Mindamellet szorgalmas svábok voltak a fehértemplomiak is, ám ők napközben csak azért dolgoztak a kifulladásig, hogy alkonyat után annál felszabadultabban mulathassanak. Ez adott alapot ama sajátos „fajkarakterológiai” meghatározásnak, miszerint a verseciek csak azt a bort itták meg maguk, amit eladni nem tudtak, a fehértemplomiak pedig azt adták el, amit meginni nem tudtak.

Pedig akkortájt – az 1870-es években – nem volt könnyű a fehértemplomi szőlősgazdák élete sem, a közel száz éve elfogadható jólétet biztosító szőlőket a filoxéra teljesen kipusztította, így ezért életükből hosszú időre kiesett a biztos jövedelem. De a fáradhatatlan verseciekkel együtt a fehértemplomiak sem adták fel, s a Deliblati-homokpuszta korábban morcosnak hitt vidékén új ültetvényeket telepítettek, és újra reménykedve várták a szőlők termőre fordulását. Ám még ezekben a keserű esztendőkhöz is Fehértemplomon virágzott a társasági élet. A város tele volt egyletekkel, férfi- és asszonydalárdái messze földön ismertek voltak, a céllövészeik pedig semmi pénzért sem engedték volna ki a karmaik közül a „Bánsági bajnokok” büszke címet. A vásárnapi térzene, a derűs promenádok, a kaszinóbeli társas estek és a borospincék melletti lugasokban eltöltött poharazgatás különös hangulatot kölcsönzött a városnak, határtalan derű lengte be a vidéket. „A tisztek társaságában töltött órák nem veszttek teljesen kárba” – jegyezte meg Herczeg Ferenc (HERCZEG 1993: 156). Az idő múltával a fehértemplomi helyőrség huszárai szolgáltak alapul katonanovellái megírásához, mint ahogyan *A dolovai nábob leánya* című műve is a hajdani történetekből fakadt, s az *Ocskay brigadéros* is Dadányi Sándor fehértemplomi huszárkapitány szilajabb, kurucosabb változata. Azután fordult egyet, majd még egyet a történelem kereké, és a dél-bánati svábok élete is gyászba borult. Választott hazájuk határán ők is kívül kerültek, és ezzel a kirekesztettségük is végzetessé vált.

Herczeg Ferenc hozta be elsőként a magyar irodalomba a Bánságot, és vele együtt a délvidéki világ emberének derűjét és gondjait. Az 1890-es években még kiadó volt a Jókai-örökség, amikor egyszerre hárman is letették névjegyüket az irodalom asztalára, s a nagy mesemondó történeteit Mikszáth Kálmán a tót atyafiak fölvidéki országlásában, Gárdonyi Géza az Alföld el-esettjeinek sorsában, Herczeg Ferenc pedig a délvidéki Bánság jómódú birtokos osztályának éppen pusztuló, szétfeslő világában szötte tovább kétségtelesen komorabb színekben, felelőtlen közönyében és végzetes dermedtségében mutatva be kora Magyarországnak társadalmát (BRISITS 71–86). Herczeg Ferenc korai dzsentrinovellái és színpadi művei révén vált népszerűvé, ám később emlékirataiban maga nevezte meg a pillanatot, amikor elege lett a „magyar világ mímelt derűjéből”. Tisza István híveként kora politikai életének tehetetlenségét látva, az úri középosztály könyörtelen bírálója lett, s legkiválóbb műveiben a történelmi Magyarország és a magyar nemzet pusztulásának félelmetes látomását alkotta meg. Már ünnepelt író volt, amikor 1941-ben Kornis Gyula a pályáját méltató tanulmányában így fogalmazott:

„Herczeg elsősorban *ábrázoló* művész: az életet a maga hűségében mozgalmasan rajzolja meg. De *poéta* is: a fantázia varázsával, a költészet titokzatos fluidumával a valóságot átfinomítja s szabadon formálja, anél-

kül, hogy életszerűségében megrontaná. Emellett, harmadszor, nagy *mesélő* is: az epika ősforrásából, a képzeletből, mint valami szökőárból korsójával könnyen és folyton merít” (KORNIS 68–69).

Mindezek igazolására feltétlenül újra kell olvasni Herczeg Ferenc emlékiratainak három – *A Várhegy* (1933), *A gótikus ház* (1940) és a *Húvösvölgy* (1993) című – kötetét, melyekből kitetszik a szülőföld hatalmas, világlátást és világszemléletet meghatározó erejének befolyása.

Az ország pusztulása az ő szemében az 1880-as években az emberi lelkiismeret hervadásával és a munkás élet méltóságának hanyatlásával kezdődött:

„Nem tudom, másutt is úgy van-e – írta –, de feltűnő, hogy a délvidéki gazdag családok milyen rövid ideig képesek csak megtartani a vagyonukat. Azok a verseci és temesvári házak, melyek az én ifjúságomban még nagyok és irigyeltek voltak, a háború kitörése előtt már kivétel nélkül mind elszegényedtek, a vagyon és a hatalom pedig olyan emberek kezébe ment át, akiknek nevét előbb senki sem emlegette” (HERCZEG 1933: 120).

Hogy van az, hogy a Délvidéken a polgári vagyont jószerével egy ember esze és szerencséje szerzi meg, s a birtok, az üzlet, az üzem az utódok kezén hamar veszendőbe megy? Herczeg Ferenc a *Fenn és lenn* című első regényétől kezdve a legsikeresebb műveiben erre a kérdésre kereste a választ. Talán akkor is ez a kérdés foglalkoztatta, amikor 1944 karácsonyán a megszálló szovjet hadsereg egy tisztje bekopogott húvösvölgyi lakása ajtaján.

„Ázsia eljött Budapestre – írta visszaemlékezésében. – Világos, hogy a mai napon összeomlott az egész világ, melyben én immár hosszú-ra nyúlt életemet eltöltöttem. Kezdődik az új élet. A régi országot a nemzet rossz tulajdonságai buktatták meg, az újat csak a magyarság jó tulajdonságai építhetik fel” (HERCZEG 1993: 266).

Herczeg Ferenc már az első kötetén, a *Fenn és lenn* (1890) nyomdai előkészítésén dolgozott, amikor kiadója, a Singer és Wolfner cég irodájában megismerkedett Benedek Elekkel. Emlékiratai tanúsága szerint a nagy mesemondó ajánlotta neki, hogy írjon magyar nevet a könyvére, jót tesz azzal a sikernek. „Legtermészetesebb volna a Herczeg név” – emlékezett vissza indulásának pillanatára a fővárosban még igen gyámoltalanul csetlő-botló szerző. Hogy Benedek Eleknek milyen igaza volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy idővel képviselői mandátumát a megkérdése nélkül már Herczegre állították ki. S ha olykor nacionalista német lapok ezért renegátnak nevezték, ő

büszkén hivatkozott Zrínyi Miklós és Petőfi Sándor társaságára. Valahogy így gondolhatta ezt a fiumei Vitorio Gaus is, aki akkoriban magyarosított Garády Viktorra.

A MAGYAR SZABADSÁGHARC EMLÉKE

Herczeg Ferenc *A hét sváb* (1916) című regényében egyszerre állított emléket az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetének és a magyarországi német közösség hazafias helytállásának. A regény hőse, Graf Jani 1848 tavaszán Bécsből kékeszöld májusi búza és kénsárga repcetáblák között postakocsival érkezett Versecre. Tudta, nagy szüksége van népének, a bánáti sváboknak az ő segítségére: a forradalom ellen délről betört szerb rablóseregek fenyegetik otthonát.

„A nagy rónaság, amely Budától idáig terjed, hirtelen véget ér. Sötét hegylánc emeli az alkonyi ég felé izmos és kecses kontúrjait. Egy magas csúcson csonka vártorony áll, egy kisebbiken fehér templom. Lenn, a hegy lábán, fehér házak kéményéből ezüstös füst szivárog” (HERCZEG é. n. [1916]: 7).

Az utasok megérkeztek Versecre, ahol a svábok és magyarok, otthonaik védelmében már nagyban szervezték a nemzetőrséget. Rácvárosban az atyafiak feltűnően lelkesültek, hősi énekeket énekeltek, miközben éberén figyelték a németeket. Ők is készültek valamire, Szerbiából és Szlavóniából sűrűn jöttek hozzájuk titokzatos emberek, Maninról pedig mindenki tudta, hogy már két ízben járt Rajacsics udvarában, aki egy idő óta hangosan hirdette: rossz emberek a magyarok, Isten meg fogja őket büntetni.

„Nincs se istenük, se császáruk, és minden más népet ki akarnak irtani. Ha nem volnának magyarok a világon, akkor a szerbek boldogan élnének. Azelőtt a török miatt, most a magyarok miatt sírnak a szerb anyák” (HERCZEG é. n. [1916]: 51).

A feszült hangulatban Graf Jani és hat társa – a hét sváb – titkos szövetségben a nemzetőrök élére álltak.

Közben Fehértemplomról is félelemre okot adó hírek érkeznek: az egész határörvidék felzúdult a magyar forradalom ellen, a város közelében tábor vernek a szerb szabads csapatok emberei, a granicsárok tömegesen vonulnak hozzájuk, és Szerbiából is folyton érkeznek a martalócok. Hangos szóval hirdetik, ha elegenden lesznek, akkor megrohanják Fehértemplomot, és a várost a földdel teszik egyenlővé. A napokban ott járt közöttük Sztratimirovics, a

szerb odbor küldöttje is. Világos nappal érkezett, és nyíltan, az utcán biztatja a szerbeket, hogy „verjenek agyon minden magyart és minden németet” (HERCZEG é. n. [1916]: 42). A szerbek alig néhány mérföldnyire Versectől, az alibunári dombgerincen egész katonai tábort vertek, ahová Belgrád felől aranytól csillogó ruhákban, „vérsomjas lélekkel” vad külsejű szerviánusok serege csődült át a Dunán. Velük a „véres, mocskos és ostoba középkor” tért vissza a vidékre, hogy legázolja a békés életet.

„Az emberek eltépelődtek ezen, és egyszerre úgy látták, hogy a megszokott, kedves vidék, a széljárta, világos bánási róna idegen és ellenséges arcot vesz föl. Künn, a szőlők és a szántóföldek közt, józan déli napfényben, a fogvacogtató rémület leselkedett. Láthatatlan kezek kinyitották az ország déli kapuját, és beeresztették a Balkán szellemeit. A császár kapuőrei, a granicsárok hívogatták és uszították őket. Egyelőre még az éj homályában rejtőzködnek, a füzesekben és az árkokban bujkálnak, de ha elhangzik a parancsszó, akkor fölpattannak, és véres zivatart zúdítanak a városokra” (HERCZEG é. n. [1916]: 59).

A fenyegető hírek hallatán a verseciek és a fehértemplomiak segítségére dettai legények érkeztek, majd nem sokkal ezután, templomi zászlók alatt megjöttek a szentandrási és a zádorlaki nemzetőrök is. Az egész Délvidéket nyugtalanította a két város lakóinak sorsa, föl, egészen a Marosig fölismerték az emberek, hogy ők tulajdonképpen összetartoznak, és a szenvedélyes elkötelezettség idesorozta a tisztességes férfiakat, hogy megvédelmezzék ismeretlen emberek otthonát. A Terézia-csatorna három falujának – az oláh Szentmihálynak, a magyar Ürményházának és a sváb Zichyfalvának – lakossága „tüzes és makacs hűséggel” szított a magyarsághoz, hát kaszára kaptak ők is. A fehértemplomiak fölláztak a városban állomásozó granicsárzászlóalj katonái ellen, Maderspach Ferenc császári kapitányt megválasztották vezérükké, aki azonnal félreverette a harangokat, és fegyverbe szólította a polgárokat. Elkerülhetetlen volt a vérontás, de a vincellérekből és szatócsokból nevelt katonák vitézül helyálltak városuk védelmezésekor. Mint ahogyan sikeresen megvédték otthonaikat a verseci svábok is.

Egyik nap híre ment, hogy Sztratimirovics – akit a karlócai odbor a szerb Bánát teljhatalmú biztosává nevezett ki, és aki azóta fáradhatatlanul járta a Délvidéket, „vérengző ékesszólásával” az örjöngésig föllelkesítve a szerbeket – az éj leple alatt a városba érkezett. Reggel azután skarlát szerviánus ruhájában odaállt a nagy tér kőkeresztjéhez, és harcra szólította szerbjeit. Graf Jani és a nemzetőrök azonban fényesen helyálltak otthonaik védelmében. Csak Blomberg ezredes, az osztrák helyőrség parancsnoka nézett töprengve maga elé:

„Ebbe bele lehet bolondulni. A vérengző rablók a császár emberei. Ez a békés, derék nép pedig, amely egyebet sem tesz, mint a maga tűzhelyét védi, ez a nép a rebellis” (HERCZEG é. n. [1916]: 79).

Időközben maga Damjanich János állt a bánsági nemzetőrök élére, és sorra számolta föl a környéken a szerviánus táborokat. De hasztalannak bizonyult minden helytállás, minden fényes győzelem, az 1849. esztendő első napjaiban a magyar szabadságharc sorsa rosszra fordult, a nemzetőröket a magyar Alföld védelmére szólították, s ezzel megkezdődött a Bánság katonai kiűritése is. Damjanich tábornok csapatai vesztes csata nélkül voltak kénytelenek föladni a Délvidéket. A nyomukban bevonuló szerb fegyveresek kíméletlenül elpusztítottak mindent, ami az útjukba került. Graf Jani az égő sváb otthonok láttán megértette, eddig csak szülőföldje volt a magyar vidék, mostantól azonban a hazája lett. Herczeg Ferenc a családi emlékezet nyomán történeti hűséggel írta meg a magyar szabadságharc sváb hőseinek a történetét.

A KAZÁN-SZOROS TITOKZATOS ASSZONYA

Ha az Al-Duna pazar látványától elbűvölve a vándor elhajózik a Kazán-szoros szikláin alatt, a magasból egy szomorú szempár kíséri az útját. A víz fölé magasodó meredek szikla ormán, mint a kőszobor, egy lovas alakja áll. Olyan mozdulatlan, hogy bátran faragott bálványának nézhetné az ember. A lovas, aki mereven nézi az örvénylő vizet, maga Seruzád, a besenyők fejedelemasszonya. Herczeg Ferenc *Pogányok* (1902) című regényének hőse tekintett valamikor ily szomorúan, vesztes csaták terhével a lelkében az elvonuló besenyők után. A regény – *A hét sváb* című munkájával együtt – talán a legmegrendítőbb délvidéki témájú műve a szerzőnek. Az író a puszták nomád lakóinak témáját hosszú éveken át építgette magában, mígnem a történet regénnyé kerekedett.

Emlékiratának második kötetében, *A gótikus házban* írta: képviselő korában Darányi Ignác földművelésügyi miniszterrel a filoxéra pusztítása után azzal a szándékkal látogatták meg a Delibláti-homokpuszta lakóit, hogyan tudnának segíteni az elesetteken. Az íróra mély benyomást tettek a hatalmas, szélről űzött homokbuckák, elbűvölte a szegény embereknek a mindennapi életért folytatott küzdelme. Egy este, a szőlőteleptől távol megvárta a holdfölkeltét, és „a szívfájdítóan melancholikus tájkép, mely bizonyára évezredek óta semmit sem veszített vadságából”, adta meg a *Pogányok* című regénye első ötletét. Később, az al-dunai Kazán-szorosban, „ahol ma is elmúlt évezredek leheletét érzi az ember, újból megragadott ugyanaz a hangulat, és most már gondolni sem tudtam egyébre. A különleges magyar probléma, a Nyugat és a Kelet megütközése lett a regény tárgya” – bontotta ki másutt a regénye ötletét (HERCZEG 1940: 203).

„Az újhítűek akkor az ezernegyvenhatodik esztendőt írták az Úr születése után – emelte ki a szerző regénye első lapjain. – Csak egy helyen volt sötét az ég: a folyó irányában. Ott ijesztő feketén, mint a föld gyomrába vezető nagy lyuk, ástott Csanád földvárának tömege. Palánkfallal koronázott lomha földsáncainak és óriás gerendákból ácsolt őrtornyainak árnyékképe olyan, mint egy formátlan ököl, amely torkon ragadta és leteperte a szabad pusztát. Vagy olyan, mint a fekete koporsó, amelybe a délvidéki nemzetségek szabadságát temették. Sötét tilalomfa a rónaság szívében” (HERCZEG é. n. [1925]: 7). A földvár a pogányoknak szóló figyelmeztetés volt, akik Ajtony úr hajdani birodalmának legtávolabbi zugában is érezték „a fullasztó nyomást, amellyel a fekete épülethalmaz a pusztta mellére nehezedik” (HERCZEG é. n. [1925]: 8). Márton kanonok, akit Gellért püspök a pogány besenyők megtérítésének feladatával küldött a vidékre, a földvár bástyáiról nézte az éj sötétjében a pusztában égő tüzeket, amelyek ott csillogtak a Maroson, az avar gát irányában, apró fénypontokat rajzolva a vár fokán álló emberek szemébe.

Besenyő lázadások híre érkezett a távoli vidékekről, bujdosó táltosok szítozták a nomád népek lelkében a háborút, midőn a hamuból kiolvasták, hogy Alpár vezérük tüstént a Bege partján terem, mihelyt megfűjják a szent csata-kürtöt. Alpár a Surbán-törzséből való besenyők vezérének, Thonuzóbának a fia volt, az öreg vezért, mivel nem engedett apái hitéből, István király emberei megölték. A gyilkosság után magukkal vitték Thonuzóba árváját, Alpárt, akinek új vezérként történő eljövetelet a regösök révületükben rendre megjövendölték. Lázadás készül a Tiszán, lázadás a hegyeken túl, lázadás mindenütt! – jósolták a keresztény papok is. A közeli határdombnál szentségtörő pogány kezek kidöntötték a Gellért püspök állította fakesztet, a feszület keresztbe feküdt az úton, a Megváltó alakja arccal a göröngyön pihent. A kereszt helyébe vékony, hosszú kopját tűztek, a hegyére véres lófejet ütöttek, ami maga volt a háborús üzenet (HERCZEG é. n. [1925]: 29). Tudta ezt Csanád földvárának falainál a kereszténységben Mártonná lett Alpár is, akiben különös érzést, vérpezsdítő indulatokat keltettek a pogány tüzek.

Amikor a besenyők ispánjuk, vagy ahogyan ők mondták: a bekéjük meghalt, annak özvegyét, Seruzád asszonyt választották vezérükké, egyszersmind a pusztta fejedelemasszonyává is. Seruzád „szép arcú, délceg növésű és fejedelmi tartású asszony volt. [...] Tömör, szabályos arca megfogta a pusztai napot, és bársonyos barna zománc alatt fénylett; kissé ferde metszésű, keménytekintetű szemében is a déli nap tüze égett” (HERCZEG é. n. [1925]: 79). Ő állt a lázadók élére, de a keresztényekkel vívott háborút így is elveszítették. A nomádok fiaiban ekkor újra felébredt az ősi vándoröszton, el innen, el a „halál fakó pusztájáról”. El az ismeretlen, ezüstködös messziségbe! A kevei nagyerdőben tutajokat ácsoltak, aztán ráereszkedtek a Dunára, s akkor az öreg folyón meg elevenedett a népvándorlás egy késői története. Mikor a hegyek közé értek,

és már elhagyták a Duna közepén álló magányos sziklát, „mely úgy nyúlik ki a vízből, mint a fuldokló óriás ökle” (HERCZEG é. n. [1925]: 254), hirtelen minden szem a part felé fordult. A víz fölé hajló meredek kősziklán ott állt Seruzád asszony, aki komor tekintetével követte népe elvonulását. Amint ott állott, rettenetes elhagyatottságában, maga volt a boldogtalan őszanya. Amint a távolodó tutaj elveszett az esti ködben, „Seruzád szép arcán – életében talán először – megolvadt a szilajság és a gög kifejezése; a zavar és a bátortalanság nőies, puha vonása jelent meg rajta”. Azóta Vég-Orsova környékén gyakran lónyerítést lehet hallani, s a parton egy gazdátlan paripa bolyong. „Néha belegázolt a vízbe, mintha meg akarná úszni a Dunát, néha meg úgy nekiiramodott az útnak, hogy a kő szikrázott a patkója alatt” (HERCZEG [1925]: 258). Sem magyar, sem besenyő ember soha nem tudta meg, mi lett a sorsa Keán király leányának.

A *Pogányok* kéziratát Herczeg Ferenc közeli barátja, az akkor éppen az Erzsébet királyné szoboregyüttesen dolgozó Fadrusz János is elolvasta, s erőteljesen megragadta őt a pogány fejedelemasszony, Seruzád alakja. Fogadkozott, hogy megmintázza, bronzba önti a lovas amazonalakot, és felállítja a Kazán-szorosban. De „hová lett azóta Fadrusz, és hová a Kazánszoros!” – jegyezte meg *A gótikus ház* című emlékiratában Herczeg Ferenc (HERCZEG 1940: 204). Ezért tart évszázadok óta Seruzád szemlét a szívének oly kedves emberek serege fölött.

HERCZEG FERENC ÉS AZ ELVESZÍTETT ADRIA

Herczeg Ferenc Versec és a Várhegy 1920-ban történt elvesztése után az évek múlásával egyre határozottabban, egyre elszántabban építette föl emlékezetében a szülőföld, a Bánság, s ezzel együtt a Délvidék csodáit. Emlékiratainak sorában *A Várhegy* (1933) még ifjúkori, verseci éveinek emlékeit őrizte, könyvében a boldog Magyarországnak állított emléket, *A gótikus házban* (1940) írói-politikusi alkotó korszakának jelentősebb eseményeit örökítette meg, harmadik kötete, a *Hűvösvölgy* (1993) azonban már csak több mint fél évszázados késéssel láthatott napvilágot – a kommunisták komfortérzetét láthatóan még a polgár pusztá megcsóválása is zavarta. „Az emlékezés reflektorfénye tapogatva siklik végig a halott ködtengeren, a fakó múlton és az helyenként virítani és izzani kezd – írta *A gótikus ház* beköszönő soraiban. – Színek és képek elevenednek meg a homályban. Az erdő felöltötte aranybóbor halottas ruháját. A levegő telítve van az őszi erjedés mohó és vérforralóan fanyar illatával. Hollószínű ló üget a lovasa alatt, kényesen veti a lábát, csüdig a harasztban csörtetve. Karcsú, dévaj és ijedős, akár egy növendékleány” (HERCZEG 1940: 9).

Emlékezései sorában Herczeg Ferenc sorra számot vetett a magyar történelem általa belátható értékeivel: a nemzeti küzdelmek korával, a forradalmak megkövetelte áldozatokkal és az építkezés megannyi, derűsen-áldott pillanatával. Egyszerre siratta az elveszített színmagyar Csallóközt, Komárom városát szász várával együtt, a Rákóczi tárogatóinak és a vörös sapkások trombitáinak hangját híven őrző Kassát, a Szent László hamvaitól megszentelt Nagyváradot s a székelység földjét, amely vitézsége mellett a legszebb legendákat adta a magyarságnak. És elsiratta a magyar Adriát is, amely Magyarországnak számára kapu volt a nagyvilág felé. „Sohasem fogom megérteni, hogy a boldog Itália, melynek Genovától Palermóig és Szirakúzától Veneziáig annyi dicső városa, világhírű kikötője és halhatatlan tengerőble van, miért vágyott a mi szegényes Quarnerónk és a mi isten háta mögötti Fiuménk után – írta a *Hűvösvölgy* című munkájában. – Fiume volt Magyarország kapuja a nagyvilág felé; rosszul záró, légvonatos kapu, de mégiscsak kapu volt. Amióta elveszett, nekünk olyan házunk van, melynek nincs kijárata” (HERCZEG 1993: 114). Ha volt magyar író, aki a lelke legrejtettebb mélységeiben élte meg az Adriai titokzatos varázsát, az minden bizonnyal Herczeg Ferenc volt, aki az 1900-as évek elején úgyszólván minden nyarát a tenger verőfényében élte meg. Idővel vitorlást is vásárolt, hogy a Hajnal fedélzetén barangolja be a Velence és Korfu szigete közötti azúr vidéket. „Hajózni, akárhová, csak tengeren lenni, sós levegőt szívni, érezni a szél csapásait, pörkölődni a déli napon” – vetette papírra egy boldog lélegzetvételi pillanatában az író (HERCZEG 1993: 117).

Herczeg Ferenc 1904-ben egy jó nevű angliai kikötőben vásárolta meg a később Hajnal névre keresztelt vitorlást, amely a Gibraltáron áthaladva, Máltát érintve futott be a fiumei kikötőbe. Tulajdonosa – a magyar parlament neves képviselője – a sekélyes pártharcok, viták és a becstelen sértegetések reménytelen világából menekülve futott a tengerig, hogy meglelje végre a tágasság és a szabadság ígérését. (Hogy terhére voltak már a színpadi sikereket követő lármás éjszakák is – azt csak később, az emlékirataiban vallotta be.) Ettől kezdve, tíz éven át a nyári hónapokat az Adrián töltötte, ilyenkor pajkos szelek röpítették végig a part mentén le, egészen a görög szigetekig. Útja során megcsodálhatott mindent, amit a mediterrán valóság fölkinált neki: a sejtelmes öblökön, a maguk ösiségében rejtőzködő halászfalvak zezzugos utcáinak labirintusán, az egymás után sorjázó szigetek bő termésű ligetein át egészen a történelmi városok erődrengetegéig részese lehetett a természet és a történelem bőségesen áradó adományainak. Zara, Zengg, Trau, Szebenikó és Spalato régi várfalainak tövében világtörténelmi szakadékok tátongtak, „mélyek és tragikusak”, mint a vulkán krátere. Bástyák, hidak és tornyok „merész és elképesztően mozgalmas labirintusa. Kövei valaha gót- és szaracén-harcosok csatakiáltását verték vissza. Az ormokon túl egy álomváros gyöngyszínű kupolái” magasodtak rendre az égnek (HERCZEG 1940: 9). S a megérkezést

követő bőséges lakomák után, másnap korán, napfelkeltekor jött a kihajózás, a nekirugaszkodás a „kristálysivatag” nagy csendjének. Ahogyan az adriai élmények nyomán született *Szelek szárnyán* című könyve előszavában írta:

„Az olimpuszi közömbösség, amely a vitorlázó sajka fölött mosolyog: megnyugtat, felemel és megtisztít. Az örökké zúgó, nagy szimfónia hatása alatt megváltoznak fogalmaid az élet értékéről. Amit nagynak, fontosnak és fájdalmasnak láttál, azon mosolyogni tudsz egy csillagos éjszakán” (HERCZEG 1940: 64).

Mondják, ő volt az egyetlen magyar író, aki a saját hajóján, a kedvére barangolhatta be az Adriát. Pedig nem, hiszen a nyílt vízen – Trieszt és Cattaro között kalandozva – nemegyszer megtörtént vele, hogy a tanárnak és hajósnak egyaránt kiváló Pauler Ákos jachtja suhant el mellette. Ilyenkor a hajósok, mint a nagy-nagy titok beavatottjai, a bölcs férfiak derűjével kívántak egymásnak jó szelet. Az azonban egészen bizonyos, hogy a határtalanság élményének köszönhető az a tágasság, amely Herczeg Ferenc történelmi regényeiben – mindenekelőtt a *Pogányok*, *Az élet kapuja*, *A fogyó hold* és *A hét sváb* című munkáiban – oly elemi erővel mutatja meg az idők mélységének titkait.

„Nyári szabadságom legnagyobb részét vitorláshajón töltöttem. Eleinte, még hajótulajdonos nem lettem, Lussinban béreltem kuttert, és azzal cirkáltam az Adria- és a Jóni-tengeren. Akkoriban Korfu-szigete volt a legdélibb kikötőm. A lussiniak, akik már a római császárság idején is híres tengerészek voltak, a chioggiai halászok mellett ma is az Adria legkeményebb és legügyesebb vitorlásmatrózai” – fogalmazta meg élményeit *A gótikus ház* lapjain (HERCZEG 1940: 191). A Hajnal anyakikötője azonban a Lussintól távol eső, a Frangepánok vára őrizte Portoré, a Fiume közelében lévő romantikus öböl lett. A bója – írta némi derűvel a hajótulajdonos – a fiumei tengerészeti hivatal hatáskörébe tartozott, amelynek főnöke egy budapesti miniszteri tanácsos volt, aki akkor látott életében először tengert, amikor a magyar kereskedelmi minisztériumból, ahol „nem-igen tudtak vele mit kezdeni”, Fiumébe helyezték. Számára a tengerészeti hatóság afféle száműzetési hely volt, maga a magyar királyi Szibéria. Nem úgy az Adria szerelmesének, Herczeg Ferencnek, aki csak a lelkesedés hangján tudott szólni a tengerről: ha széttekintett maga körül, az aranykéken tündöklő pusztaságot látta, az égbolt is szomjas-kék volt, mint a sóvárgás az örökkévalóság és a végtelenség után. Fenn a magasban óriási aranyharang kondult: a déli napfény. Naplemente után fölragyogott a szívfájdítóan titokzatos holdfény, amely beragyogta a part menti várfalakat, a kőtoronyok merész és elképesztően mozgalmas labirintusait.

Azután eljött az idő, amikor nemcsak a magyar haditengerészet, de az író talpa alól is „kihúzták a tengert, mint egy kék nagy szőnyeget”. Herczeg Ferenc a hajdani hajóutak emlékével a lelkében különös megbocsátással kezelte a horvátok ránk nézve végzetes, magyarellenes viselkedését. A Magyar Revíziós Liga elnökeként 1937-ben megfogalmazott *Napkelte előtt! Gondolatok Nagymagyarországról* című munkájában így vélekedett: az államszövetségben eltöltött nyolcszáz esztendő után magyarok és horvátok közt a jövőben sem lehetnek áthidalhatatlan ellentétek. Magyarországon senki nem akar befolyást gyakorolni a horvát ügyekre, „mivel a két nép összeköttetésének irányelve csak a szabad népek szabad viszonya lehet. Mi magyarok csak egyet kívánunk drávántúli szomszédainktól, hogy békében éljenek velünk, és hogy a magyar kereskedelem egy baráti országon keresztül utat találjon a tengerhez. Ennyi az egész” (HERCZEG 1937: 187). Valóban, csak ennyi lenne?

Herczeg Ferenc, aki az Al-Dunától az Északi-Kárpátokig, onnan lefelé Fiuméig és az Adriáig otthon érezte magát a hazában, krónikása lett a történelmi Magyarország hosszú haldoklásának. A tékozló bűnök látványa rettenetesen bántotta őt, olykor a polgári derűje sem volt elegendő, hogy túltegye magát a drámai helyzeteken. Korrajza betakarja a hatalmas aréna körbezáruló falait: és a freskóról a nagy ellenfelek, Apponyi Albert, Justh Gyula, Kossuth Ferenc, Jászi Oszkár és Károlyi Mihály arcképe sem marad le.

A BÉKEIDŐK ALKONYÁN

Herczeg Ferenc bevallottan is rendíthetetlen híve volt Tisza Istvánnak és az általa vallott politikai nézeteknek. Kettejük napi kapcsolatai alapján tudta, Tiszán kívül senki oly világosan nem látta, hogy a Monarchia türelmetlen örököseivel – a szerbekkel, a románokkal, a csehekkel és a horvátokkal – előbb-utóbb be kell következnie a véres leszámolásnak. Az összecsapást (a háborút) azonban szeretne volna addigra halasztani, míg a Monarchia – és benne Magyarország – a fegyverkezés, hadserege fölfegyverzésének terén pótolja mindazt, amit a tizenhat évi obstrukció idején elmulasztott. Az életre-halálra menő összecsapás mégis a lehető legalkalmatlanabb időben következett be. És mint egyike azon keveseknek, aki világosan látta, hogy a történelemből mi következik, följegyezte:

„Magyarországon a nemzetiségi kérdés teljesen el volt rontva. A nemzetiségek már nem is akartak megegyezni a magyar állammal, tudták, hogy a főherceg-trónörökös, akihez bejáratosak voltak a vezérek, teljesen az ő emberük, és gyűlöli a magyarokat. Ismerjük Ferenc Ferdinándnak egy idevágó mondatát: »Ha a nemzetiségek is átmennek a nagymagyar táborba, akkor minden elveszett!« A szent korona jövő-

dő viselőjének az volt a rögeszméje, hogy a Monarchia integritását a csehek és a románok fogják megvédeni a magyarok ellen” (HERCZEG 1937: 339).

Másutt így fogalmazott:

„A trónörökös tudvalevően a dualizmusról a föderalizmusra akart áttérni, hogy megmentse a Monarchiát. Úgy gondolta, nem lehet a szlávok és a románok ellen kormányozni, azért azt a kivezető utat választotta, hogy a németek és a magyarok ellen fog uralkodni. A történelmi génuszának már nem maradt annyi ideje, hogy meggyőzze Ferenc Ferdinándot arról, hogy csöbörből vödörbe vitte volna a Monarchiát. [...] Ő utálta és megvetette azt az ezeréves nemzetet, amelyből a királyság félisteni előjogait akarta elnyerni” (HERCZEG 1937: 262).

A nemzetiségi lázongások és a bécsi udvar egyre határozottabb magyarellenessége idején Herczeg Tisza Istvánban látta azt az egyetlen államférfit, aki a századforduló éveiben „teljes nagyságában felismerte és átérezte a nemzetet fenyegető veszedelmet, és aki egész egzisztenciája latba vetésével kész volt azzal szembe szállni”. Nem Tisza kedvéért lett politikus, a szabadelvű párt tagja azonban kifejezetten az ő programja miatt maradt. Ha ő nincs – írta visszaemlékezéseiben –, akkor alkalmasint pártonkívüli hatvanhetes lett volna.

„Amióta politikailag gondolkoztam, a 67-es kiegyezés híve voltam, mert meg voltam arról győződve, hogy a kiegyezés a legnagyobb szerencse, mely a nemzetet Mohács óta érte. Csak úgy jöhetett létre, hogy lángeszű magyar államférfiak állottak szemben a bécsi középserűségekkel [...]. A kiegyezés egy nagyhatalom és szövetségeseinek védelme alá helyezte a magyar nemzet törekvéseit. Ez volt a maximuma annak, amit a magyarság egyáltalában remélhetett. Nagyon természetes, hogy a teljes magyar államiság, főleg a nemzeti hadsereg nekem is szívügyem lett volna, de tisztában voltam azzal, hogy az adott viszonyok közt nem valósítható meg. Nem, mert a dinasztia, nemkülönben egész Ausztria, Horvátország és a magyar nemzetiségek nagy része elleneztek volna” (HERCZEG 1940: 221).

Herczeg Ferenc szemében Tisza István vezérségre született államférfi volt, a magyarság megmentéséért vívott küzdelmében azonban egyedül maradt. Igazából nem volt ő sem arisztokrata, sem demokrata, nem volt sem legitimista, sem köztársasági elkötelezettségű, a valóságban ő minden együtt volt, elsősorban azonban mégis csak magyar. Magyarország jövőjét a Monarchián

belül az Ausztriával történő újabb kiegyezésben látta, ezért konzervatív politikát folytatott, mert az volt a meggyőződése, hogy ezzel szolgálhatja legjobban nemzetét. *Gróf Tisza István* című, 1926-ban megjelent tanulmányában így fogalmazott:

„Tisza egyénisége csakugyan a faj terméke volt, amint a bazaltkő a vulkán terméke. Aki őt ismerte, az körülbelül mindent ismert, ami a magyarságban erőt és nemességet jelentett. Öntudatlanul egy volt a magyarsággal, úgyhogy időközönként az ő szájából a magyarság hangját hallottuk. A gyűlölet, amely őt életében körüllobogta, a beteg faj önmarcangolása volt. Élete kétségbeesett kísérlet volt, hogy megtámassza a birodalom roskadozó oszlopait. Midőn Magyarország elbukott, neki is buknia kellett, és sorsa őt a dicsőséges legyőzöttek sorába állítja, olyan nemzet hősi csapatjába, amely nemzet nem a szerencséje, hanem fiainak áldozatkészsége által áll fenn. A háború előtti könnyűvérű Magyarország irtózott az ő vallásos komolyságától, a hermafroditákat pedig megbotránkoztatta lényének férfiasága [...]” (HERCZEG 1943a: 36).

Tiszának volt elegendő bátorsága kimondani a legfájdalmasabb igazságokat is, ezért volt olyan kicsiny az őt követni képes híveinek tábora. Sorsa beteljesedését látta abban, hogy Tisza Istvánt 1918. október 31-én, a forradalom előestéjén gyilkolták meg. Ő volt Magyarország maradék ereje és reménysége, meg kellett halnia a forradalom első napján, mert a forradalmak bukása után „a megcsalt és meggyalázott nemzet megint az ő nevét kiáltotta volna” (HERCZEG 1943a: 35). A Városligetben eldőrdült puskalövés a történelmi Magyarországot búcsúztatta. A forradalmak bukása és a trianoni döntés után megjelent *Tisza István az ember* (1921) című tanulmányában Herczeg így fogalmazott:

„A nemzet akkor fogja megengesztelni leghívebb fiának emlékét, ha fölépíti azt a Magyarországot, amelyről Tisza István álmodott” (HERCZEG 1943b: 53).

Herczeg Ferenc akkor is Tisza István miniszterelnöki irodájában ült, amikor 1914. június 25-én Zimonyból megérkezett a hír: Belgrád elrendelte a mozgósítást, és a Monarchia nagykövete elhagyta a szerb fővárost. A ferdinándi politikának ugyan maga Ferenc Ferdinánd lett az első áldozata, de magával vitte a sírba – a hagyományos Európa valamennyi érdemes értékével együtt – azt a birodalmat is, amely az akkori nagyhatalmi érdekek útjában volt.

A DÉLVIDÉKI LIGA ÉLÉN – TRIANON

Még a trianoni békeszerződés aláírása előtt, nemzetvédelmi szempontok nyomán, 1920. február 29-én Szegeden megalakult a Délvidéki Liga, amely alakuló közgyűlésén a Délvidék hűséges fiát, Herczeg Ferencet választotta elnökéül, aki pedig elnöki felszólalásában elmondta: a magyarok bánata igen súlyos bánat, mint az európai társadalomból kitagadott, szellemi örökségétől megfosztott gyermekek ténfergünk a kontinens népeinek előszobájában. De ne vegyük túlságosan komolyan Európát!

„Ifjúságunkban abban nőttünk fel, hogy esküdtünk a francia szabadságszeretetre és az angol jogérzetre, és ma kiábrándultunk mindemből. Én ebben a háborúban csak egy népet ismerek, amely a vértengeren keresztül rogyásig megtartotta minden szerződését, csak egy kultúr-nemzetet láttam, és ez a miénk volt. Mi békeidőben megengedtük magunknak azt a luxust, hogy hittünk a nemzetközi kultúrában, de ez csak arra való volt, hogy ne lássuk, hogy a nyugati kultúra helyett a keleti barbárságot kapjuk! Magyarországnak csak egy mentő szövetséges lehet, és ez a magyar testvér, ha egységes tud maradni” (DÉLVIDÉKI Liga 1920: 10).

A Délvidéki Liga alakuló gyűlése Szegeden 1920. február 29. című kiadvány tanúsága szerint Herczeg Ferenc a továbbiakban részletesen szolt a liga programjáról és céljairól. Feltette a kérdést, vajon mi itt egybegyűltek szándékainkban irredenták vagyunk-e, vagy nem? Kifejtette: ha az irredentizmus azt jelenti, hogy soha, soha, de soha nem fogunk belenyugodni abba az égbekiáltó igazságtalanságba, amelyet ellenünk, magyarok ellen elkövettek, akkor mi igenis irredenták vagyunk. „Nemcsak mi, hanem minden tisztességes sváb az”, hiszen fő embereik ma börtönben ülnek, vagy bujdosnak szerte a hazában. Más kérdés azonban, hogy a Délvidéki Liga irredentista szervezet-e? Erre a leghatározottabb nemmel kell válaszolni. A liga alapszabályai ugyanis határozottan tiltják a politika ügyeibe való beavatkozást, céljai kifejezetten kulturális és humanitárius célok.

A Délvidéki Liga nem irredenta szervezet, nincsenek titkos politikai szándékai. „Nem akarunk rombolni, mi építeni akarunk – emelte ki programadó beszédében Herczeg Ferenc. – A mi fegyverünk nem a gyűlölet, hanem a szeretet. Mi részt akarunk venni abban a munkában, amely az egész magyar társadalomban egy egységesen szervezett, jól fegyverezett, istenfélő, munkás, hazafias társadalmat akar alkotni. Mert a nemzet csak úgy diadalmaskodhatik a jövődjére felett, ha az ország egyetlen nagy tábor lesz a jövőben, ahol minden katona megállja a helyét. Ennek a munkának egy részlete folyik le ma,

ezen a közgyűlésen.” A Délvidéki Liga céljai kétfélek: emberbarátiak és kulturálisak. Ami az emberbaráti célokat illeti, a közeljövőben igen nagy kötelességei lesznek, mert hiszen napról napra vonatszámra érkeznek a megszállt területekről bujdosó, kiüldözött honfitársaink.

„Ezek az emberek, akik a magyarság virágai voltak, most rettentő nyomorúságban, mindenükből kifosztva, megalázva érkeznek Budapestre. Hontalan koldusok lettek csak azért, mert magyaroknak vallották magukat. Ha Európa nézi ezt az égbekiáltó gyalázatot, nekünk nem szabad cserbenhagynunk a véreinket, akik értünk szenvedtek, akik a magyarságnak mártírjai” (DÉLVIDÉKI Liga 1920: 16).

Ezen a téren tehát a ligának igen nagy és súlyos kötelességei lesznek.

Kulturális tekintetben a liga legfontosabb feladata, hogy részt vegyen a magyar közvélemény irányításában, segítenie kell, hogy a tragédiák után Magyarország a nemzeti érzés újra megtalálja humánus tartalmát. Herczeg Ferenc szerint a nemzeti létért való küzdelemben ugyanis a leghatalmasabb fegyver a nemzeti művelődés. A Délvidéki Liga tagjainak tehát erősíteni, terjeszteni kell a nemzeti kultúrát, műveltté kell tenni a népet. Ez egyedül úgy lehetséges, ha a társadalmat közelebb hozzuk a magyar iskolához. „A társadalom érdeklődjék az iskola iránt, ismerje a magáénak, vegye szerető ellenőrzése alá. Céljaink szolgálatában számítunk a magyar sajtó, számítunk az irodalmi társaságok támogatására, számítunk a színtársulatok, a kultúregyesületek és a társas körök támogatására.” A magyarság történelmének legkritikusabb napjait éli, most dől el, „hogyan végleg kiejti-e a kezéből a saját sorsát, és elzúllásnak indul-e, vagy pedig merész lendülettel siet a jobb jövő felé” (DÉLVIDÉKI Liga 1920: 17–18). A nemzetmentés munkájában mindenki részt vehet, minden férfi, minden nő, minden gazdag és minden szegény ember. A Délvidéki Liga programja szerint ezt a munkát kívánja irányítani, ebben a munkában akar részt venni. Ennek szellemében fogalmazta meg a közgyűlésen elhangzott záróbeszédében Steuer György, Torontál vármegye volt főispánja, a délvidéki közügyeknek egyik régi, edzett harcosa:

„A nemzetiségi kérdést közmegnyugvásra, a magyarsággal egyetértőleg akarjuk megoldani. Ehhez a keresztény, nemzeti és demokratikus alapon kifejlődő nagy munkához, mely az ország területi integritását szolgálja, szükségünk van minden irányadó tényező, de legelsősorban a sajtó közreműködésére” (DÉLVIDÉKI Liga 1920: 46).

A Herczeg Ferenc és Steuer György vezette Délvidéki Liga működését az elmúlt évszázad során megannyiszor minősítették ellenségesnek a határ

mindkét oldalán, anélkül, hogy céljaival, programjával a történetírás egyszer is komolyan foglalkozott volna.

Trianoni emlékeit élete hátralévő, közel huszonöt évében súlyos teherként cipelte magával az író, szinte minden egyes mondatából előtűnik a lelke mélyén meggyökeresedett fájdalom.

„Minden magyar ember veszített ebben a háborúban. E sorok írója a szülővárosát is. Elvesztettem az öreg Várhegyet, el azt a napsütötte és széljárta síkságot, ami onnan felülről a Bánságból látható, és amely nekem a hazámat jelentette” (HERCZEG 1993: 100).

De elvesztette egyszersmind szülővárosa „forró lelkét” is, amellyel 1901. március 17-én találkozott először, amikor Versec város hölgyei az *Ocskay brigádéros* című drámája budapesti színpadi sikere hallatán megjelentek a házuk előtt, hogy köszöntsék az anyát, és aranytollal ajándékozzák meg a fiát. Ünneplő selyembe öltözve magyar, szerb és német hölgyek jöttek otthonuk kapujához, fiatalok voltak, szépek, vidámak és kissé megilletődöttek. „1920. június 4-én azonban megmozdult az alvilág, megnyílt a föld: Versec város az öreg Várhegygel és ifjú hölgyeivel elsüllyedt az idő tengerében. Elnyelte a Balkán! Maradt a helyén *Vrsac*” – foglalta össze a fájdalmas veszteség lényegét az író (HERCZEG 1993: 101).

Herczeg Ferenc emlékezetében még elevenen élt, hogy amikor a szerb csapatok az összeomlás után, 1918 őszén megszállták Szabadkát, mindenki, még maguk a szerbek is meg voltak róla győződve, hogy a végleges határmegállapítás után ismét kiűrik a várost, miként kiűritették Pécsét is. „De akkor eléjük toppant a szabadkai »fogadó bizottság«, a bizottság élén M., a hat láb magas junak-alakjával, a magyar királyi ezredes tekintélyével, öblös nagy hangjával. Üdvözölte a szerb hősöket, megköszönte, hogy felszabadították a bunyevác testvérnépet sokévi, lealázó magyar rabságból, becsületbeli kötelességévé tette a délszláv hősöknek, hogy örök időkre tartsák és védjék *Suboticát*” (HERCZEG 1993: 102). Azután bekövetkezett a trianoni döntés, az a bizonyos M. pedig Budapesten telepedett le, és ott azon fáradozott, hogy újból folyósítsák neki magyar királyi ezredesi nyugdíját.

1927. június 21-én a *Daily Mail*-ben megjelent lord Rothermere *Magyarország helye a nap alatt* című, nagy visszhangot keltő írása. Az angol politikus meg volt róla győződve, hogy a Trianonban megalkotott béke – amelyet „Clemenceau gyűlölködése, Wilson beszámíthatatlansága és Loyd Georg léhasága kényszerített rá a háborúvesztes népekre” (HERCZEG 1993: 139), egy emberöltőn belül újabb, az elsőnél is pokolibb vérfürdőbe hajszolja Európa népeit. A cikk ismeretében azután a magyar írók és tudósok jeles képviselői elhatározták a Magyar Revíziós Liga megalapítását. Az 1927. augusztus 11-én a po-

litikától kellő távolságra, kizárólag a civilek szervezkedése nyomán létrejött szervezet alapszabálya kimondta: „1) Vissza kívánjuk a szomszéd államoktól azokat a területeket, amelyek közvetlenül határosak Csonka-Magyarországgal, és melyek lakosságának túlnyomó többsége fajmagyar. 2) A Magyarországtól elvett többi területre nézve népszavazás döntse el a hovatartozásukat. 3) A határrevíziót békés eszközökkel kell megvalósítani.” Ezekhez járult a nagyon fontos negyedik pont is, melyet ugyan nem tettek közzé, de amelyhez mindvégig szigorúan ragaszkodtak: kellő megfontolásból „a szomszéd államok magyar kisebbségeivel nem tartunk fenn semmiféle összeköttetést” (HERCZEG 1993: 140). Gróf Bethlen István miniszterelnök volt a magyar államférfiak között az első, aki megértette, hogy külügyi téren is vannak olyan teendők, melyekkel a hivatalos kormánysszervek nem foglalkozhatnak, azokat csak társadalmi szervezetek végezhetik el.

Herczeg Ferenc a Magyar Revíziós Liga elnökeként kifejtett tízéves munkája nyomán 1937-ben *Napkelte előtt! Gondolatok Nagymagyarországról* című írásában elmondta, a revíziótól azt várják, hogy az „végleges és megnyugtató helyzetet teremtsen a Duna völgyében, amelynek nem a kormányok alkudozása útján, hanem a népek önrendelkezési jogának tiszteletben tartása mellett, népszavazás útján kell végbemennie” (HERCZEG 1937: 187). Ennek ellenére – vagy éppen ezért – az utódállamokban mélységes mély gyűlölet és megvetés övezte a Herczeg Ferenc vezette mozgalmat. Pedig politikai szándékaiiban sokkal szelídebb volt, mint az évekkel később megszületett, és máig élő Beneš-dekrétumok összessége, hogy a délszláv háború „határrevíziós szándékairól” és az annak nyomán kiteljesedett kegyetlenségekről, a népirtásról ne is essen szó.

A SZÁMÚZÖTT HERCZEG FERENC

Az író Herczeg Ferencet az 1945 óta elhallgatott írók táborából nem az „osztálykategóriás” irodalomoktatás hozta vissza a köztudatba, hanem a történelmi érdeklődés. Németh G. Béla volt az, aki bölcs belátással fölismerte, Herczeg Ferenc legjobb műveiben – köztük a visszaemlékezéseiben – az úri középosztály szerepéről mindenkinél hitelesebben vallott, s aki világosan szeretné látni a millenniumi évekre kiteljesedő országvesztő politika lényegét, annak újra kell olvasnia az írófejedelem műveit is. Tett is az ügy érdekében: 1983-ban *Történelmi regények* címmel kötetbe gyűjtötte a *Pogányok*, *Az élet kapuja*, *A fogyó hold* és *A hét sváb* című munkákat, majd 1985-ben *Herczeg Ferenc emlékezései* címmel *A Várhegy* és *A gótikus ház* is megjelent. S hogy kerek legyen a történet, 1993-ban sajtó alá rendezte a visszaemlékezések harmadik, *Hűvösvölgy* című, mindaddig kéziratban lappangó Herczeg-kötetet is. A jeles irodalomtörténész tisztázó szándékú tanulmányainak egyikében így fogalma-

zott: Herczeg Ferenc „emlékezéseinek történeti, történetpszociológiai, mentalitástörténeti jelentőségét éppen az kölcsönzi, hogy ennek az egészen sajátos magyar társadalmi rétegnek és történeti alakzatnak szinte minden vonásával igen hű és tanulságos tükrre” (NÉMETH G. 1985: 11). Könyvei a történelmi Magyarország bukásának okairól és a maradék haza útkeresésének fordulatairól egyaránt hiteles vallomások.

Németh G. Béla az emlékiratok új kiadása elé *Az „úri középosztály” történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc emlékezései* címmel írt kimerítő tanulmányt, melyet érdemes együtt olvasni az 1971-ben kiadott *Tűrelmetlen és késlekedő félszázad* című munkájával, melyben a 19. század második felének sajátos magyar világát, annak irodalmát mutatta be. Milyen sajátos rétegekből alakult ki és tevődött össze a magyar értelmiség, amely országlásával eredendően meghatározta a nemzet sorsának alakulását a kiegyezés és a második világháború közötti hét évtizedben? Meglátása szerint döntő befolyása volt a közélet alakítására annak a honorácior rétegnek – a hivatalnokok csoportjának –, amely a szabadságharc előtti rendi közigazgatást, közművelődést meg az egyházakat szolgálta figyelemre méltó eredménnyel. Ebbe a rétegbe csúszott le – vagy lépett át önként – a birtokát veszítette nemesség azon csoportja is, amely a polgárosodás további lehetőségét kereste. Ez a tábor azonban a reformkortól távolodva s a nyolcvanas évekhez közeledve egyre szűkült, fokozottan elveszítette a jelentőségét.

Új szerephez jutott viszont az igen népes német kis- és nagyvárosi polgárság asszimilálódott, értelmiségivé vált rétege, soraikból került ki a magyar tudományos élet és művészvilág sok-sok kiválósága. „A nemességtől önként a polgári-értelmiségi létformát vállalók, s a polgári életesményű honorációrok mellett és velük egyenrangúan játszott ez a csoport szerepet a magyar értelmiség európai értelmű arculatának és funkciójának kialakításában” – állapította meg a tanulmány írója (NÉMETH G. 1985: 22–23). Az iparban, a pénzvilágban és a gazdasági életben viszont a reformkortól magyarosodó, kis műveltségű, alacsony társadalmi helyzetű vidéki német és zsidó kisemberek – ritkábban egyéb etnikai eredetű személyek – jutottak meghatározó szerephez. Ők alkották valamennyien azt az úri középosztályt, amelynek erényei és hibái meghatározták az ország sorsát. Herczeg Ferenc származása és közéletben vállalt szerepe folytán otthonosan mozgott ebben az erkölcsben erősen hanyatló közösségben, ezzel magyarázható, hogy ifjúkori derűje az évek során rohamosan fogyott, és egy adott pillanatban elszánt bírálójává lett kora úri középosztályának: Tisza István mellett – annak feltétlen híveként – ostromozója lett az egyébként munkátlan szövetségek politikai tivornyáinak. Ezért nevezhette őt műveinek újbóli fölfedezője a külső élet krónikásának.

HERCZEG FERENC UTOLSÓ ÚTJA A DÉLVIDÉKEN

A délvidéki magyarság számára Herczeg Ferenc életműve kitüntetett jelentőséggel bír: legkiválóbb munkái – a *Fenn és lenn* (1890), a *Pogányok* (1902) és *A hét sváb* (1916) című regénye, *A dolovai nábob leánya* (1894) és a *Bizánc* (1904) című színműve, továbbá publicisztikája és emlékiratainak három vaskos kötete – önismeretünk pazarló bőségben fölfakadó forrásai. A verseci sváb gyógyszerész fia annak a kornak volt a gyermeke, amikor a Bácskában és a Bánságban legszebb korszakát élte a nemzet teremtető elszántsága. Amikor pedig hanyatlásnak, romlásnak indult, egyike volt az országvesztő politika legkönyörtelenebb bírálóinak. Tisza István és az ifjabb Andrássy Gyula korának gyermeke volt ő, tanúja a magyar nemesi hagyományok haldoklásának: a polgári jogok és a nemzetiségi kérdés egymásnak feszülő, föloldhatatlan elmentmondásoktól terhes valóságának. Emlékiratai szerint Tisza István 1889-ben a nevezetes véderővitában mondta: „készülnünk kell arra a háborúra, amely igen könnyen fejlődhetik a magyar nemzet élethalál harcává!” (HERCZEG 1940: 338). A millenniumi örömnünnep görögtüze talán azért volt oly vakító, hogy elfödje a sompolygó kísértetek árnyékát. Herczeg Ferenc szerint annak a régi nemzedéknek azt végképp nem lehet felróni, hogy belevitte a nemzetet ama végzetes háborúba, de azt igen, hogy nem készült föl eléggé az idejekorán fölsimert veszélyre.

Budai otthonában, szűk baráti körben töltötték azt az estét, amikor 1914. július 28-án a Monarchia hadat üzent Szerbiának. „Az ablakon zápor dobolt, mikor a csobogó éjszakából rivalgó trombitahangok vergődtek elő – írta Herczeg Ferenc emlékezései harmadik kötetében, a *Hűvösvölgyben*. – A Rákóczi-induló! Ez a háború! Egyikünk sem sejtette, hogy most a végítélet harsonái szólaltak meg Szent István ősi birodalma fölött” (HERCZEG 1993: 23). Az író maga is meglepődött, hogy a háború bejelentését általános lelkesedés, a végsőig fölfokozott harci kedv követte, az emberek többsége örült a heroikus idők beköszöntének. Néhány nap múlva már „felpántlikázva és felvirágozva, háromszínű zászlók alatt özönlöttek a magyar fiúk oda, hol a vigyorgó kaszás várta őket. Országszerte valami elbizakodott hangulat terjedt el, az emberek olyasmit képzeltek, hogy a háború egyetlen lendületes szuronyroham lesz, mely kivetí állásaiból, és pokollá kergeti Magyarország minden ellenségét” (HERCZEG 1993: 24). A hűvösvölgyi otthonában vele élő keresztfia – bátyja gyermeke –, az orvosnövendék Feri gyerek is ujjongva beszélt harci terveiről, és nem telt el néhány nap, máris robogott vele a vonat a szerb frontok felé.

Feri eleinte hetyke bakaleveleket küldött a *sumadiai* harcterről, később azonban tábori lapjain érezni lehetett némi elkomorodást. A megtépett és megalázott Potiorek-hadsereg közben Szerbiából Szlavóniába vonult vissza, a fiatal Herczeg levelei pedig elmaradtak. Karácsony után Herczeg Ferenc Új-

vidékre, a déli hadsereg főhadiszállására utazott, hogy megkeresse elveszett keresztfiát. „A város csordultig tele volt háborúval” (HERCZEG 1993: 27). Újvidéken közölték vele, hogy Feri hadosztálya a Szerém megyei Mandelos (Nagyolaszi) községben állomásozik, mire az újvidéki főispán – egy bizonyos Matkovics – nagylelkűen felajánlotta autóját. Útjuk Mitrovicán át vezetett, ahol a Száva partjáról láthatták a szerb oldalon beásott őrszemek hosszú láncát. Nagyolasziban a 32. hadosztály nyilvántartásából azután kiderült, Feri neve a kukuljevci betegfelvevő állomás listáján szerepel. Kukuljevciiben azonban még azt is letagadták, hogy ott bármiféle betegfelvevő állomás létezne, így hát az aggódó nagybácsinak vissza kellett fordulnia. Ruma városában, miközben üzemanyagot töltöttek, Herczeg Ferenc arra lett figyelmes, hogy a szemben lévő iskolaépületen vöröskeresztes zászló szomorkodik. „Bementem az előcsarnokba és találomra megkérdeztem a szakaszvezető-portástól: nincs-e a betegek közt egy ilyen és ilyen nevű önkéntes? – Nincs! Én tehát továbbutaztam Újvidék felé, pedig Feri az emeleten feküdt, harminc lépcsőfokkal a fejem felett” – írta évekkel később *Hűvösvölgy* című emlékiratában az író (HERCZEG 1993: 30).

Hazaérkezve Budapestre a felgyülemlett levelek között egy tábori levelézőlapon felismerte Feri keze írását.

„Reszkető, girbegörbe vonásokkal írta, hogy jó ideig ne várjunk tőle híradást, mert kórházi vonatra osztották be szolgálatra, sok dolga lesz, szóval nemigen ér rá levelet írni. Sejtettem, mit jelent ez: a fiú beteg fekszik valahol, és ezt el akarja előttünk titkolni” (HERCZEG 1993: 30).

Hol adták föl a levelet? A postabélyegzőn négy betű közül kettő olvashatatlaná mázolódt, a másik kettő: „MA. Nem lehet más, csak RUMA. Az aggódó nagybácsi visszautazott a szerémségi városba, ahol a néhány nappal korábban már megkeresett iskola emeleti rajztermében, a tifuszosok között megtalálta szegény kis Ferit. A beteget hazavitte, ahol gondos ápolás után az ifjú talpra állt. A fiút azonban valami ellenállhatatlan kényszer sodorta oda, ahol az ágyúk nyomán „gonosz tüzek villantak az ég alján”. Feri újra a harctérre ment, ezúttal az orosz frontra, ahol a volhíniai csaták véres poklában hősi halált halt. Herczeg Ferenc keresztfiát, az Ikva-parti Mordva községben, a templom udvarán helyezték örök nyugalomra. Halálával a Herczeg családban véget ért a nemzedékek őrségváltása, ami csak tetézte a tragédiát. Az író később így foglalta össze a történeteket: kétségtelen, „hogy a magyar legénység, melyet 1914 nyarán vagonokba raktak, a legkülönb emberanyagot képviselte, mit a nemzet régóta a harctérre küldött. Fiatal, kemény, vállalkozó kedvvel eltelt, mindenre elszánt ezredek voltak. Az újabb magyar nemzedék csak hír-

ből ismerte a háborút, és a mozgósítási izgalom fölkaparta a faj ősi katonai kalandvágyát. Ilyen csapatokkal csudákat lehetett volna művelni, ha a vezetés tehetséges parancsnokok kezében van” (HERCZEG 1993: 24).

1918-ban azután, a nagy háború tragikus befejezésekor Herczeg Ferenc számára a szülőföld is elveszett. „Évekkel ezelőtt még úgy volt – írta emlékiratában –, hogy egykor majd a verseci hegyek alján lévő családi kriptába fogok pihenőre térni, mióta azonban Versecből Vrsac lett, elejtettem ezt a gondolatot.” A háború utolsó esztendejében budai otthonában magához vette idős édesanyját, Józsi bátyja pedig, aki verseci gyógyszerészként édesapja patikáját örökölte – „ez a mesterség kétszáz esztendő óta apáról fiúra szállt a családban” –, a patikát eladva, ugyancsak a fővárosba költözött (HERCZEG 1993: 252). A Herczegek közül Versecet többé nem látta senki, az 1914-ben Feri keresztfia megmentése érdekében tett utazása volt Herczeg Ferenc utolsó útja a rajongásig szeretett Délvidéken. Élete utolsó évtizedét teljes visszavonultságban élte le, 1954. február 24-én halt meg Budapesten. A kommunista diktatúra idején nem illett róla szót ejteni, a régi világ elkötelezettjeként alakját a homály takarta el.

Herczeg Ferenc író, a történelmi Délvidék hagyományainak, szellemi örökségének magabiztos őrzője, kilencvenegy éves korában, pompás életművet hagyva maga után, hetven évvel ezelőtt, 1954. február 24-én hunyt el.

HERCZEG FERENC MŰVEI

- HERCZEG Ferenc é. n. [1890]. *Fenn és lenn*. 1–2. köt. Singer és Wolfner Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc 1905. *Szelek szárnyán*. Singer-Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc é. n. [1916]. *A hét sváb*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc é. n. [1920]. *Az élet kapuja. Elbeszélés*. Singer-Wolfner Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc é. n. [1925]. *Pogányok*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc 1933. *A Várhegy*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest (Herczeg Ferenc Emlékezései, 1.)
- HERCZEG Ferenc 1937. *Napkelte előtt! Gondolatok Nagymagyarországról*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc 1940. *A gótikus ház*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest (Herczeg Ferenc Emlékezései, 2.)
- HERCZEG Ferenc 1943a. Gróf Tisza István. In: H. F.: *Tanulmányok I*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 9–37.

- HERCZEG Ferenc 1943b. Tisza István az ember. In: H. F.: *Tanulmányok I.* Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 39–53.
- HERCZEG Ferenc 1993. *Hűvösvölgy*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest (Herczeg Ferenc Emlékezései, 3.)

IRODALOMJEGYZÉK

- BRISITS Frigyes 1943. Herczeg Ferenc történelmi regényei. In: *Herczeg Ferenc. 80 év.* Szerk. Kornis Gyula. Új Idők Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 71–86.
- DÉLVIDÉKI Liga. *A Délvidéki Liga alakuló gyűlése Szegeden. 1920. február 29.* Pallasz Rt., Budapest
- HEGEDŰS Sándor, ifj. 1944. *Akik örökké élnek.* Új Idők Irodalmi Intézet Rt., Budapest
- KORNIS Gyula (é. n.) [1941]. Herczeg Ferenc. In: *Herczeg Ferenc félszázados tag-ságának alkalmával írták a Petőfi Társaság tagjai.* Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 5–100.
- NÉMETH G. Béla 1971. *Türelmetlen és késlekedő félszázad.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- NÉMETH G. Béla 1985. Az „úri középosztály” történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc emlékezései. In: *Herczeg Ferenc emlékezései.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 6–32.
- NÉMETH G. Béla 1993. A külső élet krónikása. In: H. F.: *Hűvösvölgy.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 5–20.
- SCHÖPFLIN Aladár 1943. Herczeg Ferenc elbeszélései. In: *Herczeg Ferenc. 80 év.* Szerk. Kornis Gyula. Új Idők Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 24–45.
- SURÁNYI Miklós 1925. *Herczeg Ferenc.* Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest

ABSTRACT • Ferenc Herczeg, born in Versec (Vršac), was the first to introduce the Banat region into Hungarian literature, bringing with him the cheer and concerns of the people of the southern Délvidék region. He passed away seventy years ago. Born on September 22, 1863, as Ferenc Herczog, he would later be known as Ferenc Herczeg from 1890, showcasing the glory of a hard-working life, human integrity, and honourable perseverance throughout his extensive literary career. Proud of his Swabian heritage, traditions, and history, he emphasized in his most successful works that he viewed Hungarian life within a unified Carpathian Basin region, focusing on creative work, home-building, and the continuity of nation-building. He cherished memories of his high school studies in Fehértemplom (Bela Crkva). In his recollections, like “The Gates of Life” and “The Waning Moon”, Ferenc Herczeg examined the values of Hungarian history: the era of national struggles, the sacrifices

demanded by revolutions, and the numerous blessed moments of construction. In 1937, as the president of the Hungarian Revision League, he expressed his hope for peace in the Danube Basin through revision in his work “Before Sunrise – Thoughts on Greater Hungary”.

KEY WORDS • Ferenc Herczeg, Banat, Versec (Vršac),
Fehértemplom (Bela Crkva), 1848–1849,
Délvidék League, Hungarian Revision League,
historical novel

SAŽETAK • Ferenc Herczeg, rođen u Vršcu, prvi je uveo Banat u mađarsku književnost, donoseći sa sobom vedrinu i brige ljudi iz južnog regiona Delvidek. Preminuo je pre sedamdeset godina. Rođen 22. septembra 1863. godine kao Ferenc Hercog, kasnije poznat kao Ferenc Herczeg od 1890. godine, kroz svoju obimnu književnu karijeru propagirao je slavu života ispunjenog radom, ljudskog integriteta i čestitog opstanka. Ponosan na svoje švapsko nasleđe, tradicije i istoriju, u svojim najuspešnijim delima isticao je da mađarski život vidi u okviru jedinstvenog Karpatskog basena, fokusirajući se na kreativni rad, izgradnju doma i kontinuitet izgradnje nacije. Čuvao je uspomene na svoje gimnazijske studije u Beloj Crkvi. U svojim sećanjima, poput „Vrata života” i „Mesec u iščezavanju”, Ferenc Herczeg je preispitivao vrednosti mađarske istorije: doba nacionalnih borbi, žrtve koje su zahtevale revolucije i mnoge blagoslovene trenutke izgradnje. Godine 1937, kao predsednik Mađarske revizorske lige, izrazio je svoju nadu za mirom u Podunavlju putem revizije u svom delu „Pred zorom – Misli o Velikoj Mađarskoj”.

KLJUČNE REČI • Ferenc Herczeg, Banat, Vršac, Bela Crkva, 1848–1849, Liga Južnih regiona, Mađarska revizorska liga, istorijski roman

Beérkezés időpontja: 2024. október 20.
Elfogadás időpontja: 2024. október 31.

EMLÉKEIM REHÁK LÁSZLÓRÓL, A FŐSZERKESZTŐRŐL

MY MEMORIES OF LÁSZLÓ REHÁK, THE EDITOR-IN-CHIEF
MOJA SEĆANJA NA LASLA REHAKA, GLAVNOG UREDNIKA

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN

PhD, politikatudományok doktora

Újvidéki Egyetem, Közgazdasági Kar, Szabadka, ny. egyetemi rendes tanár

Magyar Tudományos Akadémia, köztestületi tag

gmolnariren@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány célja bemutatni a *Létünk* című társadalomtudományi folyóirat indulását és szerkesztéspolitikájának első húsz évét. Kutatásom módszertanához dokumentumelemzést használtam, meg persze az emlékeimre, saját tapasztalataimra hagyatkoztam. A *Létünk* kezdettől fogva (1971) a magyar nyelven publikáló társadalomtudósok és értelmiségiek fészke volt. Induláskor a főszerkesztő meghatározta, hogy célja az anyanyelvükön publikáló vajdasági tudósok vitaműhelyének a gyarapítása. Kezdetben – vagy a fennmaradást biztosítandó, vagy mert a főszerkesztő így látta fontosnak a folyóirat felépülését – a cikkek körében hangsúlyos volt az állampolitika követése, az aktuális marxista ideológia és pártdokumentumok közlése. Emiatt joggal hiányoltuk a lapban a konstruktív polémia, a vitatkozás esélyét. A folyóirat második évtizedében még igazodott ugyan az aktuális pártpolitikai elvárásokhoz (kongresszusi témák, Tito stb.), de mind gyakrabban mentesült a napi politikától. Új értéket hoztak a tematikus számok, megindult a nyitás a valós társadalmi jelenségek, művészetek, néprajz, demográfia és nem utolsósorban a külföldi művek felé. Külön kiemelek néhány értékes tematikus számot, amelyek új világnézetek felé irányultak, és ablakként nyílt ki tudósok és más értelmiségiek számára: nemzetiségi kollektív jogok, nyelvhasználati jog, kisebbségi autonómia; a nőkérdés társadalmi vonatkozásai, falu és paraszttársadalom, különkiadás Szabadkáról (1985), Marcel Duchamp festő munkássága, Lukács György, Jürgen Habermas filozófiai nézetei, végül a civil szerveződés és a változó társadalom tagozódása. Az új témakezdeményezések támogatták a vajdasági magyarok kisebbségi korlátait, frissességet hoztak nemcsak a tudósok, hanem a többi olvasó számára is. A folyóiratot ezer példányban nyomtatták, és évente

legalább hatszor jelent meg, néha kettős számmal. A tudóspalánták kreativitása és tájékozódása a világban így kiszélesedett.

KULCSSZAVAK • *Létünk*, szerkesztéspolitikai, Rehák László,
író-olvasó találkozók

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A *Létünk* folyóirat több mint fél évszázada tanúja azoknak a társadalmi és rendszerbeli (politikai) változásoknak, amelyek a múlt század második felét és a századfordulót jellemezték Jugoszláviában és Szerbiában (Vajdaságban). Egy folyóirat minősítése igen nehéz feladat, de ha csak a publikációk tudományos színvonalát figyelem, az nem elég. Ehhez tartozik a periodika rendszeressége, és nem utolsósorban az olvasók általi elfogadottsága. A *Létünk* Szerbiában az a magyar nyelven kiadott tudományos folyóirat, amely társadalomtudományi jellegű, és hosszú évek során illeszkedett a társadalmi és gyakran a politikai elvárásokhoz is. Megjelenésének volt egy specifikus feltétele is: a vajdasági magyar közösségben voltak tetterre kész értelmiségiek, tudományosságot követő intellektüelek, miközben az összefogás nem akadályozta a reális vitakészséget közöttük.

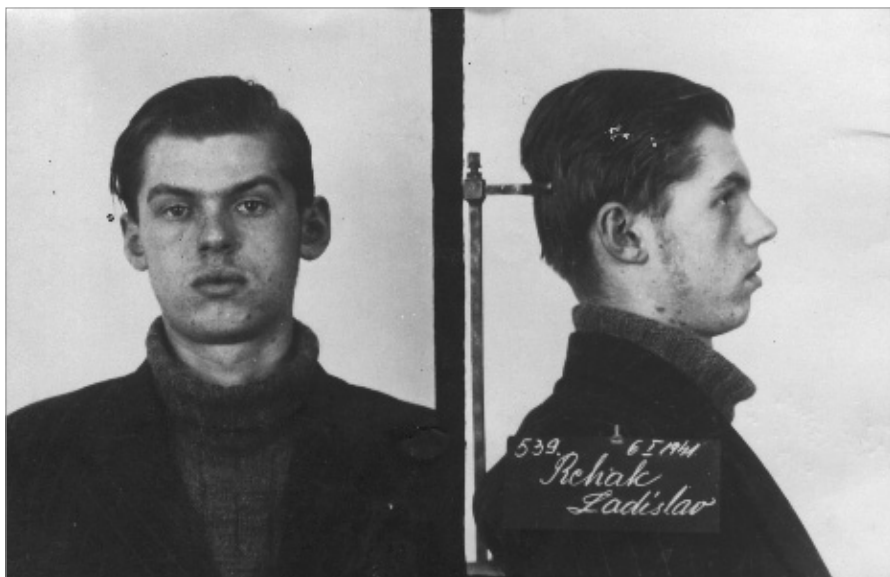
Célom a *Létünk* alapító főszerkesztőjének és a szerkesztőbizottság munkájának a bemutatása mintegy két évtizeden keresztül, ameddig Rehák László állt a folyóirat élén. A teljesség igénye nélkül teszem ezt, hiszen ennyi évtized távlatából sok minden nem maradt meg pontosan az emlékezetemben, vagy a mai elemzések szemszögéből nem tűnnek már fontos adatnak. Sok ismert író, kutató, tudós és művész vett részt a munkában, de egy rövid cikk keretében sajnos megtörténhet, hogy kimarad a nevük. Róluk (Mirnics Károly, Hódi Sándor, Jung Károly, Tóth Lajos, Bela Duranci, Beszédes Valéria stb.) a folyóirat archivált példányszámai tanúskodnak.

ELŐZMÉNYEK ÉS A KEZDETEK

A hatvanas évek elején már dúlt a nemzeti egyenjogúságért való küszködés a szocialista Jugoszláviában. Szembeötlő volt a kétszínűség, az igények elszabotálása, az emberek megbélyegzése, ugyanis ha valaki a jogait követelte, nacionalistának bélyegezték. Időközben elkészült az 1963-as szövetségi alkotmánymódosítás (áll Rehák Pósa Rózsa visszaemlékezésében 2001-ben). Az alkotmányozóbizottság tagja volt Rehák László is, aki *A kisebbségek Jugoszláviában* című disszertációját 1964-ben védte meg az újvidéki Jogi Karon (REHÁK 1967). Az alkotmánymódosító bizottság elnöke Edvard Kardelj

szlovén származású politikus volt. Ez a törvénymódosítás arról nevezetes, hogy a kisebbségek is az alkotmányban államalapító jogra tettek szert. Ebből kifolyólag a szerbiai és a tartományi képviselőházban bevezették a dokumentumok és a felszólalások fordítását magyar és albán nyelvre is. Ez a demokratizálódás látszólagos volt, mert a gyakorlatban továbbra is folyt a kisebbségi jogok gyakorlásának a gátolása.

Rehák ifjúkommunista múltjának köszönhetően a háború után politikai karriert futott be. A *Magyar Szó* főszerkesztője volt 1957-ig, amíg fel nem épült a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Aztán ő lett a Forum alapító igazgatója (1959–1961). Mivel a második világháborút megelőzően mind a szabadkai Jogtudományi Karról, mind a budapesti Műszaki Egyetemről a háború végén is el kellett jönnie, Belgrádban az újságírói, diplomáciai főiskolát magánúton fejezte be (1956–1961). Diplomátának készült (1961–1963), Angliába küldték volna nyelvtanfolyamra, de ez meghiúsult, ugyanis a felesége elmondása szerint, a külügyminisztériumban nem bocsátottak minden dokumentumot/adatot a rendelkezésére. Ez igencsak zavarta. Négy mandátumban a Szövetségi Parlament tagja volt, továbbá a Szocialista Szövetség főrumaiba választották be (a testület szerbiai választmányának a titkára), majd a Kommunista Szövetség Szerbiai Köztársasági vezetőségében dolgozott Belgrádban.

Rehák László a második világháború kezdetén a börtönben

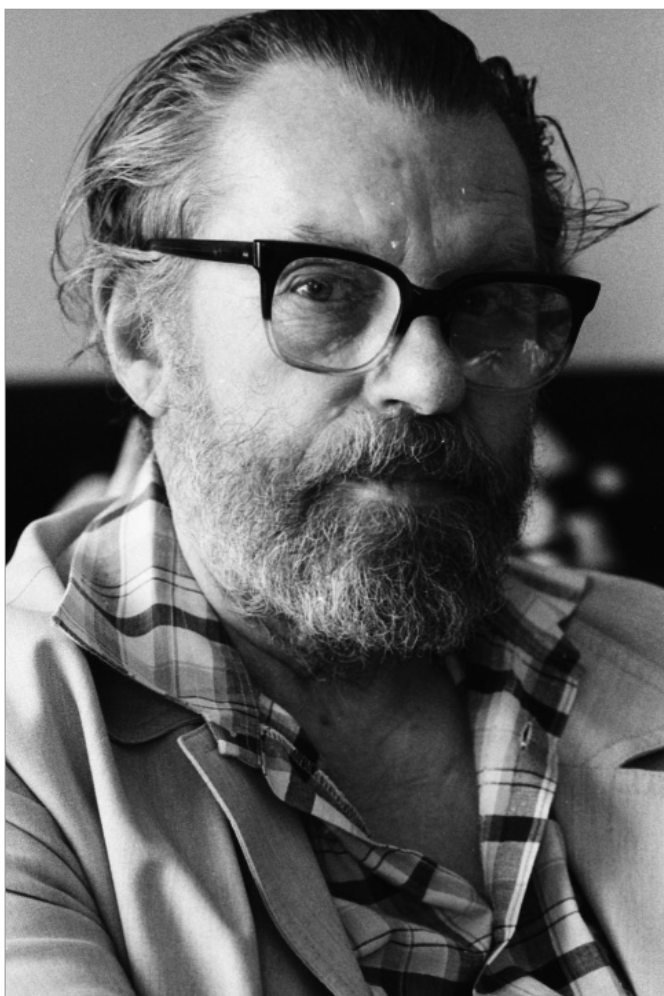
Rehák László esetében a „jó kommunista” akkor vált nemkívánatossá, amikor egyik politikai tanulmányát – a *Kívánt segítség és hívatlan atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatában* címűt – 1970-ben a *Híd* júliusi–augusztusi száma publikálta (REHÁK 1970). Rehák részletesen taglalta a magyar nemzeti kisebbség változó társadalmi helyzetét Jugoszláviában azzal az érveléssel, hogy iskolázottságában, anyanyelvének használatában, sőt foglalkoztatottsági szerkezetében is a magyarok elmaradnak a többségekhez képest. Ugyanakkor a magyarok, mint egy félmillió nagyságú nemzeti közösség, nem veszélyeztetik az állampolitikát, jobban meg kellene bízni bennük.

„A folyamatban lévő fejlődés következtében ma a nemzetiségek már többet tehetnek, alkalmasabbak saját fejlődésük előmozdítására, mint ahogyan az a múltban és még a közelmúltban is volt. [...] Amennyiben túl sokáig tartósítjuk a régi viszonyok elemeit – amelyek a maguk idejében szükségesek és logikusak voltak –, ezt ma atyáskodásnak, a magyar nemzetiség meghatározott dolgainak intézése feletti gyámkodásnak tekintenék. A jelenlegi viszonyokban gyakran a régi formákat alkalmazzuk, s ez bizonyos esetekben gátolhatja a nemzetiségek egyes kérdéseinek önálló, felelősségteljes megoldását. Az ilyen segítségnyújtás, méghozzá elavult módszerek alkalmazásával – legyen az bármennyire is jóindulatú a többi nemzet káderei részéről –, néha szakszerűtlen, illetéktelen beavatkozásnak minősül” (REHÁK 1970: 806).

A cikk írója arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyarok – mint nemzeti kisebbség – nem tartanak igényt a többség atyáskodására, nincs szükség a szerbség paternalizmusára. A tartományi kommunista pártban lefordították szerb nyelvre a cikket, majd zárt ülés keretében tárgyaltak Rehák László erkölcsei-politikai alkalmasságáról. Az akkor ismert magyar politikusok közül többen meg se jelentek az ülésen (Sóti Pál, Kelemen Mátyás, Farkas Nándor). A vitában Olajos Mihály, a Szerbiai Szakszervezeti Szövetség funkcionáriusa a pártjára kelt, de nem sok sikerrel. Major Nándor azt javasolta, hogy ne Rehákról beszéljenek, hanem magáról a cikk tartalmáról, hogy vajon tényeket sorolt-e fel, de ez se vált be. Rehák László tudta, hogy politikai pályafutásának vége, és három gyerekével meg a feleségével várta az ítéletet. Mandátuma lejárta után elfoglalta állását a szabadkai Közgazdasági Karon. Azonnal új tervek szöttek, egy új folyóirat megindítására gondolt.

Az új folyóirat kiadásával kapcsolatos vitában Rehák szembekerült a szabadkai magyar értelmiséggel, mert koncepcióbeli nézeteltérések voltak közöttük. Idegenkedtek attól, hogy esetleg egy „pártideológiai” folyóirat indul. A szabadkai író-társaság irodalmi és művészeti folyóiratot szeretett volna

létrehozni, Rehák viszont egy társadalomtudományi szakfolyóirat szükségességét látta fontosabbnak. Kemény vita után létrejött az *Üzenet* című folyóirat. Ezután a *Létünket* mint társadalomtudományi és kulturális folyóiratot a Tartományi Szocialista Szövetség indította el. Az volt az elképzelés, hogy a magyar tudósokat a folyóirat köré csoportosítsák, és hogy vitaműhely jöjjön létre az anyanyelven publikálók számára. A Forum nagyban hozzájárult az új folyóirat nyomtatásához és terjesztéséhez is.

A nagy tekintélyű egyetemi tanár és főszerkesztő
(Dormán László fotója)

A vajdasági magyarok társadalomtudományi szakfolyóirata, a *Létünk*, immár több mint fél évszázada mutatja azokat a társadalmi, rendszerbeli változásokat, amelyek ez idő alatt lezajlottak. Az alapítója, dr. Rehák László, a háború utáni korszak értelmiségének tagja, kommunista ember, egyetemi tanár, magyar érzelmű tudós. Az akkori előírások alapján a Szocialista Szövetség Tartományi Konferenciájának Elnöksége nevezte ki Rehák Lászlót a *Létünk* főszerkesztőjének. A titói érában, 1971-ben alapította a folyóiratot, én pedig két évvel később ismertem meg őt a Közgazdasági Karon, Szabadkán. Amikor az előadásait tartotta (természetesen a magyar csoportnak az anyanyelvén), az egyetemisták felfigyelhettek buzgóságára, hatalmas lexikális tudására és merész megállapításaira a szociológiai jelenségek taglalásakor. A tanár úr írt és olvasott magyarul, szerbül, németül, angolul és franciául (értett szlovákul, hiszen jelenlétemben vizsgáztatott egy hallgatót ezen a nyelven is). Az előadásokon kívül különórákat, szekciófoglalkozásokat szervezett az érdeklődőknek. Különösen a tehetséges hallgatókat igyekezett bevonni a vitákba, az ajánlott irodalom feldolgozásába. Sok magyar egyetemistával foglalkozott, de hogy ne legyen „gyanús”, mindig volt szerb, horvát vagy montenegrói választottja is. Alig egy év múlva már azt a feladatot kaptuk, hogy írjunk esszét vagy legalább könyvismertetőt a *Létünk* folyóiratba. Ezért nem járt automatikusan átmenő jegy, csak dicséret és újabb feladat. Az én generációmban tanult Árokszállási Borza Gyöngyi is, a *Létünk* későbbi szerkesztője (a lap 1976. évi 6. számától az 1994. évi 1–2. számáig). Egyébként tanárként a szabadkai Közgazdasági Karon 1972-től Rehák László (később dékánhelyettes, majd dékán) úttörő munkát végzett a magyar nyelvű oktatás terén. Egy-egy generációban hetven–nyolcvan magyar hallgató tanult, és az első két évfolyamon nyolc tárgyat hallgathattak anyanyelvükön, ami akkor megfelelt a főiskolai szintnek.

A főszerkesztő elsődleges célja a művelt tudományos publikálás serkentése volt magyar nyelven, valamint a felsőoktatásban dolgozók írásainak a közlése is. Vajdaság-szerte, sőt a külföldön élő potenciális publikálókat is előszeretettel kereste fel. Ehhez kellett a fiatal tudóspalánták. Jőmagam 1976. május 5-étől lettem a folyóirat szerkesztőségi tagja, egészen a lap 1994. évi 1–2. számáig. Gyakorlatilag végigkísértem Rehák főszerkesztésének idejét. A tanár úr 1992-ben adta át a főszerkesztői posztot dr. Várady Tibornak, ugyanakkor már egy új tudományos civil szervezet megalapításán munkálkodott. 1991-ben megindította a Magyarságtudományi Tudományos Társaságot, ahol az értelmiségiek a magyarok társadalmi helyzetével és a velük kapcsolatos jelenségvizsgálatokkal foglalkozhattak. Én is az alapító tagok között voltam, hogy azután 1995-ben, a tanár úr halála után átvehessem az elnökségi, koordináló feladatokat.

Az igazsághoz tartozik, hogy nyugdíjba vonulása 1989-ben nagyon nehezebbre esett, „szinte két évig nem tudott magával mit kezdeni” (REHÁK PÓSA). Gyakran meglátogattam. Szívinfarktusa után rövid időre felépült, de megviselte betegsége. A Magyarságkutató Tudományos Társaság lelkesítette, de terveit nem tudta megvalósítani, mert 1994 novemberében elhunyt.

A FOLYÓIRAT FONTOS TÉMAKÖREI

A folyóirat a kezdetektől fogva tartalmi blokkokban igyekezett bemutatni a különböző témájú és fajsúlyú írásokat. Előrekerültek a tudományos igényvel írt tanulmányok és az eredeti kutatások. Utána következtek a másodelemzések, a műhelymunkák (*Műhely*). Ha szükség volt rá, megnyíltak a *Tájékoztató* és a *Dokumentum(ok)* blokkok is, ahol állami vagy pártanyagok, levéltári közlemények jelentek meg. Gyakran találkozunk a *Jelen és múlt* vagy a *Kortársaink* témablokkal is. Azután következtek a beszámolók szimpóziumokról, konferenciákról (*Symposion*, később *Szimpózium*). A *Nemzetközi szemle*, majd a *Könyvszemle* se maradt el. Ha szükség volt rá, akkor a végén a szerkesztőségi hírek, értesítések vagy statisztikák zárták a folyóiratot.

Az egykori családi ház Szabadkán, ma a Dr. Rehák László Diákotthon

Folyamatosan fontos téma volt Rehák számára a nemzetiségi jogok és az anyanyelvhasználat kérdése. A folyóirat 1974-es számában beszámolt a Szarajevói Egyetem Jogi Kara által megszervezett nemzeti kisebbségeknek szentelt tudományos értekezletről (1973. december 12–13.). Az értekezlet hangsúlyozottan országos jellegű volt. Kiemelem Rehák László előadását a nemzeti kisebbségek, illetve nemzetiségek helyzetének meghatározására vonatkozó nézeteit, és dr. Hock Rudolf közleményét a vajdasági nemzeti kisebbségek jogtörténeti kutatásairól. Szembetűnő volt, hogy a nemzeti kisebbségek jogairól – valójában társadalmi helyzetének jogszabályokkal való meghatározásáról – volt szó, hiszen nehezen vonhatták kétségbe, hogy túlsúlyban csoportról, nemzeti közösséghez tartozókról, tehát kollektivitásról és kollektív jogról van szó. Megjegyzem, akkoriban a nemzetiségek egyéni jogairól beszéltek, kerülve a kollektív jogosultság definiálását.

A folyóirat 1976 végén a szabadkai városháza épületében szerkesztőségi irodához jutott. A szerkesztőségi ülések a Rehák házból ideköltöztek. Sokan megfordultak a szerkesztőségben. A szerkesztőségi tagok időnként kerekasztal-beszélgetéseket szerveztek, amelyeknek összefoglalói bekerültek a folyóiratba. Ilyen volt például a hetvenes években – a kornak és az elvárásoknak megfelelően – az alkotmánytervezetekről, a JKSZ X. Kongresszusának platformjáról és a közvitáról tartott beszélgetés. Ennél sokkal realisztikusabbnak tűnt a szociális különbségekről és a társadalmi rétegződésről szervezett vitaest.

Az író-olvasó találkozókat évente többször megszervezte a folyóirat vezetősége. Alig lettem szerkesztőségi tag, néhány hét leforgása után a szerkesztőbizottság 1976 májusában határozatot hozott több író-olvasó találkozó megvalósításáról. Ennek során került sor régi iskolám könyvtártermében Muzslyán a *Létünk* munkatársainak és a muzslyai olvasók találkozására (1976. szeptember 29-én). A szervezést Karl Miklós, az iskola igazgatója és jómagam, szerkesztőségi tagként bonyolítottuk le. A jelenlevőknek Rehák László fő- és felelős szerkesztő mutatta be a folyóiratot, majd a *Létünk* munkatársai tartottak rövid előadásokat. Emlékezetem szerint az én témám az „életmód-szociológiában”, mint a fogyasztásszociológia átfogó formájában elért újabb kutatási eredmények voltak. Jól emlékszem még egy jól sikerült kerekasztal-beszélgetésre (1980) a pályaválasztás-pályairányítás kérdéseiről Magyarokanizsán. A beszélgetést előkészítette, vezette és a bevezető tanulmányt Szöllősy Vágó László írta.

A folyóirat megjelenésének tizedik évfordulója alkalmából nem tömeges, inkább szakmai vita keretében szervezte meg a szerkesztőség azt a kerekasztal-beszélgetést, ahol megvitatták a hazai társadalomtudomány állapotát, a jelentkező irányzatokat és ezzel kapcsolatban a *Létünk* helyzetét, szerkesztőségének, munkatársainak feladatait. Megállapítottuk, hogy „az évek során

némi változáson ment át a szerkesztés. Eleinte ugyanis a szerkesztés a tudományos tárgyalási módot szorgalmazta, habár voltak olyan aggodalmak, hogy a magyar nyelvű társadalomtudományi folyóirathoz társadalmunk nem képes még kellő számú szerzőt toborozni, s hogy a magyarul olvasó hazai közönség sem érett még meg egy ilyen folyóiratra. Később, a második megbízatású szerkesztői tanács sugalmazására »kevésbé akadémikus témaválasztással, a mindennapi politikai élethez közelebbi kérdések tárgyalását« helyezte előtérbe a szerkesztőbizottság” (LÉTÜNK 1107). A tudományos prózáírás kibontakoztatása mellett érezhető volt a „kéziratbőség” a társadalmi-politikai, szociológiai, történelmi, gazdasági témákban, valamint a földrajz és agrotechnika területéről. Ugyanakkor kevés tudományos munka érkezett a művészetek vagy irodalomtudomány témaköréből. A vita során szóba került a társadalomtudományi kritika hiányossága, vagyis szükségesnek találtuk a társadalmi valóság bírálatának a kieleződését. Sokat vitatott kérdés volt a tudomány és a politika viszonya, illetve az a veszély, hogy a tudományt bizonyos fókig alárendeljük a napi politikának, amikor a tudománynak azt kell alátámasztania, ami már folyamatban van. A folyóirat lehet ablaka a jugoszláv gondolkodásnak, de tegye azt objektív meglátással. A vitában Várady Tibor attól óvta a szerkesztőséget, hogy ne legyen túl sok „olyan írás, amely voltaképpen csak a bibliográfiát gyarapítja. [...] Különösen veszélyes lenne, ha a *Létünk* ilyen provinciális lapként azoknak az írásoknak a lerakatává válna, amelyeket esetleg jó képességű kutatók írnak, de csak azért, hogy eggyel több legyen az úgymond »tudományos értekezésük« és a publikációjuk” (LÉTÜNK 1121).

Számomra ekkorra az vált világossá, amit a vitámban ki is fejtettem:

„A *Létünk* olvasói különböző igényeket támasztanak, ám én egy olyan lapért szállnék síkra, amely a színvonalból nem enged, de témaválasztásában ügyesen kielégíti a különböző elvárásokat, és vitaképessé tesz sok embert. Ha viszont önszántából kevés ember hajlandó vitába szállni a *Létünkkel*, akkor tegye meg ezt a lap, nyíljon ki az olvasók felé...” (LÉTÜNK 1130).

Vitatribünök, konferenciák szervezése lenne fontos egy-egy tudományos témában, ahol nagyobb érdeklődést vagy a nyilvánosság polemizálását véljük felfedezni.

Az eltelt tíz év alatt a *Létünkben* 635 cikk és tanulmány jelent meg, ebből 358 volt az eredeti írás, 191 a fordítás, 27 cikk szerzője pedig külföldi. Tíz év alatt 421 szerzőtől publikáltunk, ezek 50,6%-a magyar nemzetiségű (213), 42% szerbhorvát, illetve más jugoszláv szerző volt. 33 külföldi szerző írását jelentettük meg. Ezek többsége magyarországi és el nem kötelezett or-

szágbeli volt, de akadt közöttük román, NDK-beli, kanadai is (vö. LÉTÜNK 1110–1112). Kezdetől fogva a folyóiratot ezer példányban nyomtatták, ebből majdnem a felét előfizetők részére.

A LÉTÜNK MÁSODIK ÉVTIZEDE

A nyolcvanas években a folyóirat gyakran elővette a nemzetiségi nyelvhasználat, az anyanyelvű tájékozódás, oktatás témáját. Nem maradt el a munkásosztály és a falu átalakulásának a témája sem, több filozófiai, gazdaságpolitikai, jogi és művészeti cikk mellett. Tito halála alkalmából 1980-ban a 3. számot teljes egészében munkásságának és pártpolitikájának szentelte. Ekkoriban a főszerkesztő saját könyveinek a megjelenését is szorgalmazta, főleg a Forum Könyvkiadónál. A *Kisebbségtől a nemzetiségig* című kötete 1978-ban jelent meg a Forum kiadásában. A nyolcvanas években a főszerkesztő nyolc könyvet jelentetett meg (ebből két tankönyvet együtt írtunk meg). Továbbra is a politikai rendszer időszerű kérdéseivel foglalkozott (lásd REHÁK 1982). A *Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában* című kötetét a Gondolat Kiadó publikálta Budapesten (1988).

Kiemelem Bodrogvári Ferencnek, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara docensének írásait a folyóiratban. Legemlékezetesebb a halála alkalmából a *Szocijalizmus* című lapban (1980: 7–8) publikált (talán befejezetlen) filozófiai munkája: *A domináció mint szükséglet és az öngazgatás mint domináció* (BODROGVÁRI). Az írásnak az volt a célja, hogy „azonosítsa az öngazgatást mint az embernek a domináció iránti fajlagos szüksége kielégítésének módját, mely az ember generikus lényegét alkotó erők kifejezésre jutását, kifejlődését célozza. Jellegénél fogva tehát ez a szöveg olyan igénnyel íródott, hogy filozófiai szempontból vizsgálja az öngazgatás társadalmi-ontológiai megalapozottságát, elméleti és metodológiai irányultságát tekintve pedig Marx elméleti hagyatéka kereteiben maradjon” (BODROGVÁRI 1019).

Kezdetét vette a helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi, demográfiai, művészeti, esztétikai, jogtudományi, informatikai tanulmányok közlése is. A hazaiak mellett külföldi, gyakran magyarországi szerzők tanulmányát is közölte a folyóirat. A Magyarországról hosszabb emigrációba kényszerült Fehér Ferenc és Heller Ágnes tanulmányát közöltük, *Az egyenlőség formái* címűt (1978/6. és 1979/1. szám), majd újabb tanulmányokat Hellertől (1983/2. szám), és jóval később, de még rehabilitálása előtt Vajda Mihálytól a *Filozófia: megszüntetve és megőrizve* című írását (1988/3–4. szám). Ez idő tájt növekedett meg a folyóirat iránti érdeklődés Magyarországon is, ahol a „budapesti iskola” képviselői, illetve a 73-as, az ún. „filozófusper” elítélteji publikálási tilalom alatt álltak.

A nyolcvanas évek újdonságai a tematikus számok voltak. Az 1982. évi 5. számban a nőkérdés került górcső alá. Huszonhárom szerző (ebből három férfi, a többi nő) írt a nő problémaköréből: a nők helyzete, antropológiája, foglalkoztatottsága, válaszműveltségi, szerepkonfliktusai, valamint családi, szexuálpszichológiai aspektusai. Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztésében és bevezetőjével ismertté váltak a feminizmus akkori, prominens belgrádi és zágárai teoretikusainak az írásai, Ferge Zsuzsa budapesti szociológus tanulmánya, valamint a vajdasági szerzőknek a nőkérdéssel foglalkozó (szociológiai, pszichológiai, néprajzi jellegű) munkái. Ez a szám kitekintést adott a kor nyugat-európai és észak-amerikai feminista mozgalmaira, gazdag, témához kapcsolódó könyvszemlelővel (ÁROKSZÁLLÁSI BORZA 37).

A *Létünk* 1983. évi 1. száma a küldöttrendszer működését és hatékonyságát taglalta. A következő számban (1983/2.) pedig a marxi elmélet bírálatának kérdését járták körül a szerzők filozófiai, politológiai, gazdasági, etikai és jogi szempontból is. A következő, 3–4., sőt az 5. szám is a gazdaságfejlesztés, -szervezés és -tervezés, valamint az oktatás és a lakáskultúra témáiban jeleskedik. A lap 1984. évi 1. számában Seres Sándor a mesterséges intelligenciáról írt. Ez a szám eléggé eklektikus, hiszen matematikai, oktatásügyi, de szobrászati (kerámia világa) és politikai színezetű témák váltakoznak benne. A második számban többek között publikáltuk a szociológiai tanulmány pályázat díjazott dolgozatait, és a szabadkai Népkörben megszervezett kerekasztal-beszélgetés terjedelmes és érdekes anyagát az esztétikai nevelés hatékonyságáról és a művelődési amatőrizmusról. Az 5. szám két értékes témára szakadt: a jövőkutatásra és -tervezésre, valamint Vajdaság autonómiájának a taglalására.

Az ötvenéves *Híd* tiszteletére 1984. október 3–4-én Szabadkán tudományos tanácskozást tartottunk a Hungarológiai Intézet munkatársainak, művelődési életünk neves képviselőinek és a *Létünk* munkatársainak a részvételével. A *Hídnak* szántuk teljes egészében a következő számot (1985/1.). Rehák főszerkesztő úr általában hozzájárult ahhoz, hogy a szerkesztőségi tagok ötletei is megvalósuljanak. Szabad kezét adott Várady Tibornak, aki a Marshall McLuhan-szemelvényeket tette közzé. A második számban gazdasági, pszichológiai, levéltári anyagot közöltünk, utána pedig nyolc szerző Marcel Duchamp (1887–1968) francia kubista, szürrealista, dadaista festő és képzőművész munkásságáról számolt be. A 6. számot teljes egészében Lukács György filozófus munkássága elemzésének szántuk. 1986-ban a 2. számot az agráriparnak és a mezőgazdaságnak szentelte a szerkesztőség. A 3–4. számban Rehák László folytatta terjedelmes tanulmányát: *A munka szerepe az emberré válás folyamatában, az emberi munka és az ember társadalmiságának dialektikája* címmel. A következő számban a főszerkesztő az *Adalékok a szociológiának mint külön tudománynak a kialakulási folyamatához* című témával

indította a lapot. Az az évi utolsó számban megjelent írásának címe: *Polgári szociológia – marxista szociológia*.

Az 1987. évi *Létünk* új fedőlapját Illés Lajos tervezte, míg a korábbi Szilágyi Gábor. A szerkesztőségi tagok száma a második számtól öt főre csökkent. A szerkesztőség tagjai voltak: dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő, dr. Jung Károly, dr. Szórád György, dr. Gabrić-Molnár Irén és Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő.

Rehák tanár úr szorgalmasan publikált a folyóiratban. Említésre méltók a *Változó társadalmi szerkezet Jugoszláviában, különös tekintettel Vajdaságra* (1987/1.) vagy az *Axiológiai kérdések és az elidegenedés fogalma a marxista filozófiában* (1987/2.) című cikkei, majd *A kutatási módszerek elvi kérdései a szociológiában* (1987/3–4.) című tanulmánya. Ebben az évben jelent meg folytatásokban Vékás János interjúja dr. Szeli István akadémikussal, *Így hozta a történelem...* címmel. A következő évben Vékás *Egy aktivista élete...* című interjújában Olajos V. Mihállyal beszélgetett. A lap 1988. évi 1. számában már nyíltan beszélünk és írtunk a jugoszláv gazdasági rendszerrel kapcsolatos irányelvekről és dilemmákról (Korpa Béla) és a szocialista társadalmi rendszer strukturális válságának enyhítésére tett kísérletekről (Gábrity Molnár Irén). Pedig akkor még nem gondoltuk, hogy Jugoszlávia néhány év múlva társadalmilag-politikailag is szétesik. A második számban néprajzi tanulmányok jelentek meg a neves etnológus, Dömötör Tekla (1914–1987) emlékére. A 3–4. szám filozófiatudományi szempontú volt, míg a következő, az 5. szám témablokkja a történelem és a hagyomány öröksége.

AZ ÚJ TÉMÁK IDŐSZERŰSÉGE

Az 1989. év első számát öt tanulmány erejéig a kortárs német filozófusnak, Jürgen Habermasnak szenteltük. Losoncz Alpár indokolta meg a témaválogatást, majd egy tanulmányt közölt a „frankfurti iskola”-hoz tartozó filozófus és szociológus elméletéről.

„A jelen válogatás, amely a tudományos szisztematika, az elméleti reflexió szemszögéből mutatja be Jürgen Habermast, az utóbbi években kidolgozott programba nyújt betekintést. Habermas ugyanis rendkívül erőteljesen törekszik a felvilágosodás, valamint a modernség hagyományának újragondolására (lásd a modernség időtudatára vonatkozó tanulmányt). Teszi ezt az ún. posztmodern kihívásával szemben, amelyet Habermas neokonzervatív fordulatnak minősít, lévén hogy a modernség és a felvilágosodás értékeit kívánja kitessekelni történelmünk további folyamatából. Ebben a szellemben nyúl vissza Habermas

a modernség alaptémáihoz, elemzi a racionalitás tartalmait és módozatait (lásd a cselekvésracionalitásról írott tanulmányt); számára a racionalitás a befejezetlen vagy ha úgy tetszik, megvalósulatlan modernség transzcendentális kategóriája, olyan vívmány, amelyről az emberiség nem mondhat le... Habermas ugyanis úgy látja, hogy az előítéleteken alapuló életvilág szétesőben van, azaz egyre több az olyan szituáció, amelyben a résztvevők közötti interakciót csupán a megegyezés révén lehet koordinálni, amely viszont kiiktatja a pénzt, valamint a hatalmat mint közvetítési médiumokat” (LOSONCZ 116–117).

A kritika elmélete és a pragmatizmus megismerése Habermasnál ezek után arra sarkallt bennünket, hogy minél gyakrabban olvassuk műveit.

Ez év második számában Jung Károly lepott meg bennünket egy terjedelmes és érdekesítő tanulmánnyal, *A világteremtés dualisztikus (bogumil) legendáinak kérdéséhez – Összehasonlító kelet-közép-európai kozmogóniai problémák* cíművel. A következő kettős számban nem voltak tematikus blokkok, csak egy téma: a civil szervezetek és mozgalmak, amelyeket tizenhárom, arra érdemesült szerző elemzett. A nyolcvanas évek végén ez a téma igen aktuálissá vált, hiszen Jugoszlávia politikai rendszere lassan az egypártúságból kivetkőzik, és a többpártrendszer pártolói kerülnek előtérbe. A *Létünk* civil társadalomról szóló tematikus száma (1989/3–4.) válogatást közölt a téma nemzetközi szakirodalmából is. Akkoriban a jugoszláv társadalom maga is a transzformáció politikai, erkölcsi és gazdasági válságában volt. Létrejött a miloševići rezsim, a szabadkai közvéleményben dúlt a Božović párttitkár kontra Kasza polgármester közötti konfliktus. Az olvasótalálkozón, a szám bemutatásakor zsúfolásig megtelt a Szabadkai Városi Könyvtár díszterme. Várady Tibor, Losoncz Alpár és Rehák László ismertették tanulmányaikat, amit tartalmas vita követett. A számnak az volt a célja, hogy az aktuális politikai tagolódás dokumentálása forrásértékű legyen. Százhusz alternatív szervezettel vettük fel a kapcsolatot kérdőívvel, miközben sokszor még a „félillegalitásban” lévő szervezetek címét és képviselőjét is meg kellett találnunk. Papp Imre áttekinthette, hogyan alakultak a pluralista politikai felépítményről vallott „hivatalos” nézetek, Dragoslav Grujić a politikai szerveződés szabadságáról szóló törvényes rendelkezéseket tekintette át. A tanulmányrovatban kiváló írások olvashatók még Európa integrációjáról és a világválság új szakaszáról (Alain Lipiecz), az adósságválságról és a kelet-európai változásokról (Paul Phillips), a jogállam igényének etikai megalapozásáról (Žarko Puhovski) és a túlfűtött azonosságtudatról, a nacionalizmusról (Hódi Sándor). „Nagyon rosszul érintett az 1989. 3–4. számtól fő- és felelős szerkesztői tisztséget betöltő dr. Vá-

radly Tibor tájékoztatása, mely szerint a tagolódo politikai szintér »projekt«, melybe oly sok energiát fektettünk, az I. rész megjelenésével véget is ért, és örökre torzó marad” (ÁROKSZÁLLÁSI BORZA 41).

Az 5–6. szám újra tematikus volt: *Paraszti életmód az 1980-as években* címmel, valamint a *Létünk* 1988-as tanulmány pályázatának pályaműveivel.

Az év végén a *Létünk* szerkesztőbizottsága három új taggal bővült: Hódi Sándorral, Losoncz Alpárral és Váradly Tiborral. Oly sok új ötlettel gazdagították a folyóirat arculatát, hogy munkájukra valóban igényt tartott a főszerkesztő. Rehák László utolsó főszerkesztői munkája az 1990. évi *Létünk* első száma volt (a következő számtól Váradly Tibor lett a fő- és felelős szerkesztő). Ebben a tematikus számban a lap a tagolódo jugoszláv politikai szintér és a többpártrendszer bemutatására vállalkozott, de előtérbe került az adósság-probléma, a kelet-európai változások és Európa integrációja is, továbbá a jogállamiság igénye és a nacionalizmus problematikája is. A folyóirat ismerteti a többpártrendszer bevezetését, vagyis a politikai szerveződés új keletű szabadságát, sőt beszámol több tíz politikai párt vagy mozgalom létéről is.

Már Váradly főszerkesztésében, de még Rehák tanár úr jelenlétében kezdődött meg az 1992/1. számban a nyelvhasználati törvény vitája. Egy későbbi számban – szinte korszakmeghatározó módon – a kisebbségi autonómia, a kollektív jogok feldolgozása is.

Végezetül megállapíthatom, hogy Rehák László főszerkesztése idején a folyóirat tudatosan megtervezett témái között szerepelt a nemzetiségi kérdés, az egyenjogú nyelvhasználat kérdése és az autonómiamodellek elemzése. A főszerkesztő írásaiban maga is rendszeresen foglalkozott velük. Hol úgy, hogy a kérdések alkotmányos kereteinek lehetőségeit elemezte, az aktuális jogszabályok változásának szükségességét taglalta, hol pedig úgy, hogy e témákhoz kapcsolódó időszerű politikai állásfoglalásait közölte. Eleinte túldimenzionálta az aktuális pártpolitikai és ideológiai cikkeket, a pártfunkcionáriusok beszédeit. Idővel azonban a társadalmi jelenségek és tudományos világnézetek tarkaságából olyan tematikus számok nőttek ki, amelyek lehetővé tették a vajdasági magyar tudósok és kutatók számára, hogy kitekintsenek a nagyvilágba, és hogy kreativitásuk szabad utat kapjon.

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁROKSZÁLLÁSI BORZA Gyöngyi 2011. Visszaemlékezés a *Létünk* 1976–1990 közötti időszakára. In: *Létünk*, 1., 32–42.
- BODROGVÁRI Ferenc 1980. A domináció mint szükséglet és az öngazgatás mint domináció. In: *Létünk*, 6., 1019–1028.
- GÁBRITY MOLNÁR Irén 2011. Emlékezés Rehák Lászlóra – munkatársként. In: *Létünk*, 2., 49–52.
- LÉTÜNK 1981. Kerekasztal-beszélgetés a *Létünk* megjelenésének 10 éves jubileuma alkalmából 1971–1981. In: *Létünk*, 6., 1105–1194.
- LOSONCZ Alpár 1989. A válogatásról (magyar, szerbhorvát és angol nyelven). In: *Létünk*, 1., 116–117.
- REHÁK László 1967. *A kisebbségek Jugoszláviában*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- REHÁK László 1970. Kívánt segítség és hívatlan atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatában. In: *Híd*, 7–8., 801–822.
- REHÁK László 1978. *Kisebbségtől a nemzetiségig*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- REHÁK László 1982. *Politikai rendszerünk időszerű kérdései*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- REHÁK László 1988. *Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában*. Gondolat, Budapest
- REHÁK PÓSA Rózsa 2001. Adalék dr. Rehák László életútjához (Rehákné Pósa Rózsa visszaemlékezése). In: *A Magyarságkutató Tudományos Társaság Honlapja*
<https://www.mtt.org.rs/RehakLaszlo.pdf> (2024. 10. 21.)
- VAMADIA (Vajdasági Magyar Digitális Adattár). A *Létünk* archivált számainak a forrása. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta
<https://www.vamadia.rs/periodika/letunk?periodika%5Bo%5D=evfolyam%3A15>

ABSTRACT • The aim of this study is to present the launch of the social science journal *Létünk* and its first twenty years of editorial policy. I used document analysis for my research methodology, and of course I relied on my memories and my own experiences. From the very beginning (1971), the journal *Létünk* was a nest for social scientists and intellectuals publishing in Hungarian. At the start, the editor-in-chief defined its goal as the growth of the debate workshop of Vojvodina scientists publishing in their native language. In the beginning, – either to ensure its survival, or because the editor-in-chief saw this as important for the development of the journal – the articles emphasized following state policy, publishing current Marxist ideology and party documents. For this reason, we rightly missed constructive polemics and the chance

for debate in *Létünk*. In its second decade, the magazine still adapted to the current party-political expectations (congress topics, Tito, etc.), but it was increasingly freed from daily politics. Thematic issues brought new value, and an opening towards real social phenomena, arts, ethnography, demography and, last but not less importantly, foreign works appeared. I would like to highlight some valuable thematic issues, which were directed towards new worldviews and opened up as a window for scientists and other intellectuals: collective national community rights, right to language use, minority autonomy; social aspects of the women's issue, village and peasant society, the work of the painter Marcel Duchamp, the philosophical views of György Lukács and Jürgen Habermas, and finally civil organization and the division of a changing society. The new thematic initiatives expanded the minority boundaries of the Hungarians of Vojvodina, bringing freshness not only to the scientist, but also to other readers. The journal was printed in a thousand copies and was published at least six times a year, sometimes in double issues. The creativity and orientation of the young scientists in the world were thus broadened.

KEY WORDS • *Létünk*, editorial policy, László Rehák, writer-reader meetings

SAŽETAK • Svrha ove studije je da predstavi početak časopisa „*Létünk*” i prvih dvadeset godina njegove uređivačke politike. Za metodologiju svog istraživanja koristila sam analizu dokumenata, a naravno oslanjala sam se na svoja sećanja i sopstvena iskustva. Od samog početka (1971), časopis „*Létünk*” je bio gnezdo društvenih naučnika i intelektualaca koji su objavljivali na mađarskom jeziku. Glavni i odgovorni urednik je na početku definisao da mu je cilj da stvori diskusionu radionicu vojvodanskih naučnika koji objavljuju na svom maternjem jeziku. U početku – bilo da bi se obezbedio njegov opstanak, ili zato što je glavni urednik video da je važno obnoviti časopis – članci su se fokusirali na praćenje državne politike, izveštavanje o aktuelnoj marksističkoj ideologiji i partijskim dokumentima. Zbog toga smo s pravom propustili konstruktivnu polemiku, priliku da se raspravlja u „*Létünk*”. U svojoj drugoj deceniji, časopis se i dalje prilagođavao aktuelnim partijskim političkim očekivanjima (kongresne teme, Tito i dr.), ali je češće bio izuzet iz dnevne politike. Tematski brojevi su doneli novu vrednost, počelo je otvaranje ka stvarnim društvenim pojavama, umetnosti, etnografiji, demografiji i, na kraju, ali ne i najmanje važno, stranim delima. Želeo bih da istaknem nekoliko vrednih tematskih pitanja, koja su bila orijentisana ka novim pogledima na svet i otvarana kao prozor za naučnike i druge intelektualce: nacionalna kolektivna prava, pravo na upotrebu jezika, manjinska autonomija; društveni aspekti ženskog

pitanya, selo i seljačko društvo, rad slikara Marsela Dišana, filozofski pogledi Đerđa Lukača, Jirgena Habermasa i konačno podela građanske organizacije i društva koje se menja. Nove tematske inicijative proširile su manjinske granice vojvođanskih Mađara i donele svežinu ne samo naučnicima, već i drugim čitaocima. Časopis je štampan u hiljadu primeraka i izlazio je najmanje šest puta godišnje, ponekad sa duplim brojevima. Na taj način se proširila kreativnost i orijentacija mladih naučnika.

KLJUČNE REČI • „Létünk”, uređivačka politika, Laslo Rehak, susreti pisaca i čitalaca

Beérkezés időpontja: 2024. december 3.

Elfogadás időpontja: 2024. december 5.

EMBERI JOGOK – KÉPLETEK VAGY VALÓSÁG?

HUMAN RIGHTS – PATTERNS OR REALITY?
LJUDSKA PRAVA – OBRASCI ILI STVARNOST?

VÁRADY TIBOR

professor emeritus, próza- és tanulmányíró, jogász

Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, tag

Létünk című folyóirat, főszerkesztő (1990/4-5.-2000)

Varadyt@ceu.edu

ÖSSZEFOGLALÓ • A nemzetközi egyezményekben megfelelő módon lettek megfogalmazva az emberi jogok, de ennek ellenére fennáll egy tartós veszély és az arra való hajlamosság is, hogy az elvek frázisokként legyenek kezelve – és ez elválasztja őket a valóságtól. Gondolkodásképletek gyakran túlélnek azt az ideológiát, melyben kialakultak. Itt van az is, hogy néha pozitív ihletéseket is magukkal ragadnak valóságtól különváló lendületek. Az emberi jogok felé irányuló fenyegetések változnak, és megoldásokat csak akkor találhatunk, ha a jelen lévő fenyegetésekkel szembesülünk. Döntően fontos, hogy valóságként lássuk az emberi jogokat és ezek részeként a kisebbségi jogokat, valamint a társadalmi egyenlőtlenséggel sújtott emberek jogait. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a „modern rabszolgaság” jelenségét sem, mely valamennyire teret nyert. Az egyenlőség csak akkor lehet valós, ha ebbe a fogalomba bekapcsoljuk az egyenlő esélyek teremtését a nyelvi vagy vallási különbségek további létre. Közelről kell hogy tekintsük az emberi jogokat. A jogok védelme csak akkor lehet sikeres, ha a jelen lévő fenyegetésekkel igyekszünk szembenézni.

KULCSSZAVAK • emberi jogok, egyenlőség, modern rabszolgaság,
lendület, valóság

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát 1948-ban fogadta el az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése. Ekkor ott lüktettek még a második világháború borzalmai, volt egy közös törekvés, szép célnak látszott az emberi jogok megfogalmazása. Hadd tegyem hozzá, hogy 1948-ban az „Egyesült Nemzetek” kifejezés, ha nem is azonosult vele teljesen, de közelebb állt egy valós fogalomhoz. Ma nehéz lenne azt mondani, hogy mondjuk Oroszor-

szág, az Amerikai Egyesült Államok, Izrael, Libanon, Venezuela, Észak-Korea és Dél-Korea, Irán és Franciaország „egyesült nemzetek”. A *Nyilatkozat* egyik igen meghatározó rendelkezése a 2. cikk. Ezt idézem is:

„A jelen nyilatkozatban kinyilvánított összes jogok és szabadságok fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy más véleményre, nemzeti vagy társadalmi származásra, vagyonra, születésre vagy más körülményre vonatkozó mindennemű megkülönböztetés nélkül mindenkit megilletnek. Ezenfelül nem lehet semmiféle megkülönböztetést tenni annak az országnak vagy területnek a politikai, jogi vagy nemzetközi helyzete alapján sem, amelynek a személy állampolgára, aszerint, hogy az illető ország vagy terület független, gyámság alatt áll, nem autonóm vagy szuverenitása bármely vonatkozásban korlátozott.”

Ez kétségtelenül fontos megfogalmazás. Elvben félresöpri a feudalizmus maradványait: a rasszizmust és más diszkriminációt is. Ma ezek az elvek nem igazán vitatottak. Inkább hangoztatottak. Viszont a hangoztatás néha tartalomtól való függetlenedésre is alkalmat ad. Váltakozó valóságok világában mozgunk. Az egyenlőség a diszkrimináció tagadása. De itt hozzá kell tenni, hogy a különbözőség tagadása is diszkrimináció. Nincs egyenlőség abban az országban, ahol csak egy nyelven lehet beszélni, és csak egyféle templomba lehet járni.

A történelem során sok válfaja alakul ki a diszkriminációnak. Ebben a valóságkörnyezetben nemritkán fordul elő, hogy emberi jogokat védve, olyasmivel helyezkedünk szembe, ami nincs már, és közben nem fordítunk elég figyelmet a körülöttünk alakuló valóságra. Egy további veszély a polarizáció. Itt az igazságlátás szűkülése fenyeget. A növekvő megosztottság arra vezet, hogy feltétlenül igazságként fogadjuk el, ami a másik oldal ellentéte. Ennek hatása mutatkozik a büntetőeljárásokban is. A Fordham egyetem nemrég tanácskozást szervezett, melyen ezt igyekezett elemezni. Vita tárgya lett egy fontos kérdés: vád alá helyezés és polarizáció. Erről Steven Arrigg Koh írt egy valóban érdekes tanulmányt (KOH 1117–1137).

MI LEGYEN A SAJÁT LENDÜLETÜNKKEL?

Koh szerint a polarizáció egyik következménye a büntetőeljárás résztvevőinek pártosodása (partisanship of criminal justice actors) (KOH 1124). Ennek számos példáját találtam a családi ügyvédi irattárban, és igyekeztem dokumentumpróza-kötetekben bemutatni. A német megszállás borzalmas kegyetlenségei természetesen sok indulatot és lendületet váltottak ki Bánát-

ban. Ezt bosszúlendületnek is nevezhetjük. Ugyanabba az irányba tolt a dolgokat egy másik lendület is. A személyes ambíciók lendülete. Sok ügyész úgy látta, hogy akkor van több esélye megbecsülésre, ha több fasisztát (vagy fasisztabarátot) azonosít – és el is ítéli őket. A példák ma már irodalommal (mondhatnánk talán, hogy abszurd drámává) alakultak, de a háború utáni első években nem színpadon, hanem köztünk voltak, és sok normális ember sorsát ingatták meg.

Idéznék néhány példát a *Népellenes mosoly* című könyvemből (VÁRADY 2021). Ebben a címadó történet Csepcsányi István evangélikus lelkész esete. 1945 nyarán azzal is vádolták, hogy „népellenes mosolyt követett el”. A háttérben az áll, hogy egy szomszédja feljelentette, és írásbeli nyilatkozatot is tett, melyben közli, hogy amikor bevonult Becskerekre a Vörös Hadsereg és a partizánok, Csepcsányi a paplak ablaka mögött állt, és „cinikusan mosolygott”. Ezt a tettet az ügyész „népellenes mosoly elkövetése”-ként minősítette. És itt van egy másik példa. Péli Antal 1945 őszén került vizsgálati fogságba. Ellene az volt az egyik vád, hogy szándékosan fejlesztette Hitler hadi teljesítőképességét. Az ügyész büszke lehetett, hogy ilyesmivel helyezkedik szembe. Mert ez hősie. Persze sokkal kényelmesebben hősie, mint egy évvel azelőtt lett volna, amikor Hitler katonái még köztünk voltak. És könnyebb is fasisztaszidásban, mint igazságkeresésben hősnek lenni. Nagy volt a lendület. Ilyenkor a védelem frázisokról tényekre akarja szűkíteni a figyelmet. Pontosan arra, hogy mi a fenét is csinált Péli Antal. Azt tette, hogy paprikamalmot üzemeltetett egy homokrévi lakásban, és a német megszállás alatt leginkább német megrendelőknak vitt őrölt paprikát – mert ezt követelték a katonai parancsnokság szabályai. Ez valamennyire fékezte az Antal ellen irányuló „én most űzöm a fasisztákat, tehát hős vagyok” lendületet, de mégsem tudta egészen visszafogni. Az ügyész felhozta, hogy a paprikában vitamin van, tehát Péli Antal paprikamalmos mégis növelte Hitlerék hadi teljesítőképességét. Hogy még egy példát említsek: Branko Đurićot azzal vádolták, hogy „fasiszta származású kocákat tartott az udvarában”. Itt arról volt szó, hogy a felszabadulás után elkobozták a németek vagyonát. (Azokét is, akik valóban Hitler mellé álltak, azokét is, akik továbbra is csak bánáti szomszédok voltak.) Néhány magyar vagy szerb szomszéd segíteni igyekezett, és magához vett német vagyontárgyakat, hogy a hatóságok el ne vegyék. Az apám itt azt is igyekezett bizonygatni, hogy tulajdonképpen nem német tulajdonosa volt a kocáknak. Ez talán igaz volt, talán csak ügyvédi próbálkozás. Ami a lendületvilágot jellemzi, az a megfogalmazás. Az ügyész nem azt állította, hogy a német szomszéd kocái vannak Đurić udvarában, hanem „fasiszta származású kocák”. Így igyekezett a vádat behelyezni egy érthető és még tartó felháborodáshullámba.

Sok példa mutatja a történelemben, hogy lendületkövetés helyettesítheti a gondolkodást. Ha van körülöttünk (vagy a közelmúltban) valami kifejezetten rossz, akkor úgy kell konstruálni a dolgokat, hogy azzal legyen kiegyenlítve, amit bírálni akarok. Így oda is juthatunk, hogy nem konkrét emberek jogait igyekszünk látni, amikor emberi jogokkal foglalkozunk.

Nem könnyű kilépni a lendületekből. Ennek első feltétele, hogy lássuk magát a lendületet. Ha nemcsak követjük, hanem látjuk is, távlatok is feltűnnek. Most visszatérnék a *Nyilatkozat* 2. cikkére, melyben ott áll az is, hogy „[e]zenfelül nem lehet semmiféle megkülönböztetést tenni annak az országnak vagy területnek a politikai, jogi vagy nemzetközi helyzete alapján sem, amelynek a személy állampolgára...” Nem tudom, eszébe jutott-e ez azoknak, akik nemrég tiltották, hogy orosz versenyzők is részt vegyenek teniszerenyeken, tiltották orosz zenészek fellépését is. Nem hiszem, hogy azok, akik tiltottak, egyébként tagadták volna az ENSZ *Nyilatkozat*ot. Valószínűbb, hogy inkább dicsérték. De a 2. cikkben világosan ki van mondva, hogy senkit sem lehet azon az alapon megkülönböztetni (diszkriminálni), hogy melyik ország állampolgára. Egy embert csak azért lehet büntetni, amit ő maga tett. Viszont itt volt a lendület. Ezt az ukrainai orosz agresszió váltotta ki, teniszerenyek és zenei fesztiválok szervezői is azt érezték, hogy valamit tenni kell. Így háttérbe szorult az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*.

JÓ IRÁNYBAN IRRACIONALITÁSIG?

Van olyan is, hogy a lendületek követése nem visz abszurd igazságtalanságokig (mint Csepcsányi István, Péli Antal, vagy Branko Đurić elitélése), de túlsodor a józanságon. Felhoznék egy sajátos példát. Akik emberséges magatartást követelnek, néha kitérnek az állatokkal szembeni magatartásra is. Ebben logika is van, mert az állatkínzás nyilván nincs összhangban az emberi méltósággal. Nem értelmetlen az állatok jogairól beszélni. Viszont az állatbarát (és nem ellenszenves) érvelések bizarr jogi álláspontokat is eredményeztek. Néhány évvel ezelőtt, a San Francisco-i 9th U.S. Circuit Court of Appeals előtt arról folyt egy lendületes vita, hogy támaszthat-e szerzői jogra igényt egy majom, miután megjelent egy olyan szelfiképen, mely nagy sikert aratott. Kemény volt a vita, de a San Francisco-i bíróság a végén úgy döntött, hogy mégsem (WEISS CASSENS).

Egy másik perben, mely eljutott Oregon állam legfelsőbb bíróságáig, szintén messzire vitt az érvelések lendülete. Ezúttal nem majomról, hanem lóról volt szó. Az volt a kérdés, hogy lehet-e egy sértett ló jogi alany és peres fél? Neve is volt a lónak. Eredetileg „Shadow”, azaz ’árnyék’. De amikor pártfogása alá vette egy állatvédő szervezet, új nevet kapott: „Justice” (vagyis

'igazságosság'). A tulajdonosnő, Gwendolyn Verscher, éhezettette és gyötörte a lovat. A szomszédok feljelentették, lépett az állatvédő szervezet, orvosi vizsgálatra vitték a lovat, és súlyos sérülések lettek megállapítva. Ezután az állatvédő szervezet kezdeményezésére per is indult a tulajdonosnő ellen – és ebben a perben maga a ló lett felperesként megnevezve. Nagy visszhangja volt a pernek, és színre léptek mint *amicus curiae*, azaz mint független szakértők a tudósok is nagy számban. Laurence Tribe, a Harvardi Jogi Kar ismert tanára volt az egyik *amicus curiae*. Az aláírókhoz csatlakozott még egy harvardi professzornő, Kirsten Stilt is. Különvéleményt fogalmazott meg Visa Kurki, a Helsinki Egyetem professzora, Saskia Stucki, aki a híres német Max Planck Intézet kutatónője. Körülbelül húsz ismert tudós csatlakozott a vitához.

A vitában Kant is szóba került. Mert a német filozófus szerint az állatokkal szemben gyakorolt szép vagy kegyetlen bánásmód erősíti azt a tendenciát, hogy emberekkel is hasonlóan bánjanak. Ez állatbarát-álláspontnak tűnik, de a vita lendületében Kantot is bírálata érte. A felperesi oldal (a Justice nevű ló oldala) hivatkozott Martha Nussbaum ismert jogászprofesszornő korábban publikált véleményére, mely szerint túl kell lépni Kant gondolkodásán. Mert Kant állatbarátsága közvetett. Ha azért ellenezzük az állatokkal szembeni kegyetlenkedést, mert könnyen válik emberekkel való kegyetlenkedéssé, akkor ez inkább emberi önzés, mint állatbarátság. Az állatok saját maguk érdemének figyelmet (NUSSBAUM 299–320).

Az alperes részéről fel lett hozva az az érv is, hogy egy ló azért sem lehet jogi alany, mert nem képes maga fellépni a bíróság előtt. Itt azonban jött egy ellenérv is. Vannak más jogi alanyok is (kiskorúak, értelmi fogyatékosok), akik nem képesek maguk fellépni, de azért mégis jogi alanyok.

Ez elmaradt, de szerintem az asztalra lehetett volna tenni azt a kérdést is, hogy ha egy ló lehet jogi alany, akkor lehet-e alperes is? Lehet-e egy ló (és nem a gazdája) ellen indítani kártérítési pert, miután a ló odarúgott, és betörte egy kirakat ablakát?

Az oregoni perben több szinten született ítélet. Különösen részletes a másodfokú döntés, melyet 2022. augusztus 31-én hoztak.¹ Ebben felperesként lett megnevezve a ló (mert így adták be a keresetet), de el lett utasítva a kezdeményezés, mert a bíróság szerint egy ló mégsem lehet jogi alany. Ezt a döntést felháborodással fogadta több emberi jogi harcos. Következett még egy perújítási próbálkozás, de az oregoni legfelsőbb bíróság (Oregon Supreme Court) 2023. február 23-án ezt elutasította.

¹ Justice an American Quarter Horse v. Gwendolyn Verscher, Court of Appeals of the State of Ohio, August 31, 2022.

És itt most eljutunk a nem egyszerű kérdésig, hogy vajon az oregoni bíróság vagy a lelkesen bekapcsolódó tudósok érvelése áll-e közelebb egy haladó jogi gondolkodáshoz. Nem igazán vitatható, hogy az állatvédelmi törekvéseknek pozitív indítékai vannak. Azt is mondhatnám, hogy sokkal emberibb, ha szépen bánunk az állatokkal. De a jogban is (másutt is) különös eredmények születhetnek, ha lendületté válik egy hozzáállás.

MODERN RABSZOLGASÁG?

Egy nagyon érdekes könyvében, melyet a Cambridge University Press jelentetett meg 2007-ben, John Quigley amerikai jogászprofesszor arról ír, hogy voltak-e hatásai a szovjet jognak a nyugati államok jogaira (QUIGLEY). Szerinte voltak. Pozitív hatásai is voltak. Például a családjog területén. A gyermekek jogai és a nemek egyenlősége könnyebben fogalmazódott meg a kommunista törvényhozásban – mert ez nem volt demokratikus törvényhozás. A demokrácia hiányának persze sokkal több a negatív, mint a pozitív hozadéka. De kivételes esetekben voltak előrelépések is annak segítségével, hogy nem demokratikusan megválasztott többség, hanem a párt által elfogadott eszmék döntöttek. A második világháború utáni években egyértelmű volt a nemek egyenlősége a kommunista országokban (legalábbis a törvényekben). Svájcban sokáig szavazati joguk sem volt a nőknek. Így a családjog egy részében a kommunista jogszabályok váltak követendő példává. Quigley hozzáteszi azt is, hogy Nyugaton valamennyire jelen volt egy törekvés, hogy munkajog terén is hozzanak inkább munkásbarát törvényeket. Hogy így csökkentsék azt a veszélyt, hogy a nyugati munkások rokonszenve a kommunizmus felé forduljon.

És mi történt a kommunizmus bukása után? Mindenképpen egy pozitív fordulat következett. Egy írásomban feltettem a kérdést, hogy a posztkommunista országokban megszabadultunk-e a kommunista világban megszokott lendületektől és gondolkodástól? Történt-e igazi váltás, ha most egyszerűen dicsérni illik, amit eddig szidni kellett? Kiléptünk-e a „vonalon levő” gondolkodásból, vagy más szóval, eljutottunk-e oda, hogy nemcsak hiszünk a piacgazdaságban, hanem látni is tudjuk kritikus szemmel? (VÁRADY 2007.) Nagyon fontos, hogy ne úgy próbáljunk antikommunistának lenni, mint ahogyan antifasiszta volt a becskereki ügyész, aki Csepicsányi István lelkész népellenes mosoly elkövetésével vádolta.

Itt következik az a kérdés is, hogy milyen emberi jogaik alakultak a munkásoknak, amióta nem vetélytárs már a kommunizmus? És képesek-e arra az emberi jogi törekvések, hogy javítsanak a helyzeten? *Értekezések – Társadalmi szerződésről, avagy a politika jogi elvei* című könyvében Rousseau már

1762-ben figyelmeztet arra, hogy a dolgok sodrása az, ami mindig destruálni igyekszik az egyenlőséget, és ezért a törvényhozásnak kell igyekeznie, hogy ezt mégis fenntartsa (BISARDON 77). Ehhez persze az is kell, hogy a törvényhozó ne képleteket, hanem közeli valóságot lásson.

Sokszor felvetődik a kérdés, hogy összhangban van-e ma a munkások helyzete az emberi jogok elveivel? Nagyon fontos, hogy ezen a ponton ne kommunizmust vagy antikommunizmust, hanem valóságot lássunk. Néhány új törvény problémafelismerést mutat, és komoly figyelmeztetést hoz. Az Egyesült Királyságban 2015-ben, Ausztráliában 2019-ben, Kanadában 2024-ben léptek életbe „modern rabszolgaságról” („modern slavery”) hozott törvények. Jogesetek is mutatják, hogy valóban történnek olyan jogtiprások, melyek „modern rabszolgaságot” mutatnak (SIMMONS–BURN–MCLEOD 45).

Több mint harminc éve nincsen már kommunizmus. Nem szabadna már odakötnünk gondolatokat, értékeléseket, és egyes dolgokat azért tartani jónak, mert más, mint ami a kommunizmus alatt volt. Azt kell vizsgálni, hogy a jelen helyzetben mi szükséges ahhoz, hogy tisztességes emberi bánásmódban részesüljenek különböző társadalmi osztályok tagjai.

Nemrég a kezembe került egy könyvecske (vagy inkább füzet), mely a Budapesti Asztalossegédek Szakegylete megalakulásának tízéves évfordulója alkalmából jelent meg több mint száz évvel ezelőtt (1904-ben). A kiadvány Csizmadia Sándor költő *Tíz esztendő* című versével indul. Ezt követi egy szép bevezető, majd szó esik sztrájkokról, gyűlésekről, értekezletekről, a Szakegylet könyvtárának működéséről, másról. Most idemásolom az utolsó oldalt:

„AZ ASZTALOSSEGÉDEK SZAKEGYLETÉNEK HELYISÉGE VIII., Luther-utca 1/c. alatt van az első emeleten. Beiratkozni lehet minden szombaton, vasárnap és hétfőn.

Beiratási díj 80 fillér, hetijárulék 50 fillér.

Minden vasárnap este 7 órákor tánc.

Minden szombaton este 8 órákor felolvasás.

Minden pénteken este 8 órákor retorika.

Minden szerdán este ½ 8 órákor szép- és helyesírás.”

Tehát az asztalossegédek minden vasárnap táncra mehettek, szombaton felolvasásra, pénteken retorikával, szerdán szép- és helyesírással foglalkozhattak. Próbálom ezt összevetni a jelennel. Nehéz kapcsolatot látni. Ha nem találom meg ezt a füzetecskét, nem igazán tudtam volna elhinni, hogy volt ilyen.

ÉS MI IS AZ EGYENLŐSÉG?

Gyakran felvetődik a kérdés, hogy valóban egyenlőséget eredményez-e, ha azonos szabályokat alkalmazunk különböző helyzetben levő emberekre.

Két amerikai jogesettel kezdeném. Az első az óvadék amerikai szabályai-ra vonatkozik. 2014 szeptemberében a *New Yorker* (GONNERMAN) írást közölt Kalief Browder esetéről, akit 2010-ben valós ok nélkül börtönbe vittek. Az volt ellene a vád, hogy egy hátizsákot lopott. Nem találtak nála hátizsákot, tanú sem volt arra, hogy elvette volna. De ott volt a közelben, ahol eltűnt a hátizsák, szegény éhenkórász embert láttak benne, így gyanús lett, és letartóztatták. Ezen a ponton a jogi egyenlőség sem lett tiszteletben tartva. Az ártatlanság vélelmét ugyanúgy kell alkalmazni, akár nagybirtokosról, akár éhenkórász személyről volt szó.

A letartóztatás után már olyan szabály került az asztalra, melyet egyformán vonatkoztatnak nagybirtokosokra és éhenkórászokra, csak felmerült a kérdés, hogy ez helyes-e az adott esetben. Ott állt a lehetőség, hogy óvadék ellenében feltételesen szabadon bocsátják. Háromezer dollár volt az óvadék. Ez nem volt egy irracionálisan magas összeg, de Browder nem tudott ennyi pénzt összeszedni. A családja segítségével sem. Börtönben maradt, és mivel akadoztak a dolgok a bíróságon (és mert az ő ügye nem élvezett igazi figyelmet), három évig volt előzetes letartóztatásban. Aztán 2013-ban mégis szabadon engedték, mert semmilyen bizonyíték nem mutatta, hogy valóban elloptott volna egy hátizsákot. Ez a három börtönben töltött év nagyon megviselte. Röviddel a szabadon bocsátás után Kalief Browder öngyilkos lett. És itt felmerült a kérdés, hogy valóban emberi egyenlőséget eredményez-e az azonos összegű óvadék. Több amerikai jogász foglalkozott ezzel az esettel. A *Case Western Reserve Journal of International Law* című folyóiratban 2022-ben jelent meg egy cikk, melynek a címében ott áll a kérdés: *Guilty? Or Just Poor?* (Vétkes? Vagy csak szegény?) (NOURANI-DARGIRI) A szerző, Alireza Nourani-Dargiri arra a következtetésre jut, hogy az amerikai óvadék-rendszer összeroppant, „és a nemzetközi jog lehet a rendbe hozás eszköze” (NOURANI-DARGIRI 510). Nem egyszerű kérdés, hogyan vállalhat itt szerepet (és hogyan hozna megoldást) a nemzetközi jog. De kétségtelen, hogy el kell gondolkodni azon, hogy mi is valójában az egyenlőség.

Még több érdeklődést (és kritikát) ihletett az Amerikai Legfelsőbb Bíróság 2023. június 29-én hozott ítélete, mely több híres amerikai egyetemet érintett. A *Students for Fair Admissions Inc. v. President and Fellows of Harvard College*² ügyben az alapkérdés az volt, hogy alkotóeleme-e az egyenlőség-

² 600 U.S. 181 (2023).

nek a különbözőség figyelembevétele. Konkrétan a pozitív diszkriminációról volt szó. Korábban az amerikai jog ezt lehetővé tette abból kiindulva, hogy más fajok (elsősorban feketék) évszázados diszkriminációja olyan helyzetet teremtett, melyből ki kell segíteni a diszkrimináltakat. 1954-ben az Amerikai Legfelsőbb Bíróság is elismerte ezt a lehetőséget.³ Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy egyetemi felvételnél előnyben lehet részesíteni kisebbségeket (elsősorban feketéket), mert őket a korábbi diszkrimináció eltávolította az egyenlő versenyhelyzettől. A 2023-ban hozott döntésben elsősorban a Harvard College és az University of North Carolina diákjairól volt szó. Az Amerikai Legfelsőbb Bíróság azt látta (2023-ban), hogy a kisebbségek (elsősorban feketék) segítségét szolgáló pozitív diszkrimináció sérti az egyenlőség elvét – és így az Amerikai Alkotmányt is. Az egyik bírónő (Sotomayor) különvéleményt fogalmazott meg, melyben elhatárolódik a többségi döntéstől. Sotomayor szerint a színvakság nem az egyenlőséget, hanem a diszkriminációt erősíti. A különvélemény zárószavai szerint: „A többség víziója a faji semlegességről faji szegregációt eredményez a felsőoktatásban, mert a faji egyenlőtlenség létezni fog mindaddig, amíg ignorálva lesz.”⁴

Emberi jogok terén nagyon fontos az egyenlőség és különbözőség összekapcsolása. És nagyon fontos, hogy ne hirdetőtáblán maradjon az egyenlőség, hanem itt legyen köztünk. Legyen része a létünknek.

1995-ben az Európa Tanács egy *Nemzeti Kisebbségek Védelméről Szóló Keretegyezményt* fogadott el. A *Keretegyezmény* bevezető rendelkezéseiben ott áll ez a megállapítás is:

„[...] a pluralista és valódi demokratikus társadalomnak nemcsak tiszteletben kell tartania minden nemzeti kisebbséghez tartozó személy etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitását, de megfelelő feltételeket is kell teremtenie azért, hogy kifejezhesse, megőrizhesse és fejleszthesse ezt az identitást [...]”

Tehát egy állam nem akkor végezte el a feladatát, ha elismeri a kisebbségi kultúrák létjogosultságát, hanem akkor, ha megfelelő feltételeket is teremt ahhoz, hogy a kisebbségi nyelv és kultúra része legyen a valóságnak iskolákban is, közigazgatásban is, az élet más színhelyein is.

³ Brown v. Board of Education 347 U.S. 483 (1954).

⁴ Dissenting Opinion of Justice Sotomayor at pp. 383–384.

T. S. Eliot híres amerikai (majd brit) költő szerint „Human kind cannot bear very much reality”. Vagyis, az emberi faj nem képes elviselni nagyon sok valóságot. Ezt figyelmeztetésnek kell tekinteni. Nagyon sok ihletése van annak, hogy képleteket nézzünk valóság helyett, és lendületek szerint igazodjunk. Mégis tudomásul kell vennünk a valóságot – és ez csak úgy lehetséges, ha a képletek mögé is nézünk. Ekkor tehetünk is valamit. A létünk is ezen múlik.

IRODALOMJEGYZÉK

- BISARDON, Sébastien 2011. Droit et justice en citations et adages. In: *Lexis-Nexis*, 15 Juillet 2011, 77.
- GONNERMAN, Jennifer 2014. A Boy Was Accused of Taking a Backpack. The Courts Took the Next Three Years of His Life. In: *New Yorker*, Sept. 29, 2014.
- KOH, Steven Arrigg 2023. Prosecution and Polarization. In: *Fordham Urban Law Journal*, 1117–1137.
- NOURANI-DARGIRI, Alireza 2022. Guilty? Or Just Poor? Potential International Human Rights Violations in the U.S. Bail System, In: *54 Case Western Reserve Journal of International Law*, 509–543.
<https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2642&context=jil> (2024. 12. 08.)
- NUSSBAUM, Martha C. 2004. Beyond “Compassion and Humanity”. In: *Animal Rights and Current Debates*. Oxford Academic, 299–320.
- QUIGELY, John 2007. *Soviet Legal Innovation and the Law of the Western World*. Cambridge University Press
- SIMMONS, Frances – BURN, Jennifer – McLEOD, Faye 2022. Modern Slavery and Material Justice: The Case for Remedy and Reparation. In: *UNSW Law Journal*, 6., 45.
- VÁRADY Tibor 2007. Kommunista piacgondolkodás. In: *Beszélő*, 7–8., 21–30.
- VÁRADY Tibor 2021. *Népellenes mosoly*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- WEISS CASSENS, Martha 2018. Monkey has no standing to assert copyright infringement in selfie case. In: *American Bar Association Journal April*, 24, 2018.

ABSTRACT • Human rights are properly expressed in international treaties, but there is a permanent danger and a lasting trend to perceive principles as phrases, and to divorce them from realities. Patterns of thinking born in ideologies may survive the ideology itself. Positive inspirations might also turn into a swing detached from realities. Threats to human rights are changing, and solutions can only be crafted after confrontation with present threats. It is critically important to create a true perception of human rights, including rights of minorities or rights of socially unequal people. The phenomenon of

modern slavery that has gained some ground must not be disregarded. Equality can only become reality if its concept includes an equal opportunity to maintain cultural and religious differences. One must look at human rights from a close distance, and protection can only function if our efforts are focusing on present menaces.

KEY WORDS • human rights, equality, modern slavery, swing, reality

SAŽETAK • Ljudska prava su izražena u međunarodnim sporazumima na odgovarajući način, ali postoji permanentna opasnost, pa i naklonost, da se principi poimaju kao fraze, te da se odvoje od stvarnosti. Obrasci razmišljanja mogu da nadžive ideologije u kojima su formirane. I pozitivne inspiracije mogu da budu ponete zaletom koji ih odvaja od realnosti. Pretnje prema ljudskim pravima se menjaju, a zaštita se može stvoriti samo ako se suočimo sa postojećim pretnjama. Od kritičkog je značaja da se stvori prava percepcija ljudskih prava, uključivši manjinska prava i prava socijalno nejednakih ljudi. Fenomen modernog ropstva je zauzeo nešto prostora i to se ne sme izostaviti iz vida. Jednakost može postati stvarnost samo ako uključuje jednake prilike da se sačuvaju kulturne i religijske različitosti. Ljudska prava treba da gledamo iz blizine. Zaštita može da bude uspešna samo ako su naši napori usmereni na sadašnje pretnje.

KLJUČNE REČI • ljudska prava, jednakost, moderno ropstvo, zamah, stvarnost

Beérkezés időpontja: 2024. december 8.
Elfogadás időpontja: 2024. december 10.

NEGYVENNYOLCADIK PANASZ

FORTY-EIGHT LAMENT
ČETRDESET OSMÁ ŽALBA

FEHÉR KÁLMÁN (1940–2017)

költő, műfordító, szerkesztő

Létünk című folyóirat, főszerkesztő (2000–2003)

Magános panasz:

48.

Vajdasági testamentum:

49, 51, 52, 58, 53, 42, 33, 84, 50
60, 61, 48.

Fehér-breviárium:

48, 66, 27, 19, 99, 18, 35, 68, 53,
13, 43.

I

- I. Elindulni a partok mentén,
Ahová beváltak a partifecskék egy ökölnyit,
Vagy még akkorát sem, de erre csak akkor jövünk rá,
Ha a fészküket megközelítjük, s már oda is nyúlnánk:
Elindulni, fölrepülni!
Mindegy: így is és úgy is egy a tét,
Amire feltette mindenét,
Nem csak az életét,
Mert ez lenne a legegyszerűbb és a legszebb
Ebben a világban, ahol nem várakozik rád s nem kísért
Se ördög, se angyal, ahol
Ha a Had megindul, nemcsak rémképében az,
Hanem előtted is unos-untalan új zászlóvivőkkel
Halad.
S mint a kutyák, ha rájuk jön,
Egymásnak esnek, hogy utána tökéletes legyen a megbánás
S a vezeklés kínja mélyebb, ridegebb,

Amikor egymás mellé fektetik őket, beleegyezésük nélkül,
 Ám ekkor már a tudtuk nélkül is.

- XX. Elvitathatnák tőlem e fáradt szárnyakat,
 Kicserélhetnék, míg én a Síkon síkabbat keresek,
 Mint megannyi elődöm már, s mi volna ezen szégyellni való,
 Ha csak az nem, hogy belehalt mindahány.

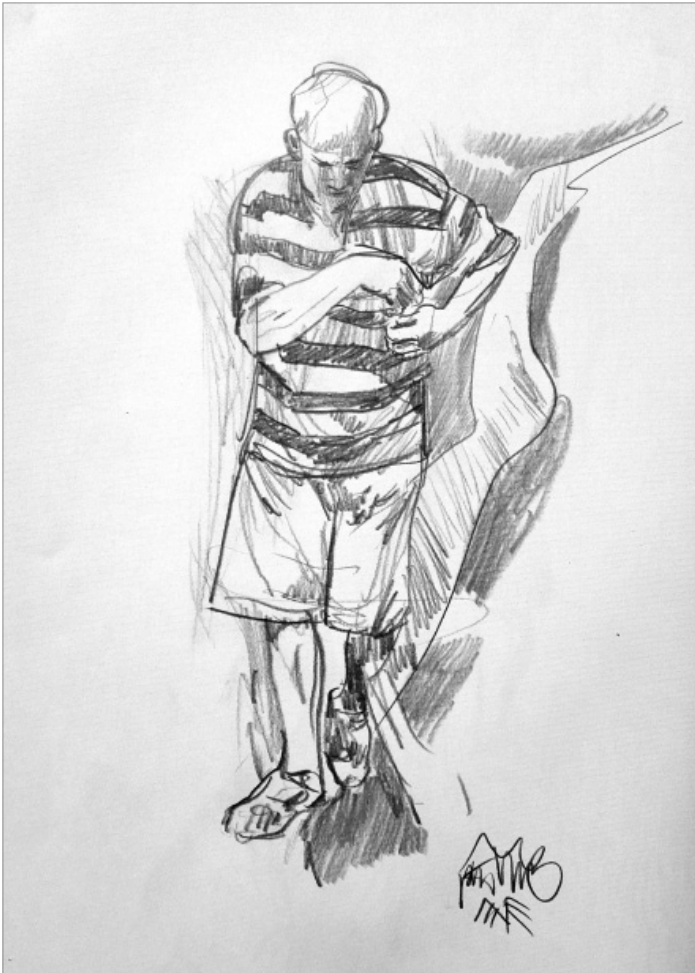
2

- XXIV. Meddig is kell emelkedni?
 Mennyire kell ereszkedni? hogy közben
 Megőrizzük lélekjelenlétünk,
 Hogy ezzel se bosszantsuk bajtársunk és ismerősünk
 Hiúságát és tudását. Csak éppen fölmérjük,
 Mint idegent, aki visszatérni már
 Úgysem akar, csak mint a káprázat jelenik meg néha-néha.
 Ne is figyeljünk oda:
 Ez a föld és ez a Szik – továbbra is bujtogat,

Péter László versillusztrációja

Csalogat gyermekkorral,
Édesgyökerekkel s minden jóval, ami rajta megterem.
Csalogat, hogy eldobjon,
S nagy távozásainkban, éppen,
Éppen bennük
Visszaragadjon,
Visszaragadjon, mint legszebb hasonlatát.

Péter László költőt ábrázoló rajza
Csonti István fotójának felhasználásával készült

- XI. Elvitathatnák tőlem e fáradt szárnyakat,
Kicsérélhetnék, míg én a Síkon síkabbat keresek,
Mint megannyi elődöm már, s mi volna ezen szégyellni való,
Ha csak az nem, hogy belehalt mindahány.

3

- XLIV. Elindultam a partok mentén,
S indulásomban érkeztem is meg.
Mert nem a tárgyak kötöttek. Azoknak meg-megújuló sora
Fönnakadt tekintetemben, ahogy vergődve
Emlékek fonták be.
Nekem tisztulásul. Másokon
Lógott nehezékül, élménynek, holt tehernek:
Ijesztő volt, mint ilyenkor a koppanás.
Ekkor tettük ajánlatainkat,
Hogy megvárjuk egymást,
S hogy egyikünk se tudja mindezt eszel cselled elkerülni:
Nagy nyomokat hagytunk magunk után.
És hiába volt vagy lett a nagy bolyongás,
Mi is úgy gyülekeztünk, mint a madarak vagy a kutyák,
Ha a szabad vadászat lejár,
És zápor mossa, hó takarja a friss csapást.
Végül is rátértünk a régi, a megbeszélt nagy nyomokra,
S onnan folytattuk tovább.
Halkabban. Tudtuk már,
Mi van a por alatt,
Hogy mit takar, ha az ember apró tipegése megáll. Leáll.

- XI. Elvitathatnák tőlem e fáradt szárnyakat,
Kicsérélhetnék, míg én a Síkon síkabbat keresek,
Mint megannyi elődöm már, s mi volna ezen szégyellni való,
Ha csak az nem, hogy belehalt mindahány.

FEHÉR Kálmán 2010. Negyvennyolcadik panasz. In: F. K.: *Száz panasz és más versek*. Válogatta és az előszót írta Bányai János. Forum Könyvkiadó, Újvidék,

120–122.

FEHÉR Kálmán 2018. Testamentum. In: F. K.: *Csókai breviárium*. zEtna, Zenta, 95–99.

A 2023-AS SZERBIAI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK AZ ELEKTRONIKUS MÉDIÁK TÜKRÉBEN

THE 2023 SERBIAN PARLIAMENTARY ELECTIONS THROUGH THE
LENS OF ELECTRONIC MEDIA
PARLAMENTARNI IZBORI 2023. GODINE U SRBIJI GLEDANI KROZ
OBJEKTIV ELEKTRONSKIHI MEDIJA

MÉSZÁROS ZOLTÁN

PhD, történész, kutató, főlevéltáros, tanár

Szabadkai Történelmi Levéltár, kutató

Létünk című folyóirat, főszerkesztő (2017–2020)

mzolta9@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a választások követésének és az elektronikus médiákban elhangzott tartalmaknak a mellékterméke. A figyelem arra összpontosult, hogy a különböző pártok milyen módon használják a médiát, milyen üzeneteket próbálnak eljuttatni szavazóikhoz, és hogy a választások után az eredmények ismeretében ezek mennyire bizonyultak jónak. A szerző már évtizedek óta figyeli a szerbiai politikát, elsősorban a Koszovóval kapcsolatosat. Adatait tehát ezzel a háttérrel kezelte, noha nem törekedett arra, hogy bárkiről is bármilyen képet fessen, hiszen a médiákon eljuttatott tartalmak értékelték, és ezek alapján alakította ki véleményét.

KULCSSZAVAK • 2023-as parlamenti választások, médiák, választási kampány, választási üzenetek, szerbiai politikai élet

BEVEZETŐ

A többpárti választások velejárója, hogy nem mindig egyszerű megfogalmazni, hogy ki az igazi győztes, és ki a vesztes. Ezért a politikában a győzelmet és vereséget is magyarázni kell, és a 2023. december 17-én tartott szerbiai választásokon is így volt, ezenkívül egyes helyeken meg kellett ismételni a szavazást, de a lényeg ezek az eredmények sem változtattak.

A szerbiai demokrácia fejlődéstörténete specifikus, és ahhoz, hogy a szerb néplélek kialakulását megértsük, legalább a középkori Szerbia megszűnéséig kell visszamennünk, és a Habsburgok által létrehozott katonai határőrvidék státuszáig.

Erre egy választás eredményének ismertetésében és elemzésében¹ nem vállalkozhatunk, azonban legyen elég annyi, hogy sem Szerbia balkáni részében, sem a határörvidéken nem voltak nyugodt körülmények, nem voltak hosszú, gondtalan békeévek. A demokráciák kialakulásában viszont ennek döntő szerepe van, gondoljunk csak az USA fejlődésére a függetlenségi háború után, valamint arra a jólétre, amelyet Európában hoztak létre a gyarmatbirodalmak fenntartói, majd később a skandináv államok is.

A történelem cinikus játéka, azaz az egykori oszmán hódítás folyamatából következik, hogy Szerbia megalakulásának bölcsőjében, Szandzsákban (Sandžak) ma a muzulmánok vannak többségben, és hogy a legtöbb szerb kegyhely az albán többségű Koszovóban van, amit nem sokkal a Nemanja-uralkodóházból származó szerb vezető (nagyzsupán) királlyá koronázása után szerzett meg a középkori állam. A kampányban Ilica Dačić egykori miniszterelnök és külügyminiszter azt mondta, hogy Koszovón 1300 kegyhely van. Egyszóval, Szerbia úgy halad előre, hogy mindig visszafelé is tekint. És ebből a perspektívából sok olyan történelmi fordulat van, amelyet ugyan túlélte az ország, de bőven kellett áldozatokat is hoznia érte.

Másrészt a szerb embereknek elégük van a történelem folyamatos történéseiből, egyszer már egy nyugodt, békés, prosperáló országban szeretnének élni, és ha valaki ezt hihetően meg tudja fogalmazni, akkor azt hatalmon fogja tartani Szerbia népe.

Ez egyben azt is jelenti, hogy sokan az ellenzékiek közül elvesztették a reményüket, mások pedig ad hoc koalíciókat kötnek. Ráadásul a szerb pártstruktúra rendkívül fragmentált, és egy hosszabb választások nélküli időszak sokat tehetne annak „defragmentálódásáért”. Az ellenzék az elmúlt években sokszor vált nevetségessé, hiszen a szilárdnak mondott koalíciókból szétrebentek a pártok, majd a következő választáson újrarendeződtek úgy, hogy a széttöredezettség megmaradt. Ha az ellenzék valaha is győzelmet szeretne aratni, akkor tartós pártokat kell létrehoznia, és nem sokat. Egyesek azt mondták, hogy az ellenzéknek a 2023-as választásokon csak két centrumba kellett volna rendeződnie, a nemzeti és a liberális-technokrata-szocialista erőterek mentén kellett volna indulnia a választásokon. A Vučić elnök körül tömörülő erőket, elsősorban a Szerb Haladó Pártot² bizonyára még így sem tudták volna legyőzni.

¹ A tanulmány forrásai: a fősodratú közmédia (RTS) információs műsorai és a köz-társasági választási bizottság adatai.

² Egyébként a szövegben nem fogom kiírni egyes választási szövetségek teljes nevét, mert nem akarom, hogy az olvasó három sor magyar és szerb megnevezést olvasson, például a Szerb Haladó Párt összesen még 11 pártot jelöltetett a listáján, más-hol meg a koalíciók megnevezését fogalmazták meg hosszan és körülményesen.

A NYUGODT ERŐ GYŐZELME

A szerbiai polgárok nem szeretik a zűrzavaros állapotot, ezért hajlamosak eltűnni egy hatalmi elit hatalomgyakorlását még akkor is, ha az ellenzék mindenféleképpen vádolja őket. Vučić elnöknek tehát nem okozott nagy fejtörést, hogy kiírja-e a választásokat. Választási listájának: Aleksandar Vučić – Szerbia nem állhat meg (Aleksandar Vučić – Srbija ne sme da stane) győzelme sejtethető volt, amihez még hozzájárult a sikerpropaganda, hiszen az kétségtelenül látszik, hogy Szerbia épül, sőt az utóbbi időben a Vajdaság is. A választási kampányba azzal köszöntek be, hogy 93 000 aláírást gyűjtöttek a listaállításhoz, amihez 10 000 is elég lett volna.

A kampányban, akik Koszovó témáját vetették fel, csak azt tudták mondani, hogy ők még jobban fognak ügyelni rá. Ez gyenge érv volt, hiszen maga Vučić elnök is számtalan alkalommal mondta, hogy Koszovó kapcsán szó sem lehet annak elismeréséről, és nemzetközi szervezetekbe való felvételének engedélyezéséről. A koszovói kérdés tematizálásának csapdájába sétált tehát bele a Nemzeti Összefogás Koalíció (a Dveri és a Zavetnici), a Néppárt (Narodna stranka – Siguran izbor. Ozbiljni ljudi) és a Radikális Párt is. Ellenben Vučić listája a köztársasági és a tartományi választásokon is többséget szerzett, így egyedül, koalíciós partner nélkül is kormányozhatott volna. Az elnök retorikájában – mint ahogyan Orbán Viktor – ő is az emberekről kezdett beszélni, mindenféle sallang nélkül. Még önkritikát is gyakorolt, amikor azt mondta, hogy a jövőben jobban oda kell hogy figyeljenek az emberekre, a nép szavára. A kampány folyamán gyakorlatilag mindent megígért, ami a mai szerb választópolgárnak eszébe juthat: útépitést, gazdaságfejlesztést, az egészségügy és a közoktatás fejlesztését, valamint a szebb jövőt. Az ígéretes ilyen módja magában hordozza a semlegesség veszélyét, ám Vučić elnök esetében ezt jól alá lehetett támasztani, hiszen a sajtó nagy részét a hozzá közeli emberek, szerkesztők dominálják. Ezért történt meg, hogy 1 778 028 szavazatot kapott, a választásra jogosultak és a jogukkal élők 46,7 százalékát. Ez mandátumokra átváltva körülbelül 127 helyet jelent a 250 tagú parlamentben, ami egyszerű többség volt, és gyanítható volt az is, hogy koalícióra fog lépni régi szövetségeseivel, a Szerb Szocialista Párttal és a VMSZ-szel is, így a fölénye egészen kényelmes lesz.

Ha jól átgondoljuk, akkor a Szerbia az erőszak ellen – Miroslav Miki Aleksić – Marinika Tepić stb. (Srbija protiv nasilja – Miroslav Miki Aleksić – Marinika Tepić stb.) nevű széles pártkoalíció is egy kisebb fajta győzelmet aratott még akkor is, ha elégedetlenek az eredménnyel. A rájuk szavazó polgárok száma 901 742 fő volt, a szavazók 23,69 százaléka. Ekkora sikert egy új koalíció még egyszer sem ért el a Szerb Haladó Párt és Aleksandar Vučić elle-

nében. A fő hívószavuk az volt, hogy „normális” Szerbiát akarnak, és ezt már az után hangoztatták, hogy Szerbiában 2023 májusában tömeggyilkosságok történtek. A tagságukat és szimpatizánsaikat jól mozgatták, népesek voltak sétáik a fővárosban. A fő jelszavuk mellett erőteljes volt az a nézetük is, hogy nem akarnak pártállamot, és hogy felnőttek már az új generációk, akik nem akarnak „radikális kockafejek” lenni. Ez a párt főleg Belgrádra koncentrált, és az volt a célja, hogy minél többen menjenek el szavazni. Aztán a választás vég-eredményével elégedetlenek lettek, főleg azzal, hogy Belgrádban nem értek el átütő sikert, így hisztérikusan kezdtek viselkedni, és az év utolsó napjaiban a választási bizottság épületét rohamozták meg, „nemnormális” módon törték-zúztak, így a rendőrség vetett véget az eldurvuló sétának. Marinika Tepić éhségstrájkba kezdett. Tehát a helyzet Belgrádban nem lett egyértelmű, ebben az is benne volt, hogy zavargások lehetnek; a helyzet csak nyolc hónappal később jutott nyugvópontra: egy választás és a kormányzó párt győzelme után. A jövőben az ellenzéki pártszövetségnek akkor lehet esélye, ha felelősen politizál, elfogadja a választási eredményeket, és jobban megszervezi önmagát. Azt a munkát, ami a szerveződést illeti, ma nem lehet megspórolni, választási győzelmet aratni csak profi propagandával és nagyfokú szervezettséggel lehet.

Ha a többi kis párt eredményét vesszük szemügyre, akkor a Dr. Miloš Jovanović – Szerbia reménye – NADA Szerb koalíció stb. (Dr Miloš Jovanović – NADA za Srbiju stb.) is győztesnek tekinthető, hiszen megőrizték parlamenti helyüket, ami sokaknak nem sikerült a nemzeti pártok közül: 191 232 polgár szavazott rájuk, ami a választók 5,2 százaléka. Ennek a koalíciónak a rojalisták is tagjai voltak, azonban ezt a kérdést csak a választási kampány elején hangoztatták, vélhetően látták vagy felmérték, hogy ez a kérdés nem alkalmas arra, hogy sok szavazatot hozzon. Ehelyett azt emelték ki, hogy ez a párt nemzeti és demokratikus. Vučić elnököt közvetlenül bírálták azzal, hogy több funkciót is betölt (azt mondták rá, hogy főügyész, bíró, államelnök, kormányelnök egy személyben). Céljukként azt határozták meg, hogy a kormányoldaltól elvegyék a többséget. Beszéltek még a mezőgazdaságról, az ország újjraépítéséről, szóltak a korrupció elleni harcról, a fő jelszavuk pedig a „változás rögtön” (promene sad) volt. Reflektáltak a haladók jelszá-
vára is, miszerint Szerbia nem fog megállni, de – mondták – az igazi kérdés, hogy merre megy majd tovább. Az utolsó üzenetükben azt emelték ki, hogy a hatalmi dölyfnek és a megaláztatásnak véget akarnak vetni. A szerbiai politikai életben nem rossz ennek a pártszövetségnek a teljesítménye, hiszen a haladók után a legerősebb nemzeti tömörülés. Kérdés, hogy egyben marad-e a szövetség, vagy széthullik?

A VESZTES PÁRTOK

A Saša Radulović – Elég volt stb. – Jó reggelt, Szerbia! (Saša Radulović – Dosta je bilo stb.) pártszövetség akár be is juthatott volna a parlamentbe, azonban Radulović taktikai hibát vétett, amikor a nagy vesztes Tadić-tal fogott össze. Viszonylag későn találtak egymásra, propagandájuk egyik eleme a decentralizáció volt. (A decentralizációt a VMSZ is megfogalmazta programjában.) Ana Pejić mozgalma semmit sem tett hozzá a kampányhoz, pedig a szerb közvéleményt egy időben nagyon foglalkoztatta az, hogy egyes anyáknak, akiknek azt mondták, hogy halott gyermeket hoztak a világra, nem mutatták meg őket, így sokan hittek abban, hogy eladták az újszülötteket. Szerbiában ennek az ügynek a megnyugtató lezárása nem történt meg. Koszovóval kapcsolatban ők is elvetették az akkor még ismeretlen francia–német tervet, az átlagember problémáit emelték ki, és a választási rendszer változtatásának szükségességét; gazdasági változásokat akartak, és ezáltal visszaadni az emberek méltóságát. Mindezt azonban éppen akkor mondták, amikor mások is ezt hangoztatták. A választásnak ugyanis volt egy íve: majdnem mindenki Koszovóval kezdte választási kampányát, hogy a végére a gazdasági témák domináljanak, sőt az utolsó üzenetekben szó sem volt Koszovóról. A parlamenten kívülre kerültek; 45 083 szavazatot kaptak, a szavazatok 1,18 százalékát, aminél a VMSZ is jobban szerepelt, mint kisebbségi párt.

A vesztesek közül a legnagyobb talán a Milica Đurđević Stamenkovski – Boško Obradović – Nemzeti csoportosulás stb. (Milica Đurđević Stamenkovski – Boško Obradović – Nacionalno okupljanje stb.) volt, amelyet a Zavetnici (Eskütevők) és a Dveri (kapu, kolostori kapu) alkotott. A 2022-es választásokon a két párt a szavazatok 7,5 százalékát kapta, azaz húsz helyük volt a parlamentben. Önmagukról azt mondták, hogy államalkotó erők, és azért érdemes rájuk szavazni, mert a hatalom nem korrumpálta őket, és egy új generációt képviselnek. Voltaképpen a nemzeti oldalon hallható minden ígéretet felvállaltak, és a pártnak a heveségén kívül nem volt önálló arca. Csúfos vereséget szenvedtek, nem jutottak be a parlamentbe, 105 114 szavazatot kaptak, ami 2,76 százalék, vagyis 24 ezrelék hiányzott ahhoz, hogy elérjék a 3%-os parlamenti küszöböt.

A Radikális Párt az 1990-es évektől volt jelen a politikában. Kétségtelen volt vezetőjük, Vojislav Šešelj karizmája, azonban a „vajda” felett eljárt az idő, megpróbálta a fiát, Aleksandart helyzetbe hozni, akiben nem volt meg apja átütő ereje, így a kampány utolsó napjaira visszatért az „öreg” Šešelj. Pártja rá épített: Dr. Vojislav Šešelj – Szerb Radikális Párt (Dr Vojislav Šešelj – Srpska radikalna stranka). Ennek a pártnak az üzenetei voltak a legradikálisabbak a palettán. Szerintük a Vajdaságot el kell törölni, mert nincs igazi funkciója, és

kár pénzt költeni rá. Szerbiát a BRICKS+-ban akarták látni, a gazdálkodást és gazdaságot nemzeti alapokra akarták helyezni, azonban aki valamennyire is ért a gazdasághoz, az jól tudhatja, hogy egy ilyen kis ország nagyon ki van téve a nemzetközi piacoknak és a nagyhatalmak gazdaságpolitikájának. Ezenkívül a büszke nemzet sokak által használt és talán már el is koptatott szólamát is elővették. Óriásplakátjaikra azt írták ki a BRICKS+ mellett, hogy Szerbia a haza, Oroszország pedig az anyácskája. A kampány utolsó üzenete az volt, hogy a Radikális Párt soha nem hajolt meg a külföldi erők előtt, és mindig a nemzeti célokat szolgálta. Mások gyengeségből, haszonvágyból, vagy restségből letérdeltek, vagy azért, mert eleve rosszak voltak, de a radikálisok nem. Vojislav Šešeljt szónoki tehetsége nem hagyta el, és az a mély hang sem, amely raccsolással párosul. Ám a választópolgárok erre már nem voltak kíváncsiak. A pártnak nem volt átütő üzenete, Vojislav Šešelj, és ezúttal fia is, Aleksandar, már annyi mindent mondott, hogy hiteltelen lett. Már a 2022-es választáson sem jutottak be a parlamentbe, lehet, hogy a lakosság már akkor leírta őket, és így történt ez 2023-ban is. A szerbiai polgárok „kijárták” már azt az iskolát, amelyet a radikálisok kínáltak. Valószínűleg végleg eltűnnek a süllyesztőben 55 752 szavazattal (1,46 százalékkal), nagyon távol voltak a bejutási küszöb-től. A mai Szerbiában már nem felel meg az a propaganda, amely a széthulló Jugoszláviában még jó volt. Aki nem tud újítani, az nem lehet érdekes.

Az is izgalmas, sőt elemzésre méltó téma, hogy Milošević – a 2000. október 5-i elsőprő hangulat ellenére – pártja életben maradt. A Hágai Nemzetközi Bíróságon hosszas perben Milošević nem lett elítélve, mert közben elhunyt. Így neve tiszta maradt. A Milošević által alapított Szerb Szocialista Párt és állandó partnerei a szerbiai politikai életben mindig hozták a körülbelül tízszázalékos eredményt; mindenki arra gondolt, hogy a szépkorúak szavaznak rájuk. Ennek a pártnak megvolt az esélye, hogy nemet mondjon a miloševići örökségre, de ezt nem tette meg, noha az eddigi választásokon nem is tematizálta a Milošević-kérdést. Ellenben ebben a kampányban megtalálták Milošević unokáját, s Ivica Dačić azzal állt elő, hogy Milošević meg Tito is hazafiak voltak, de ők már a múlt, a pártelnök, azaz ő maga a jelen, a jövő pedig az ifjú Milošević generációja. Listájának a neve és maga Dačić, a listavezető is gögös volt (Ivica Dačić – Szerbia miniszterelnöke – Ivica Dačić – premijer Srbije), ugyanis azt hangoztatta, hogy a megoldás Szerbia számára az ő koalíciójának a győzelme. A kampányban a koszovói kérdést és a szocializmust tematizálta. Ebben is önmagáról beszélt, arról, hogy szegény családból származik, és nem mehetett volna egyetemre, ha nincs szocializmus, és ebben a szocializmusban bontakozhatott ki mint kiváló tanuló és kiváló egyetemi hallgató. Ezenkívül kijelentette, hogy a Drina nem a határ a szerbség számára, hanem a gerinc, utalva itt a Boszniai Szerb Köztársaságra. Felhívta a szava-

zók figyelmét arra is, hogy ne dobják el szavazataikat, a nagygyűléseken azt mondta, hogy nem azért jött, hogy választókat nyerjen, hanem azért, hogy megtisztelje az embereket, és hogy annyi szavazatot kap minden párt, ahány emberrel vezetői kezét fognak, közben azokról beszélt, akik fertőtlenítik a kezüket, amivel a nép iránti megvetésüket fejezik ki. A szocialisták végső üzenete az volt, hogy mindenki magáért szavazzon, természetesen a szocialista pártra, mert ők a legnagyobb garanciája Szerbiának, és ő olyan miniszterelnök lesz, aki vállalja a felelősséget. Végül 249 483 szavazatot kapott, azaz a szavazatok 6,55 százalékát. 2022-ben még több mint tíz százalékon állt a pártja. Talán a párt vezére túl sokat képzelt pártjáról, a Milošević-korszak pedig sokakban az akkori szenvedéseket idézte fel. Az eredményt maga a pártelnök is vereségként értékelte, és felajánlotta lemondását, amit a párt nem fogadott el. Ha hinni lehet Vučić elnök ígéretének, hogy a következő négy évben nem lesznek parlamenti választások, akkor lehet, hogy ez jó lesz a Szocialista Pártnak, amely szintén szervezett politikai erő, lehet, hogy konszolidálódik, ám az is megtörténhet, hogy ez a kudarc a párt végét jelenti.

AZ ELEVE VESZTES PÁRTOK

Szinte borítékolható volt Čedomir Jovanović Liberális Pártjának, azaz listájának, a Čedomir Jovanović – Másképpen kell (Čedomir Jovanović – Mora drugačije) bukása, hiszen a támogató aláírásokat is nagyon későn szedte össze, a kampánya lanyha volt, és légből kapott ötletek jellemezték. Ezek közül a legnagyobb az volt, amikor azt emelte ki, hogy ebben a kis Szerbiában olyan sok a „free lancer”, vagyis szabadúszó online dolgozó, akiknek csak egy internetcsatlakozásra van szükségük, s ezt még növelni kell, hogy Szerbia világelső legyen, illetve maradjon. Ezért az IT (információs technológia) szektora adómentes kell hogy legyen. Ez a gyenge kampány ezzel a gyenge végszóval nem érte el a várt hatást. Egyébként ez a többségi párt volt az egyetlen, amely nem foglalkozott Koszovó kérdésével. Még egy furcsa rekordot állított fel ez a párt, hiszen kevesebb szavazatot kapott, mint amennyi aláírásra volt szüksége egy többségi választási listának: 9230 szavazatot, az összes szavazat 0,24 százalékát.

Borítékolható volt a Szerbia Nyugaton – Zoran Vuletić stb. (Srbija na Zapadu – Zoran Vuletić stb.) lista bukása is. Ez a párt ugyanis úgy kampányolt, hogy mindennap ugyanaz az ember, Vladimir Kovačević mondott „szakértői” véleményt a mezőgazdaságról, az iparról, a pénzügyekről, az egészségügyről, a közoktatásról. Kampányuk kínosan erőltetett volt, eredményük nem is lett kielégítő: 5472 szavazatot kaptak, azaz 0,14 százalékot. A többségi pártok közül a legkevesebbet.

A Néppárt – Biztos választás, elismert személyek (Narodna stranka – Siguran izbor, ozbiljni ljudi) lista intellektuális szempontból rendkívül gyenge propagandát fejtett ki, ennek csak két eleme volt. Egyrészt a Rio Tinto vállalat elleni fellépés, amely a szerbiai lítiumbányászásban érdekelt. Ez ellen emeltek fel a hangjukat. Ezután Koszovó és a Boszniai Szerb Köztársaság helyzetével foglalkoztak, és a francia–német terv elutasítását fogalmazták meg. Ez a választóközönségnek kevés volt, hiszen ezt a kormányzópárt is megígérte, és néhány más vesztes párt is. A kampány végén Vuk Jeremić önmagukról azt is kijelentette, hogy a választások legnagyobb meglepetése lesznek. Hogy nem jutottak be a parlamentbe, nem volt meglepetés, de várható sem volt. A szavazók 0,88 százaléka szavazott rájuk, ami 33 393 szavazatot jelentett.

Ebben a választási kampányban több jobbközép párt és a haladóknál radikálisabb pártszövetség is veszített, mert nem volt egyedi üzenetük, és nem léptek ki a sablonok világából. A szerb politikai életben ezenkívül ezeket a pártokat az is hasonlóvá tette, hogy a nemzeti színeket és a cirill írásmódot használták. A választási kampány elején ez nagyon zavaró volt, mert hasonló kérdésekben hasonlóan nyilatkoztak meg a vizuálisan egymásra hasonlító pártok, és a kampány folyamán sem tudtak újítani, így a kampány végére sem értek be a kieső pártok üzenetei, noha a kampány legvégén megpróbálkoztak a csak rájuk jellemző üzenet megfogalmazásával, de ekkor már – úgy tűnik – túl késő volt.

A MEGLEPETÉS PÁRT, VAGYIS VAJON MEDDIG TART A MEGLEPETÉS

A választásnak volt pozitív és negatív meglepetése is, a negatív meglepetésekről már fentebb szóltunk. A pozitív meglepetés a Mi, a nép hangja – Prof. dr. Branimir Nestorović (Mi – Glas iz naroda, profesor doktor Branimir Nestorović) lista volt. Képviselői Koszovóról azt nyilatkozták, amit minden párt, ezenkívül, ahogy sokan mások is, arról beszéltek, hogy erősebb katonaságra van szükség, erősebb falura és mezőgazdaságra. Talán abban volt más ez a lista, hogy a szakszerűség és a tudás fontosságát jobban kiemelte, mint mások, a magánügyetek diplomáit kétségbe vonta. Ennek a pártnak a vezetője dr. Nestorović arról vált híressé, hogy a Covid–19 elleni vakcina ésszerűségét kétségbe vonta, és valóban, a mai médiát ellepik azok a hírek, miszerint a Pfizer-vakcinának valamilyen mellékhatást okoznak. Ezenkívül a többi vezetőségi tag is szakterületén kimagasló eredményt elért tudós volt, vagyis – mondták ők – nem azért álltak össze, mert a politikából akarnak megélni, hanem azért, hogy a nép hangját is közvetítse valaki. Ez az üzenet olyan hiteles volt, hogy meglepően sokan szavaztak rájuk, pedig amit a kampányban csináltak, arra

is emlékeztetett, amit egy viccpárt csinált volna. Azonban nem vicceltek, komoly témákról beszéltek. Arról, hogy a munkahelyek megszerzése ne a pártkönyvecskétől függjön, és hogy az okos emberek a megfelelő helyre kerüljenek. Kampányukban kijelentették, hogy senkivel sem akarnak koalíciót kötni. Összesen 178 345 szavazatot kaptak, és 4,68 százalékkal átlépték a parlamenti küszöböt.

Ezek után lett sokkoló a belgrádi végeredmény, amelyből kiderült, hogy ez a párt a mérleg nyelve, különböző oldalakról volt várható a megkönyvecskésük, de ők a médiák érdeklődésében fürödve újult energiával mondták, hogy nem fognak senkivel szövetséget kötni, ezért Belgrádban új választásokat kellett tartani.

A KISEBBSÉGI PÁRTOK

A választási listán több kisebbségi párt szerepelt, ezek közül a legszervezettebb a VMSZ volt, amely több szavazatot szerzett néhány többségi listánál is, 64 747-et, a szavazatok 1,7 százalékát. Sőt, a Vajdaságon kívüli városokban több szavazatot kaptak, mint ahány magyar él ott.

A VMSZ úgy indult ebbe a választási harcba, hogy elnöke, Pásztor István, akit sokan tiszteltek, október 30-án elhunyt. Az elnök úr, ahogyan mindenki emlegette, rendkívül sokat dogozott és gondolkodott, így lett a VMSZ egy nagyon szervezett párt, amely felöleli az egész vajdasági magyarságot, a tömböt és a szórványt is. Ezenkívül maga mellé hasonló munkabírási embereket választott. A kampány valamennyire róla is szólt, hiszen ennek a listának nem volt hordozója, csak első helyeken szereplő politikusi (köztársasági és tartományi). A lista neve is Pásztor István elnökre utalt: Vajdasági Magyar Szövetség – Elnökünkért, közösségünkért, a jövőért! (Savez vojvođanskih Mađara – Za našeg Predsednika, za našu zajednicu, za budućnost!). A párt kilenc pontba sűrítette programját, noha az egyes pontok általában két összefüggő témát tartalmaztak, így nagyjából tizennyolc témáról beszéltek. Ezekről a legfontosabb dolgokat mind elmondták, a többi párttól különböző stílusban, nyugodt, pontosan megfogalmazott mondatokban. A pártnak három vezetőségi tagja jelent meg a képernyőkön. Az elnöki teendőket ellátó Pásztor Bálint, Juhász Bálint, az intézőbizottság elnöke, alelnök és Kovács Elvira alelnök. Hetvennégy településen 354 rendezvényt tartottak. A program első pontja forró volt, ugyanis az illegális migráció elleni nagyobb fellépést kérték az ország vezetésétől. Emellett a VMSZ egyértelműen az Európai Unió mellett hallatta hangját, valamint az identitás megőrzését és a gazdaságpolitika fontosságát hangoztatta, hogy végül mindez egy erős közösséget hozzon létre. A VMSZ szereplése siker volt azért is, mert a 2022-es 60 313 szavazatnál több-

bet, 64 747 szavazatot kapott, ami a VMSZ szervezettségének, valamint a sok befektetett munkának volt köszönhető.

Ezenkívül volt két albán, két muzulmán, egy orosz és a kisebbségeket tömörítő lista. A kisebbségeket tömörítő lista az Együtt a jövőért és fejlődésért – Koalíció a békéért és toleranciáért (Zajedno za budučnost i razvoj – Koalicija za mir i toleranciju) listáról már az elején tudni lehetett, hogy az eleve vesztesek összefogása. Nyilvánvaló volt, hogy azért álltak össze, mert önmagukban kevesek ahhoz, hogy a parlamentbe jussanak, és egyedüli mozgatójuk csak az a néhány parlamenti hely. Retorikájukban a béke és a tolerancia, minden polgár békés együttélése, valamint a jó fizetés és a polgárokat szolgáló rendes adminisztráció szerepelt. Ezen a listán szerepelt a vajdasági magyarság egyik legnagyobb politikai kaméleonja, Rácz Szabó László is, de ez alkalommal nem járt sikerrel, ahogy a párt sem: 6779 szavazatot szereztek, valamivel többet, mint amennyi aláírást kell egy kisebbségi pártnak összegyűjtenie; ez a szavazatok 0,18 százaléka volt. Mégis, ha ez a párt most nem oszlik fel, és elkezd építkezni, a jövőben szerezhethet valamikor valamilyen mandátumot, csak ehhez az kell, hogy felismerhetőek legyenek, és motivációjuk ne legyen ilyen átlátszó.

A bosnyákoknak két pártja is indult a választáson. Sulejman Ugljanin pártjának a listája a Szandzsáki SDA – Dr. Sulejman Ugljanin (SDA Sandžaka – Dr Sulejman Ugljanin) több jogot követelt a bosnyákoknak, és részarányos képviseletet az állami szervezetben, az alkotmányban nemzetként akarnak szerepelni, és nem kisebbségként. Ez a párt inkább Szandzsákra fókuszált, és a bosnyákok méltóságára, hogy méltóképpen megőrizhessék identitásukat. Ez a párt egyben a boszniai Alija Izetbegović hagyatékát is vállalja. 21 746 szavazatot kapott, azaz a voksok 0,57 százalékát.

A másik lista Ušame Zukorlić – Együtt az igazságosságért stb. (Ušame Zukorlić – Ujedinjeni za pravdu stb.) célja az volt, hogy egyesítse a bosnyák nemzetet, és hogy hallassa a hangját a parlamentben; ezzel a listával indult Tomislav Žigmanov is a horvátok képviseletében. Ez a párt inkább az együttműködésre helyezte a hangsúlyt, és azt üzenté, hogy ami jó a bosnyákoknak, az jó Szerbiának is. 29 038 szavazatot kaptak, a szavazatok 0,76 százalékát.

A két albán párt közül egy jutott be a parlamentbe, a keményebb hangot megütő Az albánok politikai harca folytatódik – Šaip Kamberi/Beteja politike e Shqiptareve zagan – Šaip Kamberi (Politička borba Albanaca se nastavlja – Šaip Kamberi). Ők nem használták a szerbiai média nyújtotta segítséget. Šaip Kamberiről azt lehetett tudni, hogy Bujanovac községet vezette, és hogy jogász. Eredményük 13 502 szavazat volt, ami a szavazatok 0,35 százaléka. A másik albán lista, az Albán Demokratikus Alternatíva – Egyesült Völgy (Koalicija Albanska demokratska alternativa – Ujedinjena dolina /

Alternativa Demokratike Shqiptare – Lugina e Bashkuar) tagjai (csak öten) egyetemi tanárok, illetve egyetemi hallgatók, eredményük szerény 3 228 szavazat (0,08 százalék).

Érdekes, hogy az Orosz Párt is bejutott a parlamentbe. Oroszokból Szerbiában valamivel több mint 10 000 fő van, mégis van orosz párt, amely listát állított: Orosz Párt – Slobodan Nikolić (Ruska stranka – Slobodan Nikolić); ráadásul nem mondott semmi olyat, és nem is mutatott semmit, ami orosz jellegére utalna. Sehol egy balalajka vagy vodka vagy orosz néptánc, ehelyett tradicionális Szerbiát akartak, az ország gazdasági megerősítését, belépést az Oroszország vezette Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetébe, sőt még azt is elmondták, hogy nem kell nekik albán paradicsom és argentin málna. Végül 11 345 szavazatot kaptak (0,3 százalékot).

A kisebbségi pártok közül egyedül a VMSZ tud önállóan frakciót alakítani. A bejutott kisebbségi pártok a nekik kedvező választási rendszer folytán beleszólhatnak majd a parlament munkájába, ám vélhetően csak a VMSZ tud valódi érdekképviselőt megvalósítani. Bebizonyosodott, hogy a Pásztor István által bejártatott rendszer szerint nem arra törekszenek, hogy miniszteri székeket foglaljanak el, ehelyett inkább arra, hogy a minisztériumokban államtitkáraik legyenek, akik a speciálisan regionális és magyar ügyeket igyekeznek előmozdítani.

KÖVETKEZTETÉS

Ahogy az eddigi mindent eldöntő választások, a mostaniak sem adtak választ Szerbia nagy kérdéseire. A koszovói probléma ezután is a mindennapok része lesz, és a Boszniai Szerb Köztársaság útja is inkább Szerbia felé halad, mint a közös bosnyák állam felé. A szerb parlamentbe mindössze öt többségi párt jutott be:

- a Szerb Haladó Párt és szatellitjei 129,
- a Szerbia az erőszak ellen 65,
- a Szerbiai Szocialista Párt 18,
- a Remény Szerbiának 13,
- a Mi – A nép egyik hangja pedig 13 mandátummal.

A kisebbségi pártok közül:

- a Vajdasági Magyar Szövetség 6 mandátumot szerzett,
- Usame Zukorlić – Együtt az igazságosságért a Vajdasági Horvátok Demokratikus Közösségével 2 helyet kapott.

- a Szandzsáki SDA – Dr. Sulejman Ugljanin lista megismételte 2022-es teljesítményét, és 2 mandátumot szerzett,
- Az albánok politikai harca folytatódik – Šaip Kamberi 1 mandátumot szerzett,
- az Orosz Párt – Slobodan Nikolić szintén 1 mandátumot szerzett.

A belgrádi városi újráválasztás a kormánypártok győzelmét hozta. Köztársasági szinten – a Vajdaságot nem számítva – a szerbiai településeken a Szerb Haladó Párt helyzete stabil. Ez azt jelenti, hogy az emberek a Szerb Haladó Pártot és Aleksandar Vučićot fogják támogatni a jövőben is. Ez a fajta bizalom a szerbiai néplélekből következik, amely szereti, ha egy elfogadott ember van hatalmon. Gondolom, hogy a választás sok helyen azt jelenti, hogy nem történik változás, bár Vučić elnök kijelentette, hogy elemezni fogja az eredményeket, és ha tudomása lesz arról, hogy valahol a Szerb Haladó Pártból való vezetők dölyfösek, és nem szolgálják az embereket, le fogja őket váltatni.

A köztársasági parlament kiegyensúlyozott; az a tény pedig, hogy a parlamentbe csak öt többségi párt jutott be, azt is jelenti, hogy a szerbiai demokrácia egy érettebb szakaszába léphet. A kedvező választási szabályok, amelyek a kisebbségekre vonatkoznak, lehetővé teszik a VMSZ-frakció létezését, amely az egyik fontos letéteményese a magyar érdekek képviselésének. Nyilvánvaló, hogy a kisebbségi politizálás nem merül ki a kisebbségi jogok érvényesítésében, hanem gazdaságilag és szociálisan is helyzetbe kell hozni a kisebbségeket, munkalehetőséget és gazdasági prosperitást kell biztosítani a kisebbségek lakta területeken.

ABSTRACT • The study below is a byproduct of monitoring elections and the content presented in electronic media. The focus was on how different parties use the media, what messages they try to convey to their voters, and how effective these messages proved to be once the election results were known. The author has been observing Serbian politics for decades, primarily focusing on politics related to Kosovo. The data was therefore analysed with this background in mind, although the author did not aim to portray anyone in any specific light, as the interest lay in the content transmitted through the media, which formed the basis of their opinion.

KEY WORDS • 2023 parliamentary elections, media, election campaign, campaign messages, Serbian political scene

SAŽETAK • Studija je nusproizvod praćenja izbora i sadržaja prikazanog u elektronskim medijima tokom izbora. Fokus je bio na tome kako različite stranke koriste medije, koje poruke pokušavaju preneti svojim glasačima i koliko su te poruke bile efikasne u svetlu izbornih rezultata koji su od tada postali poznati. Autor već decenijama prati srpsku politiku, prvenstveno se fokusirajući na politiku vezanu za Kosovo. Podaci su stoga analizirani sa ovim kontekstom na umu, iako autor nije imao za cilj da bilo koga predstavi u bilo kakvom svetlu, jer su ga zanimali isključivo sadržaji preneti kroz medije, na osnovu kojih je formirao svoje mišljenje.

KLJUČNE REČI • **parlamentarni izbori 2023, mediji, izborna kampanja, poruke kampanje, politička scena Srbije**

Beérkezés időpontja: 2024. október 18.

Elfogadás időpontja: 2024. október 20.

GONDOLATOK KULTSÁR GYÖRGY „AZ HALALRA VALÓ KESZÖLETRŐL RÖVID TANOSSAG” CÍMŰ, 1573-BAN ALSÓLENDEVÁN KIADOTT PRÉDIKÁCIÓS KÖNYVÉRŐL

THOUGHTS ON THE BOOK OF SERMONS BY GYÖRGY KULTSÁR
TITLED “PREPARING FOR DEATH – A SHORT TEACHING” PUBLISHED
IN 1573 IN LOWER LENDAVA

RAZMIŠLJANJA O KNJIZI PROPOVEDI ĐERĐA KULČARA POD
NASLOVOM „O PRIPREMANJU ZA SMRT – KRATKA POUKA”
OBJAVLJENA 1573. GODINE U DONJOJ LENDAVI

ZÁGOREC-CSUKA JUDIT

PhD, habilitált, költő, író, lektor, könyvtörténész, biblioterapeuta
Maribori Egyetem, Fordítástudományi Tanszék, magyar lektor
Lendvai Könyvtár és Kulturális Központ, igazgató
zcs.judit@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A szerző tanulmánya Kultsár György *Az halakra való
készöletről rövid tanossag* című prédikációs könyvéről szól, amelyet Hoffhalter
Rudolf vándornyomdász nyomtatta ki a lendvai várban 1573-ban. A mű egy
bölcsekedés az életről, a szerzője ugyanis leírja, hogy a földi élet csak mulan-
dó, a másik, az égi az örökkévaló. Kultsár Györgynek ez volt az első magyar
nyelven kiadott könyve, amely a mai Szlovénia területén is az első nyomtatott
könyvnek számít. Kultsár György, a lelkipásztor, úgy bátorít a halál örömteli
elfogadására, hogy az elmélkedő figyelmet mindvégig a végső célra, a hívő em-
ber nagy kérdésére irányítja: hogyan juthatunk át az életlen-halálra úgy, hogy
Krisztus kereszthalála által a megváltott örömből, az üdvösségbe mindnyájan
eljuthassunk. Válaszadása gyakorlati útmutatás. Írásából sugárzó lelki tartása,
a mindenkiért felelősséget érző, papi hivatásában megnyilvánuló keresztény
morálja valóban vigaszt adhatott a saját korában, ahogy adhat ma is.

KULCSSZAVAK • könyvtörténet, reformáció, Kultsár György,
Alsólendva, Bánffy-dinasztia

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A reformáció korához fűződik Alsólendva egyik fénykora, amikor IV. Bánffy Miklósnak, mint a protestantizmus buzgó hívének támogatásával sorra kerültek kiadásra a reformáció szellemében írt könyvek. Kultsár György írásait Hoffhalter Rudolf vándornyomdász nyomtatta ki a lendvai várban 1573-ban és 1574-ben. A reformáció mottója: „Az igaz ember hitből él!” Mi a hit? Istenben való bizalom, amiért cselekedeteket kell tenni, istentiszteletre járni, megélni a *Bibliát*. A reformációnak nemzetösszetartó ereje is volt, ennek Lendván is megmutatkoztak az eredményei már a 16. században. A reformáció fő célja a római katolikus egyház megújítása volt, a folyamatot Luther Márton indította el 1517-ben. Később számos irányba ágazott el a vallási mozgalom, a sok reformációs irányzat közös neve a protestantizmus lett. Beszélünk evangélikus vagy lutheránus, református vagy kálvinista vallási irányzatokról is. Természetesen, a reformáció a mai Muravidék területét is érintette, a tan hirdetői itt is a bátor prédikátorok voltak, pártfogóik pedig a nemesi családok tagjai. Alsólendván e szerepet a Bánffy család, Felsőlendván (ma: Grad, Szlovénia) a Nádasdy család töltötte be. Úgyszintén a nemesség segítségével alakultak meg az első evangélikus gyülekezetek Lendván, Muraszombatban, Hodoson. A református, azaz kálvinista egyház egyik legfontosabb tanítása a predesztináció

Alsólendva, a Bánffyak vára

elve, melynek lényege az eleve elrendelés tanítása volt, azaz mindenkinek úgy kell leélnie az életét, ahogyan azt Isten elrendelte számára.

„AZ HALALRA VALO KESZÖLETRŐL RÖVID TANOSSAG” – AZ ELSŐ
NYOMTATOTT MAGYAR KÖNYV ALSÓLENDVÁN

A protestantizmus felismerte az iskolák és a könyvnyomtatás jelentőségét az új hit elterjesztésében (BALÁZS 2017). Az új hit Zala megye keleti és nyugati részén terjedt el leginkább, délnyugaton pedig a nagy műveltségű Bánffy család alsólendvai birtokán virágzott a protestantizmus. A Hoffhalter nyomda első könyve Alsólendván 1573. augusztus 28-án jelent meg *Az halálra valo keszöletről rövid tanosság* címmel magyar nyelven, a szerzője Kultsár György lendvai lutheránus prédikátor volt. A könyvben az ajánlás Bánffy Miklóshoz szólt, aki a prédikátornak és az egyházi írónak megfelelő körülményeket biztosított, így nyugodtan dolgozhatott, írói tehetségét is kibontakoztathatta. Ebből a könyvből egyetlen példány maradt meg, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában őriznek. Ez a mű 1573-as keltezésével az első nyomtatott műnek számított a mai Szlovénia és az egykori Jugoszlávia területén. „Az halálra valo keszöletről rövid tanosság: melyben az körösztien embernek, acki az Isten országát akarja keresni, életénec rendi

Felsőlendva, a Nádasdyak vára

irattat meg. Az Also Linduai Kultsár György Mester által szent írásból, es tudos Doctoroc írásaiból szedettetett. (Lyndvae 1573, Hoffhalter Rudolf)” – olvasható a könyv címlapján. Mondanivalója bölcsekedés az életről, ahogy a cím is jelzi, témája a halálra való felkészülésről szól. A szerző szerint az embernek készülnie kell a halálra, és a halálra való felkészülést úgy kell felfogni, mint a világi élet átváltozását a túlvilágira, hiszen szerinte a földi élet mulandó, a másik az igazi, mert örökkévaló; és a hívő embereknek csak ez utóbbival kell foglalkozniuk. Kultsár György meglepően könnyeden, olvasmányosan értekezett nehéz teológiai kérdésekről, Szentírás-magyarázatról, erkölcsről és annak elfeledőiről, az előjárók felelősségéről, azaz: az Istenhez elvezető útról. Írása közérthető, tagoltságában áttekinthető, egyszerűségében szívszorító (HUBERT 2007: 6). Az „ars moriendi” fogalmát képviseli, vagyis a meghalás művészetének irodalmi műfaját testesíti meg (amelynek előzményei vannak a folklórban is, lásd BALÁZS 2021: 141), ezért nevezhetjük a művét vigasztaló és didaktikus irodalomnak is. Az embernek készülnie kell a halálára, és ehhez kaphat útmutatást az említett műből.

Jelen van a lutheri értelmezés Kultsárnál is a halálra készülődő vigasztalásában, amely így olvasható: „Biztasd magadat az körösztseggel, mely úgymint Istennek levele és pöcséti, mellyel az mi halálunk egygyesödik az Krisztus halálával, hogy immár az halál úgymint nem mienk, hanem Krisztusé. Ennek okáért bízzunk Istenben, hogy bizonynal gyözedelmesek leszönk, miképpen az Krisztus az halálban gyözedelmes volt...” A szerző szerint a halált nem önmagában kell néznünk, a halálfélelem helyett pedig Krisztus kegyelmét keressük, őt szeressük, hiszen ő jelenti a hívők számára az örök életet. Kultsár György vigasztalása lelki és teológiai elvárásoknak egyaránt eleget tett, ezért aktualitásából egyházi közösségekben a mai napig mit sem veszített, ahogy más ókori vagy keresztény szerzők sem. Így gondolhatták ezt azok is, akik e Kultsár-könyvet 1990-ben újra megjelentették. Az említett kötetet az Országos Széchényi Könyvtárban található unikum példány alapján mai helyesírással, a Ráday Gyűjtemény sorozatának első darabjaként adták újra közre.

A TEOLÓGIAI MŰ NÉGY FEJEZETE

A címben megjelölt téma az emberiség örök témája, hiszen az élet végeessége – a halál – egzisztenciálisan érint meg mindenkit. Az I. rész az emberi élet rendjéről szól. A II. rész a halálra való felkészüléshez gyakorlati útmutatás. A III. rész az ördög kísértéseit veszi sorba: kevélységet, haragtartást, bosszúállást, tobzódást, részegeskedést, bujaságot, fösvényiséget, éhséget, veszteg-heverést, gondatlanságot, paráznaságot, a hazugság bűneit, az örök élettel nem törődést, elődeink hitének elhagyását, csábítást a világ örömeihez, a bizodalom

Kulcsár György

AZ HALÁLRA VALÓ
KÉSZÖLETRŐL
RÖVID TANÓSÁG

ALSÓLINDVA
1573

Kulcsár György Az halálra való készöletről
rövid tanosság című könyvét 1573. augusztus 28-án
jelentette meg Alsólendván

hiányát cselekedeteink érdemeiben, szentekben stb. A IV. részben a szerző a hívők halál előtti tizenkét vigasztalását írja le. A legutolsó vigasztalás az örök élet szépségét festi, ahol Isten angyalaihoz leszünk hasonlóak. A művet egy imaformula zárja le. Végül a hű olvasóhoz fordul, majd a megboldogult és elkárhozott lelkek másvilági létének földi időn túli világa villan elénk (HUBERT 2007: 12–14).

AZ I. RÉSZ: AZ EMBERI ÉLET RENDJE. Minden embernek ki kell mennie a világból, hiszen az ember Isten képére teremtetett. Hányféle élete legyen az embernek? Kétféle: „...az eddigi idő szerinti, itt ez világon...” és „...a másik pedig örökkévaló az másvilágon...”. Az idő szerinti élet napjai: a születés napja – az első nap is szomorúsággal teli, hiszen a kisgyerek sírva születik; az utolsó nap is szomorúsággal és keserőséggel teli; de létezik még a házasság napja is, amely vigassággal és örömmel teli. Az örökkévaló életre a hívő emberek jutnak el, ahol örökkévaló öröm és vigasság várja őket, a hitetleneket pedig az örök sötétség és a gyötrelem.

A II. RÉSZ: GYAKORLATI ÚTMUTATÁS A HALÁLRA VALÓ FELKÉSZÜLÉSHEZ. Mi legyen az utolsó napra való készülődés? Kultsár szerint az emberek nem készülnek az életükben a halálra, mert nem tudják eléggé elképzelni a túlvilági életet. Az állatok sem tudják ezt felfogni, és azt hiszik, hogy sosem lesz vége az e világi életnek. A szerző párhuzamot von az emberek és az állatok világa közt. Az állatokat tudatlannak tartja a halál felfogása tekintetében. Hogyan kell a keresztényeknek élniük az életükben? Hinni Istenben, és készen kell lenniük minden veszély, háborúskodás, hamis eskütétel, harag, bűn, bántalmazás stb. legyőzésére. Isten beszéde, vagyis a Szentírás által ismerjék fel és értsék meg az igaz utat az életükben. Az e világi életüket tartsák egy zarándokútnak az örökkévaló élet felé, hiszen Isten országában lesz az örök hazájuk. Krisztus a mi Urunk, ezért ő legyen az első életünk minden szakaszában. Az utolsó napra való készülődés a megtervezése több felismerésből tevődik össze. Hogyan is készüljön az ember a halálára? Nemcsak betegségben kell készülnie a halálra, hanem már az előtt, egészségben és életének minden részében. Isten ígét kell hallgatnunk, amely nyomorúságunkban, bánatainkban, sőt még halálunkban is bátorít. Gyakran kell gondolni a halálra, és nem szabad vétkezni. Vigyázni kell Krisztus napjára. Kultsár szerint a betegségben is készülni kell a halálra, vagyis fel kell ismerni Krisztus kereszttűját, ugyanakkor fel kell ismerni az ördög jelenlétét is a világban. Bátorítsd magadat minden nyomorúságban és vigasztald magadat. Könyörögj szüntelenül Úristenhez. Hívd magadhoz lelkipásztorodat, és kérj vigasztalást tőle. A világi életedet rendben hagyva hagyd el, ne legyél adósa senkinek sem, sem a feleségednek, sem gyermekeidnek, bízd a sorsukat Isten gondviselésére. Ha valakit megbántottál, kérj tőle bocsánatot. Imádkozzál az ellenségeidért, és bocsáss meg nekik. Minden

cselekedetedet hited, vallásod és tudásod szerint tedd. Ajánld a lelkedet az Úristennek, mert az ő kezéből kaptad a te lelkedet, és ezt senki ki nem veheti belőle Kultsár szerint.

A III. RÉSZ: AZ ÖRDÖGNEK A VESZEDELME AZ EMBERI NEMRE. Az ördögnek nem egy fegyvere és álnoksága van az embernek a veszedelmére. Ezek pedig a következők: a kevélység; a haragtartás, amelyből gyűlölettség támad; a bosszúállás; az emberölés; a butaság; a tobzódás; a részegeskedés, amely elveszi az ember esztét; a fősvénység; az éhség – de Istenbe vetett erős hittel Isten minden szükségletet kielégít, az éhséget is, de nemcsak kenyérrel él az ember, hanem igével is; a veszteg-heverés; a gondatlanság; a paráználkodás; a hazugság; a hivalkodó beszéd; az evangéliumtól való eltérés; az elődeink hitének az elhagyása; a bálványimádás; ismerd be a bűneidet, térj meg, akkor Isten is befogad téged az országába; ha Isten törvényeit nem tartod be, elkárhozol; de bízakodj Istenben a jó cselekedetek által.

A IV. RÉSZ: A HÍVŐKNEK A HALÁL ELŐTTI 12 VIGASZTALÁSA. Ezek a vigasztalások a következők: Magadat bátorítsd és vigasztald Isten akaratából, és fogadd el, hogy a betegség is Isten akaratából van; bátorítsd magadat a nyomorúságban is, az is Istentől van; bátorítsd magadat az isteni cselekedetnek az igazságával, mert általa van minden – „a te lelked, marhád, feleséged, gyermekeid...”; vigasztald magadat „Christusnak a példájával”, mert ő is „megkísértetött”, meg is halt a te bűneidért; vigasztald magadat a körösztnék és a betegségnek rövid voltával, mert ez is elmúlik, nem örök, mert a földön háborúság van, s Istennél van a mennyország; vigasztald magadat a halálnak szükséges voltával, mert mindennek egyszer meg kell halnia, mert „az embör életének határt vetött”, addig kell itt maradnunk a földön, amíg ezt Isten akarja; bátorítsd magadat a halálnak hasznával, vagyis a haláloed által megszabadulsz az élet nyomorúságától, minden bajától, ellenségtől, bűntől, bánattól...; biztathatod magadat, hogy a halál álom, megnyugvás, mint amikor este lefekszel és reggel felkelsz, a halálból is föltámadsz az öröklétbe; biztassad magadat a „körösztséggel”, hiszen úgy halunk meg, mint Isten, keresztyénként, halálunk egyenlő Krisztus halálával, aki legyőzte a halált, és reménykedjünk, hogy mi is legyőzzük, a keresztyénység által jutunk el az örök életbe; biztassad magadat a keresztyénység által a föltámadással, egy napon Isten a „porból föltámaszt” engemet; vigasztald magadat, hogy a hívőknek az örök élet Krisztus által megadatik; vigasztald magadat az örökléttel, mert az öröklétben olyanok leszünk, mint Isten.

A KÖNYVKIADÁS LEGFŐBB CÉLJA A 16. SZÁZADBAN A BÁNFFYAK UDVARÁBAN

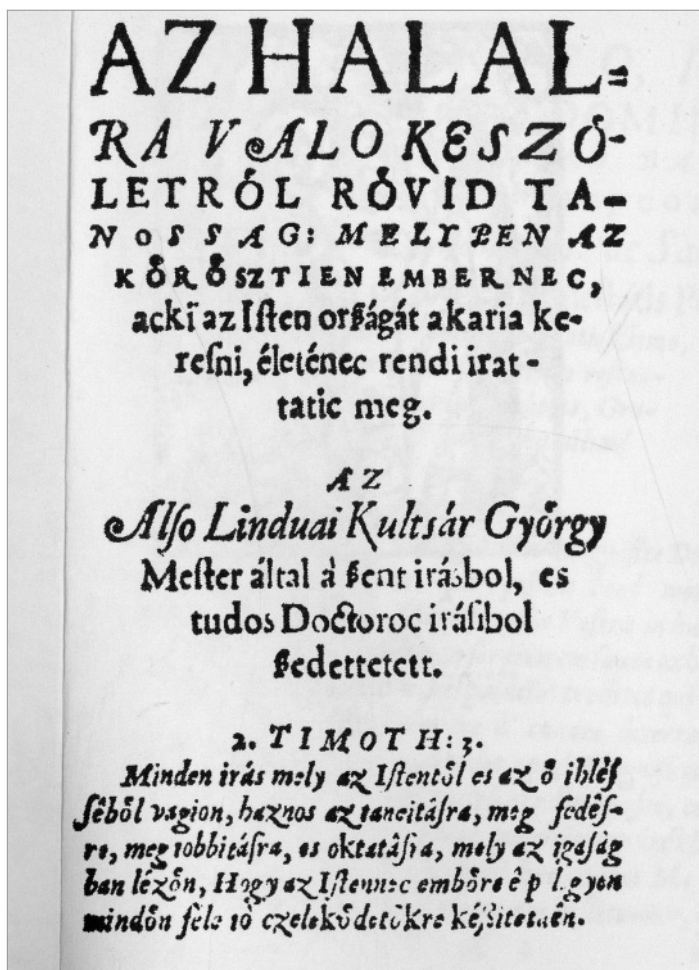
A könyvkiadás célja a 16. században az volt, hogy valami újat, egyedit juttasson el a közönséghez. A reformáció írói konkrét céllal szóltak egy meghatározott közönséghez, s a kiszemelt közönség száma határozta meg a kiadott könyvek példányszámát. Sajnos, a megjelent könyvek példányszáma nem ismeretes előttünk. A bécsi udvar 1573. évi rendelete szerint minden nyomtatványon fel kell tüntetni a szerző és a nyomdász nevét, valamint a nyomtatás idejét. A példányszámra ez a rendelet nem tért ki. Annyit azért tudunk, hogy az első ösnyomtatványokat néhány száz példányban adták ki. A könyvek átlagos példányszáma csak a 16. század közepén haladta meg az ezret. A nyomtatás költségei a szerzőt vagy a mecénásokat terhelték. Az író egyik bevételi forrása az ajánlás volt, ezért ajánlják a szerzők a műveiket valamelyik főúrnak vagy a főúr feleségének, mert anyagi támogatást kaptak, vagy reméltek könyvük kinyomtatásához. Kulcsár György két könyvét Bánffy Miklósnak, egyet pedig a Zrínyi családnak ajánlotta. Mindkét család anyagilag támogatta a könyvek kiadását (CSÁKY SÖRÖS 7).

Monok István szerint a Zrínyi, a Nádasdy, az Istvánffy, a Batthyány, a Thurzó, a Révay családok mellett az alsólendvai Bánffyakra hárult az a felelősség, hogy a vallási változásokat a szélsőséges irányzatoktól való távolmaradás mellett úgy támogassák, hogy életben tudják tartani a kulturális élet valamennyi intézményét. Miután a Bánffy család könyvtáráról nem maradt fenn korabeli jegyzék, könyves kultúrájukat csak az általuk pártfogolt nyomda történetén és kiadványain keresztül tudjuk jellemezni, valamint azzal a protestáns értelmiségi körrel, amelynek tagjai jelen voltak udvarukban (MONOK 61–62).

Az alsólendvai vár a 13. század végére a Bánffy család birtokába került, a dombra épült vár jó védelmet nyújtott a törökök ellen. A Bánffyak a 15–16. században fontos országos tisztségeket töltöttek be, közülük a legfőbb méltóságot Bánffy (VI.) János (1530–1534) nádor viselte. Fia, (VI.) István országbíró, zalai főispán már az új hit követője volt, János unokája, (IV.) Miklós (1547–1593) hatékony támogatója volt a protestáns egyháznak.

A Bánffy család jelentős szerepet játszott a művelődés terén is. Bánffy Miklós (IV.), a vidék protestáns nemesura Alsólendván a 16. században a kultúra és a könyvnyomtatás mecénása volt. Bánffy Miklós kilencévesen már Grazban, tizenegy éves korában pedig Bécsben tanult. 1570-ben vette feleségül Zrínyi Orsolyát, a szigetvári főúrnak, Zrínyi Györgynek a leányát; a Bánffy-naplóból értesülhetünk esküvőjükről, amely Lentiben volt. Az alsólendvai udvar a 16. század folyamán mindvégig jelentős szellemi centrum maradt,

könyves műveltséggel rendelkezett, befogadta a kor szellemi megújítóit, vezetőit és íróit. A reformáció terjedésének hatására Alsólendva lakossága követte urait, Bánffy Istvánt és Miklóst, akik a 16. század közepén protestánssá lettek. A család megbecsült lelkésze, Kultsár György a patrónus Bánffy Miklós leányának egyik keresztapja is volt (1573). Bánffy Miklós alsólendvai főispán volt Zala megyében (1530–1579), ő hívta az udvarába Hoffhalter Rudolf vándornyomdászt.

A szerző ajánlása Bánffy Miklósnak szólt, aki a prédikátornak és az egyházi írónak megfelelő körülményeket biztosított, amelyek közt nyugodtan dolgozhatott, írói tehetségét kibontakoztathatta

KULTSÁR LATIN NYELVŰ AJÁNLÁSA

A latin nyelvű ajánlás árulkodik mind a pártfogó személyéről, mind Kultsár György írásának indítékáról: az író dicséri Bánffy műveltségét, szellemi érényeit, iránta való pártfogói jóindulatát, a megreformált vallás védelmezőjét, a tanult és istenfélő férfit. De a hála szavai mellett felvillantja a 16. század kiszolgáltatott emberének nyomorúságát, a pusztulást, a vallási üldöztetést is. Saját sorsáról is vall Kultsár, amikor felidézi, hogy számkivetésekor sorstársainak írt egy vigasztaló beszédet: „...hogyművecskémnel más Istenfélőknek vigasztalására szolgáljak”. Munkáját összeszedetegetett gondolatok felhasználásával, de írói tehetségével továbbgondolva készítette el. A mű írói munka, még akkor is, ha több – nem mindig kideríthető – forrásműre, olvasmányra támaszkodott létrehozásakor. Ez utóbbi a korban elfogadott gyakorlat volt.

„AZ IGAZ EMBER TESZ HITBŐL JÓ CSELEKEDETEKET...” –
KULTSÁR GYÖRGY HITVALLÁSA

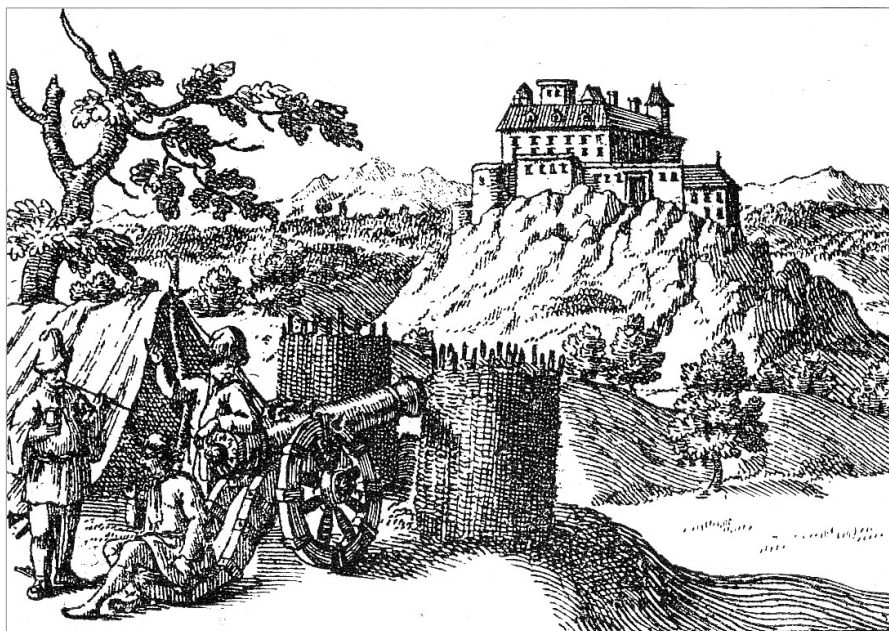
Kultsár György szerint: „De nem a cselekedetek teszik igazzá az embert, hanem az igaz ember tesz hitből jó cselekedeteket...”; „Egyedül hit által igazulunk meg Isten előtt, a hit pedig az Isten irgalmasságában való bizodalom. Az Isten csak ezt a hitet nézi az emberben. A hit aztán gyümölcsöket terem a cselekedetekben. De nem a cselekedetek teszik igazzá az embert, hanem az igaz ember tesz hitből jó cselekedeteket.” A híveknek az örök életben való boldogságáról így vallott: „Noha kedig az Isten semmivel nem tartoznék az embernek jó cselekedetökért, de azért láttatik úgy, mint adóssá tenni magát, hogy az ő jókedvét azzal is megmutassa az emberekhez, s azt is megjelentsé, mely igen kedves öelötte, az igaz hit, amelynek gyömölcsei az jó cselekedetök...”

Kultsár György, a lelkipásztor úgy bátorította a híveit a halál örömteli elfogadására, hogy az elmélkedő figyelmet mindvégig a végső célra, a hívő ember nagy kérdésére irányította. Hogyan juthatunk át az életen-halálon úgy, hogy Krisztus kereszthalála által a megváltott örömbbe, az üdvösségbe mindnyájan eljuthassunk? Válaszadása gyakorlati útmutatás. Mindezt szeretettel, a dogmatizmust kerülve és az öröm hangján tette, még ebben a műfajban is, vagyis a prédikációiban, amelyekben nagyobb lehetősége volt erre. Ami a ma emberét megállásra, továbbgondolásra készíti e munkából, az Kultsár György mély hite (Istenben, életben, írásban), mellyel szembeszegült elmúlással, történelemmel, rosszal azért, hogy „csendes lelkiismeretünk” lehessen: „Illik munkálkodnom, hogy azzal az én testömnek gonoszságra való sörkédözését megenyhítsem, és hogy felebarátomnak használjak munkámmal, s az én szükségemnek is használjak véle...”

KULTSÁR GYÖRGY LUTHERÁNUS PRÉDIKÁTOR ÉLETE ÉS MŰVEI

Kultsár György feltehetően Szlavóniából származott, de Zala megyének tartják, mivel göcseji tájszólással írta műveit. Valószínű, hogy Alsó-Lindván született, családja a török elől húzódhatott északabbra, Zalába. Ő maga az Alsó-Lindvára kerülését „exilium”-ként élte át (mint számkivetést, száműzést, száműzetést, számkivetettséget, bujdosást, hontalanságot), amikor 1573. augusztus 28-án Bánffy Miklós udvarába fogadta iskolai magiszternek. Az iskola, amelyben tanított, feltehetően már a 16. századtól kezdve létezett. Kultsár az alsólendvai prédikátorság mellett Bánffy Miklós udvari papja is volt. Kultsárt élete során támadták is, köztük a távoli Erdélyben Geleji Katona István püspök, pedig közkedveltek voltak prédikációi. De Szenczi Molnár Albert kiemelte, hogy szépen írt prózát. *Postilláját* a 16. században még kétszer kiadták, és Szenczi Molnár Albert ezt becsülte a legtöbbre.

Az alsólendvai nyomda termékei nürnbergi és bécsi hatás alatt álltak, a külföldről átvett illusztrációk, betűtípusok másolatai továbbterjedtek, így Heinrich Aldegrever János evangélista képeinek bécsi másolatát Hoffhalter Rudolf is felhasználta. Kanizsai Pál János Kultsár György halálát 1627-ben így említi meg feljegyzéseiben: „Hazánk néhány kiválóbb evangéliumi szol-

Alsólendva régi vára a 16. század közepén

gálójának halála éve, feljegyezve emlékezetül a jövődönök. Kultsár György, az alsólendvai eklészia szolgálja (aki magyar postillakönyvet is hagyott hátra) 1577. június 11.”

HOFFHALTER RUDOLF VÁNDORNYOMDÁSZ JELENTŐSÉGE ALSÓLENDVÁN

1573-ban az ország másik végén, Zala megye délkeleti szögletében, az oszt-rák határtól húsz kilométerre eső Alsólendván bukkán fel Hoffhalter Rudolf vándornyomdász. Ennek földesura, Bánffy Miklós zalai főispán kedvelt emberének és lánya keresztapjának, Kultsár György ottani tanítónak munkáit nyomatta ki. Vörös-fekete címlappal, atyja debreceni címlapkeretével, bibliai tárgyú és virágvázás iniciáléival, számos kis fametszettel, címeres nyomdász-jelvényével látta el, s a tulajdonképpeni szöveget antiquás, az idézeteket és széljegyzeteket kétféle nagyságú kurzív szedéssel tette változatossá. A biztató fejlődés további kilátásainak hamarosan véget vetett a reakció. Miksa király 1574. február 7-ei rendelete figyelmezteti Bánffy: „Tudomásunkra jutott, hogy alsólendvai jószágokon antitrinitárius nyomdász rendezkedett be, akit erdélyi vajdánk (ti. Báthori István) ariánus (= unitárius) eretnekség miatt Erdélyből kiűzött, s most nálatok mégis eretnek könyveket nyomtat és árusít... Ne merjétek tovább megtérni! Tőlünk kapott kiváltságlevél nélkül senkinek sem szabad teológiai könyveket előállítani és terjeszteni. Ha ezen rendeletünk ellen cselekesztek, szigorú eljárást fogunk ellenetek indítani.” A királyi parancsot egy héttel a kelte után a pozsonyi káptalan kézbesítette Bánffy Miklós testvérének, az országgyűlésen jelen levő Lászlónak, aki azt felelte, nincs tudomása az ügyről. Harmadfél esztendeje nem járt Lendván, s különben is ott az efféle dolgokban csak a püspök – az egyházmegye legfőbb cenzora – illetékes intézkedni. A kuruckodás azonban hiábavalónak bizonyult. A kancellária megküldte a rendeletet a zalai alispánnak is, s Hoffhalternek el kellett hagynia Alsólendvát. Nem ment messzire. Áthurcolkodott a Dráván, a muraközi Drávavásárhelyre (horvát néven: Nedelišće). Ott Zrínyi György, a szigetvári hős fia, Bánffy jó barátja volt a földesúr. Rudolf új mecénása támogatásával négy horvát könyvet nyomtatott ki (FITZ 209–210).

MILYEN VOLT KULTSÁR GYÖRGY PRÉDIKÁCIÓINAK A STÍLUSA?

Balázs Géza (BALÁZS 2022a: 57) meghatározza a profánnal szembeni szent, másként szakrális szöveg jellemzőit: „összekapcsolja a jelent a múlttal, ezzel egyszersmind magában foglalja a jövőt (pl. a megnyugvás, a remény) mozzanatát”. Kultsár György prédikációja is ebbe a szövegtípusba sorolható. Nagy

Kálózi Balázs szerint a stílusa fejlett, világos volt, nem volt nehézkes, sosem voltak prédikációi fenyegetők és ítélkezők, nem írt másokat megsemmisítő hangnemben, az ellenfelet sokszor meg sem nevezte, csupán tanításából derült ki, hogy melyik tévtannal viaskodott. Nem személyeskedett, erőltetett teológiai vitákat nem engedett meg magának. Prédikációiból szeretet sugárzik, jószág, öröm, megbékélés, csendes lelkiismeret. Témáit jól fejtette ki, hasonlatokat használt hozzá. *Postilláiban* is az ígét hirdette és alkalmazta a mindennapi életre, a teologizáló bölcsekedésektől tartózkodott. *Postilláiban* benne volt a *Biblia* magyarázata, tanítási szándékkal írt, erkölcsi példázatokat is használt, utalt a kor eseményeire, de gyönyörködtetett is szavaival, hiszen meg akarta győzni a híveit az Istenbe vetett hit fontosságáról. Kultsár művei megnyugtató jellegűek voltak, az igehirdetést szolgálták.

KULTSÁR GYÖRGY KÖNYVEINEK ÉS MUNKÁSSÁGÁNAK KULTUSZA MA LENDVÁN

Kultsár György lutheránus lelkészről, Bánffy Miklós udvari papjának életéről, Lendván töltött időszakáról forgattak dokumentum-játékfilmet az RTV lendvai, magyar stúdiójában, amely korhű képet festett a 16. század

A Polgárosodás Múzeuma a lendvai Fő utcán, ahol állandó kiállítás keretében mutatják be a 16. századi helyi nyomdatörténetet és könyvkiadást

Muravidékéről. A forgatókönyv alapjául Hubert Ildikó *Kulcsár György, az alsólingvai prédikátor* című könyve szolgált. A film történelmi szempontból hiteles, Kulcsár György prédikátor és felvilágosult mecénása, Bánffy Miklós kapcsolatát mutatja be, de vannak benne fikciós elemek is. Rendezője Varga Csaba volt. A szerepek megformálóiiban a muravidéki színjátászó társulatok tagjaira ismerhet a néző. A főszerepeket Bordi András, Štampah Miha, Kovács Sándor, Schmidt István és Pál Péter alakította. A statiszták mintegy 170 fős tábora a stúdió munkatársaiból és a muravidéki kultúregyesületek tagjaiból verbuválódott. A forgatás 2015 nyarán hat napig, néha éjszakába nyúlóan a körmendi várparkban, a sárvári vár udvarán, a budafai arborétumban, a domonkosfai és az Őriszentpéteri Árpád-kori templomban, valamint az Otočchez közeli Struga várában folyt.

Évente ünnepi megemlékezéseket tartanak a Postilla-szobornál
Lendván, a reformáció napján¹

¹ A Postilla-szobor alkotója Béres János zalaegerszegi szobrászművész, aki bronz, márvány, illetve gránit felhasználásával készítette el művét, mely magát a könyvet ábrázolja. A Könyv-szobor az óvárosban, az Alsó utcában található, a Színház- és Hangversenyterem, valamint a Lendvai Zsinagóga közelében.

ÖSSZEGZÉS

Kultsár György *Az halakra való keszöletről rövid tanosság* című prédikációs könyvét, amely Szlovéniában az első nyomtatott könyvnek számít, Hoffhalter Rudolf vándornyomdász nyomtatta ki 1573-ban a lendvai várban. A mű bölcselkedés az életéről, s szerzője, a híres prédikátor és tanítómester leírja, hogy a földi élet csak mulandó, a másik, az égi az örökkévaló. Kultsár Györgynek ez volt az első magyar nyelven kiadott könyve, amely magyar nyelvű prédikációt tartalmazza. A lelkipásztor úgy bátorít a halál örömteli elfogadására, hogy az elmékedő figyelmet mindvégig a végső célra, a hívő ember nagy kérdésére irányítja: hogyan juthatunk át az életen-halálon úgy, hogy Krisztus kereszthalála által a megváltott örömbé, az üdvösségbe mindnyájan eljuthassunk? Válaszadása gyakorlati útmutatás. Írásaiból sugárzik lelki tartása, a mindenkiért felelősséget érző, papi hivatásában megnyilvánuló keresztény morál, amely valóban vigaszt adhatott a saját korában, ahogy adhat ma is.

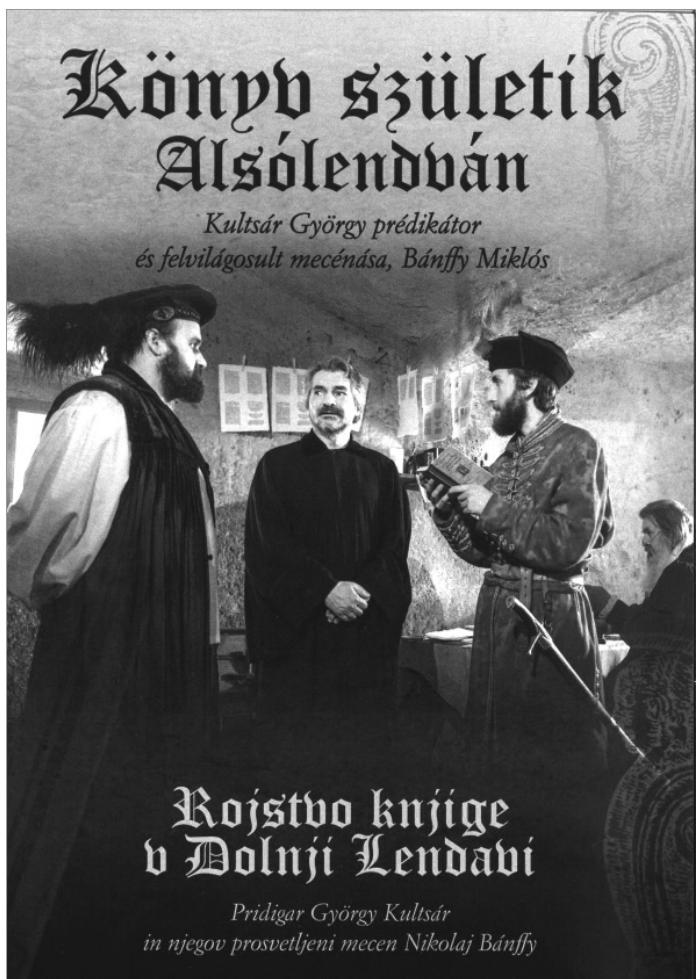
A reformáció mottója volt: „Az igaz ember hitből él!” Mi a hit? Istenben való bizalom, amiért cselekedeteket kell végrehajtani: istentiszteletre járni, megélni a *Bibliát*. Kultsár György műve nyíltan bírálja az akkori társadalmat, és ostromozza a feudális bűnöket.

Honnan is származhatott Kultsár György? A családja feltehetően Szlovéniában élt, akik a török elől húzódhattak északabbra, Zalába. Kultsár az Alsólendvára kerülését maga is „exilium”-ként élte meg, hiszen élete nagy részét száműzetésben, számkivetettségben, bujdosásban és hontalanságban kellett leélnie.

Zaklatott, külső és belső feszültségekkel terhes időben született meg a Muravidék nyugat-dunántúli lankáin az első nyomtatott magyar könyv. Az alsólendvai Bánffyok udvara a 16. század folyamán mindvégig jelentős szellemi centrum maradt a Nyugat-Dunántúlon, hiszen a főúri család könyves műveltséggel rendelkezett, befogadta a kor szellemi megújítóit, vezéreit és íróit. Kultsár alsólendvai prédikátorsága mellett Bánffy Miklós udvari papja is volt. Mint egyházi író Hoffhalter Rudolf vándornyomdással együttműködve már a 16. század második felében megteremtette a magyar könyvnyomtatás alapjait. Mecenásának, Bánffy Miklósnak, a térség akkori főúrának is köszönhetően a jelenlegi Szlovénia területén első ízben Lendván készülhetett nyomtatott kiadvány. Kultsár György *Az halakra való keszöletről rövid tanosság* című prédikációs kötete megérdemli az újrafelfedezést, mert régies nyelve ellenére ugyanúgy szól a ma élőkhez, mint szólt saját korának emberéhez.

Isten volt és van – Istent nem lehet modernizálni, inkább igazodnunk kell hozzá a 21. században. Ez a kihívás ma is, ez a megújulás, hogy szüntelenül felfedezzük a világot, s ezt a lelkünkkel és Istennel együtt tegyük meg. Személyesen kell megszólítanunk Istent – beszélgetni vele; nem csak a kíválszottak tehetik ezt, mert Isten mindenkié!

Ismerjük fel a vallás hagyományait és a reformáció értékeit, a vallás, az oktatás és a tudomány összefonódását, új inspirációkkal és megújult gondolkodással! Ez számomra Kultsár György protestáns prédikátor és tanítómester üzenete 2023-ban, az első magyar könyv megjelenésének 450. évfordulója alkalmából Lendván, a Muravidéken, Szlovéniában.

Könyv születik Alsólendván címmel dokumentum-játékfilm
készült egy kis közösség nagy munkája révén²

² A film, amelyet 2015-ben mutattak be a lendvai Színház- és Hangversenyteremben, Kultsár György prédikátorról és felvilágosult mecénásáról, Bánffy Miklós-ról szól.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALÁZS Géza 2017. A reformáció és a magyar nyelv. In: *Valóság*, 11., 105–112.
- BALÁZS Géza 2021. *A művészet és a nyelv születése*. MNYKNT–IKU, Budapest
- BALÁZS Géza 2022a. *Folklór és nyelv. Folklór, művészet, irodalom, nyelv. Folklórlingvisztikai tanulmányok*. MNYKNT–IKU, Budapest (IKU-monográfiák, 10.)
- BALÁZS Géza 2022b. A prédikáció nyelve mint nyelvpolitikai kérdés.
A liturgia-nyelvválasztás és annak lehetséges hatásai, a nyelvhalál kérdése.
In: N. Császay Ildikó – Balázs Géza – Pálfi József (szerk.): *A 360 éves Váradi Biblia története, hatása. A nyelv mint létformáló hatalom*. Partium Kiadó, Nagyváradi, 211–222.
- BENCE Lajos 2000. A XVI. századi irodalom és nyomdászat. In: *Muratj*, 1., 177–182.
- CSÁKY SÖRÖS Piroska 1984. Az alsólendvai nyomda és nyomdáink szerepe a reformáció korában. In: Hornyik Miklós (vál., az utószót írta és a névmutatót összeáll.): *Jugoszlávia Magyar Művelődéstörténet* 9. 62–70.
https://www.ms.sik.si/fileadmin/user_upload/Csaky_SPIroska_Az_alsolendvai.pdf (2023. 11. 05.)
- V. ECESEDY Judit 2004. *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*. Balassi Kiadó, Budapest
- FITZ József 1967. A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II. A reformáció korában. Hoffhalterék. In: *Magyar Elektronikus Könyvtár*.
<https://mek.oszk.hu/03200/03276/03276.htm#22> (2023. 11. 05.)
- GÖNCZ László 2001. Alsólendva Kultsár György korában. In: *Népújtság*, 38., 18.
- HORVÁTH Sándor 1942. *Alsólendva múltja és jelene*. Alsólendva
- HUBERT Ildikó 2001. Kulcsár György, az alsólendvai prédikátor = György Kulcsár dolnjelendavski pridigar. Alsólendva, 1577. június 11. Dolnja Lendava, 11. junija 1577. Lendva. 2001 [v slovenščino prevedla, szlovénra fordította Elizabeta Bernjak]. Galéria-Múzeum / Galerija-Muzej – Országos Széchényi Könyvtár / Nacionalna knjižnica Széchényi, Lendva–Budapest
- HUBERT Ildikó 2007. Az halálra való keszöletről rövid tanossag, melyben az körösztien embernece, acki az Isten országát akarja keresni, életénec rendi irattatic meg. Az also linduai Kultsár György mester által a szent irasból es tudos doctoroc irasiból szedettetett. [A mell.] Hubert Ildikó tanulmánya; [a faksimile szövegét közléteszi Kőszeghy Péter]. Balassi Kiadó – MTA Irodalomtudományi Intézet – OSZK – Galéria-Múzeum, Budapest – Lendva/Lendava
- HUBERT Ildikó 2011. „Az mit Istennek mivelhetek, örömet kész vagyok hozzája”. Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadó, Budapest

- KOVÁCS Attila 2001. Közkinccsé vált: Kulcsár György: *Postillák* című műve – 1574-ben nyomtatták Alsó-Lendván – hasonló kiadásának bemutatása alkalmából szeptember 20-án, csütörtökön a lendvai várban tudományos tanácskozást rendeztek. In: *Népújítás*, 38., 11.
- KULTSÁR György 2001. Postilla az az evangeliomoknac, mellicet esztendő által à keresztyénec gyöleközetibe szoktac oluasi es hirdetni, prédicatio szerint valo magyarázattia, az régi és mostani sze[n]tirásbeli doctoroknac irasokbol, irattatott / az Kultsár György, Alsó Lynduai prédicator által 1574 esztendőben. Argumentum, Budapest
- KULTSÁR György 2007. Az halakra valo keszöletről rövid tanosság: melyben az körösztien ember nec, acki az Isten országát akaria keresni, életénec rendi irattatic meg / az Also Linduai Kultsár György Mester által a szent irasbol, es tudos Doctoroc irasibol szedettetett. [a melléklet] Huber Ildikó tanulmánya ; [a mellékletet fordította] Zver Ilona. Balassijeva založba – Inštitut za literarne vede Madžarske akademije znanosti – Nacionalna knjižnica Széchényi – Galerija-Muzej, Budimpešta – Lendava/Lendva
- KULTSÁR György 2009. Az ördögnek a penitenciatartó bűnössel való vete-kedéséről és a kétségbeesés ellen a reménységről való tanúság. [a melléklet] Huber Ildikó tanulmánya ; [a mellékletet fordította] Zver Ilona. Nacionalna knjižnica Széchényi – Galerija-Muzej, Budimpešta – Lendava/Lendva
- MONOK István 2005. A Bánffy család alsólendvai udvara és a könyves műveltség. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. [Szerk. Monok István].
http://real.mtak.hu/18779/1/Monok_Kek_ver_Banffy_2005.pdf
 (2023. 09. 30.)
- PAPP József 2002. Lendvai nyomdatörténet. In: *Muratáj*, 1–2., 82–89.
- PIVAR, Ella 2001. Knjigotisk v protestantski Dolnji Lendavi. Ob dnevu reformacije. In: *Vestnik*, Let. 53. št. 44. 11.
- PROTESTÁNS nyomdász Alsólendván [1574]. Bánffy László válaszlevele a királynak Hoffhalter Rudolf elűzetéséről = Protestantski tiskar v Dolnji Lendavi. Odgovor Lászlá Bánffyja na kraljevo pismo o izgonu Rudolfa Hoffhalterja 2008 In: Mayer László – Molnár András (szerk.). Fordította Magda Berden. Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény = Viri za zgodovino Prekmurja. Zbirka dokumentov. Vas Megyei Levéltár = Arhiv županije Vas – Zala Megyei Levéltár = Arhiv županije Zala, Szombathely–Zalaegerszeg, 111–112.
- SÉLLYEI Elek 1841. Alsólendvai Bánffy nemzetség naplója. In: *Tudománystár*, Új folyam 5. év, 9. kötet, Buda, 252–260., 321–325.
- SZABÓ Márk 2015. Film született Alsólendván. In: *Terepjáró*. MMR, 2015. december 6.

- <https://www.rtvsllo.si/mmr/hirek/terepjaro/film-szueletett-alsolendvan/565532> (2023. 09. 30.)
- TANTALICS Béla 1988. Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből – Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. stoletja. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg
- ZÁGOREC-CSUKA Judit 2006. *A szlovéniai magyar könyvkiadás-, sajtó- és könyvtártörténet 1945-től 2004-ig. A muravidéki magyarság könyvkultúrájának szellemi történeti útja*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva
- ZÁGOREC-CSUKA Judit 2008. A halálra való készülétről rövid tanóság. *Lindua*, 2. let./évf. 4. št./sz. 140–141.
- ZÁGOREC-CSUKA Judit 2010. *A muravidéki magyar könyvek világa*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Muravidéki Magyar Tudományos Társaság, Pilisvörösvár–Lendva
- ZÁGOREC-CSUKA Judit 2017. Kultsár György tiszteletére, valamint a reformáció 500. évfordulója emlékére rendezett konferencia. Lendva Községi Magyar Nemzetiségi Önkormányzati Közösség, 2017. november 22. https://lendva.info/go/636/1377/Kults_r_Gy_rgy_tisztelet_re_valamint_a_reform_ci_500_vfordul_ja_eml_k_re_rendezett_konferenci_ra_?lang=HU (2023. 11. 05.)
- ZÁGOREC-CSUKA Judit 2018. Gondolatok Kultsár György *Az halálra való készülétről rövid tanóság* című, 1573-ban kiadott prédikációs könyvéről a reformáció 500 éves jubileuma kapcsán. In: *Muratáj*, 2., 168–178.

ABSTRACT • The author's paper discusses the book of sermons by György Kultsár titled "*Preparing for Death – A Short Teaching*" published in 1573, which was printed by the traveling printer Rudolf Hoffhalter in the Lendava Castle in 1573. The work is a philosophical reflection on life, for its author describes how life on earth is fleeting, while the other, the heavenly, is eternal. This was György Kultsár's first book published in the Hungarian language, which is also considered the first printed book in today's Slovenia. György Kultsár, the pastor, encourages the joyful acceptance of death by directing the contemplative attention to the ultimate goal, the great question of every believer: how can we pass through life and death so that through Christ's death on the cross we can all reach the redeemed joy, salvation. His answers constitute a practical guide. His spirituality, which radiates from his writings, his Christian morality, his sense of responsibility for all, which is expressed in his priestly vocation, could indeed be a comfort in his time, as it can be today.

KEY WORDS • book history, reformation, György Kultsár, Lower Lendava, Bánffy dynasty

SAŽETAK • Rad autora se bavi knjigom propovedi Đerđa Kulčara pod naslovom „*O pripremanju za smrt – Kratka pouka*” objavljena 1573. godine, koju je odštampao putujući stampar Rudolf Hofhalter u Lendavskom dvoru 1573. godine. Delo je filozofski traktat o životu, u kojem autor opisuje da je zemaljski život samo prolazan, dok je drugi, onaj nebeski, večan. Ovo predstavlja prvu knjigu Đerđa Kulčara izdatu na mađarskom jeziku, koja se smatra i prvom štampanom knjigom na teritoriji današnje Slovenije. Pastor Đerđ Kulčar podstiče radosno prihvatanje smrti usmeravajući kontemplaciju na krajnji cilj, veliko pitanje vernika: kako proći kroz život i smrt da bismo došli do radosti i spasenja iskupljene Hristovom smrću na krstu. U svom odgovoru daje praktično uputstvo. Njegov duhovni stav koji je zračio iz njegovih spisa, njegov hrišćanski moral i osećaj odgovornosti za svakoga koji su se manifestovali u njegovom sveštaničkom pozivu, mogao je zaista pružiti utehu kako u njegovom vremenu, tako i danas.

KLJUČNE REČI • istorija knjige, reformacija, Đerđ Kulčar, Donja Lendava, dinastija Banfi

Beérkezés időpontja: 2024. november 24.

Elfogadás időpontja: 2024. november 30.

A NYELVI PROVINCIALIZMUS HAGYATÉKA

THE LEGACY OF LINGUISTIC PROVINCIALISM ZAOŠTAVŠTINA LINGVISTIČKOG PROVINCIJALIZMA

SZÖKE ANNA

PhD, etnográfus, óvodapedagógus

Kiss Lajos Néprajzi Társaság, volt elnök

Brunszvik Teréz Magyar Óvodapedagógusok Egyesülete, volt elnök
szoketanna@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a vajdasági magyarság nyelvhasználatában is megfigyelhető anyanyelvi provincializmusra hívja fel a figyelmet, megállapítva, hogy olyan minőségi kategóriáról van szó, amelynek bár intenzitása változik, elsősorban nem az általános műveltség fokától függ. A vizsgálgatás során az is kiderült, hogy bizonyos kifejezéseknek van eredeti alakformája, de a szórványterületeken azzal már nem tudnak mit kezdeni, sőt nem is ismerik az alapszót vagy például a közmondások alapértelmét. A kisebbségi magyarság nyelvhasználatára területileg az elmúlt évtizedek alatt mindjobban beszűkült. A fiatalok barátkozási köre is átalakuláson ment át. A folklórszövegekben előforduló, nyelvileg nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhető elemek fokozatosan, de mindörökre kivesznek a tudatból. A szórványmagyarság körében a nyelvi provincializmus a megfogyatkozott magyarságnál átmegegy hagyományaik dramatikus megjelenítésébe. Lassan – mivel a hagyomány túléli a nyelvet – csupán az interkulturális kapcsolatok fogják jelezni a magyar nyelvi hovatartozást.

KULCSSZAVAK • anyanyelv, szórvány, tömb, nyelvi provincializmus, kisebbségi oktatás, interkulturalitás

Sokáig azt hittem, hogy a provincializmus csak egy kisebb területegység sajátos érdekeit jelenti, főleg elmarasztaló értelemben. Egyénekre is vonatkoztatam: például „belesüllyedt a provincializmusba”. Tágabb fogalomkörben értelmeztem a szó jelentését, amely főleg a viselkedés megnyilvánulási formáit foglalta magában (vö. ÉrtSz.).

Majd Ágoston Mihály *Anyanyelvi provincializmusunk anatómiája* című (ÁGOSTON) tanulmányát olvasva figyeltem fel a nyelvre vonatkozó provin-

cializmusra. Különös nyelvi jelenségek kerültek előtérbe, amelyeket vizsgálva rájöttem, hogy bizonyos kifejezéseknek van eredeti alakformája, de a szórványterületeken ezzel már nem foglalkoznak, sőt, nem is ismerik az alapszót, vagy – kicsit tágabban – közmondásaik alapértelmét sem. Ágoston tanulmánya 1995-ben íródott, a vizsgált területet akkor még délvidéki peremmagyarságnak nevezi; valószínű ugyanis, hogy akkor még nem is használtuk a szórványmagyarság kifejezést. A vajdasági magyarság tudatában az itt élő magyar közösségek tagoltsága még nem is létezett, mindenki tömbben élt – legalábbis így gondoltuk, így értelmeztük. 1992-ig Versecen még létezett magyar tannyelvű oktatás, Fejértelepen 2005-ig, Udvarszálláson 2020-ig. Igaz, hogy összevont tagozatokon tanultak a diákok, de magyar nyelven. Ezek a magyar nyelvközösségek szétszórta léteztek, mégis úgy tűnt, hogy a Délvidék egész területén jelen vannak. Jelen volt az államnyelv is, hol kisebb, hol nagyobb intenzitással. A mindenkori államberendezés pozitívan nyugtázta ezt az összefonódást. A kisebbségiek pedig így tanultak meg alkalmazkodni életfeltételeikhez. A magyar mint anyanyelv akkor kezdte elveszíteni funkcióját, amikor kötelezővé vált a nyolcosztályos iskola, s ennek feltételeit a kisközösségek már nem tudták biztosítani. A két és ritkább esetben a három tanítási nyelvű iskolák kialakításának pedagógiai indokoltságát azzal magyarázták, hogy a nemzetiségi, valamint a szerbhorvát ajkú tanulók együttes, közös iskolában folyó oktatása-nevelése nagyobb lehetőséget nyújt a másik nyelv elsajátítására. A közös iskolai műsorok hatékonyabban elősegíthetik egymás kulturális örökségének és nemzeti értékeinek jobb megismerését, a testvériség–egység eszméjének fejlesztését.

A cél kevésbé valósult meg. Hogy miért, ahhoz ismernünk kell a közösségen belül létező más nemzetiségű emberek mentalitását is.

A kisebbségi magyarság nyelvhasználata területileg az elmúlt évtizedek alatt mindjobban beszűkült. A már említett kötelező oktatási program maga után vonta a barátkozási kör átalakulását is. A magyar diákok már nemcsak saját nemzettársaikkal barátkoztak, hanem mindinkább az osztálytársak határozták meg, „mit játszunk”. A folklórszövegekben előforduló nyelviileg nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhető elemek mindörökre kivesztek a tudatból. Például az *abrakadabra*; az *egyedem*, *begyedem tengertánc*; az *Apa cuka funda luka* – teljesen értelmetlen a gyermek számára, ellenben a játékosság hangulatba hozza a kicsi gyermeket. A jelentésnélküliséget nem tűri az idegen nyelv, legyen az államnyelv, vagy bármelyik másik (TAMÁS). Így kerültek feledésbe mondókáink, és ennek folytatásaként gyermekdalaink is.

Ott, ahol a nyelvközösség többé-kevésbé egy helyen, egy összetartozó közösségben, tömbben élt együtt, ott megmaradt a magyar tannyelvű oktatás. Viszont ott, ahol a nyelvközösség szétszóródottságban él, ott viszonylag erő-

sebb az államnyelv jelenléte a mindennapokban, és ez kihatással van a kisebbségi közösségek szervezettségére is. Lásd például Székelykevét, ahol az ezredfordulón 2500 körüli volt a magyarok lélekszáma, ma is van a falunak magyar iskolája, míg Versecen és környékén, ahol ennél valamivel több magyar élt, de szétszóródottan, nem sikerült megőrizni a magyar iskolát. Ennek egyik fő oka a városon belüli nagy távolságok voltak. De Nagybecskerekben is hasonló helyzet alakult ki. Így ezekben a városokban az anyanyelv a kisebbségi életfeltételek által diktált körülmények között van jelen.

A peremmagyarság körében kisebb volt a köznyelv ismerete (használat), így eleinte a szerb nyelv elidegenítő hatása is kisebb volt. Anyanyelvtudásuk a mindennapi, hétköznapi beszédben jutott kifejezésre, így alakult ki mindentől függetlenül a nyelvi provincializmus legtipikusabb formája. És így vált hosszú időn át minőségi kategóriává. Minőségi kategóriába tartoznak az általuk használt közmondások is. Még napjainkban is az anyanyelvi kultúra meghatározó eleme ezeknek az életbölcsségeknek és szólásoknak a hiteles használata. Természetesen ez területegységenként változó, de ott, ahol a kötelező iskoláztatás késett, ott a hétköznapi műveltségnek e színfoltja is fennmaradt. Számos példabeszédet, szólást, közmondást mondanak mintegy értelmezve, színeztve, gazdagítva az eseményt, a történetet. A magyarság szempontjából valamennyiünk meglepetésére a közmondások hozzátartoznak a mindennapi beszédhez, természetesen a megfelelő alkalmakkor és helyen. Sommás utalásokkal erősítik meg mondanivalójukat azok a magyar nemzetiségű személyek, akik már csak a szüleiktől tanulhatták anyanyelvüket, hiszen iskoláztatásuk államnyelven folyt. Szinte minden élethelyzetre találnak valamilyen odaillő közmondást.

Íme néhány példa: *Most már fölakasztom a bőrömet a fogasra!* – Azt jelenti, hogy valaki sokat dolgozott, elfáradt, és tovább már nem akar dolgozni. *Köpte Krisztus.* – Már az Úr Jézus is lemondott róla. *Mézbe esett a kanala!* – Ha valaki egyszerű sorsból hirtelen jómódba csöppen.

A véletlen hozta eléem azt a közmondást, amelyet igazából sokáig nem is értettem. Többször hallottam a következő közmondást: *Az olyan, mint az oroszban lett kiscsirke.* Kérdésemre, hogy az milyen, kétféle választ kaptam. Az egyik: „Hát, amikor a tyúk titokban elül, nem tud róla a gazdája, s egyszer csak elővezeti a kiscsirkéket.” Vonatkozás: „Amelyik lány lányfejjel hozta világra gyermekét, azt titokban kellett tartania, mint a kotlósnak a tojásait.” De van egy másik jelentése is. Azért *oroszban lett kiscsirke*, mert az orosz katonák sok fiatal lányt, menyecskét megbecstelenítettek, s az így született gyereket nevezték *oroszban lett kiscsirkének.*

Bellosics Bálint *A gyermek a magyar néphagyományban (Adatok a magyar gyermek néprajzához)* című könyvében bukkantam a Fejértelepen (Šuš-

rán) hallott közmondás eredetére. Így hangzik: *Az orozva költt gyerek*. A *Magyar értelmező kéziszótár* szerint az *orozva költt* egyik jelentése: 'a gazdaasszony tudtán kívül kiköltött <csirke>'; a másik: 'házasságon kívül született <gyermek>'.¹

A szórványmagyarság körében a nyelvi provincializmus – fogysuk következtében – hagyományaik dramatikus megjelenítésébe megy át. Lassan a hagyomány túléli anyanyelvüket, és már csak az interkulturális kapcsolatok fogják jelezni magyar nyelvi hovatartozásukat. Egyes településeken nyelvi provincializmusként megőrizték – némi kontinuitást is mutatva – a betlehemes játékokhoz (betlehemezés) és az aprószentekhez kapcsolódó szokásvilágot. Két-három család együtt indul karácsony hetében *megénekelni* a komákat, a szülőket, a rokonságot. És teszik ezt magyar nyelven (anyanyelvükön), és meglehet, a további beszélgetés, társalgás már szerb nyelven folyik. Ezekről az eseményekről nincs írásos dokumentum, nincs külön forgatókönyv, talán csak az élmény igénye, hogy újra és újra átéljék eredeti hovatartozásuk tudatát.

IRODALOMJEGYZÉK

ÁGOSTON Mihály 1995. Anyanyelvi provincializmusunk anatómiája.

In: *Üzenet*, 4–6., 216–221.

BELLOSICS Bálint 1903. *A gyermek a magyar néphagyományban. Adatok a magyar gyermek néprajzához*. Baja

ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára*. 1959–1962. Főszerk. Bárczi Géza – Országh László. Akadémiai Kiadó, Budapest

TAMÁS Ildikó 2013. Halandzsza (nonszensz) a folklórban. Szövegkonstrukció és -de(kon)strukció megoldások nyelven innen és túl. In: Berta P. – Ispán Á. L. – Magyar Z. – Szemerényi Á. (szerk.): *ETHNO-LORE. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*. 30. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 321–359.

ABSTRACT • This study aims to set focus on the native language provincialism also present in the language use of the Vojvodina Hungarians, stating that it is such a qualitative category, the intensity of which varies, but which does not primarily depend on one's level of general education. One finding is that even though certain expressions have an original form, the diaspora living in scattered minority communities cannot make use of this, they don't even know the original word or the basic meaning of proverbs. The use of the native language of Hungarian minorities has significantly narrowed in the past decades. The friendship circle of young people has also undergone a transformation. Such elements present in folklore texts, which are difficult to comprehend, or which

they are unable to comprehend have gradually, but irreversibly disappeared from public knowledge. Within the Hungarian scattered minority communities, the linguistic provincialism within the dwindling Hungarian diaspora has been taken on as a dramatic show of tradition. Slowly – as tradition outlives the use of language – only intercultural relations will remain as an indicator of Hungarian linguistic affiliation.

KEY WORDS • native language, scattered minority communities, nationally compact communities, linguistic provincialism, minority education, interculturality

SAŽETAK • Ova studija stavlja u centar pažnje provincijalizam maternjeg jezika koji je vidljiv i u upotrebi jezika vojvođanskih Mađara, utvrdivši, da je to kvalitativna kategorija, čiji intenzitet možda varira, ali koji prvenstveno ne zavisi od stepena opšteg obrazovanja. Prilikom istraživanja je otkriveno i da određeni izrazi imaju i originalni oblik, ali da ove u zajednicama dijaspore ne znaju upotrebiti, čak ne znaju ni značenje osnovne reči, ili na primer osnovno značenje poslovice. Upotreba jezika mađarske nacionalne manjine se poslednjih decenija teritorijalno sve više suzila. I krug prijateljstva mladih doživeo je transformaciju. Elementi iz folklornih tekstova koji su teško ili nerazumljivi su postepeno, ali bespovratno izišle iz svesti. U zajednicama dijaspore jezički provincijalizam kod broječno smanjenim mađarskim zajednicama se pretvara u dramatičan iskaz tradicije. Polako – pošto tradicija nadživljava jezik – samo će interkulturalne veze ukazivati na mađarsku jezičku pripadnost.

KLJUČNE REČI • maternji jezik, dijaspora, blok, jezički provincijalizam, manjinsko obrazovanje, interkulturalnost

Beérkezés időpontja: 2024. november 20.

Elfogadás időpontja: 2024. november 30.

LÉTHELYZETEK, ÉRINTKEZÉSEK, NYELVI KAPCSOLATOK

LIFE SITUATIONS, CONTACTS, LINGUISTIC CONNECTIONS
ŽIVOTNE SITUACIJE, KONTAKTI, JEZIČKE VEZE

KLAMÁR ZOLTÁN

PhD, etnográfus-muzeológus

Egyházmegyei Múzeum, Vác, munkatárs

drklamarz@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A huszadik század fontos változásokat hozott a bácskai magyarság életében. A sok nemzetiség által lakott egykori vármegye nagyobbik, déli részét 1920-ban az újonnan létrejött délszláv államhoz csatolták. A berendezkedő hatalom azonnal hozzálátott a lakossági struktúra megváltoztatásához. Az ország határvidékein telepés falvakat hoztak létre abban a reményben, hogy ilyen módon gyorsan meg tudják változtatni az etnikai összetételt. A kialakult helyzet azonban csak még inkább megterhelte a nyelvi-gazdasági kapcsolatháló működését. Ennek a sajátos helyzetnek a beszélt köznyelvben megmutatkozó nyomait, példáit mutatja be vázlatosan a tanulmány. Egész pontosan azokat a helyzeteket, melyeket nevezhetünk első nyelvi érintkezésnek. Ilyenkor két olyan ember találkozik, akik nem ismerik a másik nyelvét, és közvetítő közös nyelv sem áll rendelkezésükre. Illetve olyan példákat is megismerhet az olvasó, melyekből már megmutatkozik némi funkcionális nyelvhasználat, de a beszélő nem követi a nyelvhelyesség szabályait. Van a nyelvhasználat gyakorlatának még egy izgalmas rétege, amikor már szólások, szóláshasonlatok és közmondások része az idegen nyelv. Ezek a makaronikumok már a funkcionális, de nyelvhelyességi szempontokat mellőző kapcsolatok példái. Az elmúlt száz év gyakorlata azt mutatja, hogy a tartomány azon települései, ahol a lakossági többség hetven százalék feletti, ott még most is a helyi többség nyelve a domináns, és az említett többség nyelvhasználati gyakorlata szinte változatlan maradt.

KULCSSZAVAK • önazonosság, másság, elfogadás, kirekesztés,
nyelvhasználat, hagyomány

*Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
 nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt
 kis ország, messzeringó gyerekkorom világa.
 Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága
 s remélem, testem is majd e földbe süpped el.
 Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel
 egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
 tudom, hogy merre mennek, kik mennek az uton,
 s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon
 a házfalakról csorgó, vöröslő fájdalom.*

(Radnóti Miklós: *Nem tudhatom...*)

Radnóti önvallomása lírai alaphang kibontandó témámhoz, a gyermekkorban kezdődő belenevelődéshez a hagyományokba, melyek fogódzók és tájékozási pontok későbbi életünk során. Úgy is mondhatnám: emberré válásunk meghatározó élménye, viszonyítási sarokpont a jövőre nézve. Erre alapozva fogalmazunk meg sokszor elnagyolt, elmarasztaló vagy éppen dicsérő gondolatokat a környezetünkben élőkről.

Az elbeszélt eseményekből kivilágító társadalmi önkép mutatja, hogy mi az egyén véleménye az őt körülvevő világról, a vele egy településen, tartományban, országban élőkről. Mitől lesz otthonos számára a környezet, amiben felnő, vagy éppen miért gondolja úgy a későbbiek során, hogy el kell vándorolnia onnan, ahol éppen akkor él. Képletesen szólva, a családi fészek és az anyanyelv melegeként kisugárzása meddig terjed? Mi jelenti a biztonság burkát, keretét; az ismerős fű, fa, virág meddig teszi otthonossá a jól megszokott környezetet, és mikortól kezd minden idegenné lenni, és főként mi okból? A kérdés bonyolultságát mutatja, hogy szinte annyi válasz adható a kérdésekre, mint amennyi lakosa van egy adott tájnak. A tartomány magyarságára vonatkozó lehetséges válaszok summázata a *Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszában* (is) olvasható (PAPP Á. 203–210).

A kialakuló véleményt mindenképpen befolyásolja a szocializációs folyamat – pl. az egy- vagy többnyelvű környezet –, a mássággal való találkozás élményének milyensége. A legfontosabb, hogy a kapcsolatfelvétel alkalmával a nyelvértés birtokában van-e az egyén, vagy pedig az idegenség párosul a nyelvi némasággal (lásd KLAMÁR 2009, 2012, 2018, 2022). Jelesül itt arra a példára gondolok, aminek nyoma számos szláv nyelvben megvan. Az ismeretlen, egyben érthetetlen nyelvű nyugati népeket, köztük a németet, néma jelzővel illették, hiszen számukra néma maradt a nyelv (lásd HALL 24–25; LISZKA 55). Adódik tehát a kérdés: mitől és meddig toleráns az egyén és a közösség, mikortól válik a másság kizáró, kirekesztő tényezővé, hogyan lesz a népmozgásból etnikai kizorítódsdi.

Ha csak a közelmúltban, a témában megjelent vajdasági magyar köteteket vizsgálánk meg a fenti szempont szerint, már akkor is látható lenne, hogy sokan járták körbe a témát. Főként a társadalom- és politikatörténeti gyökereket vették górcső alá – nem is alaptalanul.

Ennek a tanulmánynak azonban nem ez a célja. Sokkalta inkább az elbeszélők apró történeteinek az átmentése, a megélt és elbeszélte léthelyzetekről szóló narratívák közreadása. Ha úgy tetszik, a közmondásnak a fonákját szeretném megmutatni, hogy lássuk az erdő takarta fát. Tehát az egyén látószögéből mutakozzon meg a mindennapok képe!

Példáink bácskaiak, így Horgos, Kishomok, Magyarkanizsa, Martonos, Oromhegyes, Topolya, Velebit települések magyar és szerb társadalmának gyakorlatát mutatják meg.

A nyelvi makaronikumok, proverbiumok keletkezése helyén és idején a magyar képezte a többségi nyelvi környezetet, ami ma már nincs mindenhol így. Az elbeszélte élethelyzetek nagyjából a 20. századot ölelik fel. A példáink különböző korcsoportból valók, és a nyilatkozók iskolázottsági szintje is vegyes. Mondhatnám, hogy tudatos merítés eredménye mindez, de valójában az történt, hogy a beszédhelyzetek során merültek fel a példák, aktualitásukat is az adta. Természetesen olyan is előfordult, hogy egyéb kutatások során – mintegy levezetésképpen –, zárásként szóba kerültek napi gondok, és adatközlőim akkor az együttélés, egymás mellett élés példáiról is nyilatkoztak. A beszélgetések zöme a kétezres évek első évtizedének elején zajlott, akkor, amikor a tanyás gazdálkodás emlékanyagát gyűjtöttem. Nagyon lényeges az alább olvasható történetek szempontjából, hogy addigra volt túl az ország a balkáni polgárháborús éveken és a koszovói konfliktuson, ami komoly lakosságmozgással járt, és újabb ellentéteket generált. Így aztán, Szilágyi Miklóssal szólva: „...rájöhettem, rá kellett jönnöm ennek a szabadjára engedett »sztorizásnak« néhány, korántsem mellékes, az etnográfiai megismerésben jól hasznosuló »hozádékára« is. Arra tudniillik, hogy minden adatgyűjtői beszélgetés azáltal tehető igazán forrásértékűvé, ha olyan részletei is vannak, melyek a szó szoros értelmében nem adatértékűk, hanem csak az adatközlő személyiségjegyeinek, mentális beállítottságának a megismerése szempontjából fontosak” (SZILÁGYI 12). Szilágyi katonatörténetek kapcsán tett megállapítása, úgy gondolom, általánosságban az önazonosságra is igaz.

A fentiekből pedig az is következik, hogy az effajta ismeretszerzés segítheti a terepen járó kutatót eligazodni a közösségek kapcsolathálójának feltérképezésében.

NULLADIK TÍPUSÚ EGYÉNI KONTAKTUSOK

Gyermekkorom egyik első története a két nép közötti nyelvi kontaktusáról szól, amit később már a névnapok, disznótorok során velem adtak elő. Ez tipikusan az a helyzet, amikor beszéltek a már jópofán selypes apróságot; így az ismétlődő családi események során rögzült bennem az akkor viccesnek vélt történet. A dolgok eredője pedig az 1920-as években betelepített szerbek megjelenése a vidék vásári forgatagaiban: „Árúták ugye a jószágot a parasztok a vásárba, asztán gyűttek a dobrovácok, oszt kérdezzgették az árát. Épp egy szép tehenet nézett ki magának a bocskoros: Pošto je? Bökött a tehinre. Az ember meg ugye nem értette, oszt főmérgekedett: Fostos-e? Fostos az apád f...a, nem látod, milyen szép tiszta?” A családban elhangzott történet mindig nagy tetszést aratott, hangos nevetés volt a mesélő jutalma. A fenti idézet mégsem topolyai. Oromhegyes tanyavilágában hangzott el, ami azt erősíti, hogy vándortörténettel van dolgunk.

Ha végiggondoljuk a helyzetet, akkor láthatjuk, hogy ez valójában egy nulladik típusú nyelvi kontaktus emléke a szájhagyományban. Két okból állhatott fenn a nyelvértés hiánya éveken át. Az egyik, hogy a *dobrovoljacok*, azaz önkéntesek települései zárt közösségek voltak, apró szigeteket képeztek, főként a magyarok lakta vidéken. Ebből adódott, hogy a környezet számukra idegen, érthetetlen volt, és maradt. Így a kapcsolatfelvétel rendre kudarcot vallott.

A másik példa az 1990-es évek közepéről való, amikor megjelentek az *izbeglicák*, akiket menekültként iskolák tornatermeiben helyeztek el a hatóságok.

A nyelvi helyzet hasonlósága és a hagyományok különbözősége miatt ezek a horvát és bosnyák területekről érkező emberek gyanakvással és idegenkedve szemlélték az őslakosokat, habár már meg tudták magukat értetni, szembesülniük kellett a ténnyel, hogy a kedvükért nem mondtak le az anyanyelv használatáról. A horgosi történet megtelepedési kísérletükről fest képet: „Hát az izbeglicák csak pár hónapig bírták. Azt mondták, azér’ mennek el, mer’ nincs kivel kávézni! Ezek, mármind a magyarok, hülyék itten. Mindig csak dógoznak!” Valóban, a homokvidék gazdái naphosszat a gyümölcsöseikben dolgoztak, hiszen az jelentette, adta a megélhetésük forrását.

Míg az első példánk egyértelműen a nyelvi kontaktus fonák helyzetét mutatja, addig a második már sokkalta inkább a szláv lezserség rosszallását érzékelteti. Tehát azt a pejoratív véleményt erősíti, mely szerint a népcsoport nem szeret dolgozni. Ám mint minden általánosítás, úgy ez sem állja meg a maradóképpen a helyét.

Két fontos különbség van a narratívák között. Az első egy házzal, földbirtokkal rendelkező, övéi között élő szerb gazda nyelvi bezártságát mutatja,

hiszen neki a magyar nyelv beszédessége maga volt a nyelvi némaság. Nem értette a kérdésére adott választ, sőt, akár azt is gondolhatta a kiabáló magyar gazda hanghordozásából, hogy csak neki nem akarja eladni a jószágot. Ami pedig az izbeglicákat illeti, ők álláslehetőség nélkül, idegen nyelvi környezetben nem érezték jól magukat, és hamar lépéskényszerbe kerültek.

KÖZÖSSÉGI KONTAKTUSOK EMLÉKE A SZÓLÁSOKBAN ÉS A KÖZBESZÉDBEN

Nyilvánvaló a kutató számára, hogy a kontaktusok mindig egyéniek, melyek emléke beszüremkedett a köznyelvi emlékezetbe, és annak köszönhetően öröklődik, marad meg településenként. Sőt, vándorol is akár. Ezek a történetek aztán szólásokká, szóláshasonlatokká rövidülnek, és az eredetüket elfelejtik, kihullik az egymást követő generációk emlékezetéből (O. NAGY 13, 19). Ám akad olyan is, hogy megmarad a rövid trufaszerű mag, és nem lesz belőle proverbium. Alább ezekből adok közre néhányat.

Példáim jobbra a megfigyelések eredményeként kerültek lejegyzésre. Kevésszer fordult elő, hogy rákérdezéssel gyűjtöttem.

Sokkal ízelesebb nyelvi helyzetek adódtak, ha beszélgetés közben – névnepok, lakodalom, ügypintézés, piac és vásár alkalmával – sikerült gyorsan papírra vetni az elhangzottakat.

Volt, hogy rám is szóltak, pl. Martonoson: „Mi van, tán piszár lettél?” Jellemző, hogy a faluban élő őslakos szerbek anyanyelvi szinten beszélnek magyarul, és csak egy-egy szerb kifejezést szűrnak mondataikba. Így nyomatékosítják közlendőjüket, vagy éppen nem jut adott pillanatban eszükbe az aktuális magyar kifejezés. Ehhez igazodva válaszoltam: „Nem, hanem notaroš, mint Đoka Popović Ókanizsán!” (KLAMÁR 2022: 191.)

Indítsuk példáim sorát egy, a nyelvtudás hiányában félrehallásos történettel: „No, eztet hallgassa mēg, mer ilyen is vót abba’ az időbe’. Gyüttek a szerbek Velebityrű, főlá’tak a kocsidérékba, oszt kérdžgették, hogy hun van bunár, izé kút? Kiabátak, hogy: bunár, bunár! Hát ott meg libákat őrzöttek az adorjányiak. Oszt mondja neki a bácsi: Mit akarsz a gunártú?” (Magyar-kanizsa) A következő példa is hasonló: „Mikó oszt meglátta a csőszot gyünni a krumpliföd végibe, főkapta a zsákot. Oszt, szēdte ám a szēdēm, oszamoto!” (Topolya) Gyorsan, kapkodva távozott, hogy ne ériék tetten lopáskor. A *sedam* számnévből pedig ígēt képzett az elbeszélő. „Szēdi, még más fő’ nem szēdi!” (Magyar-kanizsa) Tréfálkozva így kínálták helyet a bandázók a megálló, alkalmi beszélgetőtársat. Nyelvi játék lett a *sedī*, ’ülj le’ jelentésű szerb igéből, és a magyar, hangalakjában megegyező, de jelentésében eltérő *szed* igéből.

A „Dobro konya, jó ló!” szólás folytatása: „Bassza még a hajtó!” (Magyarkanizsa) A kisvárosban az 1970-es években még nagy állatvásárok voltak, a lacikonyhák és sátrak italkiméréseinek kapatos látogatói gyakran heccelték az eladó lovak gazdáit.

Egy másik változatban: „Dobro konya, jó ló, oszam konya, nyolc ló!” (Magyarkanizsa) A szólás voltaképpen a szerb szöveg értelmezéséről, annak mondókaszerű fordításáról szól.

„Dobor dány, megdőglött a boszorkány!” (Magyarkanizsa) Rímes nyelvi játék a szólás, amit főként a gyermekek kiabáltak egymásnak.

Hasonló a „Picsku matër, sùt a nap, danónak a madarak!” (Topolya) Csoportokba verődve mi, gyermekek kiabáltuk a nyári szünidő játékkal töltött napjaiban. Valójában nem tudtuk, hogy anyánk valagát emlegetve kiáltozunk utcahosszat.

Egyik oromhegyesi tanyán a gazdálkodás átalakulásáról beszélgetvén, egy hirtelen nagy vagyont felhalmozó újjgazdával kapcsolatban hangzott el az alábbi szóláshasonlat: „Nagy ember, mint a szerbeknél a kurac!” (Oromhegyes) Olyan esetben használják, amikor valaki hirtelen fölkapaszkodott, fölvitte az Isten a dolgát, és ennek tudatában önteltté válik, de valójában buta ember.

Sok beszédhelyzetben használja a szerb a *jebi ga* 'baszd meg' kifejezést, így nem csoda, ha az átvételek jó részében valamilyen formában ott van a szókapcsolat: „Hát tudja, templomképviselő volt, tán még elnök is, de az mindig e'kerítette! Nagyon csúnya szája vót. Pont úgy vót vele, mint a rác a jëbivel!” (Magyarkanizsa) Idős adatközlőm egy káromkodós magyar emberről beszélt. Történetét a szerb nyelvből átvett obszcén kifejezéssel nyomatékosította.

„Azt csak a Boga Ūristen tudja!” (Topolya) „Annak csak a Boga Ūristen a megmondhatója!” A szerb *bog* 'isten' kifejezéssel nyomatékosítja a mondatokat a beszélő.

„Pola voda, fele víz!” (Topolya) Arra a közlésre használják, ha a történet nem igaz vagy túlzó, így erősen kételkednek az elhangzottak valóságtartalmában. Talán a „Bort iszik és vizet prédikál!” szólással rokonítható (vö. PAPP Gy. 2004b: 276).

„Tëraj Lázó, vigyen a lábod!” (Magyarkanizsa) Valahová való gyalogos induláskor mondták. A szólás Martonosról került át a közeli Magyarkanizsára, ahol annak eredetére is emlékeznek: „Utána az is eszembe jutott, hogy Martonoson Popov Lazo bácsi volt a fiákeros – jobbra az állomásra és vissza –, és hogy ahhoz kötődően is járhatta a mondás: Tëraj Lázó, majd nem fázó!” (Magyarkanizsa) Ha mozogsz, haszonnal jár, mert nem fogsz fázni.

A következő két szólás is mutatja, hogy helyi variánsokban élnek tovább, mi több, igazi nyelvi makaronikumává válnak a szövegek, melyekben keverednek a magyar, szerb, szlovák kifejezések:

„Csúti, nē lāj, nē kotkodálj!” (Topolya) Tehát: hallgass, ne ugass... és a „Csuti Bagi, nē podáj, ha nincs pénzed, nē ugrálj!” (Magyarkanizsa) Hallgass... ne povedáj... az utóbbi a szlovák kifejezés rövidülése (PAPP Gy. 2007: 105).

Ahogy a magyar, úgy a szerb nép is köztudomásúan káromkodós. Ezt példázza az alábbi szóláshasonlat: „Tele van, mint a rác jébivel” (Magyarkanizsa) (PAPP Gy. 2004a: 128).

Számos jövevényszó tartósan megragadt a bácskai magyar köznyelvben, igaz, néha furcsán illesztik be a nyelvhasználatba: „Ezt még megcsinájjuk, oszt gara!” (Topolya) Azaz: *gotovo* – ’kész’.

Az „opětújból!” (Kishomok) szóösszetétel – még egyszer, újra – is a valamit bizonygató, erőltető beszélő eszköztárából való.

„Csak úgy prilikomra. Nem feszegettük mi ezt akkor, de azt hiszem, mindenki tudta, hogy ez Bandi bácsinál annyit tett, hogy otrilike – körülbelül, cirka” (Horgos).

Van olyan eset is, ami mindennek a fordítottja, hiszen a szerb szóhasználatba szüremkedett magyar kifejezésre példa: „Az egyik traktoristának – házias ember volt már, azt hiszem – reggelit hozott az apja. Branko – ő volt a fia, úgy beszélt magyarul, mint mi – gépet javított előtte, s nem érkezett még kezét mosni. Könnyéig olajos, fekete zsíros, kenyőcsős volt. Amikor meglátta az apja, rácsodálkozva mondta Brankónak: »Deraně, pa ti si sě sav zakěnyěcsió!«” (Velebit) Vagyis: Teljesen összekented magad!

Az alábbi példák akár mondókákká is alakulhattak volna: „Csigabiga, jébiga!” [’baszd meg’] (Magyarkanizsa), „Jébiga, vodiga!” [’baszd meg, vezesd’], „Hátrakötöm a sarkad!” (Topolya), „Jebem ti kutykurutty, hát mit csináltál?” [’baszom a kutykuruttyodat’] (Topolya).

A tudatos ferdítésre példa a „Bog të mázolt pirostra!” [a *Bog te mazo!* jelentése: ’Isten kényeztet’] (Magyarkanizsa), mégis dorgáláskor használt formula.

KÉTNYELVŰSÉG?

A példák sorát kellő odafigyeléssel – minden bizonnyal – a végtelenségig lehetne gyarapítani, és általuk egyre részletesebb, pontosabb képet kaphatnánk a nyelvi érintkezésről. Talán jobban kirajzolódna a mikrovilágok átalakulásának folyamata is.

Egy fontos megállapítást mindenesetre megengedhetek magamnak: a funkcionális két- vagy többnyelvűségtől az átlagos, anyanyelvi közegben élő vajdasági szerb, magyar, szlovák, román stb. még napjainkban is olyan távol van, mint volt az 1920-as impériumváltáskor (lásd CSOBÁDY 82–83).

Példáinkból nem nyer igazolást az: „Ahány nyelven beszélsz, annyi ember vagy!” szólás igazsága. Sokkal inkább az látszik, hogy a nyelvi kontaktusok a nyelvi bezártságban élő közösségek sokszor nagyon is esetleges kapcsolatait mutatják. Valójában erről szólt Trianon után az egész 20. század, és úgy tűnik, hogy a 21.-ben sem lesz másképpen.

Kétségtelen tény, hogy a tartományban élő tömbmagyarság merőben más nyelvhasználati helyzetben van, sőt arra is van példa, hogy az egy településen élő, ám különböző nyelvjárási gyökerű népesség még mindig őrzi tájnyelvi jellemzőit. Ilyen a palócok illabiális *ä*-ja, az igen hangsúlyos középzárt *ë*, a szegedi kirajzás *ö*-je vagy a kunságiak nyílt *e*-zése, és az *i*-zés akár (lásd PENAVIN 159). Vannak tehát helyi nyelvjárási színeink, példaadó szólásaink és szóláshasonlataink, melyek mintájára újabbak jönnek létre, és természetesen vannak beszüremkedő kölcsönszavaink is (vö. PAPP Gy. 2007: 75).

Ha úgy tetszik, ilyen nyelvi *jezikben* [’nyelv’] él a vajdasági magyarság, és úgy általában több nemzetiség által lakott táj embere.

Végül azt kell mondanom, hogy egyetérték Silling István megállapításával, miszerint a társadalmi környezet nyelveként számontartott szerb nyelv nyelvi hatása a tömbmagyarságra, illetve az abszolút magyar többségű települések nyelvhasználatára még az ezredforduló utáni években sincs nagyobb hatással, hiszen a nyelvi környezet, a sajtó és az iskola anyanyelvhasználatára ellensúlyt képez (SILLING 53).

IRODALOMJEGYZÉK

- CSOBÁDY Csilla 2024. Kortvélyes község nyelvi tájképének és a lakosság helynévismeretének kapcsolata. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 3., 81–110.
- HALL, T. Edward 1980. *Rejtett dimenziók*. Gondolat, Budapest
- KLAMÁR Zoltán 2009. Pošto je? – Fostos-e? A nyelvismeret fontossága a társadalmi beilleszkedésben. In: BÁRTH János (szerk.): *Fakuló színek. A VII. Duna–Tisza közí nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia (Baja, 2008. június 19–20.) előadásai*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Baja–Kecskemét, 133–141.
- KLAMÁR Zoltán 2012. „Szedte ám a szedem oszamat!” In: KOTHENCZ Kelemen (szerk.): *Sarjadó sorsok. A VIII. Duna–Tisza közí nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia (Baja, 2011. június 14–15.) előadásai*. Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, Baja–Kecskemét, 111–120.
- KLAMÁR Zoltán 2018. „Ona je goj!” A vegyes házasság intézményének identitásformáló hatása – magyarkanizsai példák. In: KOTHENCZ Kelemen (szerk.): *Migráció és hagyományformálódás a történeti Duna–Tisza közí nemzetiségek népeletében*. Türr István Múzeum, Baja, 181–190.

- KLAMÁR Zoltán 2022. *Örökségünk. Magyarkanizsai képeskönyv*. József Attila Könyvtár, Magyarkanizsa
- LISZKA József 2007. *Úton lenni... Egy néprajzkutató töprengései. (Napló-jegyzetek 1996–2000)*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely
- O. NAGY Gábor 1979. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Gondolat, Budapest
- PAPP Árpád 2003. Identitás. In: PAPP Árpád – RAFFAI Judit – TERBÓCS Attila: *Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza*. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka, 203–210.
- PAPP György 2004a. Kisközösségi, településközösségi, etnikai, nyelvközösségi csúfolók Vajdaságban. In: PAPP György (szerk.): *Mi ilyen nyelvben élünk. Nyelvészociológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 117–152.
- PAPP György 2004b. Szólásinterferencia és szólásvesztés. In: PAPP György (szerk.): *Mi ilyen nyelvben élünk. Nyelvészociológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 269–279.
- PAPP György 2007. A vajdasági frazeológiai korpusz szerkezeti, adattári vonatkozásai. In: PAPP Richárd (szerk.): *Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 70–109.
- PENAVIN Olga 1988. *Bácskai Magyar Nyelvjárási Atlasz*. A Magyar Nyelv és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- SILLING István 2007. *A kupuszinai nyelvjárás és szótára*. Loisir Kiadó, Budapest
- SZILÁGYI Miklós 2011. *Finesszel köll élni. A háború és a hadifogság a szóbeliségben*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest

ABSTRACT • The twentieth century marked a notable shift in the lives of the Hungarians of Bačka. In 1920, the southern portion of the former county, which was home to numerous ethnic groups, was incorporated into the newly formed South Slavic state. The settling power promptly initiated a transformation in the demographic structure. To expeditiously alter the ethnic composition of the country, settler villages were established in the border regions. However, this situation merely further impeded the functioning of the linguistic-economic network. This paper outlines the traces and examples of this situation in the spoken language. Specifically, this refers to instances of first language contact. It is a meeting between two individuals who are unilingual and lack a common mediator language. Additionally, instances can be observed where the speaker demonstrates a functional understanding of a language, albeit with a disregard for grammatical correctness. An additional fascinating aspect of language use is the incorporation of foreign languages into colloquialisms and proverbs. The given examples of macaronic language illustrate

functional relationships that do not adhere to grammatical correctness. Historical evidence from the past century indicates that in municipalities with a majority population of over 70%, the language of the local majority remains dominant, and its language use practices have remained largely unchanged.

KEY WORDS • identity, otherness, acceptance, exclusion,
language use, tradition

SAŽETAK • Dvadeseti vek doneo je značajne promene u životu Mađara u Bačkoj. Veći, južni deo nekadašnje županije, naseljen mnogim narodnostima, je 1920. godine pripojen novoosnovanoj južnoslovenskoj državi. Vlasti su odmah krenule u promenu strukture stanovništva. Naseljenička sela su nastala u pograničnim krajevima zemlje u nadi da će na taj način brzo promeniti etnički sastav. Međutim, situacija koja se razvila dodatno je opteretila rad jezičko-ekonomske mreže. Studija pokazuje tragove i primere ove specifične situacije koji se mogu videti u govornom svakodnevnom jeziku. Specifično prikazuje one situacije, koje se mogu nazvati prvim jezičkim kontaktom. U takvim slučajevima se sastaju dve osobe koje ne znaju jezik onog drugog i nemaju na raspolaganju zajednički, posrednički jezik. Takođe, čitalac može da sazna o primerima koji pokazuju neku funkcionalnu upotrebu jezika, ali govornik ne poštuje pravila ispravnog jezika. Postoji uzbudljiv sloj prakse upotrebe jezika, kada je strani jezik deo izreka, poređenja i poslovice. Ovi makaroni su već primeri funkcionalnih odnosa koji zanemaruju aspekte jezičke ispravnosti. Postoji i jedan interesantan sloj prakse upotrebe jezika, kada strani jezik postane deo izreka, uzrečica i poslovice. Ovi makaronizmi su već primeri funkcionalnih, ali od jezičkih pravila oslobođenih veza. Praksa poslednjih sto godina pokazuje, da u onim naseljima pokrajine, u kojima je većinsko stanovništvo preko sedamdeset odsto, tamo i dalje dominira jezik lokalne većine, a praksa upotrebe jezika te većine je skoro ostala nepromenjena.

KLJUČNE REČI • identitet, drugost, prihvatanje, isključivanje,
upotreba jezika, tradicija

Beérkezés időpontja: 2024. december 4.
Elfogadás időpontja: 2024. december 10.

„ÁTOK-E VAGY ÁLDÁS? – A SZÉPSÉGIMÁDÁS”¹ *Gábor Zoltán megidézése centenáriumán*

“CURSE OR BLESSING? – THE WORSHIP OF BEAUTY”
On the Centenary of the Evocation of Zoltán Gábor
„KLETVA ILI BLAGOSLOV? – OBOŽAVANJE LEPOTE”
Na stogodišnjicu prisećanja na Zoltana Gabora

BENCE LAJOS

PhD, egyetemi előadó, József Attila-díjas költő
Maribori Egyetem, Magyar Tanszék, tanársegéd, docens (1991–1997)
Népijság, volt főszerkesztő
Magyar Nemzetiségi Tájékoztatói Intézet, volt igazgató
lajcsi.bence@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A Vljaj Lajostól származó, kortársához, Gábor Zoltánhoz írott versében megpendített kérdésfelvetés a 20. századi művészetértelmezés egyik krédója, ars poeticája. Élet és művészsors egyvelegéből kinövő örök dilemma, melyhez a kiválasztódás és a zsenivé válás útjába álló mérhetetlen nyugalanság és idegenség érzése társul; társadalmi szempontból mellőzöttség és akadály, melyet csak kevés művész, „szépségimádó” tudott kezelni, pszichés vonatkozásait orvosolni, gyógyítani. A konokság és a hit azonban gyöngyökkel fizetett a felkínálkozó pusztulás ellenszereként. Gábor Zoltán művészet-felfogását is élete végéig befolyásolta sorsa, nyelvében, szülőföldszeretetében megfogalmazódó, minden alternatívát elutasító, sziklaszilárd konoksága. A festményein, színhasználatában és lecsupaszított eszközhasználatában megnyilvánuló egyértelmű hang prózai műveit, recenzióit és kritikus hangú írásait is meghatározza. Az élete végéig Zágrábban élő alkotó kultúrdiplomáciai törekvései és Lendvához kötődő emlékei révén, valamint a lendvai képzőművészet diplomatajaként fő cselekvési-elkötelezettségi törekvése példamutató.

KULCSSZAVAK • szépségimádás, délvidéki avantgárd, figuratív festészet, Lendva, Hangya András, B. Szabó György

¹ A címben szereplő idézet Vljaj Lajos egyetlen, életében megjelent (1961-es) *Verssek* című kötetének Gábor Zoltánnak ajánlott költeményéből való.

A száz évvel ezelőtt született Gábor Zoltánt (1922–2010) elsősorban festőként tartjuk számon, de a lendvai képzőművészet hírnevének öregbítésében, a Zala György utáni képzőművészeti nemzedékek megismertetésében, esztétikai-művészettörténeti feldolgozásában, esszéisztikus portrévázlataiban, valamint az európai művészeti irányzatok ismeretterjesztő megismertetésében is fontos szerepet vállalt. Közvetlen, gyakran névre szóló fiktív leveleiben (pl. a *Postagalambban*), esszétöredékeiben elsőként nyúlt a kortárs művészek – akik között néhány jó barátja is akadt – alkotásaihoz kritikai igényű feldolgozásaihoz.

A horvát nyelven is megjelent *Elmondom* (Kazivanja) című kötetében délvidéki kortársainak, egykori iskolai, budapesti vagy zágrábi barátainak állít emléket: Hangya Andrástól Bezerédy Lujóig, B. Szabó Györgytől Schulteisz Sándoron át gyermekkori jó barátjáig, a lendvai származású, Londonban élő Strasser Dódyig. A képzőművészeti pedagógia és – mai divatos szóval – az „edukáció” terén is úttörőnek számított, ahogyan *Ápisz nyomán* (Po sledi Apisa) című, az írásbeliség kialakulásával foglalkozó könyvecskéjében a művek (szobrok, festmények) mélylélektani vizsgálódásaival foglalkozik, vagy ahogyan máshol, a barlangrajzok világában tett kiránduláson és kutakodásokban (*Combarelles, a grafika, a képzőművészet bölcsője*) a művészetek kialakulásának az evolúcióját figyeli meg – mindig is sajátos ars poeticájának búvkörében. Ennek egyik sarkított tétele így szól: művészet nélkül – a művészi érdeklődés és az ebből kinövő kreatív ösztön lévén – a művészet alapvető lényegi ismervét véli felfedezni, az emberiség fejlődésének fő motorját, a művész kísérletező kedvének folyton-folyvást történő megújulását, alakulását.

Ennek az írásstílusnak és -készségnek a lényegi vonatkozásainál, melyet minden művészi megformálás alapjának tekint, éppúgy, mint a képzőművészeti alkotásnál is három elem kiemelését tartja szükségesnek; ezek: „...a szándék világos megfogalmazása, az elgondolás spekulatív megszerkesztése és a kivitelezés racionális rendszerbe foglalása”. Mindennek alapja természetesen a tehetség „ereje” és – különösen az írás során – a racionális keretbe foglalás igénye.

Gábor Zoltán, akit műalkotásokban gazdag, hosszú írói pályával és tehetséggel is megáldott a sors, a 20. századi művészeti irányzatok szinte mindegyikébe belekóstolt. Egy helyen az „utolsó avantgárd délvidéki festő” kitüntető jelzővel illettém én is őt. Máshol ismét – szinte mentegető szándékkal – azok között az „örökifjú” művészeknek a sorában láttattam a helyét, „akiket az experimentumok, az állandó nekirugaszkodások és a »másfélén/másképpen« állandó nyugtalansága, a tökéletes forma megtalálásának a vágya hajt”. A fentiek, valamint nyilatkozatai és a racionalitás állandó hangoztatása kizártak mindenféle l'art pour l'art és absztrakt festészet iránti szimpátiát, közeledést.

Indoklása szerint ugyanis még a naiv művészetnél is veszélyesebb módon lehet palástolni vele a giccset, a tudatlanságot, az ügyetlenséget, a dilettantizmust. Épp ezért saját művészetében és művészi hitvallásában egyaránt „a vizuális tárgyi valóság ábrázolása” az elsőrendű minőségi mérce. Ez a törekvése, azaz a festői klasszicista figuralitás és a stilizált valóság, valamint az emberi világ klasszicista-archaikus „színezettel” fokozottan vonatkozik írásművészetére is.

Írtunk a hangpróbálgatás éveiről, majd ennek folytatásaként a „befutás” időszakáról (a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiről) is, melynek egyik legkiválóbb – az egész életmű szellemiségét, az alkotó szülőföldjétől távoli,

Gábor Zoltán-portré (Dormán László felvétele)

„száműzetésének” zágrábi magányát tükröző – szimbóluma, jelképegyüttese lett *Négy évszak* című látomássorozata, többteteles freskója, melyen az apró részletekig kidolgozott minimalista, kubista síkra épülő stílusa sajátos, Gábor Zoltán-i jelleget ölt. A művész legnagyobb vállalkozása, örök témája, melyet nemcsak képein, de falifreskóin is továbbvitt, bővítgetett a római korban tájainkon meghonosodott szőlőkultúra, a mitológia és a történelem összefonódásával, valamint ezek szakrális jellegének kibontakoztatásával. Gábor elkötelezett művész volt, ő nem csupán gyönyörködtetni akart, de a téma „fonákját” is igyekezett megmutatni – a legtöbb esetben tiszta színekkel és az éppen aktuális politikai valóságtartalommal is. (Az *Ave Maria* című freskón például a délszláv háború emlékeit örökíti meg, amikor színes, de sérült templomi ablakok töredezettségét festi meg.)

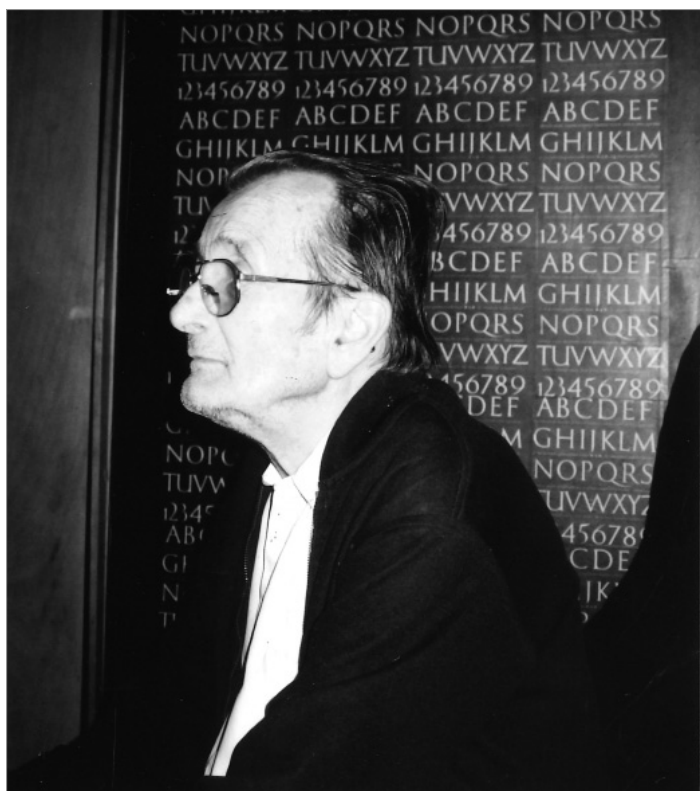
Visszatérve már említett prezentáló, ismeretterjesztő, részben kritikai tevékenységére, mellyel kortársai műveinek felmutatására törekedett, ezekben az írásokban – talán egy kicsit szokatlan módon – saját alkotásai értelmező bemutatását is vállalta, noha életében, egy-egy kiállítás kapcsán, számos katalógusban és kritikai folyóiratban neves horvát művészettörténészek (pl. Tonko Maroević is) méltatták műveit. A „kék boríték” szitanyomata így vált dísztelenségével és minimalizmusával, de túlméretezett képi igénytelenségével

Gábor Zoltán: A lendvai vár

vel (A3-as formátum) a korrupst és bürokrata világ egyik jelképévé. Ez a motívumvilág azonban prózai írásában, a szavak-kifejezések szintjén újabb részletekkel bővül.

„A bürokrata esténként táncmurik részese. Mazna társaival karöltve örülten ropja győzelmi táncát a város fölött. Mórikáló lotyók és seggnyaló csepűrágók szórakoztatják.” Hogy mégse tűnjön megfutamodásnak, a „nem szeretnék bírálattal illetni senkit” itthon jól bevált köntörfalazó-behízeltő magatartást is a „társadalmi viselkedések vadhajtásainak” nyesegetéseként veszi fel, és az ügyét nem tartja hiábavalónak, mert az „ember nélküli világban”, hol „a nép nem boldog, s goromba hiénáknak” van kiszolgáltatva, „nem él virányi tájon, semlyés a hazája és szittyó a virága: Se tuja, se liliom, se ecetfa, de még áfonya sem díszíti életét” – írja a tőle megszokott válogatott, ugyanakkor kendőzetlenül kemény szavakkal, meggyőződéssel egyértelműsítve a képi tartalmat.

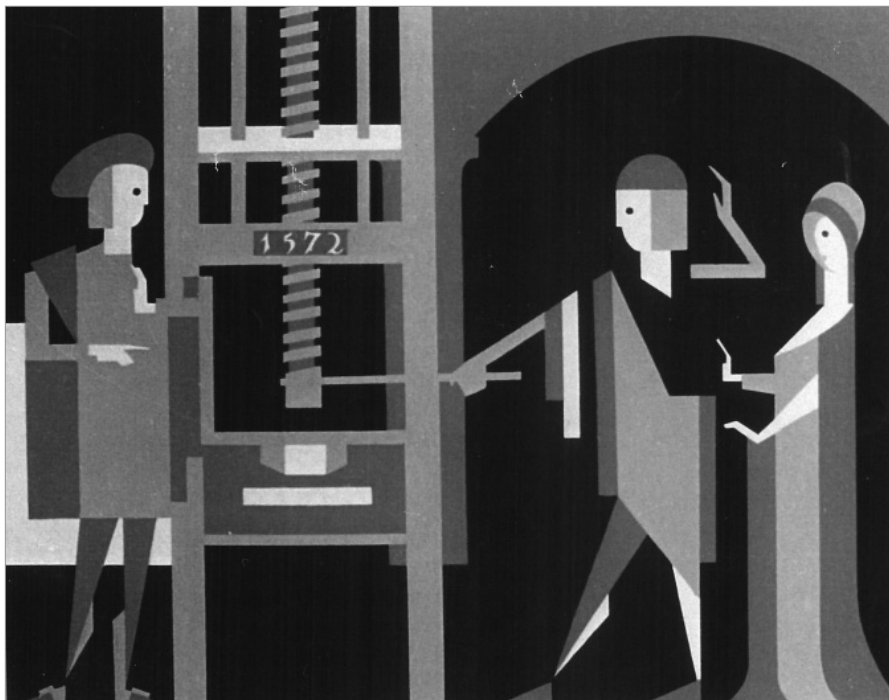

Gábor Zoltán (Meszelics László fotója)

Írásművészetét, stílusát, melyet ő maga archaikusként határozott meg, sok műfaji és multikulturális, egyúttal pedig interdiszciplináris irányzat keveredése jellemzi: a portréfestéstől az irodalmi esszéig és karcolatig, valamint a szociológiai és pszichológiai elemekig, amelyek békésen megférnek egymás mellett, ahogy a visszaemlékezés és a műkritika elemei is.

„Egy másik írás, a festő »borúlátó emberi mivoltát« és ennek a paradoxonát hivatott cáfolni, mondván, »a pesszimista ember nem ír, nem alkot«, mert minek alkotson? [Helyette a] ...magány melankóliájára, az elmúlás feletti, őszi hangulatú, ám végeredményben tárgyilagos elmélkedés magasztosságára helyezi át a hangsúlyt” (Kalapis Rókus).

Zalai barátja, Bedő Sándor vélte, alkati jellemvonássá váló „pesszimizmusát” „nagy rálátású realistára” cseréli, „...mindig finom és képgazdagnak... Ha kemény hasonlatokra, jelzőkre vetemedik, szeretetből, »érted haragszom!« elven teszi”.

Gábor Zoltán: Anno Domini 1572 (A *Lendva története* című sorozat nyomdászatra vonatkozó nagy méretű tablóképe)

A tanulóéveket követő franciaországi és más európai országbeli történelmi nevezetességhez, egy-egy fontosabb utazásához kapcsolódó élményeit igyekezett fiktív levelezés formájában barátaival és a leírt-szerkesztett kiadványokban másokkal is megosztani: például a *Postagalammban* Öcsivel, azaz Gálics Istvánnal. A huszonnégy levélben a művészet alakulásáról, annak a mai ember életében betöltött szerepéről ír rendkívüli szókimondással, irodalmi-mitológiai és történelmi alapértelmezéssel, háttér-információkkal. Mindent meg szeretne örökíteni írásban is, s megmutatni azoknak, akiket szeret, akik közel állnak hozzá, s nem tudja véka alá rejtteni magányosságát sem, ezért már első levelét, melyet ön maga is „ellentmondásosnak és lehangolónak” nevez, egy sajnálkozó megjegyzéssel rekeszti be: „Tényleg nagyon kár, hogy nem vagy itt!”

Nem idegenkedik a párizsi alvilág zsenijének, Villonnak a rovására sem kimondani a súlyos ítéletet, melyet a középkor modernistája versekben dokumentált, s kinek – a bitót a Párizsból való száműzetésre felcserélő törvénykező ítélet után – örökre nyoma veszett. De költészete és életműve, megrázóan őszinte korrajza miatt mégis – sugallja a szerző – ma is az európai és

Gábor Zoltán: Csendőlet

világirodalom nagyjai között tartjuk számon. Ha bírálja is Villont durva és trágár szóhasználatáért, sohasem moralizálásból, hanem a megértő szándéktól vezérelve, s a „jobb útra térés” soha meg nem szűnő lehetőségével operál. Gyakran nyúl a középkori ember ellentmondásos jellembeli hibáinak a felidézéséhez, ahogy ezt a *Szegény Villon bízarr élete* című korai esszéjében is teszi. Szerinte a francia költő művészi hagyatéka és erénye egy ellentmondásokkal teli korban „ellentétek sokaságában emelkedik magasra”, míg gondolatainak tisztasága, a művészi szabadság és az őszinteség máig kitetsző, neurotikus robanékonyságával hat.

Nagyon tudott haragudni, amikor az áltudományok álságait olvasva, a magyarságot az indián törzsek leszármazottjainak nevezte egyik kortársa.

Utolsó, 2010-ben a lendvai művelődési intézet (MNMI) kiadásában megjelent önéletírásának a *Keserédes emlékek* címet adta a már nagybeteg, zágrábi magányába visszahúzódó festőművész úgy foglalva össze prózai-eszéiszitikus munkásságát, hogy abban egy gazdag életmű fontosabb állomásai elevenedjenek meg. Még műveinek szubjektív megítélésére is vállalkozik, amit a küzdelmekkel teli nyolcvannyolc év és a sorssal való dacolás konok hite tesz megrendítően hitelessé.

A szenzibilitással és szubtilitással (Tanja Šimonka) is megáldott író vallomásaiban „kényes témák” (nacionalizmus, a zsidók és az elesettek stb.) iránti nyitottságára is felhívja a figyelmet. Talán ő volt az, aki elsőként tett kísérletet a „lendvaiság” fogalmának tisztázására még a múlt század nyolcvanas éveiben, ami hosszú éveken át szlovének és magyarok különálló tevékenységét jelentette békében és háborúban egyaránt, s csak ritkán vált közös ügyg az egymásmellettség.

Ugyancsak utolsó írásainak egyik életrajzi és családi vonatkozásait is felvonultató élményszerű rajzában a Zoltán keresztnév választáson kívül neveltetéséről, identitásának alakulásáról is gyönyörű vallomást olvashatunk. A *Képzőművészet a lendvai Ugaron* című esszéjében egy-egy Ady-idézetrel veszi számba a Lendván született, „akadémiát végzett” hét képzőművésznek az irányultságát, formai-technikai elkötelezettségét: Zala Györgytől Király Ferencig, Huzjan Zdenkótól Gálics Istvánig. Ebben a pszichológia, illetve a „pszichostruktúra zsendülő folyamatában” a gyermekkor öntudatlan perceire ráakódó „vizuális szenzációk rögzülésének” tulajdonítja a szokatlanul nagy és minőségi, valamint műfaji sokszínűség jegyében fogant nemzedéki rajzást. „Az évnek bármelyik órájában az időjárásnak bármelyik szeszélyéről van is szó, a lendvai táj mindig csodálatosan szép”, melyben a „helyi színek” elméletén jóval túlmutató szenzibilitás is megnyilvánul.

Gábor életművét, festői-képzőművészeti pályáját közeljövőben megjelenő esszéi, portréi és útirajzként feltüntetett írásai, valamint saját műveiről

írott „értékelő-ismertető” jellegű karcolatai teszik ma is izgalmas olvasmányá. Talán ezek ismeretében a festő-képzőművész életművét is jobban megértjük, aki azonban a népet megnyomorító, népnyúzó gazdag bürokraták esetében nem tud és nem is kíván disztinkválni.

Szülővárosához való kötődését, Lendvához való viszonyát az életmű központját képező, nagy méretű *Négy évszak* című „történelmi” tablóképein fejt ki a legtisztábban, mégpedig a gyakran váltakozó honfoglaló népek: rómaiak, hunok, magyarok, szlávok, törökök felvonulási területének, a népek átjáró hazájává váló Halikanumnak a *féltő örököseként*.

Ezen a jubileumon talán arra az ürre is rádöbbenünk majd, amely a halála óta eltelt évtizedben keletkezett Lendva és Zágráb között a kultúra diplomáciájának hiánya miatt, és amely sokkal inkább az elszigetelődésnek, mint a kapcsolatépítésnek kedvezett – veszteségünk fájó érzését tovább növelve.

ABSTRACT • The question posed in the poem of Lajos Vljaj to his contemporary, Zoltán Gábor is a credo, ars poetica of 20th-century art interpretation. This timeless dilemma stems from the convergence of life and artistic destiny, accompanied by a profound sense of restlessness and alienation in the pursuit of selection and genius. On a social level, it represents an overlooked obstacle that only a select few artists and “beauty worshipers” have successfully addressed, remedied and cured in terms of its psychological dimensions. Nevertheless, their steadfastness and faith served as valuable antidotes to the looming threat of destruction. Zoltán Gábor’s artistic vision was shaped by his circumstances, his profound love for his mother tongue and his homeland, and his unwavering determination to reject all alternatives. This distinctive voice, evident in his paintings, his use of colour, and his minimalist approach to tools, also characterised his prose, reviews, and critical writings. A resident of Zagreb until his death, his cultural diplomacy and memories of Lendava, as well as his commitment to action as a diplomat of the fine arts in Lendava, are exemplary.

KEY WORDS • worship of beauty, Délvidék avantguard, figurative art, Lendava, András Hangya, György B. Szabó

SAŽETAK • Pitanje postavljeno u poemi Lajoša Vljaj napisanoj njegovom savremeniku Zoltanu Gaboru je jedan od kreda, načela istraživanja umetnosti 20. veka. Večna dilema koja proizilazi iz mešavine života i umetničke sudbine, praćena neizmernim osećajem nemira i otuđenosti koji stoji na putu selekcije i genijalnosti; iz društvenog ugla to je oblik zanemarivanja i prepreka sa kojom

je samo nekoliko umetnika i „obožavalaca lepote” moglo da se nosi, popravi i izleči njene psihološke aspekte. Međutim su tvrdoglavost i vera urodili biseri kao lek protiv predstojećeg uništenja. Na percepciju umetnosti Zoltana Gabora je doživotno uticala njegova sudbina, kao i njegova čvrsta tvrdoglavost, izražena u njegovom jeziku i njegovoj ljubavi prema domovini, koja je odbacivala sve alternative. Jasan ton koji je evidentan u njegovim slikama kroz njegovu upotrebu boja i smanjenu upotrebu alata takođe definiše i njegova prozna dela, kritike i kritičke spise. Umetnik, koji je do kraja života živio u Zagrebu, uzoran je u svojim nastojanjima kulturne diplomatije i sećanjima na Lendavu, kao i po glavnom opredeljenju za delovanje kao diplomata lendavske likovne umetnosti.

KLJUČNE REČI • obožavanje lepote, avantgarda Delvideka, figurativno slikarstvo, Lendava, Andraš Handa, Đerđ B. Sabo

Beérkezés időpontja: 2024. november 22.

Elfogadás időpontja: 2024. november 29.

ZENGJETEK, CITORÁK! *A vajdasági népi zene jellegzetességeiről¹*

ZITHERS RESOUND!
On the Characteristics of Folk Music in Vojvodina
ZAZVONITE, CITRE!
O karakteristikama narodne muzike u Vojvodini

KÓNYA SÁNDOR
néprajz-, népzenekutató, pedagógus
énekelversszerző és -előadó
konyacsoka@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Népzeneinkben a lényeges egyezéseken kívül gyakran előfordulnak különbözőségek is tájegységenként, ha néha csak árnyalatnyiak is. Ez a tanulmány az olyan jelenségeket, énekeket, dalokat, nótákat, hangszereket igyekszik bemutatni, amelyek vajdasági jellegzetességeket hordoznak magukon, vagy itt nálunk kedveltebbek, mint másutt, vagy eleve itt születtek. A citera páratlan népszerűségének titka a Vajdaságban nemcsak abban rejlik, hogy egymagában is képes zenekari hangzást nyújtani, hanem abban is, hogy vidékünkön kiváló kutatói, megszólaltatói és tanítói születtek. A Vajdaságban, de az egész magyar nyelvterületen is, mindenütt ismert, igen népszerű a népdal, amely a népdalokhoz hasonlóan nagyon kedveli az ungaresca-formát is. A szerző néhány olyan régi stílusú dallamot is lejegyez, amelyek népszerűsége kimagasló tájainkon, és amelyek közművelődésünk szerves részévé váltak, mert a népdalénekesek és -kórusok gyakran műsorukra tűzik, tudatosan vállalva, büszkén hirdetve, hogy a sajátjukat éneklük. Újabb kori népdalainkat is nagy kedvvel éneklük a vajdasági népzenei mozgalom képviselői. A népdallal együtt él a magyar nóta ma is. A cikk arra hívja föl figyelmünket, hogy a magyar nemzetkép kirajzolódásában a népies dalnak, azaz a magyar nótának is fontos szerep jutott. A muskátlizene, mint annyi minden más, ez is a Vajdaságban született, itt szökkent szárba, és lombosodott mesés sikertörténetté az 1980-as

¹ A tanulmány kották nélkül, némi szövegmódosításokkal a *Mi a magyar most, Vajdaságban?* című kiadvány 2. kötetében (Néprajz-antropológia) jelent meg 2020-ban Újvidéken, a *Magyar Szó* kiadásában (295–311).

években. Tanulmánya végén a szerző kottákkal ellátott, gazdag példaanyaga alapján a zenei néphagyomány Kárpát-medencei nagy lelki egységéről beszél.

KULCSSZAVAK • hegedű, citera, népének, ungaresca, népdal, magyar nóta, muskátlizene, Vajdaság, zenei lelki egység

Baráti társaságban népdaloztunk nemrégiben egy Balatonhoz közeli faluban. Örömmel nyugtáztam, hogy a dal szövege és dallama ugyanaz, mint nálunk, a Tisza mentén, s persze kieresztettem a hangom, tiszta szívből énekeltem, élveztem a közös éneklést. Egy idő után azonban azt vettem észre, hogy lassan elmaradoznak az énekhangok, a társaság tagjai kicsit szorongva pislogtak egymásra és rám. Megnyúlt az ábrázatom... Az alkalmi kórusvezető bocsánatkérően közölte: ők a csárdást gyorsabban szokták énekelni, nem olyan elnyújtva, mint mi, déliek. Mindjárt gyorsabbra vettem a tempót, és megtaláltuk az összhangot, az éneklésben még inkább egymásra lertünk.

Ez a kis történet is azt bizonyítja, hogy népzeneinkben a lényeges egyezések mellett előfordulnak különbözőségek is tájegységenként, néha csak árnyalatnyiak. A továbbiakban olyan jelenségeket, énekeket, dalokat, nótákat, hangszereket ajánlok figyelmükbe, melyek vajdasági jellegzetességeket hordoznak magukon, vagy itt nálunk kedveltebbek, mint másutt, vagy eleve itt születtek.

HEGEDŰ. Több száz éve, a barokk korban vált a hangszerek királynőjévé a hegedű, és azóta sem hagyja magát, népszerűsége töretlen a nagyvilágban éppúgy, mint nálunk, a Vajdaságban is. A klasszikus zene mellett a népzeneben, a szórakoztató zenében is. Nemrégiben még általános vélemény volt vidékünkön, hogy „magyar zene nem létezhet hegedű nélkül”. E vélemény hatására a népi tamburazenekarok majd mindegyikében volt hegedűs. A hallgatóság szinte nem tűrte, hogy másik hangszer vigye a prímét. Amikor a harmonika kezdett beépülni a népzenebe, olyan esetek is előfordultak a lakodalmakban, hogy fizettek a harmonikásnak, csak ne muzsikáljon. No de óriási hangerővel jött a szaxofon, majd következett a villanygítár, a szintetizátor... Mindennek ellenére a hegedű még mindig igen népszerű.

CITERA. Mégis ha azt kérdezné valaki, melyik a vajdasági magyarok népi hangszere, nagyon sokan rávágnák: a citera! S valóban az *asztali citera* vagy *asztali tambura*, vagy népiesen *citora* régtől fogva közkedvelt hangszerünk. Néhány évtizeddel ezelőtt még minden házban ott volt, s a családban mindig akadt valaki, aki megpöngézte.

Király Ernő az 1950-es években „újra fölfedezte” a citerát, népi citerajátékokat közvetített az Újvidéki Rádióban, citeraiskolát írt, minden lehetőséget megragadott arra, hogy népszerűsítse hangszerünket. 1974-ben megalkotta a *citrafont*, ezt az asztali citerán alapuló új hangszert. Avantgárd zeneműveket komponált citrafonra, azokat Európa-szerte elő is adta. Itthon 1977-ben megalapította a Durindót, a hagyományos citerán játszóknak szemléjét, fesztiválját. Azóta a Durindó népzenei, népdaléneklési szemlévé alakult. Érdemes magára a *durindó* szóra is felfigyelnünk, mely vajdasági értékünk volt, és maradt. Király Ernő szerint „Moholon régen így nevezték a magánházakban rendezett citerás, táncos, énekes összejöveteleket. 1960-ban népzene gyűjtés közben jegyeztem fel ezt a szót. Eredete homályos, a magyar tájnyelvi szótárakban még jövevényszóként sem található meg, nyomtatásban a citeráról szóló tanulmányaimban jelent meg első ízben.”

Bizonyára nem véletlen, hogy a jelenkor legszakavatottabb citeraismérője is vajdasági születésű. Ő Borsi Ferenc, aki a zenész szeretetével, a tudós figyelmével, körültekintésével, gondosságával fordul a hangszer felé. A citeráról számos könyvet írt, többek között egy tökéletes citeraiskolát, *A hagyományos citerajáték kezdőknek és haladóknak* címűt, mely már két kiadást megért a budapesti Hagyományok Háza jóvoltából. A közelmúltban közreadott könyvének címe *A magyar asztali citera típusai* (kiadta a Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet Dunaszerdahelyen, 2018-ban). Kötetében Borsi Ferenc bemutatja az általa alkotott formai-szerkezeti rendszert, melybe több mint negyven citeratípust sorol. Sokszor szakít a megcsontosodott, téves hangszertörténeti megállapításokkal, és kutatásainak fényében újrafogalmazza, helyesbíti azokat. Öröndöses, hogy a könyvben sok a vajdasági adat: a moholi *asztali tambura*, a csókai *galambdúcos citera*, a zentai *belsőfejes dúcos citera*... Illik a kötetre a *lélekpéndítő* jelző. Borsi Ferenc javaslata alapján került be a *közép-bácskai szegélyes citeraváltozat* a Vajdasági Magyar Értéktárba is.

Ha ma a citeráról beszélünk, nem hagyható ki a törökbecsei Micsik Béla neve sem, aki kiváló citerás, citeraoktató és aranykezű citerakészítő. Gyönyörűen megformált hangszerei tiszta, zengő hangjukról is fölismerhetőek.

Bár a Durindón sok citerás bemutatkozik, a vajdasági citerások, citerazenekarok igazi találkozója mégis a Szilasi Emléknapi, mely színvonalát tekintve fesztiválnak is nevezhető. A rendezvényt minden év februárjában szervezik meg a bánáti Muzslyán.

A citera páratlan népszerűségének titka a Vajdaságban tehát nemcsak abban rejlik, hogy egymagában is képes zenekari hangzást nyújtani, hanem abban is, hogy vidékünkön kiváló kutatói, megszólaltatói és tanítói születtek. S hogy ez a legkedvesebb hangszerünk, igazolja Fehér Ferenc is, az ízig-vérig vajdasági költő *Apám citerája* című fájdalmasan szép versével.

NÉPÉNEKEK. A citera zeng a következő karácsonyi énekünkben is:

Vígan zengjetek, citerák, Jézus született,
Harsogjatok, dob s trombiták, Isten ember lett.
Ő udvarló szolgál, juhok, barmok pásztori,
Imádják őt a világnak minden urai.

Nálunk a Vajdaságban, de az egész magyar nyelvterületen is mindenütt ismert, igen népszerű énekről van szó, sok változatát lejegyezték már. Harmadik sorát ajánlom figyelmükbe: észre lehet venni a belső rímet a felező tizen-négyes sorban. Ikermotívumosnak is hívjuk ezt az alakzatot, mert az első fél-sor dallama ugyanaz, mint a második félsoré. Ez pedig ungaresca dallamaink egyik jellemzője.

Az ungaresca (magyar tánc) kottaképeit több száz éves kódexek őrzik, élő népzeneinkben az egyik legnagyobb múltú és legelterjedtebb heterometrikus formának számít, ilyen a *Csütörtökön virradóra* és a *Széles a Duna, magas a partja* kezdetű népdalunk is. Közös e dallamokban, hogy az első két sor zenei tartalma azonos, harmadik soruk ikermotívumos, s végül következik az előbbiektől rövidebb negyedik sor. Nemcsak népdalainkban, hanem vallásos énekeinkben is kedvelt az ungaresca-forma. Ebben ölt testet a következő is, melyhez a *Hazaindulók éneke* címet adtam, mert a népi ájtatosságok záróénekeként jegyeztem le Kishegyesen. Veretes régi énekről van szó, mely a hazatérés reményét erősíti lelkünkben. Könnyen tanulható, tiszta szívből énekelhető:

Giusto ♩ = 80

1. U - ram, Jé - zus Krisz-tus, már út - ra in - du - lunk,
A te szent ne - ved - ben in - nét el - bú - csú-zunk.

Fel-vesz-szük szent ke - resz - te - det,
ez ve - zé - rel - jen ben-nün - ket.

A mi haj - lé - kunk - ba,
a mi haj - lé - kunk - ba!

2. Boldogságos Szent Szűz, jöjj segítségünkre,
E sötét éjszakán fogadj szent szívedre,
Mely alatt Jézust hordoztad, és szűz tejjel tápláltad.
Vezess minket haza, a mi hajlékunkba!
3. Őrző, Szent Angyalunk, jöjj segítségünkre,
E sötét éjszakán védelmezz bennünket!
Kit az Isten oltalmunkra rendelt, vigasztalásunkra,
Vezess minket haza, a mi hajlékunkba!

Csak nálunk volt ismert eddig itt bemutatott dallamával a következő esküvői ének, melyet Bácska és Bánát templomaiban is énekelnek. Népszerűségéhez bizonyára hozzájárult az, hogy első két sorának dallamkezdetése ugyanaz, mint *A kanyargó Tisza partján, ott születtem* kezdetű magyar nótáé. Emellett harmadik sorának dallama ikermotívumos, ha ezt egy egész zenei gondolatnak tekintjük, akkor énekünk strófaszerkezete AABA (a betűk a sorok dallamát jelölik). Ez a forma pedig új stílusú népzeneinkben tizenegy szótag fölött uralkodó. Arra utalok e gondolattal, hogy énekünket dallama alapján új stílusú népdalaink közé sorolhatnánk.

1. Jé - zus, meny-nye - i vő - le - gény, jer az ol - tár - hoz,
Nyújtsd ki ál - dó, szent job - bo - dat a je - gyes - pár-hoz!

Add ne - kik szent szí - ve - det, add üdv - ho-zó fű - nye - det,

Hogy egy-mást for - rón sze - ret - ve ne - ked él - je - nek.

2. Ifjú vőlegény, ki élted legszebb pontján állsz,
Ma szívedbe egy virágot örökre bezársz.
Vigyázz e szép virágra, hogy gonosz kéz ne bántsa,
Légy öröme, boldogsága, védőbástyája.

3. És te, ifjú menyasszony, ki ma pártát cserélsz,
A szülőid kebeléről új életre lépsz.
Virulj férjed oldalán, vigasztald minden baján,
Oszd meg véle a terheket éltetek folytán.
4. Jézus, mit kezded összeköt, nincs feloldója,
Mit e két híved megfogad, add, hogy megtartsa.
Malasztod jegygyűrűjük, neved legyen örömük,
A szeretet rózsálánca hű vezérlőjük.
5. Szűz Mária, kérd érettük drága Fiadat,
Ő jelölje ki nekik a földön az utat.
A hit, remény, szeretet kösse össze szívüket,
Szent áldásod koszorúja fődje éltüket.

Mindkét népénekünk immár a Vajdaságon kívül is ismertté vált, mert megjelent a *Kárpát-medencei népénekgyűjtemény*ben. A kötetet a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége adta ki Budapesten 2015-ben; hangzó változata később megjelent a világhálón: a vajdasági anyag (ötven ének) a csókai Móra Ferenc Magyar Művelődési Egyesület énekeseinek előadásában hallható – a főntebb bemutatott két ének is.

A népéneket *egyházi éneknek*, *vallásos éneknek*, *szenténeknek* is szokás nevezni. Szövege vallásos tartalmú. Dallamvilága a magyar népzenevel és műzenével, régi gregorián gyökerekkel, idegen zenékkel is kapcsolatos. Leginkább a templomon kívüli ájtatosságokon éneklik egy szólamban, de fölhangzik templomban is orgonakísérettel. A hívők szeretete élteti, jóváhagyott énektárainkból leginkább hiányzik. Kutatása a népzene kutatás keretein belül folyik immár a Vajdaságban is. Fontosnak tartom hagyományos népénekeink „visszaplántálását” az egyház köznap és ünnepi vallásos gyakorlatába, mert a „mindig új” erőltetése némely templomunkban már teljesen kiszorította régi, megtartó énekeinket.

NÉPZENÉNK RÉGI RÉTEGÉNEK DALAI. A vajdasági népdalkutatás neves úttörője, Burány Béla 1966-ban harminchat versszakkal közölte a következő dallamot a *Száraz kútgém, üres válú* című kiadványban, majd 1977-ben a dallam tíz változatát adta közre a *Hallották-e hírét?* című könyvében, jelezve, hogy „énekesenként, sőt néha versszakonként változó”. A dallam szinte behálózta az egész Alföldet – Bodor Anikó szerint ez a „legnépszerűbb vajdasági fődallamunk” –, a *Vajdasági magyar népdalok* első három kötete több mint hetven lejegyzését tartalmazza.

A *Vajdasági magyar népdalok* népzenei kincsünk ötkötetes tárháza, Bodor Anikó életműve, az utolsó kötet végső megformálását Paksa Katalin végezte. Az első kötet lírai dalokat, a második balladákat, pásztor- és betyárdalokat, a harmadik kötet párosítókat, lakodalmasokat tartalmaz, a negyedikben gyermekdalok, az ötödikben a jeles napok és a szokások dalai, énekei vannak. A sorozat 1997 és 2016 között jelent meg az újvidéki Forum Könyvkiadó és a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet kiadásában, őszinte szívvel ajánlom mindegyikünk házi könyvtárába.

Visszatérve dallamunkhoz, ez egy régi stílusú, alsó kvintváltó dallam (első két sora öt hanggal lejjebb megismétlődik, kialakítva így a négy soros strófát). Több mint ezeréves, Keletről hozott örökségünk. Leginkább pásztor- és betyárdalszövegekkel párosul. Itt egy mokriini lejegyzését ismerhetjük meg, mely most kerül először közlésre:

Parlando ♩ = 63

1. Vót egy lo - vam, egy szij - há - tú,
Vi - lá - gos - pej, hó - ka ó - rú,
Egy hu - szon - négy ó - ra a - latt
Pest - ről E - ger - be föl - sza - ladt.

2. Azon hajtottam hat tinót,
Mind a hat daruszőrű vót,
Kettőt adtam egy szép lányé,
Négyet rávaló ruhájé.

A dallam második felére:

Oly rongyos volt a ruhája,
Rámönt a hat tinóm ára.

3. Csütörtökön viradóra
Kiséáltam egy gunyhóra,
Elighogy elszöndörödtem,
Kilenc zsandár áll előttem.
4. Egy közülük azt kérdezte,
Hun az én úti levelem.
Várj egy kicsit, maj mögmondom,
Csak a lajbim kigombolom.

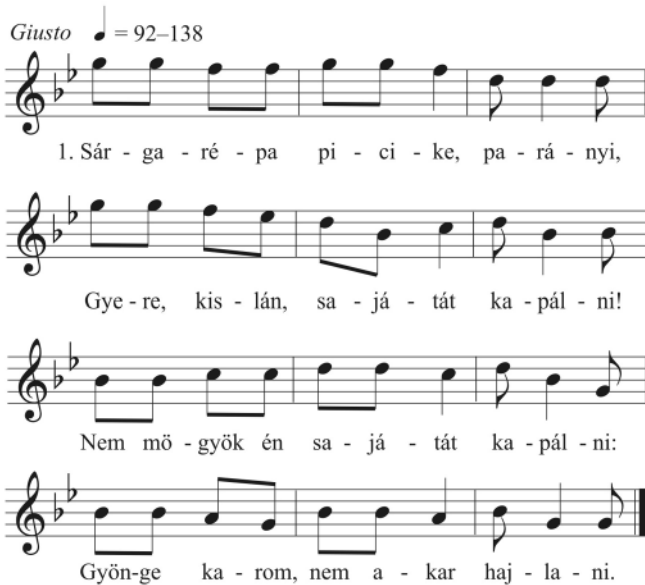
A dallam második felére:

- Mindjá ötöt agyonlűtem,
Ez az én úti levelem.
5. Kibújtam a gunyhóm farán,
Szétttekintők a nagy pusztán,
Ott sém látok más egyebet,
Gunyhóm körül a dögöket.
6. Csendőr urak, mit akarnak,
Talán bizon mögvasalnak?
Mögvasalunk, mögkötözünk,
Kalocsára úgy késérünk.
7. Kalocsai nagy törvénybe
Harminckét úr ül a székbe,
Kacsingatnak a szömembe,
Hány pár csikó jut eszömbe.
8. Nem loptam én életembe,
Csak egy csikót Debrecenbe.
Egy szíjhátú keselylábút,
Világos pej, hóka órút.

Figyelemre méltóak a betyárdalban a régi kifejezések: *szíjhátú ló*, *lajbi*. A *szíjhátú* vagy *hátszijas ló* a régi magyar lótarással kapcsolatos. A *szíjalt hát* ősi jegy, primitív bélyeg: a gerinc mentén végighúzódo sötét sáv a vadlovak örökségét mutatja. A *lajbi* jelentése mellény a régi falusi viseletben.

A következő régi táncdallam is igen népszerű, „változatainak többsége Vajdaságból került elő” – írja róla Bodor Anikó. Itt Kálmány Lajos több mint száz éve Szajánban lejegyzett szövegével közöljük:

Giusto ♩ = 92–138

1. Sár - ga - ré - pa pi - ci - ke, pa - rá - nyi,
 Gye - re, kis - lán, sa - já - tát ka - pál - ni!
 Nem mö - gyök én sa - já - tát ka - pál - ni:
 Gyön - ge ka - rom, nem a - kar haj - la - ni.

A dallam második felére:

Nem mögyök én sajátát kapálni,
 Inkább mögyök a babám ölelni.

2. Icipici, parányi, parányi,
 Gyere velem kurumplit kapálni!
 Nem mögyök én tevéled kapálni,
 Rossz a kapád, nem akari járni.

Dallamunk népszerűségét a Vajdaságban az is bizonyítja, hogy nemcsak szerelmi szövegekkel, pásztordalokkal, esetenként pajzán versszakokkal, hanem babonás, vajsziporító, köpülést serkentő mondókával is énekelték, erre egy példa Hódegyházáról (Jázova):

Régebben, miköz híztuk a tejfölt össze, akkó ékeztük danóni, hogy:

Giusto ♩ = 130

Fa - lu vé - gin ha - sas lán, ha - sas lán,
Í - rós va - jat kí - ván, kí - ván.
De biz eb - bú nem ö - szik, nem ö - szik,
Még csak lő nem be - teg - szik, be - teg - szik.

A fönti régi stílusú dallamok népszerűsége kimagasló nálunk, gyakran találkozunk azokkal ünnepségeken, fesztiválokon, még könyvbemutatókon is. Azt is mondhatnánk, hogy közművelődésünk szerves részévé váltak, mert a népdalénekesek és a kórusok gyakran műsorukra tűzik a dallamokat, tudatosan vállalva, büszkén hirdelve, hogy a sajátjukat éneklük.

ÚJ STÍLUSÚ NÉPDALOK. Újabb kori népdalainkat is nagy kedvvel éneklük a vajdasági népzenei mozgalom képviselői. Új stílusú népzene a régiből alakult, a magyar műzene és a nyugat-európai zene motívumait magába olvasztva. Jellemzői a kupolás dallamvonal, a zárt/visszatérő szerkezet (az első és a negyedik sor dallama azonos), oktávnyi vagy nagyobb hangterjedelem, a feszes giusto (csárdás) előadásmód, mely vidékünkön nagyobb szótagszám esetén jellegzetesen nyújtott, nagyon lassú. A közelmúltban még igen népszerű, a Vajdaságban különösen kedvelt új stílusú népdal következik, itt közreadott formájában péterrévei asszonyok énekeltek egy újvidéki lakodalomban.

Giusto ♩ = 70

1. Sza-gos a roz-ma-ring, sza-gos a roz-ma-ring, le-haj - lik az á - ga,
Gye-re, kis - an - gya-lom, gye - re, kis - an-gya-lom, ülj az ár - nyé - ká - ba.

Nem ü - lők, nem ü - lők roz - ma - ring ár - nyé - ká - ba,
Ősz-sze-gyű-röm ru-hám, fe - hér al - só-szok-nyám, meg-ver é - des - a-nyám.

2. Akkor szép a baka, akkor szép a baka, mikor masírozik,
Minden csárda előtt, minden csárda előtt nagyot káromkodik.
Verje meg az Isten azt a jó édesanyát,
Aki katonának, nem egy barna lánynak neveli a fiát.

Ott a helyszínen közbeszólt egy idős, törökbecsei férfi, hogy náluk kicsit másképpen éneklük:

2. Akkor szép a baka, akkor szép a baka, mikor masírozik,
Minden csárda előtt, minden csárda előtt nagyot sóhajtozik.
Áldja meg az Isten azt a jó édesanyát,
Aki katonának meg egy barna lánynak neveli a fiát.

A *változatképzés* szép példája a fenti. Minél több változatban jelenik meg egy népdal, annál életkéesebb, mert ami változik, az él is.

Igaz, hogy népdalainkkal kapcsolatban nincs minden probléma megoldva, de ma már örömmel nyugtázhatjuk a következőket: a vajdasági népzenei gyűjtések legtöbbje a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben van szakszerűen archiválva. Ugyancsak az intézet és az újvidéki Forum Könyvkiadó jóvoltából az utóbbi évtizedben több nyomtatott és hangzó anyag jelent meg élő népzeneinkről. Mind több alkalmat találunk arra, hogy megszólaljanak, zenghessenek népdalaink. Nemcsak a Durindón, nemcsak falunapokon, nemcsak kórusok találkozóin, de kicsinyeink *Szólj, síp, szólj!* vetélkedőjén és a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén is. Az énekesek mellett a népzene-szek tábora is gyarapszik, egyre több vónós/vegyes együttes alakult a közelmúltban: a szabadkai Juhász, a topolyai Csalóka, a szenttamási Szökös, az óbecsei Fokos, az adai Véka, a dél-bánati Csörömpölő, továbbá a Csobolyó, a Duhaj, Csonka Ferenc és zenekara, Cseszák Zsombor és barátai. A vajdasági hangszeres népzene egyik jellegzetessége a bácskertes (kupuszinai) fúvószenekar műsora, s mind több tamburazenekar – a Mendicus, a Handa Banda, a Tácsi, a Sulyom, a Pendergő, a Pengető, a temeriniek, a Kérész – éleszti újjá

régi hagyományainkat. A citerásokról előbb már volt szó... Szívmelengető az élmény, amikor az évente megrendezendő népzeneiskonzerteken – Őseink Zenéje (Szenttamáson), újabban Örökségünk (Óbecsén) – föllép a népzenei együtteseink alkotta vajdasági nagyzenekar is.

Számunkra különösen öröndetes, hogy a Vajdaságon kívüli intézmények is értékesnek tartják népdalainkat. Ezzel kapcsolatban két tényt említenék. Az egyik, hogy Horgos megkapta a *Tiszta forrás település* büszke címet, a Művelődési Ház falán látható táblát 2019-ben leplezték le. Ezt az elismerést a Magyar Tudományos Akadémia ítéli oda azoknak a településeknek, melyek a magyar népzene kutatás fontos helyszínei. Esetünkben Bartók Béla 1906-os gyűjtése sokat nyomott a latban, de valószínűleg szerepe volt ebben Kiss Lajos 1942-es gyűjtésének is. A másik fontos körülmény: az MTA BTK Zene tudományi Intézetének több munkatársa évek óta részt vesz vajdasági népzenei projektumokban – önzetlenül segítve népzenei mozgalmunk ügyeit. Jó tudni, hogy számíthatunk rájuk.

MAGYAR NÓTÁK. A népdallal együtt él a magyar nóta ma is. A népzene kutatók népies dalnak, népies műdalnak is szokták nevezni. Bár vannak régebbi (18. századi) adatok is meglétéről, a kutatók úgy tartják, hogy a 19. század közepén jött létre. Velős meghatározás Kodály Zoltántól: „városi műzene, de falusi népkultúrai formák között”.

Magyar nótáinkról Kosztolányi Dezső így ír: „Úgy vesznek körül bennünket, mint valami monda, mint valami hitrege, mint valami vallásos áhítat, mely hatalmasabb nálunk. Ilyesmin nem uralkodhatunk értelmünkkel. Hiába tudjuk, hogy a zene néha gyarló, és a szöveg még gyarlóbb, mind a kettőt tartalmassá teszi a hagyomány kegyelele.”

Sárosi Bálint népzene kutató több könyvét is a magyar nóta megismer tetésének szentelte. Arra hívja föl figyelmünket, hogy a magyar nemzetkép kirajzolódásában a népies dalnak, azaz a magyar nótának is szerep jutott: „Ez a daltermés azonos töről fakad a *Himnusszal*, *Szózáttal*, *Kossuth-nótával*.”

A Vajdaságban a zenészek által használatos terminológia szerint magyar nóta, azaz *ballgató* a parlando, rubato, szabadon előadott műdal és népdal is; a feszes ritmusú, 4/4-es giusto a *csárdás*; a 2/4-es esztamot *frissesnek* hívják; a lassú esztam pedig az *andalgó*. A szakirodalomban mindez népies dal, amennyiben műzenei eredetű.

A „juhászlegény”-nóta a legrégebbek közül való. Dallamának lejegyzései a 18. század végéig követhetőek, szerzőjét nem ismerjük. Szövege Petőfi *Alku* című verse, melyet Erdélyi János párosított a dallamhoz még 1845-ben – írja Sárosi Bálint. A nóta azóta szinte kivirágzott, elterjedt az egész magyar nyelvterületen. A Vajdaságban különösen közkedvelt, a Tisza menti lakodalmak,

mulatságok „kötelező” nótája volt még nem is olyan régen. Az eredeti két versszaka 4–6 strófás nótára terebélyesedett úgy, hogy nemcsak a vers után raktak strófákat az énekesek, de elé is helyeztek egy versszakot.

Petőfi verse 1845-ből:

Juhászlegény, szegény juhászlegény!
Tele pénzzel ez a kövér erszény;
Megveszem a szegénységed tőled,
De ráadásul add a szeretődöt.

„Ha ez a pénz volna csak foglaló,
S még százennyi lenne borravaló,
S id'adnák a világot ráadásnak,
Szeretőmet mégsem adnám másnak!”

Egy számadó juhász így énekelte 130 évvel később a vajdasági Csókán:

Parlando

4)
2)

1. A - mo - da a he - gyek ol - da - lá - ba,

3)

Ül két ju-hász fe - ke - te su - bá - ba.

1)

A - míg ot - tan ket-ten ül - dö - gél - nek,

Jön egy úr - fi, így szól az e - gyik - hez:

1) 2) 3) 4)

2. 4. vsz. 3. 4. 5. vsz. 3. 4. 5. vsz. 6. vsz.

2. Legény, legény, szegény juhászlegény,
Nesze néked ez a pénzes erszény.
Megveszem a szegénységed tőled, (csak)
Ráadásul add a szeretődöt.
3. Ha ez a pénz csak foglaló volna,
Ezerannyi borraivaló volna,
Tisza mentét adnád ráadásul,
Szép kedvesem mégsem adnám máshoz.
4. Juhászlegény, büszke vagy babádra,
Büszkébb vagy mint százezer dinárra.
De ha egyszer hűtlen lesz a rózsád,
Sem a pénzed, sem a kedves rózsád.
5. Akkor leszek csak igazán szegény,
Szegény, szegény, szegény juhászlegény.
Elölveszem meggyfa furulyámat,
Búsan legeltetem én a nyáját.
6. Esik eső, még a szél is vágja,
A szegénynek sehol sincs hazája.
Rideg pusztá nékem ez az élet,
Ahová a napsugár se férhet.

A dallam második felére:

Rideg pusztá nékem ez az élet,
Még hozzá a holdvilág se férhet.

Ha összevetjük az eredetit a későbbi szöveggel, képet kapunk arról, hogyan keletkeznek a változatok a hagyományos népi gyakorlatban. Bizony, néha romlás is előfordul, botladozik a rím. De nagyon figyelemre méltó az aktualizálás: *Tisza mente, százezer dinár*. Kálmány Lajos népköltészet-elméletének egyik alaptétele – mely szerint „a nép a jelen költője” – van itt bizonyítva. S nekem, a *napsugár* és a *holdvilág* ilyenforma, együttes emlegetése az utolsó versszakban sámandobok rajzait juttatja eszembe.

Következik egy Újvidéken, a Telepen gyűjtött változat, az énekes temerini születésű:

Parlando, rubato

1. A - mo - da lent a völ-gyek al - já - ba,
 2) Ül két ju - hász fe - ke - te su - bá - ba.
 A - míg ők ott ket - tenő be - szélő - get - nek,
 1) Asz mond-ja a gaz - dag a sze - gény - nek:
 1) 2)
 2. 3. vsz. 4. vsz.

2. Szegény legény, szegény juhászlegény,
 Tele pénzzel ez a kövér erszény.
 Megveszem a szegénységet tőled,
 Rájádásul add a szeretődöt.
3. Hisz az a pénz csak foglaló volna
 Ezerannyi meg a borralaló,
 E világot adnád rájádásnak,
 Szép szeretőm mégsem adnám másnak.
4. Mer az a pénz csak hama elfogyna,
 Sem szeretőm, sem pénzem nem volna,
 Akkor lennék csak igazi szegény,
 Szegény legény, szegény juhászlegény.

A „juhászlegény”-nótával szinte népdalként bánik népünk, hiszen nagyon változatos a szövege is, a dallama is. Álljon itt a nóta kezdő sorának még

néhány változata, mind Burány Béla gyűjtéséből: *Amott, amott lēnt a hēgy aljába; Amoda ja magas hēgy aljába; Amoda lent a hēgy oldalába; Túl a Tiszán az erdő aljába.* Ez a sziporkázó variálókedv, azt hiszem, besorolható vajdasági értékeink közé.

S ami népi dallamaink esetében szintén gyakori, a nóta dallama más szövegekkel is párosul, betyárballadákkal, juhász- és betyárdalokkal: *Én vagyok a híres Rózsa Sándor; Régen halltam ezt a szelet fűjni; Nem messze van ide Kismargita; Leégett a Jászberényi cserény...*

Egy rövid, mindössze egystrófás betyárdal következik, melyet a nóta dallamával Csókán így énekeltek:

Sándor, Sándor, gyerünk bárányt lopni,
Tē tudod a javát válogatni,
Tē tudod a javát válogatni,
Piros borba zsömlét mártogatni.

Kevésbé ismert a következő nóta, mégis figyelmükbe ajánlom, mert szerepe van a már említett nemzetkép-alakításban, konkrétan Rákóczi-tiszteletünkről szól. A Vajdaságban mindjobban éledező Rákóczi-kultusszal kapcsolatban csak néhány eseményt idézek: két évtizede a fejedelem nevét viselő férfikórus alakult Csókán, mely 2012-ben maga köré szervezte és megalakította a II. Rákóczi Ferenc Magyar Művelődési Egyesületet; Csókán, később Zentán is megkezdte tevékenységét a Rákóczi Szövetség Ifjúsági Szervezete; Rákóczi-szobrot avattak Martonoson (2009), Csókán (2014) és Tóthfaluban (2019). A *Messze, messze Rodostóban* kezdetű nóta szövegét Péterfy Tamás írta Kéler Béla dallamára. Kevés terepi lejegyzését ismerjük, ezért tartom fontosnak a nóta következő, Tordán gyűjtött változatát:

Parlando

1. Mesz-sze - mesz-sze Ro - dos - tó - ban,
Rá - kó - czi van buj - do - só - ban,
Pi - ros csepp, vér-nyom visz o - da,

Gyá-szos nap süt (a) ma - gya - rok - ra.

2. Ha még egyszer visszajönne
Szabadságunk teremője,
Körülállnánk lobogóját,
Megcsókolnánk lába nyomát.

Vannak nótaszerzők, akiknek a nevét örökre megőrzi az emlékezet. Lá-nyi Ernő zeneszerző és karnagy élete végén 15 évet töltött Szabadkán, ezért mi is büszkék lehetünk nótáira, melyek egyéni hangulatú remekművek, meg-lepő, de mégis helyénvaló fordulataikkal vagy rendhagyó, többféleképp értel-mezhető formájukkal kiemelkednek a sablonos szerzemények tömkelegéből: *Régi nóta, híres nóta; Siófokra megy a hajó; Minek a szőke énnékem...*

Topolyán volt patikus B. Fehér Jenő, a *Szép asszonynak kurizálok* és az *Aki a babáját igazán szereti* (Kisfaludy Károly szövege) nóták szerője.

A Horgoson és Zentán is tanítóskodó Móra István (Móra Ferenc testvér-bátyja) írta a *Lakodalom van a mi utcánkba'* kezdetű nóta szövegét.

Csóka szőlte Bozóki Hecskő Károly nótaszerő, akinek nótáit a Buda-pesti és az Újvidéki Rádió is műsorára tűzte: *De szeretnék hazamenni drága kis falumba; Tovaszálló felhők...* Torontálvásárhely szőlte Vitkay Gyula ze-neszerő, tanár, aki Zsabka Kálmán szövegére szerezte a *Megfordítom kocsim rődját* című nótát.

Rubato

1. Meg-for - dí-tom ko-csim rőd-ját, itt ha-gyom az ő - si sző-lő - föl - det,

A - hol fá - jó ke - ser - vé - ben min - den szív csak da - ra - bok-ra tör - het.

Ne-ki - vá - gok a vi - lág-nak, száz ha - tá - rát ősz-sze - já - rom sor - ra.

Va - la-hol csak ne-kem is jut egy szál ró-zsa vi-har-ver-te, gyű-rött ka-la - pom - ra.

2. Bejártam a kerek földet, találtam is piros rózsát, százat.
Tüzes borral, forró csókkal altatták el bennem a sok vágyat.
Mégsem gyógyult meg a szívem, oly hazug a nagy világ, ha szép is...
Megfordítom kocsim rúdját: a kanyargó Tisza partján szebb
a szenvedés is!

Az előbbivel népszerűségében vetekszik Vitkay *Szeretnék még egyszer én is hazamenni* kezdetű nótája, melyet Vásárhelyi Kun István szövegére írt. Ismert nótái még: *Dankó Pista hegedűjén elnémult a nóta; Édesanyám, nem tudom, hogy mi bajom; Temerini csárdás.*

Az utóbbi évtizedekben a Vajdaságban is megcsappant a nótakedvelők tábora annak ellenére, hogy két, évente megszervezett fesztiválunk tűzte ki célul a magyar nóta népszerűsítését, újraélesztését, tehetséges nótáénekesek bemutatását. Az egyik a Vitkay emlékeztetének szentelt VIVE – Magyar Nóták és Csárdások Vetélkedője Torontálvásárhelyen, a másik a Dankó Pista Prímásverseny és Nótáest Csókán. Elismerés, hála és köszönet jár a fesztiválok kitartó szervezőinek és támogatóinak. Szükség van a támogatásra és pártolásra, mert sok támadás, sőt gyalázkodás is elhangzik nótáinkkal kapcsolatban, főleg a témában való járatlanságból fakadóan. Meg kell jegyezni ezzel szemben, hogy a klasszikus zene művelői régebbi korokban is meglátrák a nótában rejlő értéket – elegendő talán Liszt Ferenc nevét említeni –, de előfordul ez ma is. Megrendítő és elgondolkasztó a néhány évvel ezelőtti hír: Megyeri Lajos zeneszerzőnk válogatásában a Kossa János Magyar Nyelvművelő Egyesület és Olvasóklub szervezésében a Szabadkai Városi Könyvtárban magyar nótákat mutattak be.

Népdalaink fönixként újjászülethettek, mert lehetővé vált intézményes keretek közötti kutatásuk, mert szakemberek kezébe kerültek, mert népszerűsítésük nyomtatott, hangzó és élő, gyakorlati formában is megvalósul. A magyar nótának is „csak” ezt kellene biztosítanunk.

A MUSKÁTLIZENE. Semmit, de semmit nem biztosítottunk a muskátlizenének, mégis megjelent. Mint annyi minden más, ez is a Vajdaságban született. Ám ha egészen őszinték akarunk lenni, valljuk be, hogy a csíra a diaszpórából jött: az első házilag készült hangfölvételeket Nyugatról kaptuk, ezeken rockzenekar adta elő a régi tangót és a magyar nótát. Az viszont tény, hogy

itt, nálunk a 3+2 zenekar színre lépésével szökkent szárba, és lombosodott mesés sikertörténétté ez a zenei irányzat az 1980-as években, s innen szivárgott, vagyis inkább zúdult az anyaországra. Sokan örültünk megjelenésének, mert a magyar nóta újjáéledését, erőteljes föltámadását láttuk benne. Az életvidám, néha a pajzánságig menő, de a természetes nő-férfi kapcsolatot hirdető szövegek a magabiztos, jól hangszerelt zenével párosítva örömteli hangulatot teremtettek a mulatságokon, és kétségtelenül hozzájárultak közösségi vitalitásunk erősítéséhez. A muskátlizene kezdő együttesei nemcsak a dallamvezetést, de a harmonizálást (kíséret) is korrektül produkálták. Érthetetlen, hogyan kerültek később olyan bandák is a muskátlizene égisze alá, akik csak elvétve, a dal elején és végén adtak megfelelő kíséretet a dallamhoz. Minden „valamirevaló” bandának volt „kazettája” (magnószalagon kiadott műsora), ha ki tudta fizetni a stúdiófölvételt. A hangfölvételeket készítő stúdiókban egyáltalán nem volt szakmai szűrés.

A muskátlizene újat nem adott sem a szöveg, sem a dallam vonatkozásában, csak a hangszín és hangerő változott, mert a hagyományos akusztikus hangszereket (hegedű, tambura, nagybőgő, klarinét) fölváltották az elektromos gitárok (szóló-, ritmus- és basszusgitár), a szintetizátor, a szaxofon és a dobok. Ez a zene többféle forrásból merít, megférnek benne a népies dalok, a régi táncdalok, az operettrészletek, a cigánydalok, a sramli, elvétve egy-egy népdal. Ez nem lenne baj, de az igen, hogy mindez összepancsolva van tálalva. Nemcsak a dalokat keverik össze, hanem a stílusjegyeket is, például a csárdásban és sramliban cigányosan pergetnek, szájbölgöznek – ilyet hallani lesújtó élmény. A muskátlizene művelőinek még két igen nagy melléfogás írható a számlájára: eltüntették a parlando-rubato (beszédszerű) előadásmódot, és eltüntették a 4/4-es csárdásritmust is. Csak az esztam (japa-cupa) bufogatása ment vég nélkül, s ezzel megágyaztak a *lakodalmás rock*nak és a mai *mulatós zenének*, s íme, nyakunkon a kegyetlen ízlésrombolás.

Szerencsés körülmény, hogy közéletünkben nem szerepel az úgynevezett mulatós, s remélem, hogy a családi mulatságokból, lakodalmakból is kiszorul, s mindinkább helyébe lép értékes, csodaszép népzeneink és benne gyökerező magyarnóta-kultúránk.

ZENEI LELKI EGYSÉG. Ebben az írásban mindvégig vajdasági jellegzetességekről volt szó, de itt, a végén meg kell jegyeznem, hogy ezek idővel elvegyülnek, föloldódnak a nagy egészben. Kodály Zoltán írta több évtizeddel ezelőtt: „Történeti kutatás, irodalom mostanában nagy kedvvel bontogatja alkotó elemeire a magyarságot. A zenei néphagyomány nagy lelki egységről beszél.” S valóban, az új nóta és az új népének is futótűzként terjed a nyelvterületen; az alföldi betyárokról a Kárpát-medence minden szegletében, de még a di-

aszpórában is énekelnek balladát; az *Aranyمياتyánk*ot – vallásos ének formájában – lejegyezték Moldvában és az Alföldön is; az asztali citerát szeretik Dél-Bánátban, de megszólaltatják a Felvidék legészakibb pontján is. Kodály szerint létezik kultúránkban és zenénkben egy „centripetális erő”, mely létrehozza az egyezéseket a magyarság egymással nem is érintkező részei között.

ABSTRACT • In addition to the essential similarities, the folk music of Vojvodina frequently differs from one region to another, albeit sometimes only in nuances. The present study aims to present those phenomena, songs, instruments, which are characteristic to Vojvodina, are more popular here than elsewhere, or were born here. The unparalleled popularity of the zither in Vojvodina can be attributed not only to its capacity to produce an orchestral sound on its own, but also to the region's contribution of exceptional researchers, performers and educators. In Vojvodina and throughout the Hungarian-speaking region, folk hymns are well-known and highly regarded among the people, which, akin to folk songs, are very fond of the ungarasca form. The author further documents some traditional melodies, which have attained remarkable popularity within the region, becoming an inextricable facet of the public cultural landscape. These melodies are frequently incorporated into the repertoires of folk singers and choirs, who, in doing so, proudly assert their ownership of these cultural treasures. The contemporary folk songs of Vojvodina are also characterised by a notable degree of enthusiasm, as evidenced by the performances of folk music advocates within the region. The Hungarian folk song continues to coexist with the Hungarian “nóta”. The article draws attention to the fact that the Hungarian nóta played an important role in the development of the Hungarian national image. As so much else, “muskátli” music was also born in Vojvodina, where it took root and blossomed into a fabulous success story in the 1980s. The study concludes with a discussion of the profound spiritual unity of the Carpathian Basin's musical folklore, supported by a comprehensive collection of sheet music examples.

KEY WORDS • violin, zither, folk hymn, ungarasca, folk song, Hungarian “nóta”, “muskátli” music, Vojvodina, musical spiritual unity

SAŽETAK • U našoj narodnoj muzici, osim suštinskih sličnosti, često postoje razlike – pa makar i samo suptilne – između regiona. Ova studija pokušava da prikaže pojave, napeve, pesme i muzičke instrumente koji nose vojvođanska obeležja, koji su ovde popularniji nego drugde, ili su ovde rođeni. Tajna neviđene popularnosti citre u Vojvodini nije samo u njenoj sposobnosti da

sama obezbedi orkestarski zvuk, već i u tome što je naš kraj izrodio odlične istraživače, izvođače i učitelje. Duhovne narodne pesme poznate su svuda i veoma su popularne u Vojvodini, ali i širom mađarskog govornog područja, koje, kao i svetovne narodne pesme, vole i ungarska oblik. Autor beleži i neke starinske melodije koje su izuzetno popularne u našim krajevima i koje su postale sastavni deo naše javne kulture, jer ih narodni pevači i horovi često uključuju u svoje repertoare, svesno prihvatajući i sa ponosom proglašavajući ih svojim. Predstavnici vojvođanskog pokreta narodne muzike sa velikim zadovoljstvom pevaju i naše novije narodne pesme. Starogradske narodne pesme danas žive zajedno sa narodnim pesmama. U članku se skreće pažnja da su narodne pesme, odnosno mađarske starogradske narodne pesme, takođe imale važnu ulogu u razvoju mađarske nacionalne slike. Muzika „muškatli”, kao i mnoge druge stvari, rođena je u Vojvodini, ovde se ukorenila i 1980-ih godina doživela fantastičan uspeh. Na kraju svoje studije, autor govori o velikom duhovnom jedinstvu narodne muzičke tradicije u Karpatskom basenu, na osnovu svog bogatog primernog materijala sa notnim zapisima.

KLJUČNE REČI • violina, citra, duhovna narodna pesma, ungarska, narodna pesma, mađarska starogradska narodna pesma, muzika „muškatli”, Vojvodina, muzičko duhovno jedinstvo

Beérkezés időpontja: 2024. október 27.

Elfogadás időpontja: 2024. november 15.

A SÖTÉTBEN IS LÁTÓ KRÓNIKÁS

Interjú Dormán Lászlóval

THE CHRONICLER WHO SEES IN THE DARK

Interview with László Dormán

HRONIČAR KOJI VIDI I U MRAKU

Intervju sa Laslom Dorman

FENYVESI OTTÓ

író, költő, képzőművész,

kommunikációs szakember

MTA VEAB, szervezőtitkár (2020-ig)

fenyvesiotto1954@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Halottak napján születtem, 1944. november 2-án, Morovicán (Stara Moravica, Bácskossuthfalva) – kezdi a legelején a bevezetést az életébe Dormán László fotográfus, aki élő legendának számít a Vajdaságban. 1968 és 1988 között a *Képes Ifjúság* fotóriportere, újságírója, 1988-tól 1993-ig az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének a munkatársa volt. 1993 óta Magyarországon él, 1998 és 2011 között a Magyar Rádió munkatársaként főleg határon túli riportokat készített. A 20. század második felének délvidéki magyar eseményeit többek között ő is megörökítette. Az embernek az az érzése, amit Dormán nem fotózott le, meg se történt. Szociográfiai és kulturális fényképein meglevenedik a délvidéki közelmúlt története.

KULCSSZAVAK • Dormán László, életút, Képes Ifjúság, fotóművészet, szociofotó, kultúra, jazz, Délvidék

Halottak napján születtem, 1944. november 2-án, Morovicán (Stara Moravica, Bácskossuthfalva) – kezdi a legelején a bevezetést az életébe Dormán László fotográfus, aki élő legendának számít a Vajdaságban. 1968 és 1988 között a *Képes Ifjúság* fotóriportere, újságírója, 1988-tól 1993-ig az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének a munkatársa volt. 1993 óta Magyarországon él, 1998 és 2011 között a Magyar Rádió munkatársaként főleg határon túli riportokat készített. A 20. század második felének délvidéki magyar eseményeit többek között ő is megörökítette. Az embernek az az érzése, amit Dormán nem fotózott le, meg se történt. Szociográfiai és kulturális fényképein meglevenedik a délvidéki közelmúlt története.

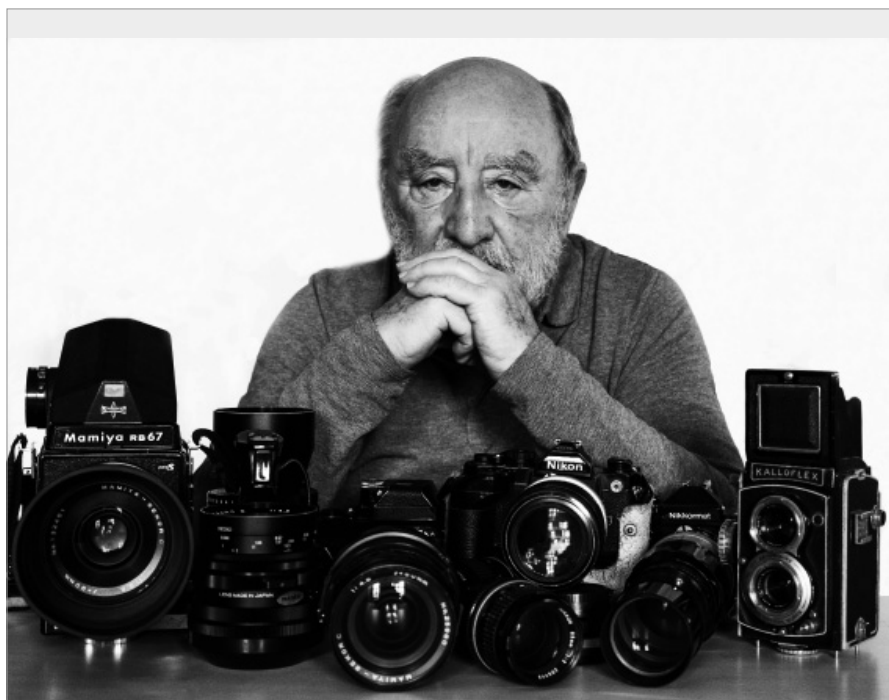
– Az első fényképezőgéped?

– Az első fényképezőgépem egy Agfa box gép, mint ahogyan a neve is mondja, box, magyarul: doboz volt, egy $6 \times 9 \times 11$ centiméteres fekete doboz. A házunk padlásán találtam egy kifakult piros-fehér-zöld zászló mellett, de semmi többet nem tudok róla. A szüleimet nem kérdeztem meg, hogy kié volt, ki vette, ki használta? A nővérem talán, aki 19 évvel volt idősebb nálam, esetleg a bátyám, aki csak 11 évvel volt öregebb? Tízéves koromban ez a zsákmány valami hihetetlen nagy csodát jelentett.

Előlről nézve legalul ott állt egy szabályos rombusz alakzatban az Agfa fölirat, a közepén volt egy lyuk, de nem látszott benne semmi. Mint ahogyan később rájöttem, ott volt a lencse, csak éppen belülről, és csak akkor látszott egy pillanatra, amikor lenyomtam az exponáló kart. Még mindig előlnézetben, fent a bal sarok közelében állt két kicsi lencse. A felső arra szolgált, hogy amikor álló képet akar készíteni az ember, akkor az mutatja, hogy mi lesz a képen. A lencse mögött 45 fokos szögben állt egy kicsi tükrő, amely kivetítette egy pirinyó mattüvegre a képet, hogy hozzátétőlegesen ez lesz majd a képen. A kicsit lejjebb lévő lencse pedig ugyanazt mutatta, amikor fekvő képet akarunk készíteni, s ehhez a dobozt is fekvő helyzetbe kellett fordítani. Ugyanebben a szembe nézeti helyzetben, bal oldalon, alul s közepén volt egy-egy kicsi kar. Amikor kézbe vettük a gépet, s valahol a köldökünk magasságában tartva ránéztünk a keresőre, arra a bizonyos mattüvegre, láttuk a képet, s ebben a helyzetben mindez jobb kéz felől esett. Ugyanezen az oldalon volt a kallantyú is, amivel tovább lehetett tekerni a filmet. Hátsó nézetben a bal alsó sarokban állt egy kicsi kerek ablakocska, amelyben egy piros színű átlátszó üveg volt. A 6 centiméter széles rollfilm, amelyre 8 darab 6×9 centiméteres fölvételt lehetett készíteni, egy jóval hosszabb papírtekercs között egy speciális spulnira volt föltekerve, a hátsó részén kinyitott gépbe ilyen spulnira tekertük föl a papírt, és figyelmeztető nyilak jelezték, hogy eddig tekerjük, ezután be kell csukni, és a továbbiakban a piros ablakocskába nézve kellett továbbtekerni mindaddig, amíg meg nem jelent az 1-es szám. Ez azt jelentette, hogy a filmtekercs a helyére került, fényképezhetünk. Ha sütött a nap, akkor a gép oldalán lévő felső pöcckel betoltunk egy fémlemezt, amelyen egy kicsi lyuk volt. Ez jelentette a kisebb rekesznyílást. Ha nem sütött a nap, akkor ezt nem bántottuk, maradt a nagyobb rekesznyílás. Az alsó pöccöknek nagyobb járata volt, s amikor fölhúztuk, azzal megfeszítettük a rugót, ez azt jelentette, hogy a gép készen áll a fényképezésre, s amikor ezt a kis kart lenyomtuk, megtörtént az exponálás, vagyis a fényképezés. A következő teendő a film továbbtekérése volt a 2-es számig, mert ha elfelejtettük, akkor az előző képre fényképeztük a következőt is. Eleinte elég sokszor megtörtént. S miután kifényképeztük mind a 8 fölvételt, végig kellett tekerni a papírt, s a végén volt egy kis ragasztó

fecni, ezt nyálaztuk meg, s ragasztottuk le az egészet. Nem tudom, mi lett ezzel a géppel, az évek során valahol nyoma veszett, viszont a neten olcsó pénzért ma is be lehet szerezni.

Ja, hogy kényelmesen kézbe fogva viuessük magunkkal, a tetején, átlósan volt egy fekete bőrszíj, az Agfa domborjelével; ebbe beleakaszthattuk a négy ujjunkat, s kényelmesen vihettük magunkkal. De mielőtt minderre sor került volna, azzal szórakoztam, hogy magam előtt tartva, a keresőbe nézve mentem át a szobán, járkáltam a házunk udvarán, s így közlekedtem az utcánkban is. Ez volt a legizgalmasabb játékom. Viszont ezzel nem elégedtem meg. Azzal álltam a szüleim elé, hogy én ezzel a masinával szeretnék fényképezni, csak mondja meg valaki, hogyan kell. Annyit megtudtam, hogy film kell bele. A faluban biztosan nem lehetett kapni, de a közeli járási székhelyen, Topolyán, talán már van olyan bolt, ahol filmet is árulnak. Néhány nap múlva megjött az első tekercs film is. A szüleim hozatták valakivel, akinek Topolyán volt dolga. A 6 centi hosszú, olyan 2×2 centiméter vastag dobozának élénkpiros színe volt, és az volt ráírva kis betűvel, hogy fk. Az egyik oldalán ki is írták a gyártó teljes elnevezését: Fotokemika Zagreb.

Fényképezőgépekkel 2022. október 16-án (Dudás Anikó felvétele)

A falunkban Téglás Vili volt az egyetlen fotóamatőr. Idősebb volt nálam, és cigarettázott. Azt mesélték róla, hogy még iszik is. Engem mindez nem érdekelt, mert készségesen megmutatta, hogy kell a gépbe behúzni a filmet, és elmagyarázta mindazt, amit a képek készítéséről tudni kellett, hogyan működik a fényképezőgépem. Miután kifényképeztem a 8 főlvételt, nagy izgalommal vittem a szabályosan leragasztott filmet Vilihez, hogy hívjuk elő. Ő előkészített valami kicsi, ablak nélküli helyiségben három kisebb tálcát. Az elsőbe öntötte, ahogy mondta, az előhívót, a másodikba a vizet, a harmadikba meg a fixírt. Ez utóbbi igazi magyar elnevezését valamivel később tudtam meg, hogy az bizony a rögzítő. Vili becsukta az ajtót, rágyújtott egy cigarettára, majd eloltotta a villanyt. A sötétben csak a cigaretta pirosuló paraszát láttam, tudtam, hogy ott lóg a szája szegletében. Kis sustorgást hallottam, amikor letépte a ragasztót a spulniról, majd egy erősebbet, amikor letépte azt a ragasztót is, amivel a papírtekercsre volt ragasztva a film. A sötétben mindig közvetített, hogy éppen mit csinál. Nekem egyre erősebben kalapált a szívem.

– Most beleteszem a filmet az előhívóba – mondta Vili –, és a szélét fogva lassan tekerem balról jobbra. Most itt a vége, s most jobbról tekerem vissza balra.

Így múlt el néhány perc, s akkor azt mondta Vili, megnézzük, mennyire jött elő. Nagyot szívott a cigarettájába, közben már fölemelte a filmet, s egyszerre szinte világos lett a sötétkamrájában. Persze, a világos az túlzás, de derengett valami, mint amikor a hajnal kezd derengeni a keleti ég alján. Mutatta, itt van, még egy kicsi, és kész. Sötét téglalapokat láttam a tekercsen, fogalmam sem volt, Vili honnan tudja, hogy még egy kicsi, és kész. A még egy kicsi után áttette a filmet a vízbe, azt mondta, hogy lemossa az előhívót, s miután ezt megtette, áthelyezte a filmet a fixírbe. Itt is tekercselte jobbra, majd vissza balra, de mindebből az égvilágon semmit sem láttam. Egyszer csak azt mondta, kész, és fölkapcsolta a villanyt. Most vízbe tesszük, mert ki kell mosni belőle a vegyszert. Akkoriban, az 1950-es évek első felében még nem volt vezetékes víz a falunkban, ezért – magyarázta tovább Vili – több vízben mossuk majd ki. Beletette egy mélyebb edénybe, ami tele volt, és ott is tekerte ide-oda, de ezt már láttam, mert világosban csinálta. Kivette a filmet, kiöntötte a vizet, és másik vízben megismételte a műveletet. Újabb cigarettára gyújtott, és hagyta, hogy a film ázzon a friss vízben. Néhányszor megismételte a műveletet, és azt mondta, kész, kitesszük száradni. Elővett három ruhacsipeszt, széthúzta a filmet, és a sötétkamra mennyezete alatt kifeszített spárgára az egyik csipesszel rögzítette a film egyik végét, a másik kettőt meg az alján csippentette be, afféle nehezékként, hogy ne kunkorodjon vissza a film. Mit mondjak, számomra óriási élmény volt, maga a csoda, ami aztán meghatározta életem további fo-

lyását. Persze, az évek során megtanultam, hogy minden filmnek és minden előhívónak azon a bizonyos 20 Celsius-fokon megvan a saját előhívási ideje, hogy ilyen és ilyen filmnek, ilyen és ilyen hívóban ennyi és ennyi perc, és kész, nem kötelező minden fényképésznek filmhívás közben cigarettára gyújtani. Persze Vili barátom fotóamatőr volt, amolyan falusi szinten, minderről semmit nem tudott. Én meg ezek után életem nagyobbik felét sötétkamerában éltem le. Nagyon szerettem, főleg a képek nagyítását, mert a filmek előhívása már világosban történt, csak a filmeket kellett teljes sötétségben spulniba fűzni, s betenni az előhívó dobozba, s miután lezártuk, folygújthattuk a villanyt, beleöntöttük a hívót, s kívülről mozgattuk a filmet, hogy egyenletesen érje az előhívó. Még az elején bekapcsoltuk az órát, hogy a megadott perc elmúltával csörögjön, nem kellett rágyújtani közben.

Nem emlékszem már, hogy Vilinél hány képet nagyítottunk ki, de nem sokat. Nővérem a szomszéd faluban, Pacséron dolgozott mint tanítónő, és ő kijárta az ottani technikatanárnál, hogy átmehegetek hozzá képeket kidolgozni. Mondjuk, nem volt nehéz, mert a Szöllősy Vágó János bácsi is falunkbéli volt, a második világháború előtt és alatt ő volt a katolikus kántortanító, és a kommunisták jövetelével választania kellett, hogy kántor vagy tanító. A kántorkodásból felkopott volna az álla, így lett technikatanár a pacséri iskolában. Egy hosszú folyosó leválasztott részében volt a műhelye, tele mindenféle szer számmal, géppel, készülékkel. Ezek közül kettő számított megkülönböztetett figyelmére: a rádió és a rezsó. Miután belépett a műhelyébe, bal kéz felől egy gombnyomással bekapcsolta a rádiót, amelyből mindig, mintha megakadt volna az állomáskeresője, a Kossuth rádió műsora szólt. Utána odatette a kávéját, ami úgy nézett ki, hogy vizet öntött a dzsejzába, rátette a rezsóra, majd a rezsó zsinórját bedugta a konnektorba. No de hogy nézett ki ez a rezsó?! Egy kerek samottöntetben vájatok voltak, s ebben helyezkedett el a cekász, a fűtőspirál. Miután János bácsi bedugta a zsinórját a konnektorba, néhány másodperc múlva már pirosan izzott. Nyitott volt, ott szaladgált a váltóáram a szemünk előtt. Nekünk is volt ilyen otthon, és amikor már tanultam fizikát, ki is próbáltam, hogy a villanyáram valóban átalakul-e hőenergiává. Ha igen, akkor a cekászban már nincs áram, hanem csak hő. Fogtam egy nagyobb szögget, és megérintettem vele a pirosan izzó ötvözetet. Hát ha át is alakul hővé, attól még villanyáram marad, olyan ütest kaptam a lábujjaimig, hogy egy életre megtapasztaltam, a villanyáram nem játék. Egy pillanatig tartott az egész, a szög a plafonig repült, a testem meg remegett egy jó ideig még. Akkoriban ilyen szabadon álló fűtőszálakkal árulták a rezsókat.

János bácsi mindig így kezdte a napot, különben nagyon kedélyes ember volt, szerettem hozzá járni, amiért egy irányba mindössze öt kilométert kellett bicikliznem. Ez az idilli állapot azonban nem tartott sokáig, mert a

titói rendszer egyik célkitűzése a kisiparosok tönkretétele volt. Szüleim mind a ketten szabók voltak, női szabók. Édesapám kabátokat és nadrágokat varrt, édesanyám pedig blúzokat, ruhákat. A végén már hiába dolgoztak látástól vakulásig, alig tudták megkeresni az adóra valót. Beadták az ipart, eladták a házat, és a család Palicsra költözött.

Viszont már a szülőfalumban újságíró-igazolvány birtokosaként tudósító lettem. Történt ugyanis, hogy valakik a faluból előfizetőket gyűjtöttek egy hamarosan induló magyar újság számára. Ez volt a zágrábi *Magyar Képes Újság*. Első száma 1952. március 15-ére jött ki a nyomdából, kéthetente jelent meg, és édesapám is gyarapította az előfizetők táborát. Minden második héten hozta a postás a lapot, és én annak minden számát az elejétől a végéig kiolvastam. Néhány hét múlva látom én, hogy a szerkesztőség tudósítókat keres. Akkor már tudtam valamelyest fényképezni, és a képeket is én dolgoztam ki. Jelentkeztem. Hamarosan meghozta a postás a főszerkesztő válaszát, hogy lássak hozzá, tudósítsak a falum arra érdemes eseményeiről, és én tudósítottam, ami aztán az újságban is megjelent, sőt, még fizettek is érte. Hamarosan megérkezett a tudósítói igazolvány is, és én végtelenül büszke voltam, elemista létemre igazi lapnak lettem a tudósítója. Meg persze saját iskolalapunknak, a *Méhecskének* az előállításában is tevékenyen részt vettem. Emlékszem, nagyon muris volt: újságunknak a fejlécét, amely már nem faliújság, hanem sokszorosított iskolai sajtótermék volt, Kerekes Bálint biológia szakos tanár rajzolta meg; már kész volt a munkával, amikor többen is észrevettük, hogy a címdalalon a MECSKE szó állt a MÉHECSKE helyett. Azt hiszem, azóta vagyok mindenféle és -fajta „sajtóhuba” elszánt ellensége.

– Hol, milyen iskolákba jártál?

– Az általános iskola első hét osztályát a szülőfalumban jártam ki. A falunak akkor még nem volt egységes központi iskolája, hanem szétszórta volt egy-egy iskolaépülete egy nagy tanteremmel és tanítói lakással. Mindegyik arról a tanítóról vagy tanító házaspárról kapta a nevét, aki benne lakott. Első osztályba én a Kovacsics iskolába jártam, Kovacsics Antal tanító bácsihoz. Oda is mezítláb akartam menni, hiszen tavasztól ősziig *mesztéláb* jártam a faluban, de még aratáskor a tarlón is, édesanyám alig tudta rám imádkozni a szandált. Miután a falu központi részén, a futballpálya helyén fölépült az új, nagy iskola, a Kovacsics iskolában kapott helyet a Novák Misi vezette művésztelep. Kovacsics tanító bácsinak szerb volt a felesége, mondtam a művésztelepen, valamikor a múlt század vége felé Novák Mihálynak, a művésztelep egyik alapítójának, amatőr festőnek, akit a falu Cágeros Misinek hívott, merthogy ő volt a falu órás mestere. – Nem szerb volt az te, hanem német – mondta Cágeros Misi. És őt sem Kovacsicsnak hívták eredetileg, hanem Kiskovácsnak, csak ezzel akarta elejét venni a második világháború után

annak, hogy esetleg a feleségének mint németnek valami baja essék. Ha őt Kovacsicsnak hívják, az már szlávosan hangzó név, hátha segíthet, ha ne adj isten, szükség lenne rá. Ekkor jöttem rá, hogy amit én gyerekkoromban nem értettem, az csakis szerb lehetett. Szerbül a falunkban nem volt olyan egyszerű megtanulni, mert mindenki magyarul beszélt. Harmadik osztályban már voltak szerbóráink, vagyis ahogyan a testvériség–egység szellemében hívták akkor, szerbhorvát óráink, de a tanítóink is magyarok voltak, nem nagyon vitézkedtek szerb tudásukkal. Ötödiktől már szaktanárok tanítottak bennünket, a falu szerbtanárát Búzás Laurának hívták, de ő sem vitte túl sokra velünk, már ami a szerbtudásunkat illeti.

Miután elköltöztünk a falunkból, az általános iskola 8. osztályát már Palicson végeztem. Elbúcsúztam hát Téglás Vilitől és Szöllősy Vágó János bácsitól, és palicsi házunk fürdőszobájában rendeztem be a következő sötét-kamrámat.

A nyolcadik után a szabadkai Moša Pijade Gimnáziumba iratkoztam. Ez az a nagy múltú iskola, amelynek a 20. század elején Kosztolányi Árpád volt az igazgatója, és Dezső nevű fia is idejárt gimibe. De idejárt az unoka-öccse is, Brenner József, aki Csáth Géza álnéven vonult be a modern magyar irodalomba.

Moša Pijade, akiről a titói hatalom elnevezte a gimnáziumunkat, Tito kedvenc értelmiségi partizánja és politikusa volt. Harcra ugyan nem kimondottan alkalmas, mert kis, vékonydongájú, szemüveges figura volt, de egészen jó rajzokat készített a hős partizánokról. Egy Párizsból Belgrádba tartó repülőn halt meg 1957 tavaszán, pontosan azon a napon, amikor mi a nyolcadikosokat ballagtattuk a szülőfalunkban. Lázasan készültünk rá, amikor jött a halálhíre, és a ballagási ünnepséget lefűjták. Országos, nem tudom, hány napos gyászt hirdettek. Hazazavartak bennünket, de én még sokáig sétáltam azzal a nyolcadikos lánnyal a Krivaja-parton meg az Ongai-völgyben, akit nekem kellett volna elbúcsúztatnom az általános iskolából. Azután minden gimnáziumot Moša Pijadéről neveztek el, de ha egy városban történetesen több gimnázium is volt, akkor csak az egyiket.

Gimis éveim alatt a nyári szünetben nagyon jó foglalatosságom akadt. A szabadkai Kapiszta Simon fényképésznek Omišban, Közép-Dalmáciában élt a testvére, aki szintén fényképész volt, és neki kellett nyári kisegítés, így az első évben ott töltöttem bő két hónapot. A következő nyáron már Makarskára mentem, ahol Kapiszta Simon felesége tartott fényképészüzletet. Tehát strandfényképész lettem. Abból állt a munkám, hogy reggel átvettem az előző napi fényképeket, mellé néhány filmtekercset, nyakamba akasztottam a fényképezőgépet, fejemre húztam a nagy sombrero-t, elmentem Zorkáért, és mentünk ki a *plázsára*. Zorka, magyarul Hajnalka nem más, mint egy

békés szürke számár, vele sétáltam végig a több kilométer hosszú makarskai strandon, és mindig nagy sikerünk volt. Zorka hátán nyereg volt, egy fából és bőrből készült nyereg. A dalmátok magarenak mondják a szamarat, de tudod, hogy hívják ezt a nyeret? Számárnak, két rövid á-val. Sokan fényképezkedtek Zorkával, főleg a gyerekek és a szép lábú lányok, a németek leginkább. A lányokat fölsegítettem a nyeregbe, de nem úgy ülték meg a szamarat, mint a cowboyok, nem széttett lábbal, hanem féloldalvást, mint ahogyan az olasz lányok szoktak ülni a Vespán. Egyik oldalon marad mindkét lábuk, és így a legszebbek. Mire végigmentem a strandon, oda és vissza, egy filmet biztosan kilőttem, néha még többet is. A ma emberének azt is el kell mondani, hogy egy-egy filmre 36–38 főlvetel fért el. Mentem lassan vissza az üzletbe, és átadtam Karcsinak, a laboránsnak a kilőtt filmet vagy filmeket. A kész képeket másnap vittem vissza a helyszínre, az emberek már vártak. Előre soha nem kellett fizetni, mert nem mindenki visz magával pénzt a strandra, és ne az legyen az akadály a fényképezkedésnek. Nagyon kevés kép maradt a nyakamon.

A gimnáziummal párhuzamosan zeneiskolába is jelentkeztem, a híres-neves, nagy múltú szabadkai Zenedébe. A zongorához már túl koros voltam, meg különben se volt jó ajánlólevél Otterbein Ilonka néni iskolája. A faluban Ilonka néninél lehetett zongorát tanulni, és engem a szüleim még óvodás koromban befizettek hozzá. Olvasni, azt hiszem, még nem tudtam, bár azt is megtanultam az iskola előtt, de a kottát biztos, hogy nem ismertem. Járogattam hetente egyszer zongoraórára, de nem nagyon haladtam. Otthon akkor még nem volt zongoránk, amin gyakorolhattam volna, meg amikor már a Bayer-zongoraiskola apró kis etűdjeit klimpíroztam, Ilonka néninek gyakran gyomlálnivalója akadt a kertben, és amikor melléütöttem, a nyitott ablakon át kiabált be, hogy nem jó, újból! Viszont nem láthatta, amit én. Kisgyermek koromat szüleim varrodájában női lábak között töltöttem. Reggelente a varrólányok öltöztettek: Sass Rozó, Pobrányi Erzsi, Albrecht Teri meg a többiek. Az ő nevük maradt meg az emlékezetemben. Láttam, alulnézetből, amolyan békaperspektívából a fél falu összes lányát és asszonyát kombinéban, amikor próbálták a ruhát. Ezek mind flanel- meg vászon-, otthon varrott kombinék voltak, de amit én láttam, az maga volt a csoda. Ilonka néni lánya, Gréti, Belgrádban járt egyetemre, török nyelvet és irodalmat tanult, amin az egész falu felhördült. S amikor Gréti itthon volt, és készült, hogy elmenjen hazulról, ott előttem, a klimpírozó kis krapek előtt öltözött át, és neki nem otthon varrott kombinéja volt, hanem igazi testhezálló *nájlونkombiné*, amely rövid volt, és kihangsúlyozta kerek fenekét, szép ívű lábait. Ilonka néni meg egyre gyakrabban kiabált be, hogy nem jó, újra!

A Zenedében az egyik fő tanár az a Bordás Lajos volt, akiknek az utcánk elején álló sarki házban régiségkereskedésük volt. Aki Ilonka nénihez járt, azt

eleve nem vették föl, mert rossz volt a kéztartása, rossz volt a billentése, tehát a zongora számításba se jöhetett, még véletlenül se!

Emlékszem, mert sokszor megálltam a Bordás-féle ócskabolt kirakata előtt, és számtalanszor elolvastam azt a kézzel írott cédulát, amely hosszú heteken át foglalkoztatott. Az állt rajta, hogy id. Boldizsár vagy Zemankó János, már nem emlékszem, hogy melyik név volt odaírva, hegedűórákat ad. Mitől hegedűóra egy óra? Olyan alakja van? De akkor hol vannak rajta a számok meg a cágerek? Vagy nem üti, hanem hegedüli az órákat? És ad, csak úgy? Miért nem elad? Hogy nézhet ki egy ilyen hegedűóra? Érdekes módon nem kötöttem össze a zongoraórát a hegedűórával, holott én magam is jártam zongoraórákra. De hát, mint kiderült, ezek a zongoraórák nemhogy semmit nem értek, de még rontották is a fölvételi esélyemet. A bátyám javaslatára, aki oboát tanult ugyanitt régebben, a harsonát választottam, aminek magyarosan még *puzon* vagy *pozan*, *pozaun* is lehet a neve, a német *die Posaune* után, de én legszívesebben *trombonnak* hívtam, az angol *trombone* alapján, amely a jazzben is igen elterjedt hangszer volt, és hát a bátyámnak is nagyon tetszett, viszont, mint ahogy később kiderült, nem nekem való hangszer volt. Nem olyan a szájberendezésem, a fogaim állása. Meg az én hangszere, amit az iskolától kaptam használatra, eléggé gyatra volt. Persze, mindezt akkor még nem tudtam. Délelőtt jártam a gimibe, s hetente kétszer mentem fújni a Zenedébe. Ha volt időm, akkor útközben bedobtam valamit a Fehér Hajó étterem talponálló részében, ha nem, akkor későbbre halasztottam az ebédet. Hárman tanultunk akkoriban ezen a hangszeren a zeneiskolában, az egyik Harkai István volt, zenedés osztálytársam, a másik Domonkos István, a költő, a *Kormányeltörésben* című gaszterbeitervers szerzője. Domi a prepába járt, a tanítóképzőbe. Amikor megérkeztem, Domi még nagyban fújta, László bácsi, László András, a tanárunk meg békésen aludt a székén. Rájöttünk idővel, hogy ha Domi nem hagyja abba, én pedig gyorsan összerakom a hangszert, és átveszem a fújást, akkor László bácsi föl se ébred. A csendre mindig fölébredt, és általában azt mondta, hogy ez még nem jó, legközelebbre jobban tanul meg. Megtörtént nemegyszer, hogy Dominál aludt el, és nálam ébredt föl. Az első „szkinhedek” közé tartozott Szabadkán, az 1950-es években már borotválta a fejét. Hetvenéves is elmúlt, de nem akadt más, aki ezt a hangszert taníthatta volna Szabadkán.

Ami pedig a gimnáziumot illeti, akkoriban három magyar és három szerbhorvát tagozata volt az iskolának, ma már egyetlen magyar tagozata van. Mindent magyarul tanultunk, a *predvojnička* kivételével, ami katonai előképzést jelent. Szerbhorvát nyelvet és irodalmat is tanultunk, természetesen szerbül, hogy máshogy? Én valójában ekkor kezdtem el jobban beszélni szerbül, s ezzel nem voltam egyedül. Bölcs iskolavezetésünk azonban megállapította,

hogy mégsem tudunk eléggé jól szerbül, s jó lenne, ha legalább még egy tantárgyat tanulnánk szerb nyelven. S melyik is lenne az? Hát a történelem, mert ez az a tantárgy, amelyik széles teret biztosít a mesélésnek, ez lesz a legalkalmasabb szerb nyelvtudásunk jobbítására. Tetszik érteni, éppen a történelem, mi más? Másodikban például történelemből egész évben a partizánok elleni hét offenzíva legapróbb valós vagy idealizált részleteit kellett megtanulnunk, semmi mást. Persze, Magyarországon nem tudhatják, mi is az a hét offenzíva. A második világháborúban a németek hétszer kísérelték meg Bosznia bőszi hegyei között elfogni Tito partizánvezért, de egyszer sem sikerült nekik. Ez lenne az a bizonyos hét offenzíva, ezt bifláztuk ékes szerb nyelven egész éven át. Élményszámba mentek viszont a magyarórák. Csetvei Mária tanárnőnk már az 1950-es, 60-as évek fordulóján Budapestre járt színházba, egész éjjel utazott vissza, és másnap hiánytalanul megtartotta az óráit, amelyeken az előző esti színházi élményeiről mesélt. Az ő kezdeményezésére beszereztük a magyar tankönyveket, szöveggyűjteményeket, s azokat is használtuk a vajdasági magyar tankönyvek mellett. És nem akadt, aki följelentette volna. A vajdasági magyar tankönyvek sem voltak rosszak, szó se róla, de így szélesebb látókör tárult elénk. Egy alkalommal eljött az iskolánkba az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének a vezetője, hogy ösztöndíjasokat toborozzon. Hosszan beszélt az újságírói szakma szépségeiről, változatosságáról, megbecsültségéről, s én már félig föl is emeltem a karom, hogy engem érdekel, amikor azt találta mondani, hogy a legmegbecsültebbek viszont azok az újságírók és riporterek, akik a pártról, a kommunistákról és a belgrádi szkupstina munkájáról tudósítanak, és én abban a pillanatban leengedtem a karomat. Megelégszem én akkor a zenével és a fényképezéssel. Játszottam a Zenede ifjúsági szimfonikus zenekarában, a Szabadkai Filharmóniában, a Mladost ('ifjúság') nagy tánczenekarában, meg egy tánczenét játszó dixielandszerű együttesben a gimnázium és az ún. Kakasiskola dísztermében táncra, akkoriban ilyen táncos rendezvényekre jártak a fiatalok, akkor diszko még nem volt. Ez éppen elég volt, és ekkor már a gimnáziumban is kijártam egy sötétkamrát, ami már amolyan igazi sötétkamra volt. Palicsról, amikor jó idő volt, kerékpáron tettem meg azt a nyolc kilométert a gimiig, mint egy málhás számár. A vállamon a fotóstáskával, a csomagtartón az iskolaival, a jobb kormányon pedig a harsonás tokkal, ami egymagában is több mint egy méter volt.

Miután 1963-ban leérettségiztem, maradt két kimondottan szabad évem a zeneiskolában, mert a két iskolát egyszerre kezdtem, és a zenei alsó két év volt, a középiskola meg négy, ez összesen hat év. Zenedébe csak a szaktan-tárgyakra jártam, mert a gimnáziumban elvégzett általános tantárgyakat elismerték, így elszegődtem egy évre fotóriporternek a *Bunjevački Times*hez, viccesen hívták így a *Subotičke novine* című újságot, magyar fordításban a

*Szabadkai Újság*hoz, amely elsősorban a szabadkai és környékbeli horvátok és bunyevácok lapja volt. De ekkor már tudósítottam Szabadkáról az *Iffúság* című hetilapot is, az viszont már Újvidéken jelent meg. Ez az idő arra is jó volt, hogy elhúzzam a konkrét pályaválasztás nehéz kérdését. Fogalmam sem volt, hogy milyen főiskolára vagy egyetemre menjek. 1965-ben befejeztem a zenei középiskolát, halványlila gőzöm nem volt, hogy mi legyen velem. És pontosan ekkor a Belgrádi Zeneakadémia újvidéki kihelyezett tagozatán indult el a zenetanári képzés, ide jelentkeztem. Órák csütörtök délutántól szombat délig voltak. Ekkor már elkezdtem aktívabban bedolgozni az *Iffúság* című hetilapba, amelynek a szerkesztősége Újvidéken, a Forum kiadóházban volt. Meg közben olyan kalandokba is belekóstoltam, mint az iskolai zenetanári munka. Történt ugyanis, hogy az egyik évfolyamtársam, a moholi Nápik Rózsa már jó nagy pocakkal egy pénteki napon azzal állt elő, hogy ő hétfőtől szülési szabadságon lesz, kinek lenne kedve helyettesíteni őt a moholi iskolában. Így történt meg, hogy már hétfőtől zenét tanítottam Moholon. Eleinte azt sem tudtam, hogy eszik-e vagy isszák.

– Mit szerettél jobban fényképezni: embereket vagy tájat?

– Nem hinném, hogy ezt külön lehet választani. Amikor egy ember arca, tekintete, mozgása, alakja fog meg valamiért, akkor azt fényképezem. Ha kötődik a tájhoz, ha része a tájnak, akkor elhelyezem valahol a tájban, de félre ne értsenek, nem az embert rakom ide-oda, vagy amoda, hanem én megyek közelebb, távolabb, jobbra vagy balra, de ez már a kép megkomponálásának a folyamata. Manapság, amikor szinte az egész világ fényképez, leginkább telefonnal, a képeken egyből látszik, hogy kinek van érzéke hozzá, és ki az, aki csak pufogtat, lövöldöz, mintha fegyver lenne a kezében: beveszi középre az embert, a tárgyat, az épületet, és kész. A másik meg elhelyezi a megadott, körülhatárolt síkban, komponál. Kompozíció. Nem csak zenében van, képben is, a képzőművészetben. Ha a táj fog meg, akár emberrel, állattal, bármivel, akkor azt fényképezem, de ha anélkül, akkor meg azt.

Vannak olyan tájképeim, amelyeket Benes József Tisza-parti olajképei, mondhatom úgy, hogy ihlettek? Csak éppen fekete-fehérben: a zsíros bácskai föld tanyával, szántással, keréknyomokkal.

Városi környezetben fényképeztem a legkevesebbet, pedig izgalmas lehet az is. A *streetfotó*, ahogy újabban elnevezték. Vannak nagyon jó utcai, városi fotósok a nagyvilágban. Én közéjük sorolom Majoros Sándort is, az író, földimet, aki egészen mélyre ásott az utcai fényképezésben, napi sétái alkalmával gyakorolja, s időnként egy-egy egészen jó képpel is megörvendeztet. Lám, erre is jó a nagy közösségi oldal, ahol közzéteszi, bocsanat: *megosztja* napi sétái közben készített, kézzelfogható alkotásait.

– A szociofotó és a riporterkedés, akár az írás is, mennyire érdekelt?

– Magyarországon az 1980-as években Nagybaracskán, Bajától délre, működött egy nemzetközi fotográfiai alkotótelep, egy szociofotó tábor, amelynek nemzetköziségét néhány határon túli, elsősorban magyar fotós adta, köztük jómagam is, de volt csehszlovákiai és máshonnan való fényképész is. Ebben a kifejezetten fotós alkotótáborban a szociofotóra helyeztük a hangsúlyt, a társadalom peremén élő kiszolgáltatott, szegénységben tengődő embereket fényképeztük. Hiába hangoztatták az akkori „elvtársak”, hogy a szocializmusban, kommunizmusban mindenki jól él, mindenkinek van munkája, mindenki boldog, ez nem volt igaz. Maga a szociofotó a nyugati társadalomban, elsősorban Angliában és a tengerentúlon, az Egyesült Államokban alakult ki. Nevezhetjük akár irányzatnak is, társadalmi kritikának; bemutatni, dokumentálni a létminimum alatt élő munkásrétegeket és persze, munkanélkülieket, napszámosok életét, mindennapjait. Tükröt mutatni a felsőbb rétegeknek, hogy néznek magukba, és vegyék tudomásul, hogy nem mindenki él úgy, mint ők. Magyarországon pedig kihívás volt ez a kommunizmust rendületlenül építő, akkori felső vezetés felé is. Nagybaracskán mindez együtt adott volt, különös tekintettel arra, hogy a településen sok cigány is élt a létminimum legalján, de nemcsak őket fényképeztük, hanem a napszámosokat, kétkezi munkásokat, földműveseket, tanyasi embereket, a kocsma népét. Én például olyan sorozatot is fényképeztem, hogy „második otthonunk a kocsma”. Ugyanez adott volt a határ innenső oldalán is, ahol hasonló sorban élő embereket ugyancsak fényképeztem.

Terepre szerettem járni, és hetente hol ezzel, hol azzal az újságíróval elmentünk terepre riportozni. Az újságírás talán legszebb műfaja a képes riport. Amikor csak egy napra mentünk, akkor másnap, harmadnap mással, máshova mentem, de leginkább többnapos utakra vállalkoztunk; eleinte autóbusszal, vonattal, kerékpárral; kölcsönként traktorral a bácskai tanyavilágban; kerékpáron; de gyalog is. Később saját gépkocsival, jó kilométerpénzért. Jóval később kapott a szerkesztőség egy Zastava 101-et, de az sem a sajátunk volt kizárólagosan, hanem a Forum kiadóház harmadik emeletén található többi hetilap közös autójaként rótt a Bácska, Bánát és Szerémség, a Drávaszög, a Muravidék országútjait. Amikor terepre mentünk, mindig tele volt, és a legtöbbször én vezettem. Ezt a munkát szerettem a legjobban, itt készítettem, azt hiszem, a legjobb képeimet. Persze, az úgynevezett *muszmmunkát* is meg kellett csinálni, mint amilyen például a falusi és városi szocialista ifjúsági szervezetek aktivitása, ilyen-olyan értekezletek, pártülések, kongresszusok, díjátadások, az országos ifjúsági staféta vajdasági útja meg hasonló baromságok voltak, de ezt félvállról vettem. Kár, mert ezekről is lehetett volna akár még jó képeket is készíteni, de egyfajta társadalomkritikát mindenképpen. Kár, hogy inkább flegma, mint kritikus szemmel néztem ezeket az eseményeket.

Ami pedig az írást illeti, voltak esetek, amikor úgy éreztem, hogy ezt pedig meg kell írnom. Ritkán ugyan, de voltak. Szerencsére vagy szerencsétlenségemre, ezek a késztetések éppen akkor jöttek rám, amikor Hornyik Miklós volt a főszerkesztő, aki, ugyebár író és irodalomtörténész meg kritikus, de mindenekelőtt jó szerkesztő volt. Mellesleg nagyon könnyen és gyorsan írt, csak úgy rázta ki az ingujjából a jobbnál jobb mondatokat, és széles látókörű műveltsége is megvolt hozzá. Ő kezdett el *verni*, hogy írjak. Én viszont nagyon lassan írtam, mindent százszor átgondoltam, megrágtam, és amikor egy-egy szó, kifejezés sehogyan sem jutott eszembe, leálltam, s hosszú ideig törtem a fejem, s vagy bejött, vagy nem. Olyankor odaírtam valami hasonlót, csakhogy haladjak vele. Hornyiknak volt egy olyan jó tulajdonsága is, hogy ha valaki kéziratot hozott neki, bármit is csinált éppen, letette, és már nyújtotta a kezét, hogy adjad. Egyből belekezdett az olvasásba, és amikor ahhoz a ponthoz ért, ami sehogyan sem jutott eszembe, már fogta is a ceruzát, húzta át azt a bizonyos hasonlót, és írta oda a megfelelőt. Ezt akartad mondani?, kérdezte. Ezt, a kurva anyját, ezt, de sehogyan sem jutott eszembe. Nem baj, mosolygott, és folytatta az olvasást, ami egyből szerkesztés és lektorálás is volt. Hát így kezdtem el a fotózás mellett írni is. Ma már talán egy kicsivel könnyebben megy, de ha napi penzumot kellene írnom, nem tudom, mi lenne, vagy belejönnék, vagy belepusztulnék, nem tudom. Jövőre, ha odafentről is engedélyezik, és megjelenik a jazzkönyvem, megpróbálkoznék a talán leginkább nekem való műfajjal, az egy vagy több fényképes rövid történetekkel. Nemrég megkérdeztem Virág Gábort, az újvidéki Forum Könyvkiadó igazgatóját, hogy ezeket a kis történeteimet is kiadná a jazzkönyv után? Azt mondta, hozzád.

– Kapcsolatod a jazz-zenével? Mikor hallottál először jazzt?

– Úgy kerültem kapcsolatba a jazzel, hogy a bátyám meg volt örülve érte, aztán én is elindultam ezen az úton. A bátyám oboát tanult a szabadkai zeneiskolában, falunkbéli barátja, Bada Pista meg klarinétot. S történt egyszer, még az 1950-es évek derekán, hogy Bada apja vett a fiának egy altszaxofont a születésnapjára. A bátyám ezt valahogy megtudta, és akkor megkörménykezte Bada bácsit, hogy azt a szaxofont használat előtt be kell fújni, akkor lesz jó. És kikönyörögte az öregőt, hogy majd ő befújja. Meg is kapta nagy titokban a hangszert, de nem bírt magával, nyár közepe volt, hajnalok hajnalán fölkelt, odaállt a nyitott ablakhoz, és elkezdte befújni a szaxofont. Éppen akkor, amikor lent a völgyben a gulyás is megfújta a kürtjét, hogy engedhetik ki a gazdákat a teheneket, indulnak a legelőre, amit a falu népe (milyen jó humora van!) egyszerűen csak Koplalónak hívott. Ma is ez a neve a morovikai faluvégén. A tehenek meg mennek a hang irányába. Igen ám, de most a gulyás túlkölésének vetélytársa is akadt, és így történt meg, hogy a környékbeli tehenek a mi

házunk előtt gyülekeztek. Ők voltak a bátyám művészetének első hallgatói. Hát így kerültem kapcsolatba ezzel a zenével.

A szabadkai zeneiskolában tilos volt jazzt játszani, mert elrontja a jó hangszertechnikát, a szép hangzást, tönkreteszi az ambazsúrt, az ajkak hosszú idő óta tartó gyakorlással kialakult illeszkedését a fúvókára. Mi, rézfúvósok gyakran kérdeztük egymást, hogy van az ambazsúrod. Köszönöm, jól, hangzott a válasz, illetve sehogy, ronggyá fújtam az este. S miután 1958-ban elköltöztünk Ómoravicáról Palicsra, a bátyám a szüleinktől is kikönyörgött egy szaxofont, de ezt már magának. És nem alt volt, hanem nagyobb annál, tenor. S nem is akármilyen, egy Selmert. A legjobb szaxofonokat a francia Selmer gyár készítette, de ez nem aranyárga volt, hanem krómozott, fémes színű. Fehérnek is mondják, de valójában nem fehér. Apai nagyapám közvetlenül az első világháború előtt vándorolt ki Amerikába, 1947-ben halt meg, és maradt némi örökség utána. A pénzt az amerikai magyar ügyvéd, aki a hagyatékát intézte, utalta át Franciaországba, ahonnan aztán megérkezett a csodálatos hangszer. A bátyám, amikor itthon volt, reggeltől estig a szoba sarka felé fordulva fújta rendületlenül, azért a sarokban, mert úgy sokkal jobban visszaverődik a hang. Különben gépészmérnöknek tanult Belgrádban, de a szaxofont is vitte mindig magával. Amikor itthon volt, édesanyám egyfolytában könyörgött neki, hogy hagyja azt a *szaxafont*, mert nagyon megvastagszik tőle a nyaka. A bátyám a fővárosban egy amatőr ifjúsági nagyzenekarban játszott, egybeírva, angolul: big band, a jazzben nagyzenekari formáció. S egy jó ideig játszott a híres Adria cirkusz zenekarában is. A cirkusszal beutazta az egész Nagy-Jugoszláviát. Ez volt az oka annak, hogy az egyetemen meg egyre szaporodtak a le nem rakott vizsgák. Édesapám megelégedte az állandó pénzküldést az albérletre, a megélhetésre, hiszen nekik is egyre nehezebb lett. Már meséltem róla, hogy a titói politika azokban az időkben a kisiparosok ellehetetlenítését tűzte a zászlájára. Akkora volt az adó, hogy miután kifizették, alig maradt valami a megélhetésre. Ekkor beadták az ipart, jól menő szabóműhelyük volt a faluban, eladták a házat, és ezért költöztünk Palicsra. A kuncsaftjaik zöme ide is utánuk járt varratni, de ekkor már adómentesen dolgozhattak, csak hát ezek a kitartó kuncsaftok is lassan elmaradoztak. S a bátyámnak szintén elmaradoztak a havi juttatások, s ilyenkor jött jól a cirkuszozás. Na de csak befejezte az egyetemet, és elhelyezkedett a szabadkai vagongyárban mint gépészmérnök, aztán meg gépelemeket tanított Szabadkán, a Műszaki Főiskolán. A szaxofonját is meghirdette eladásra, s a hangszer így került Mariborba, Szlovéniába. Amikor a szlovén fiatalember vitte át az udvaron a kiskapu felé, édesanyám megsiratta.

Mindez elég volt arra, hogy végérvényesen megfertőződjem a jazzel. Amikor Újvidékre kerültem, az albérleti szobámban esténként a kis tranzisz-

toros rádiómon jazzt hallgattam: az Amerika Hangja jazzműsorát. Este negyed 9-től 9-ig és negyed 10-től 10-ig. A műsor szerkesztője és vezetője a híres Willis Conover volt. Jellegzetes, szép basszus hangját minden este vártam. Lassan beszélt, ezért mindegyik, számomra addig ismeretlen zenész nevét megértettem, megjegyeztem. Angolul egy keveset tanultam a szabadkai gimnáziumban afféle fakultatív angolórákon, de az kevésnek bizonyult ahhoz, hogy mindent értek. Viszont megtanultam a zenészek neveit, a hangszerek elnevezését, és úgy általában a jazz nyelvét. Az albérleti szobám berendezése egyetlen Pálma gumimatracból és egy utazótáskából állt, ez volt az ágyam meg a szekrényem. Életemben először laktam társasházban, amelynek a lépcsőházában ki volt függesztve a házirend. Est 10-től reggel 6-ig tilos volt minden hangoskodás, éneklés, mulatozás, zenélés. Ezt én maximálisan betartottam. Negyed 9-kor már „ágyban” voltam, a kis rádiómat a fülemre tapasztottam, és vártam Willis Conover basszus hangját: „This is the Voice of America, Washington DC – Time for Jazz”. Így teltek az estéim a tartományi fővárosban, ahelyett, hogy kimentem volna az életbe, ismerkedni, csajozni. Látott már a világ lökötebb húszéves fiatalembert? Nem hiszem.

– Rendszeresen fotóztad a legnagyobb jazzmuzikusokat. Koncertekre jártál Belgrádba, és még hova?

– Az első jugoszláv jazzfesztivált a szlovénok szervezték a Bledi-tó partján, 1960-ban. Szlovéniának két nagyobb tava van, Bohinj és Bled. Ez utóbbinak szép kicsi sziget van a közepén, 1965-ig tartották ott a fesztivált, aztán átköltöztették Ljubljánába. Először 1968-ban mehettem el életem első jazzfesztiváljára, mint a magyar ifúsági hetilap, az *Ifjúság* akkreditált fotóriportere. Óriási élmény volt számomra, még akkor is, ha azt kaptam, amit vártam: a lazaságot, a mindenki jól érzi magát, és mindenki szeret mindenkit, a szabadság érzését. Szabadon járkálhattam a Križanke szabadtéri színpada előtt, bemehettem oldalt a színpadra is, senki nem rakott odébb, hogy ezt nem szabad. Ljubljánába még háromszor tértem vissza: 1969-ben, 1976-ban és 1979-ben.

Közben az 1960-as évek derekától Belgrádban is történt ez-az. 1970-ben megtartották az első Belgrád-Newport jazzfesztivált, a nagy belgrádi fesztiválok nulladiknak is nevezhető elődjét, főpróbáját Charles Mingusszal, Anita O'Dayjel és Earl Hinesszal. A következő évben már belgrádinak nevezték, a Newport elmaradt, pedig a newporti nemcsak az Egyesült Államok, de a világ legnagyobb, legjelentősebb jazzfesztiválja. Az amerikai nagykövetség is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Európának ebben a keleti, kommunista fertályában is megvessék a lábukat, ez egyszer jó értelemben. Minden évben megtartották, egészen 1990-ig, s akkor a háborúk félbeszakították, ez a szünet másfél évtizeden át tartott, 2005-ben indították újra, és azóta is van minden évben.

A világ legnagyobb zenekarai, jazz-zenészei jöttek Belgrádba: Duke Ellington nagyzenekara, Count Basie nagyzenekara, a The Modern Jazz Quartet, Charles Mingus, Thelonius Monk, Miles Davis, Dizzy Gillespie, Oscar Peterson, Ray Brown, Chet Baker, Dave Brubeck, Gerry Mulligan, Art Blakey; ne soroljam tovább, rengetegen, és valóban az akkor élő legnagyobbak. A hangversenyek kezdetén sok fotós lézengett a színpad előtt, s miután elkezdődött a zene, gyorsan kilóttek néhány fölvételt, és már el is tűntek. Először nem értettem, miért, de rájöttem. Ezek mind olyan sajtófotósok voltak, akik azt a feladatot kapták, hogy készítsenek az újságuk számára néhány képet a fesztiválról. Megcsinálták, és elmentek. Csak mi maradtunk, nem sokan, a megszállottak, de mi végig maradtunk, a hajnalig tartó jam sessionekig. Sokszor világosban autóztam vissza Újvidékre, aludtam egyet, és estefelé mentem vissza Belgrádba. A koncerteken soha nem kezdtem el már az elején fényképezni. Néztem a zenészeket, hallgattam a zenéjüket, amit a rádióból ismertem, de most láttam őket először élő valóságukban. Néztem a mozdulataikat, mimikáikat, de mindenekelőtt élveztem a zenét. Arra vártam, hogy igazándiból belejöjjenek, hogy jól megizzadjanak a négerek, mint például Elvin Jones, a világ egyik legjobb dobosa. A színpad mellé is fölmentem olykor, sőt még a színpadra is, a zenészek közé. Akkor még lehetett, nem voltak biztonságiak. Nem tudom, miért, de engem valahogy elfogadtak, közülük valónak tartottak.

A Belgrádi Jazzfesztivállal kapcsolatos történet, hogy 2020 tavaszán föl hívott engem egy szerb férfihang telefonon, azt mondta, engem keres, majd bemutatkozott: Vojislav Pantić, a Belgrádi Jazzfesztivál művészeti vezetője, és megkérdezte, hogy van-e erről meg arról a zenészről fényképem, amikor föllépett a fesztiválon. Mondom, van. És erről meg arról. Az is van, mondom. És sorolja a neveket. Mondom, álljon meg ember, mi kellene? Hát az első húsz év, mert most lesz ötvenéves a fesztivál, és az első húsz évről nem talál fotókat. Mondom, van, kivéve egy évet, amikor éppen beteg voltam. Készül egy nagy könyv, a *Belgrádi Jazzfesztivál 50 éve*, ehhez kellenének a fotók. És Belgrádban nem talál? Azt mondja, a nagy sajtóházak mind kidobálták a régi filmeket, mert a digitális korszakban nem kellenek. Alig talált néhány képet, meg akkor ő még csak rövidnadrágos kisfiú volt, azt se tudja, kik fényképeztek az elején. És akkor én nekiestem a képek szkennelésének, a kiválasztottak retusálásának, tisztogatásának. Elég az hozzá, hogy ebben a négy és fél kilós könyvben egy híján 200 képem jelent meg. Aztán 2022-ben egy fotókiállítást is rendeztek a fesztivál idejére a legjobb képeimből.

– Újvidéken is volt jazzfesztivál. Ott is rendszeresen fényképeztl.

– A belgrádi után, egy évtizeddel később Újvidéken is szerveződött egy szintén jelentős fesztivál: az Újvidéki Jazznapok. Az elsőre 1979-ben került sor. Akkor már ötödik éve vezettem az Újvidéki Rádióban szerda délutánon-

ként egy félórás jazzműsort, ami később egyórásra bővült. Alig akartam elhinni, hogy nekünk is lesz Újvidéken jazzfesztiválunk! A rádió M Stúdiójában, azaz zenei stúdiójában voltak az első három évben a hangversenyek, utána meg egy ifúsági klubban, vagy az egykori leventeotthon alagsorában a hajnalig tartó jam sessionek, és nem kellett sehova sem utazni. Az első évben Binder Károly kvartettje aratta a legnagyobb sikert. Egy hosszú, göndör hajú szaxofonos, bizonyos Dresch Mihály szólói szinte fölrobbantották az M Stúdiót. Az évek során akkora lett az érdeklődés, hogy a 300 férőhelyes M Stúdió szűkösnek bizonyult, a fesztivál új helyszíne a Szerb Nemzeti Színház jóval nagyobb nagyterme lett, de aztán az is kicsinek bizonyult, átköltözött a város legnagyobb sportcsarnokába. A *Képes Ifjúság* oldalain az elvártnál vagy a megengedettnél aránytalanul több fotó és írás jelent meg a jazzről, de jutott az *Új Symposion* irodalmi folyóirat hasábjaira is.

A város tele volt a fesztivál plakátjaival, s mivel a rendezvény első napján a helybeli és az ország más tájain föllelhető amatőr zenészek és zenekarok mutatkoztak be, néhányan közülük az utcára is kivonultak, és muzsikálva járták végig a városközpont sétálóutcáit. Kis New Orleans lett, ha úgy tetszik, Újvidék központja. Ekkor már én is tagja voltam az Újvidéki Jazznapok tanácsának. Sok zenésszel ismerkedtem meg, többször volt jazzfotó-kiállításom a fesztivál idején. Egy alkalommal Günter Hampel és zenésztársai jöttek el a reggelig tartó jam session után hozzám egy vödör kávéra, majd indultak vissza két autóval Németországba.

Én természetesen továbbra is jártam a belgrádi fesztiválra, voltam egy-két rendezvényen Budapesten is, de talán már az átköltözésünk után, még néhány alkalommal átugrottam a szegedire, ott is volt kiállításom. A legemlékezetesebb az 1991-es volt. Éjszaka, miután lefeküdtem, belehallgattam az Újvidéki Rádió éjszakai műsorába, éppen a feleségem volt a műsorvezető, és arról számolt be, hogy Zentán föllázadtak a tartalékos katonák, nem akarnak a frontra menni, kivonult a rendőrség, a katonaság, nagy a fölfordulás, nem tudni, mi lesz. Ekkor érett meg bennem az elhatározás, hogy én bizony nem megyek vissza, nem akarok ágyútoltelék lenni a szerbek horvátok elleni háborújában. Néhány napig még Szegeden maradtam, aztán átmentem Bajára Gyulavári József fotós barátomhoz, és ott maradtam, már nem tudom, meddig. A feleségem az akkor még három gyerekkel az egyik hétvégén eljött meglátogatni, s amikor vasárnap délután mentek vissza, homályos szemmel néztem utánuk. Egyik este néztük Baján az Újvidéki Televízió magyar adását, valami élő műsor ment, a feleségem, Dudás Anikó volt a vendég és éppen azt énekelte, hogy

„Erdő, erdő, de magas vagy;
Kisangyalom, de messze vagy!

Azt az erdőt levághatnám,
Kisangyalom megláthatnám.”

Folytak a könnyeim, s amikor hétvégén újra jöttek, beültem a kocsiba, úgy döntöttem: visszamegyek, bármi is lesz, nem érdekel, hazamegyek. A határon, a jugoszláv oldalon arra is föl voltam készülve, hogy elvisznek katonának. Behívót addig nem kaptam, de sose lehet tudni. Csak jóval később hallottam valami olyasmit, hogy a főszerkesztő, Gion Nándor, az író, megnevezhetett hús embert, aki nélkül az Újvidéki Rádió magyar szerkesztősége nem működhet, és azok nem kaptak behívót. Ha ez igaz, és ha rajta voltam ezen a listán, azért úszhattam meg. Sohasem fogom már megtudni, meg akartam kérdezni Giontól, de éppen akkortájt halt meg.

– Úgy tudom, nagy harcot vívtál a lektorokkal a jazz miatt. Akkor most jazz vagy dzsessz?

– Egyértelműen jazz. Nagy harcot vívtam azokkal a nyelvművelőkkel, helyesírási harcosokkal, akik a dzsessz mellett kardoskodtak, elsősorban a *Helyesírási tanácsadó szótár* szócikkére hivatkozva, meg hogy a Magyar Tudományos Akadémia, meg minden. Sehol nem ejtik dzsessznek, csak Magyarországon. Egy három betűből, hangból, nem tudom, miből álló szó, amit összesen hét betűvel írnak le! Már a leírása is szörnyű. Magyarországon tiltva is volt, vagy majdnem, szinte tiltva egy jó ideig. Kapitalista zene, kutyafüle. Nagy vitákat folytattunk az újságok hasábjain. Aztán kinek lett igaza akadémiai szinten is? Igaz, hogy jó fél évszázaddal megkésve, de akkor is? Most már hivatalosan is lehet jazz, az akadémia szerint is.

– A népzénét is szeretted, úgy tudom, Anikóval, a feleségeddel együtttest is alapítottatok?

– A szülőfalumban kiskoromban még a magyar nóta és az operett volt a divat, meg esetleg a népies műdal. Először a furulyával kerültem kapcsolatba, és azon keresztül jött a népzene. Történt ugyanis, hogy 1974-ben földim, Torok Sándor festőművész megkért, ha lenne kedvem hozzá, vigyem el őt és Gyurkovics Hunort (egy Horvátországból származó másik festőművészt) a Fityómmal Hajdúböszörménybe, a Hajdúsági Nemzetközi Művésztelepre. Nyár közepe volt, és időm is volt, miért ne? És akkor ott ragadtam. Ekkor történt-e, vagy egy évvel később, mert akkor volt időm, és kedvem elvinni az említett urakat, már nem emlékszem, csak arra, hogy azt mondja Torok Sándor, hogy ma nyílik a Tokaji Művésztelep, ugorjunk át Tokajba. Átugrottunk. A megnyitó egyik pontja az volt, hogy egy csupa szakértőkből álló küldöttség elmegy Gönczi Pali bácsi pincéjébe, a Rákóczi út 13.-ba, ahol végigkóstolják valamennyi hordó borát, és a győztesre krétával ráírják a T betűt, ami azt jelenti, hogy telepi bor, és csak az kaphat belőle, aki tudja a jelszót. Este

pedig a művésztelep teljes közönsége átment a pincébe, hogy leellenőrizze, jól döntött-e vajon az a bizonyos küldöttség. Így kerültünk mi is oda, s miközben kortyolgattuk az igencsak zamatos száraz szamorodnit, egyszer csak fölhangzik valahonnan egy furulyaszó. Odanézek, hát Koltay Gergely fújja furulyáját.

– Miért nem vesz, kend, magának egy furulyát? – bökött oldalba Torok Sanyi. Időnként kendeztük egymást.

– Ott ül, ni, Porkoláb Sándor, a derecskei grafikus, azt mondják, egészen jó furulyákat farag – folytatta „Torkos uram”. – A kend zenei tudományával gyorsan megtanulhat rajta muzsikálni. – Miért ne? – vontam meg a vállam. Odamentem hozzá, s mondom, vennék egy furulyát.

– Mikor? – kérdezte Porkoláb. – Most?

– Akár – mondtam.

– Jó, menjünk.

Elmentünk a művésztelepre, ahol mutatott egy csomó furulyát.

– Válaszd csak ki – mondta.

– Nem tudok furulyázni – válaszoltam –, most akarok megtanulni.

– Jó – mondta Porkoláb –, akkor kiválasztom én.

Belefűjt egyikbe, másikba, majd a kezembe nyomott egyet:

– Ez jó lesz.

– Mennyi? – kérdeztem.

– Hatszáz.

– Jó – mondtam.

– Honnan vagy? – kérdezte.

– Szabadka, Bácska, Délvidék.

– Akkor csak négyszáz.

– Szó se lehet róla, legyen inkább nyolcszáz – alkudoztam.

– Négyszáznál többért nem adom. Így vettem négyszáz forintért egy, mint utóbb kiderült, nagyon jó furulyát.

Elég gyorsan megtanultam rajta játszani, és néhány évvel később alakítottuk meg a Tiszavirág együttest. Dudás Anikó, a későbbi feleségem énekelt, Borsi Ferenc citerázott, én furulyáztam, meg időnként citeráztam is. Kicsit vékony hangzása volt, de többre nem tellett. Részemről az volt a baj, hogy nem tanulmányoztam át a népi furulya irodalmát, nem hallgattam eredeti népi furulyásokat. Eljátszottam rajta a dallamot, és jóccakát. Érdekelt ugyan, de dolgoztam, egyre többet jártam terepre, másra nem volt időm. Néhány évig fölléptünk itt-ott, de aztán be kellett látnom, hogy nincs meg bennem a kellő szuffla, tehetség, a fülhallásom is lehetne jobb. És abbahagytam minden zenei tevékenységet. Azt tudtam, hogyan s miként kellene valamit eljátszani, de én magam erre képtelen voltam. Már a harsonát is így kellett volna le-

tennem. Mindegy, jobb későn, mint soha. Viszont lelkes rajongója lettem az akkoriban szárnyait bontogató táncmuzikális mozgalomnak, s láttam, hallottam, hogy micsoda jó fiatal zenészek nőnek ki a földből, ez volt a legnyomósabb oka, hogy abbahagytam.

– 1988-ban otthagytad a Képes Ifjúságot. Az Újvidéki Rádió munkatársa lettél. Milyen műsorokat készítettél?

– A *Képes Ifjúság* szerkesztőségében az volt velem a gond, hogy 44 évesen mit keresek egy ifjúsági lapnál, és az elvtársak egyre nyomatékosabban emlegették, hogy ideje lenne távozni. S mivel 1974 óta vezettem a *Jazz, jazz!* című műsoromat a rádióban, esetleg átmehetnék oda. A rádió és a kiadóház között volt egy megállapodás, amelynek értelmében a két ház dolgozói nyilvános pályázat nélkül átigazolhatnak a másik állományába. Szerencsémre éppen akkor indult az Újvidéki Rádió éjszakai műsora. Ez azt jelentette, hogy éjfélről hajnali 5-ig sem hallgat el ezután a rádió, és Gion Nándor fölött emem az éjszakai műsor egyik szerkesztőjének és műsorvezetőjének. Az volt az egyetlen kérése: „Csinálj, amit akarsz, csak arra ügyelj, hogy engem be ne zárjanak.” Mármost, hogy ő ne kerüljön börtönbe. Ekkor kezdődhetett nála a *Börtönről álmodom mostanában* időszaka.

Akkoriban kezdett el fújdogálni a rendszerváltás előszele, a kibontakozni látszó demokratikusnak induló folyamatok derűlátásra adtak okot, de mindezt letaglózta a háború, a joghurtforradalmas nagygyűlések és felvonulások zajos sokasága, csörtetése, a fehér sasos, halálfejes gépkocsik megjelenése az Újvidéki Rádió épülete előtt. Fegyveres egyenruhások jártak be a stúdiókba, s ekkor háborúellenes uszítás vádjával engem is letiltottak mindenféle élő műsor készítéséről. Jazzműsoromat is elvették, és csak konzerveket készíthettem. Ekkortájt, visszaélve az Újvidéki Rádió újságírói igazolványával és a *Napló* szerkesztősége által számomra igényelt újságírói belépővel a Szerb Szkupstinába, sőt a rádió szolgálati gépkocsiját is igénybe véve, jártuk a terepet, a háborúba szédült Drávaszöget és Szlavóniát is beleértve, s készítettük a helyszíni riportokat a *Napló*nak. A rádióban mindezt elnézték, addig sem készítettem „a háború ellen uszító műsorokat”.

– 1993-ban áttelepültél Magyarországra. Mennyire változott meg az életed? Magyarországi tevékenységed főleg a Magyar Rádióhoz kapcsolódik.

– Feleségem a legkisebb gyermekünket várta, de csak a saját felelősségére mehetett volna be a szülészetre, azzal, hogy vigyen magával vattát, vécépapírt, fájdalomcsillapítót és minden mást, amit jónak lát. Nem ez lesz az első gyerekek. Ekkor érlelődött meg benne az elhatározás, hogy menjünk el, s én fejet hajtottam az anyai akarat előtt.

1993. augusztus 26-án egy tetőcsomagtartós Renault-4-essel és egy kölcsönkért utánfutóval jöttünk át Magyarországra, ahogy akkor fogalmaztam, kényszerlakhelyünkre. Tizenegy nap múlva, szeptember 6-án Budapesten, a János-kórházban megszületett Balázs, akinek a születési anyakönyvi kivonatába akkor még beírták, hogy a gyermek és szülei jugoszláv állampolgárok. A magyar állampolgárság megszerzése akkoriban nem ment könnyen, de sokat segített, hogy én szűk öt hónapig egyszer már voltam magyar állampolgár, mert a szülőfalum 1945. március 15-éig Magyarországhoz tartozott. Kisebbség nagyobb kihagyások, bolyongások és keresgélések után végül a Magyar Rádiónál kaptam munkát. Először a Szülőföldünk Rádióban dolgoztam, amelynek műsora a világban szétszórta élő magyarokhoz szólt, majd a *Határok nélkül* című műsorhoz kerültem, amely – és itt ismét szerencsém volt – éppen akkor indult. Ebben a műsorban újra a határon túli magyarok között, elsősorban a délvidékiek között lehettem, s ez fontos volt nekem. És az is, hogy a *Határok nélkül* című nemzetpolitikai rádióműsort Magyar Örökség díjjal tüntették ki 2016-ban. A *Határok nélkül* szerkesztőségében nagyon szerettem a munkámat, de aztán a Bródy Sándor utcában is új szelek kezdtek fújni. Egy számomra ismeretlen női hang közölte velem, hogy másnap délelőtt tíz órakor jelenjek meg ebben és ebben az irodában. Megjelentem. Egy íróasztal mögött egy izgága nyurga ficsúr fogadott, jobbán, balján egy-egy szöke ciklon. „A csoportos leépítés folyamatában ön érintett – vágott kásás hangon egyből a közepébe. – Holnap még bejöhet dolgozni, de holnaputántól nem számítunk a munkájára. Ha gondolja, olvassa el, és itt írja alá.” Fölálltunk, kezét fogtunk, mintha éppen a Kossuth-díjat vettem volna át, s kioldalogtam. Hatvanhét éves voltam ekkor, de néhány évet még szerettem volna dolgozni. Másnap elmentem még a megbeszélrt riportot elkészíteni, ugyanis ötszáz határon túli fiatal nyaralt Kisoroszinál a Szentendrei-szigeten. S aztán ezt is megvágta, mint ahogy a többi, még vágatlan anyagomat is, és ez mind elhangzott a *Határok nélkül*ben. Egyszer csak benyitott az ajtón, éppen vágta az egyik riportomat, a személyzetis főnökhelyettes:

- Hallom, a felmondási idő alatt is bejársz dolgozni. Nem helyes.
 - Nem érdekel – mondtam. – Időm van, kedvem is van hozzá, a riport-alanyok és a hallgatók várják, és ez nekem mindennél fontosabb.
 - Nézd – kezdett bizalmaskodni –, lenne egy ajánlatom. Írjuk át a felmondásodat közös megegyezésre.
 - Köszönöm, nekem nem fontos, ki vagyok rúgva, és kész, mit változtat?
 - De ha közös megegyezés lesz, akkor fel tudok neked ajánlani még egy teljes havi fizetést, ez lenne a közös megegyezés.
 - Jó, rendben – válaszoltam, meg vagyok véve.
- Akkor még nem sejtettem, hogy végül is jót tettek velem, amikor kirúgtak.

– Régi filmtekercseid digitalizálásával hogy haladsz?

– Kirúgásom után elkezdtem megszerezni a filmjeimet, leporolni a fél évszázaddal ezelőtti meg még régebbi tekercseket. Beszereztem egy szkennert, és mint annak idején a sötétkamrában, most számítógép előtt, világosban csinálom ugyanazt. A *Képes Ifjúság* szerkesztőségében én voltam a fotós, a laboráns, az archiváló egy személyben. A filmek megszerezését és az archiválást időhiány miatt és pusztán lustaságból többnyire elmulasztottam. Hetente több napot voltam terepen, és lapzárta előtt az űzött majom fürgeségével kellett kidolgoznom a képeket. Filmről kiválasztottam azokat a felvételeket, amelyek leginkább kellettek a riporthoz, és a többi filmkockáról a legtöbb esetben soha nem hívtam elő képet. S most, hogy sorra néztem át a régi filmjeimet, valóságos csodákra bukkantam. Olyan képekre, amelyeket rég elfelejtettem, hogy egyáltalán fényképeztem. Mindezt a zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézet számára készítem, mert úgy gondolom, az ő honlapjukon, a Vamadián (VAjdasági MAgyar DIGitális Adattár) van a legjobb helye képeimnek. Először az Arcanum szkennelt be negyvenháromezer főlvételt, többet már nem vállaltak. A többi a zentaiak csinálják, és jómagam. Ahogy saccolom, kétszázötvenezer főlvételtől van szó, a negyede kábé megvan.

Aztán 2012-ben fölkérés érkezett Magyarakanizsáról, az írotáorból: a Kanizsai Írotábor fennállásának 60. évfordulójára készítsek kiállítást az ott készült fotókból. Az 1980-as években jártam ott, akkor, amikor a *Képes Ifjúság* egyik-másik munkatársa is íróvá cseperedett. Akkoriban eléggé kezdetleges lábakon állott a lehallgatás. Az írók a gyógyfürdőben laktak, a szobák a hosszú folyosóra nyíltak, és úgy osztották be az írókat, hogy egy író, egy belügyes, egy író, egy belügyes. Na, mindegy, elkészült egy nagy szabadtéri kiállítás az írotáborról. A következő évben megjelent a könyv is *Kanizsai képmesék* címmel. Itt együtt vannak írók, költők, szerkesztők, főszerkesztők, vezérigazgatók, párttitkárok és besúgók; a könyvben is, és ott voltak a városháza előtti parkban, valamint a kiállításon is.

Ezek után sorra jöttek a meghívások: ötvenéves volt 2017-ben a középiskolások óbcesei művészeti vetélkedője, itt az elmúlt fél évszázadról készítettem kiállítást. 1967-ben alakult meg a Csurgói Ifjúsági Művésztelep, amelyről az ötvenéves évforduló alkalmából nyílt csoportos kiállításon az én fotóim is ki voltak állítva a Szabadkai Városi Múzeumban. Ebből az alkalomból könyv is jelent meg *Ifjúságunk, Csurgó – A Csurgói Ifjúsági Művésztelep emlékezete* címmel. De egy másik könyv is megjelent, Bicskei Zoltán: *A szív sorsa – A jazz és mi* címmel, tele van a jazzfotóimmal.

– Tehát digitalizálad az életművedet. Másra is jut idő?

– A filmek digitalizálásához tartozik, hogy beszkennellem a még be nem szkennelt jazzfotóimat is. Évekkel ezelőtt megkérdeztem Virág Gábortól, az

újvidéki Forum Könyvkiadó igazgatójától, hogy kiadna-e a jazzfotóimmal egy könyvet. Azt válaszolta, hogy az én jazzfotóimon nőtt fel, hozzam. Azóta is hitegetem, hogy csinálom, de nagyon sok jazzfotóm van, és mindig közbejön valami más, valahogy soha nem jutok a végére. Most szeptemberben a magyarkanizsai írótáborban fejvesztés terhe alatt megígértem, hogy jövő tavaszig kész leszek a szkenneléssel, és jövőre megjelenhet a könyv.

– **Hagyományos fényképészet – digitális technika? Szerinted mennyire változtatta meg a fotózást?**

– Mivel fél életemet sötétkamrában éltem le, viccesen azt szoktam mondani, hogy én még sötétben is látok. A mai ember ilyen talán elképzelni sem tud. Előbb a kilótt filmet kellett előhívni, és ez azzal kezdődött, hogy előhívóoldatot kellett készíteni, vegytan és boszorkánykonyha, megfelelő receptek, külön előhívó a filmeknek, de az is többféle lehet, gyors vagy lassú, lágy vagy kontrasztos, finomszemcsés vagy durvaszemcsés. Másik recept a papírképek előhívása. Mindegyiknek megvolt a pontos leírása, amit patikamérlegen lehetett kimérni, mint például: a metolt, a hidrokinont, a bóraxot, a kálium-bromidot, a nátrium-szulfítot, a nátrium-karbonátot és a többi vegyszert, de arra is ügyelni kellett, hogy az oldatokat lehetőleg 18–20 Celsius-fokon tartsuk. Eleinte mindent én magam mértem ki, de később kész hívókat is lehetett kapni por alakban, azokat csak megadott mennyiségű vízben kellett feloldani, de voltak koncentrátumok is, amiket csak hígítani kellett. Használat után mindent jól zárható sötétbarna üvegekben tároltunk, és véges volt a kapacitásuk, tehát mindig újat és újat készítettünk, de azt is szem előtt tartottuk, hogy a friss hívónak egy napot állnia kell, s csak azután használhattuk. A hívó lúgos pH-értékű, a fixír, magyarul rögzítő, meg savas. Ez egyforma volt a filmeknek és a fényképeknek, de a filmes és fényképes oldatot soha nem kevertük, külön állt a filmes és külön a papíroknak használt. Két összetevőből állt. Az egyik a fixírsó volt, a nátrium-tioszulfát, a másik meg a tartósítója, a kálium-metabiszulfít, magyar köznapi nevén a borkén, szerbül meg a vinobran, amely az élelmiszerboltokban is kapható, mert ezzel tartósítják a bort meg a savanyúságokat is. A filmes fényképezés, vagyis az analóg, ahogy ma előszere-tettel nevezik, mindig zsákbamacska volt. Amíg el nem készült a kép, nem tudhattuk biztosra, hogy sikerült-e. A digitális fényképezés egészen más. Ma az egész világ fényképez, leginkább telefonnal, s mi kell hozzá? Egy telefon is elég, és a jobb készülékek olyan hozzáadott képmódosító, képjavító szoft-verrel is el vannak látva, hogy csoda. A digitális fényképezőgépek is csodákra képesek, és nagy előnyük, hogy olcsóbbak abból a szempontból, hogy nem kell hozzá filmtekercs, és egyszerűbb is a használatuk, minden automatizált. Annak idején a filmes gépeknél előbb beállítottuk a gép fénymérőjét, már ha volt fénymérője, hogy hány DIN-es vagy hány ASA-s a benne lévő film. Az

előbbi a német, az utóbbi az amerikai szabvány. Aztán lemértük a fényt, és állítottuk be az exponálási időt meg a rekesznyílást. És állandóan korrigálni kellett, mert például napon a fekete-fehér filmnél az árnyékot vettük figyelembe, színesnél pedig a napfényre mértünk. A legnagyobb előnyük meg, hogy azonnal meg tudom nézni a képet. Manapság, ha a fotós nagy sombre-róval a fején, nyakában fényképezőgéppel, egy szamarat vezetve végigmenne a hosszú, zsúfolt makarskai strandon, fölkapna az álla. A piliscsabai házunk pincéjében egy ideig megvolt a sötétkamra, de aztán fölszámoltam, mert fölöslegessé vált, most infrasauna van benne. Viszont egy látszólag lényegtelen különbség mégiscsak van. Valószínűleg nem én vagyok az egyetlen olyan öreg fotós, akinek hiányzik a szemcse. Annak idején közelharcot vívtunk a film szemcsézetével, mert minél érzékenyebb a film, annál vastagabb rajta az emulzió, és így nagyobb a szemcsézete is. Most, hogy digitalizálok a filmjeimet, különös öröm tölt el, amikor meglátok a képernyőn egy szép, nagyszemcsés képet. Szememmel mindig megsimogatom a szemcséket.

– Családod új otthona Piliscsaba lett. A gyerekek megnőttek, unokák vesznek körül...

– Az elmúlt század utolsó évtizedének örök kérdése, hogy menni vagy maradni. Ilyen címmel interjúsorozatot is készítettek az otthon maradt kollégák, azt hiszem, a könyv is megjelent. Egyik egykori kolléganőm velem is készített interjút. Én, amikor átjöttünk, ittlétünket ideiglenesnek képzeltem. Azt hittem, ha arra egyáltalán sor kerül, akkor én leszek az, aki leoltja majd a villanyt. Aztán belegondoltam abba, hogy az őseim honnan, hova, mennyit vándoroltak az évszázadok folyamán, ahhoz képest ez a kétszázvalahány kilométer semmi. Anyai nagyapám, Schumacher Ádám kőműves valahonnan a távolabbi német területekről került Bácskába, anyai nagyanyám, Anna Hanačková, magyarul Hanacsek Anna, ahogy a szülőfalum református temetőjében a halvány májszínű műkö síremléken áll a neve, Sziléziában született egy Jägendorf nevű falucskában, valahol a lengyel–német határon. Kerestem százféleképpen, de nincsen, nem találtam meg. Hány száz meg ezer kilométert bolyongott, amíg Bécset elérte, s majd onnan Budapestre került, ahol egy bizonyos dr. Vargák gyermekeit tanította német szóra. Aztán Budapestről Közép-Bácskába, Cservenkára ment a családja, onnan meg Bácskossuthfalvára. A szülőfalum a török után, 1786-ban népesedett be újra, akkor, amikor II. József, a kalapos király, Mária Terézia fia, a reformátusoknak is megengedte, hogy új hont foglaljanak, és akkor Karcagról, Jászkisérrel és Kunmadarasról 330 család költözött Omár földjére, de az új telepesek névsorában Dormán nevű nem található. Annyit tudok csak, hogy Zalában néhány kisebb falu tele van Dormánokkal. Apai őseim innen jöhettek délre? Ez megvan vagy 400–500 kilométer. Apai nagyapám az első világháború előtt Amerikába tántor-

gott ki, az hány ezer kilométer vajon? Ezekhez képest én csak egy kicsit errébb jöttem. Megszokni mégsem volt egyszerű, mert öreg fát, ahogy mondják, nem lehet átültetni, még ennyire se. S ha belegondolok, megérte-e? A gyerekek tekintetében egyértelmű. Mindannyian, az egyetemig, anyanyelvükön tanulhattak. Jancsi, a legidősebb fiú villamosmérnök, a gépkocsiiparban dolgozik. Egy nagy nemzetközi cég szervokormány-tervező részlegénél, amely a világ legnagyobb márkái: mint amilyen a Mercedes, a BMW, a Volvo, a Ford stb. számára tervezi az új típusokhoz a kormányokat, az egyik vezető. A legkisebb fiam, Balázs ugyanitt a Ford szervokormány-tervező csapatánál dolgozik. A múltkor megkérdeztem tőle, amikor egy új, számomra még ismeretlen Fordot láttam, hogy ez milyen új kocsi. Ja ez, mondta, igen, én terveztem a kormányát. Berci fiunk a Börzsönyben él, közvetlenül az erdő mellett, földmérő magánvállalkozó. Anikó lányunk emberi erőforrás és közgazdász végzettséggel egy nagyobb cég nagyfőnökének az irodavezetője.

Amikor kirúgtak a Magyar Rádióból, 2011-ben, pontosan akkor, amikor megszületett az első unokám, Janka, azt mondtam, le van szarva a világ, megszületett az unokám, nagyapa lettem, azóta is lebegek, a föld felett járok. Aztán 2013-ban Jankát követte Áron, a második unokám. Idén márciusban két újabb unoka született, Gusztáv és Bendegúz. Nagyon remélem, lesznek még többen is, így lesz értelme az ember életének.

A feleségem, dr. Dudás Anikó végzettsége magyartanár és könyvtáros, a 21. századi könyvtártudományok doktora, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészkarának könyvtárának vezetőjeként ment tavalý nyugdíjba, de még most is visszajáró tanárként tanít az egyetemen.

Hogy megérte-e áttelepülni, ilyen szempontból talán igen. Viszont azt az ismeretségi kört, azt a kapcsolatrendszert, amelyet otthagytunk, amit szinte kidobtunk az ablakon, mindazt Magyarországon már nem tudtuk fölépíteni. Ha pedig hazamegyek, Újvidéken már egyáltalán, de Szabadkán is már csak elvétve hallok magyar szót. Maradt Zenta, Magyarkanizsa, a Tisza mente és a magyar többségű falvak. Megváltozott a világ, fogyunk, egyre csak fogyunk.

(Az interjú 2024. június–október között készült)

ABSTRACT • I was born on All Souls' Day, November 2nd, 1944, in Ómoravica (Stara Moravica, Bácskossuthfalva) – begins the introduction to his life, photographer László Dormán, a living legend in Vojvodina. Between 1968 and 1988 he was a photojournalist and journalist for the newspaper *Képes Ijúság*, and from 1988 to 1993 he worked for the Hungarian editorial staff of Radio Novi Sad. Since 1993 he has been living in Hungary, and between 1998 and 2011 he worked for the Hungarian Radio, mainly on cross-border reports.

Among others he documented Hungarian events of the second half of the 20th century in the Délvidék region. One has the feeling that what Dormán did not photograph did not happen. In his sociographic and cultural photographs, the recent history of the Délvidék region comes alive.

KEY WORDS • László Dormán, life path, Képes Ifjúság, photography, Social documentary photography, culture, jazz, Délvidék

SAŽETAK • Rođen sam na Dan mrtvih, 2. novembra 1944. godine, u Staroj Moravici – počinje uvod u svoj život od samog početka fotograf Laslo Dorman, koji u Vojvodini važi za živu legendu. Od 1968. do 1988. bio je fotoreporter i novinar lista „Képes Ifjúság” (Ilustrovani glas omladine), a od 1988. do 1993. radio je u mađarskoj redakciji Radija Novi Sad. U Mađarskoj živi od 1993. godine, a od 1998. do 2011. godine, kao saradnik Mađarskog radija, uglavnom je radio prekogranične reportaže. Između ostalog, zabeležio je mađarska zbivanja regije Delvidek druge polovine 20. veka. Čovek ima osećaj da se nije dogodilo ono što Dorman nije fotografisao. Njegove sociografske i kulturne fotografije oživljavaju noviju istoriju regije Delvidek.

KLJUČNE REČI • Laslo Dorman, životni put, Képes Ifjúság, umetnost fotografije, socijalna fotografija, kultura, džez, Delvidek

Beérkezés időpontja: 2024. november 25.

Elfogadás időpontja: 2024. november 29.

Dornán László: Önarckép Balázs fiam szemében (2015)

Dormán László: A Tisza Törökkanizsánál (1974)

A lebontásra ítélt x betűs ház (Tiszai árvíz, Adorján, 1970)

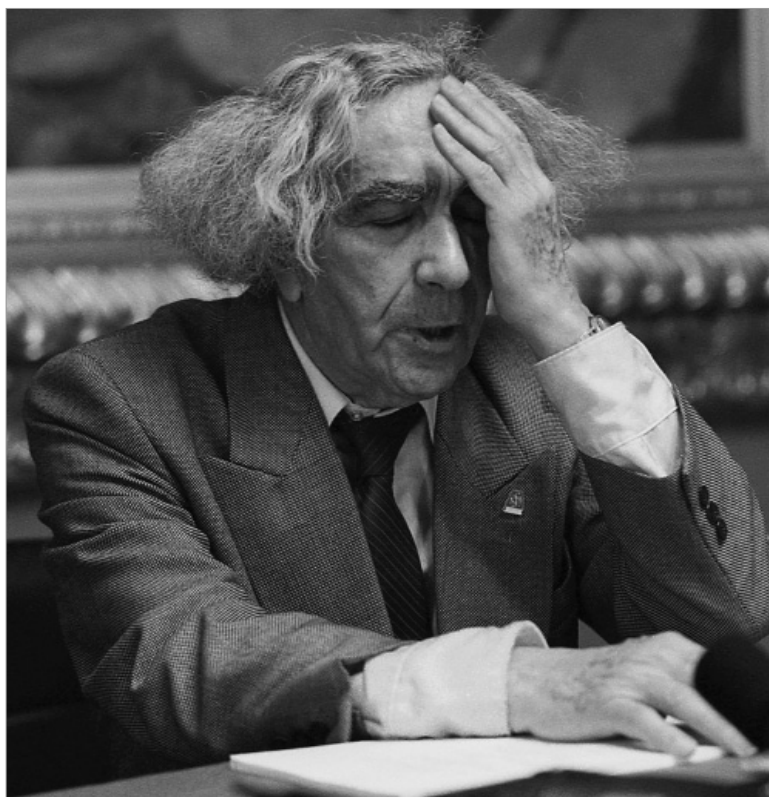
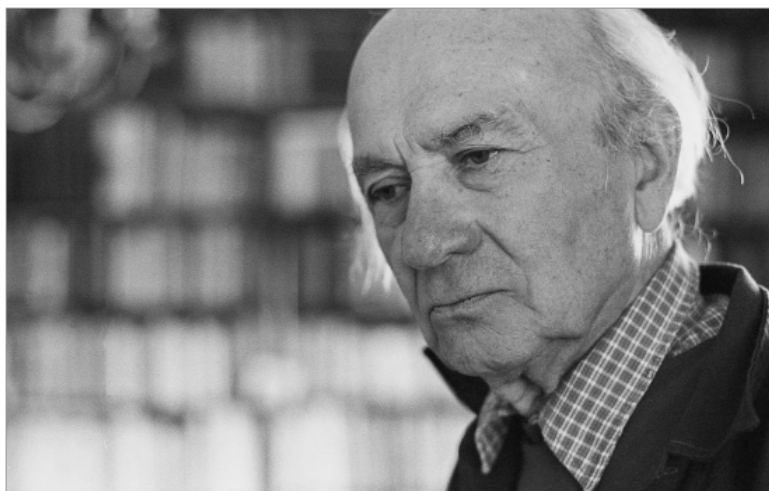
Kati néni (Vörösmart, 1971. szeptember 25.)

„Mindez én voltam egykoron” – Major Miska bácsi (Vörösmart, 1971)

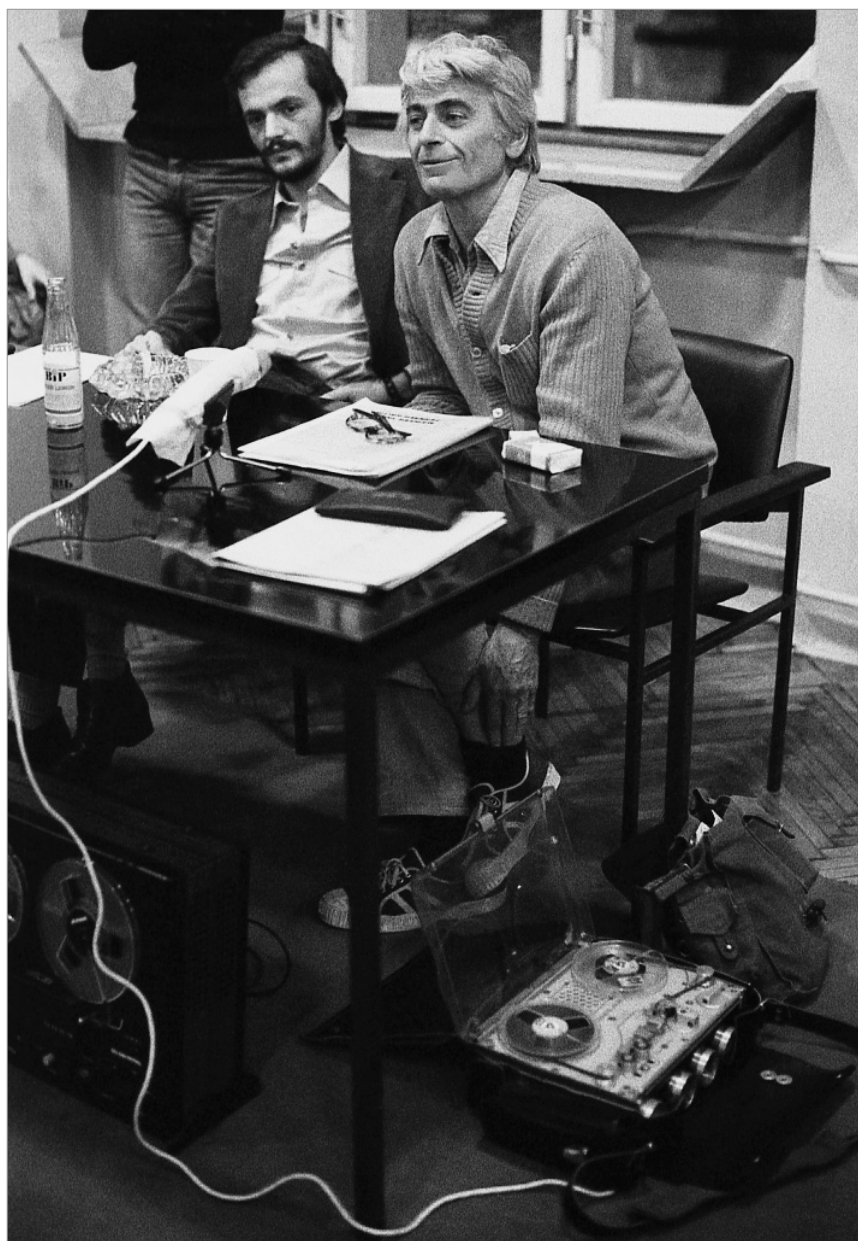
A balkáni háborúk egyik csantavéri áldozatának,
Kovács Dejának a temetése (1992. május 9.) • A Futaki
úti temető (Újvidék, 1991. november 1.)

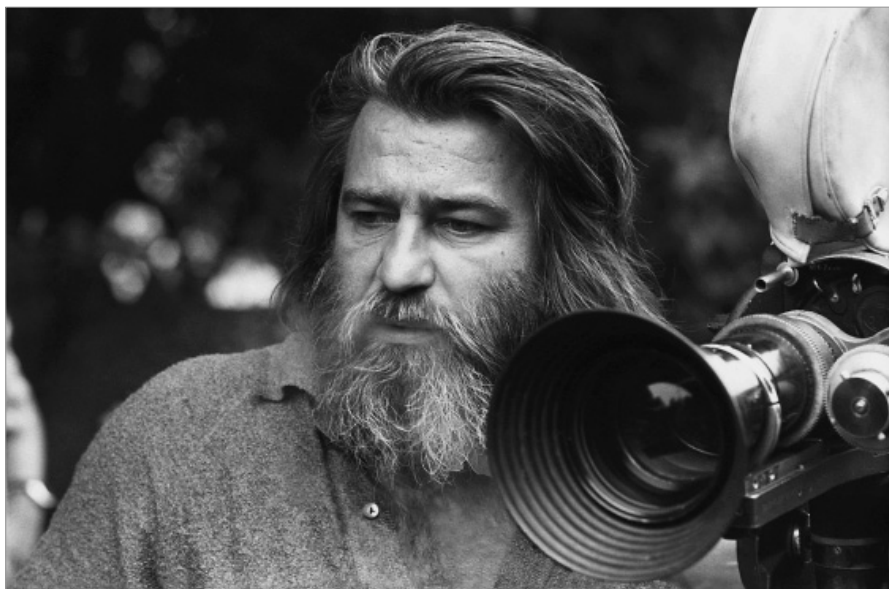
Illyés Gyula költő, író (Budapest, 1982. május 11.) • **Faludy György**
költő (Szeged, 1989. április)

Sáfrány Imre képzőművész szabadkai műterme (1971)

Mészöly Miklós író Hornyik Miklós vendégeként
az Ifjúsági Tribünön (Újvidék, 1977. november 3.)

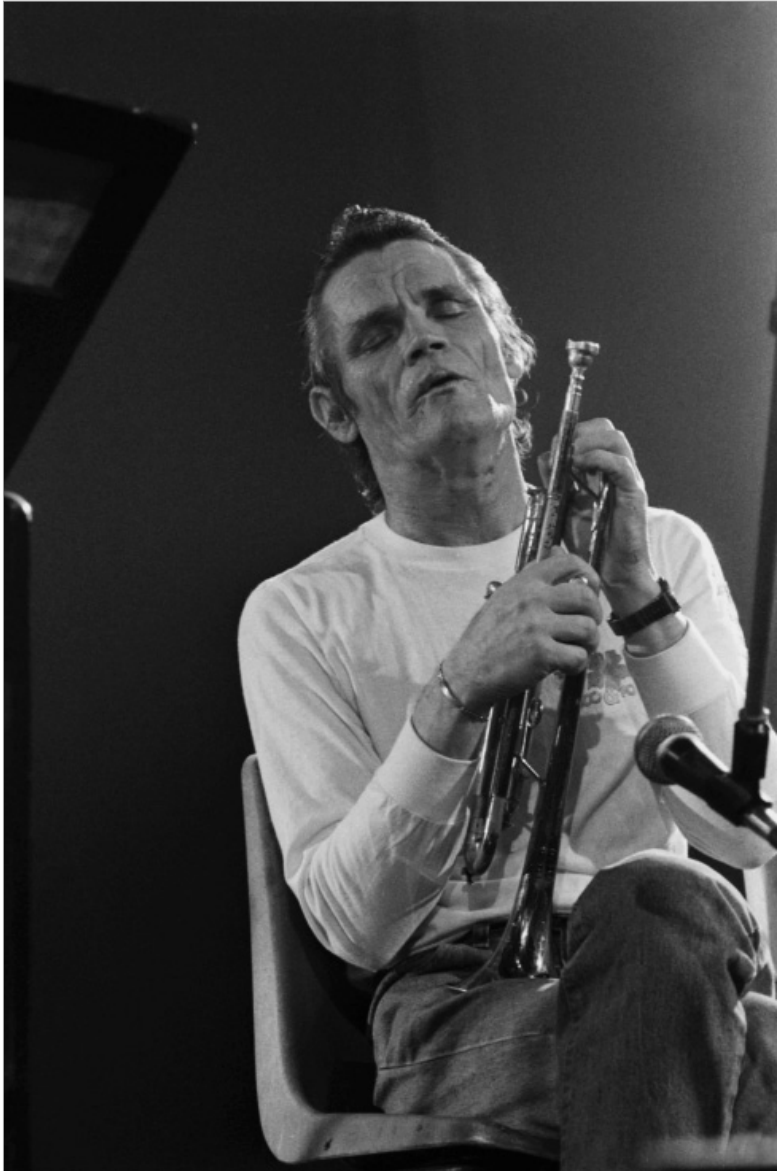
Sára Sándor operatőr, filmrendező 1979 augusztusában • Benes József képzőművész
a Kanizsai Írótábor vendégeként 2016-ban

Tolnai Ottó költő és Maurits Ferenc képzőművész,
költő a Kanizsai Írótábor vendégeként 2018-ban

Curtis Fuller amerikai jazzharsonás (Belgrád, 1979) • Nancy Wilson
jazzénekesnő (Belgrád, 1978)

Chet Baker jazztrombitás, énekes, zeneszerző (Belgrád, 1979)

A Tanyaszínház közönsége Csantavéren 1981-ben

OPPOZICIONÁLIS MÚLTREPREZENTÁCIÓK JUGOSZLÁVIÁBAN¹

OPPOSITIONAL REPRESENTATIONS OF THE PAST IN YUGOSLAVIA
OPOZICIONALNE REPREZENTACIJE PROŠLOSTI U JUGOSLAVIJI

FEHÉR VIKTOR

magyar nyelv és irodalom szakos tanár, néprajzkutató

MA, mesterszakos bölcész

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, egyetemi tanársegéd

MTTK – Kultúrakutató Műhely, műhelyvezető

PTE BTK TKI Néprajz, Kulturális Antropológia Tanszék, doktorandusz

viktor.feher@magister.uns.ac.rs

ÖSSZEFOGLALÓ • Tanulmányom a titói Jugoszlávia emlékezetpolitikájával szembenálló, oppozicionális múltreprezentációk működésébe nyújt betekintést. A bevezetőben a népfelszabadító háború reprezentációjára koncentrálok, általam hegemonikus múltreprezentációnak nevezett jugoszláv emlékezetpolitika térnyerését a Vörös Hadsereg és a partizánok szabadkai hatalomátvételenek példáján keresztül mutatom be. Ezt követően azokat az oppozicionális reprezentációkat tekintem át, melyeket mikroszinten forgalmaztak szerte a volt Jugoszláviában. Végezetül pedig a korabeli oppozicionális reprezentációk egyik szabadkai példájával foglalkozom tanulmányomban. 2018 és 2023 között a múlt különböző megjelenítéseit vizsgáltam a városban. Ebben az időszakban részt vettem a városban szervezett megemlékezési szertartásokon, felvételeket készítettem, beszélgettem, majd félig strukturált interjúkat folytattam a rítusok szervezőivel és résztvevőivel. A múltról szóló narratívák mélyebb megértéséhez írott forrásokat is felhasználtam. A szabadkai közgyűjteményekben elérhető, megemlékezésekkel kapcsolatos dokumentumok mellett, fontosnak tartottam azoknak az ismeretterjesztő és tudományos kiadványoknak a megismerését és forrásként való kezelését is, amelyek kapcsolatba hozhatók egy-egy szabadkai emlékhellyel, de felhasználtam a jugoszláv és a poszttitói emlékezetpolitikával foglalkozó, Jugoszlávia területére koncentráló korábbi

¹ A kutatás az NKFI K 147073. számú, *Krízis és mindennapi stratégiák: a társadalmi és környezeti krízisek antropológiai perspektívái* című projekt támogatásával valósult meg, a tanulmány megírását pedig Magyarország Collegium Talentum programja támogatta.

kutatások eredményeit is. E tanulmány a 2018 és 2023 között vizsgált szabadkai múltreprezentációk egyikére koncentrálok.

KULCSSZAVAK • emlékezetpolitika, titói Jugoszlávia, oppozicionális múltreprezentáció, Szabadka

BEVEZETŐ

Jovan Mikić-Spartak vezetésével a szabadkai partizánosztog és a *Vörös Hadsereg* katonái 1944. október 10-én az esti órákban indítottak fegyveres támadást, és október 11-ére virradóra szabadították fel Szabadkát (DUBAJIĆ 715–716). Az ezt követő napokban kiáltványt intéztek a lakossághoz: megtiltották a város elhagyását, elrendelték a kivonult német–magyar hadsereg minden fegyverének és vagyonának leadását, továbbá rendre és munkára, a parancsok tiszteletben tartására szólították fel a szabadkaiakat (MAČKOVIĆ 8). Október 17-én megalakult a végrehajtói és bírósági hatalmat gyakorló *Katonai Közigazgatás*, mely alatt területi parancsnokságok jöttek létre. Az egyik ilyen a *Szabadkai Területi Parancsnokság* (vagy *Katonai Parancsnokság*) volt, mely alá a városparancsnokság is tartozott (MAČKOVIĆ 9), míg a másik a *Kerületi Népfelszabadító Bizottság* volt, amely székhelyét a *Sárga házba* tette. Az épület korábban, vagyis a második világháború alatt regnáló, rivális rezsim idején is a letartóztatottak fogva tartásának, kihallgatásának és elítélésének helyszínéül szolgált. Ezzel együtt, ahogyan szerte a felszabadított jugoszláviai területeken, úgy Szabadkán is megkezdődött a népellenességnek titulált megszállókkal és segítőikkel, továbbá a háborús bűncselekményeikkel való foglalkozás, melynek során sokakra igazságtalan és kegyetlen büntetést szabtak, és nagyszámú tárgyalás nélküli halálos ítéletet hajtottak végre (ĐUREINOVIĆ 5).

Az 1944. október 17-én létrejött szabadkai városparancsnokság a Sárga ház halálraítélteit a Zentai úti temető és az egykori Macskovics-féle téglagyár közötti területen – és további szabadkai helyszíneken – végezte ki, s temettette tömegsírba. A Katonai Közigazgatást 1945. január 27-én szüntették meg (MAČKOVIĆ 11), melyet követően Jugoszlávia-szerte a szovjet típusú államszocialista rendszer, majd annak szocialista variánsa, a jugoszláv öngazgatási szocializmus, továbbá Josip Broz Tito rendszerspecifikus ikonográfiájának kiépítésére helyeződött a hangsúly (A. SAJTI 215–221). A múltról szóló hivatalos narratívában, a második világháborús emlékművek felavatása, és az évfordulókon való megemlékezések alkalmával a háború alatt és a felszabadítási harcok során elesett szabadkai partizánok/kommunisták szerepe értékelődött fel. Ez pedig összefüggött azokkal az országos folyamatokkal, melyek

keretében, a második világháború eseményeiből merítve, a szocialista Jugoszlávia megkísérelte megteremteni a jugoszláv társadalom kollektív emlékezetét (VERVAET 230), áldozatként ábrázolva a partizánok között harcolókat, a kommunistákat és a második világháború koncentrációs táboraiiban elhunytakat.

A második világháborút követő időszaktól egészen Tito 1980-as haláláig Jugoszláviában az eddigiekben bemutatott múltreprezentáció uralta a nyilvános diskurzusokat. E narratíva hegemónikus reprezentációnak tekinthető, hiszen egyedülként volt jelen, s azt az adott időszak elvárásaihoz alakítva forgalmazták az emlékezeti vállalkozók, miközben minden további múltreprezentációt kizártak (a fogalomról lásd MOSCOVICI; vö. ERIKSEN 104). Ez utóbbiak voltak a korabeli hivatalos emlékezetpolitikába nem illeszkedő, azt megkérdőjelező műltről szóló narratívák, melyeket oppozicionális reprezentációknak nevezek tanulmányomban (lásd erről HOWART nyomán BALATONYI 35). Ezekről lesz szó a továbbiakban.

OPPOZICIONÁLIS REPRESENTÁCIÓK A TITÓI JUGOSZLÁVIÁBAN

Dolgozatomban amellet érvelek, hogy jóllehet a nyilvánosság előtt kevésbé láthatóan, de mikroszinten – és a külföldi emigráció körében (ĐUREINOVIĆ 42; KUDRA BEROŠ) – jelen voltak a második világháború oppozicionális reprezentációi a titói Jugoszláviában. Ez alatt azt értem, hogy a jugoszláv *kulturális emlékezetben* (ASSMANN), a hegemónikus múltreprezentációban és hivatalos emlékezetpolitikában népfelszabadító háborúként és szocialista forradalomként reprezentált múlt a lokális szinteken kiegészült a második világháború családi és helyi eseményeivel és áldozataival (KARGE 246), továbbá a megszállónak tartott katonai egységek helyi segítőire és harcosaira való emlékezéssel (ĐUREINOVIĆ 42). A *Harcosszövetség* különböző településeken működő helyi szervei például 1949-ben jelentést írtak arról, hogy a Horvát Köztársaság területén a népfelszabadító háború elesett partizánjainak nyughelyét felszántották, miközben az usztasák sírjait feldíszítették (BERGHOLZ 88). Amellet továbbá, hogy a korabeli reprezentáció szerint a „népellenesség” kategóriájába tartozó elesett katonák sírjait több helyütt gondozták (ĐUREINOVIĆ 42), sőt olyan törekvések is voltak – például a szlovéniai Kranj környékén –, hogy az elesett partizánoknak állított emlékművön szerették volna feltüntetni azoknak a helyieknek a nevét is, akiket az ellenséges német hadseregbe soroztak be a második világháború alatt, s annak kötelékében vesztették életüket (BERGHOLZ 88). Volt példa arra is az egyik montenegrói faluban, hogy a partizánok sírhelyei közelében az egyik csetnik tisztnek is síremléket emeltek, míg a szerbiai Čačakon olyan emlékművet állí-

tottak 1956-ban, melyre tizenegy helyi csetnik katona neve is felkerült, amiért az emlékállítás kezdeményezőjét húsz hónap börtönre ítélték (ĐUREINOVIĆ 42). Felháborodást váltott ki a *Harcosszövetség* körében, és szorgalmazták a betiltását az olyan újratemetéseknek, melyeken a népellenségek helyi kötődésű, elesett tagjainak földi maradványait a hozzátartozók saját sírba helyezték szépszámu együttérzővel, és amelyeken a gyászszertartás keretében fényképeken jelenítették meg őket (BERGHOLZ 88).

A korabeli hegemonikus Jasenovac-reprezentáció árnyékában is ott húzódtak az oppozicionális reprezentációk. Mások mellett Franjo Tuđman, a későbbi függetlenedési törekvések vezetője, a *Horvát Munkásmozgalom Történetét Kutató Intézet* igazgatójaként az usztasa rezsim áldozatainak felmérését célzó 1964-es közvélemény-kutatás eredményeire és saját vizsgálataira alapozva 1965-ben jelentést írt a *Horvát Köztársaság Kommunista Pártjának Központi Bizottságához* azt hangsúlyozva ki, hogy a második világháború alatt működő *Független Horvát Állam* területén működő koncentrációs táborokban elhunytak számát eltúlozták, különösen Jasenovac esetében (KOLSTØ 229–230). Annak ellenére, hogy jelentésével bírálta a hivatalos emlékezetpolitikát, ekkor emiatt nem, csak 1981-ben ítélték három év börtönre, miután nyilvánosságra hozta álláspontját a horvát emigráció folyóiratában (KOLSTØ 230).

Jól látszik tehát, hogy a *kommunikatív emlékezetben* (ASSMANN) tárolt közelmúlt eseményei láthatóvá váltak az emlékezet (lokális) helyeiben (NORA), s azok a hegemonikus reprezentáció nem hivatalos kiegészítőiként vagy helyettesítőiként működtek a helyi lakosság körében. Ezek azok a múltreprezentációk, melyek Tito halálát követően nyilvánosságra kerültek, mégpedig láthatóvá téve és forgalmazva azokat a második világháborús szenvedésnarratívákat, melyek a szerb és a horvát etnopolitikai elit közti öldozati versengésben csúcsosodtak ki (POPOVIĆ, MILOŠEVIĆ–TOUQUET, KOLSTØ, NORRIS). A továbbiakban – az eddig bemutatott példákhoz hasonlóan – úgyszintén oppozicionális reprezentációnak tekintem Szabadka felszabadulását, vagyis a partizánosztog és a *Vörös Hadsereg* 1944. október 10-ei hadműveletét és október 11-ei hatalomátvételét (DUBAJIĆ 715–716), valamint az azt követő intézkedéseket is, melyek a *Szabadkai Népfelszabadító Bizottság* háborús bűnöket vizsgáló különbizottságának és a népvédelmi osztály szabadkai csoportjának tevékenységéhez kötődtek, s amelyek szemben álltak a korabeli hegemonikus reprezentációkkal.

A SZABADKAI AGYAGGÖDÖR PÉLDÁJA

A legfrissebb kutatások szerint 1944. október 10-ét követően 1167 embert ítéltek halálra, végeztek ki és temették el Szabadkán, a Zentai úti temető szélén található Macskovics-féle téglagyár agyaggödrében, és más szabadkai helyszíneken (BOGNER–MÉSZÁROS). Az 1944 és 1980 között forgalmazott hegemonikus múltreprezentáció korában a tabusított kivégzések (KÖVÁGÓ 578) reprezentációját a hozzátartozók egymás között megosztott tapasztalatai és megállapításai formálták, amelynek során kialakult e csoport közös sorstudata is. Mindez jól látszik az egyik, édesapját 1945-ben elvesztő beszélgetőtársam megfogalmazásában:

„Erről még szólni, beszélni sem volt szabad. Mi már gyerekek megtanultuk otthon, mi az, amiről szabad otthon beszélni, mi az, amiről az utcán és az iskolában nem szabad beszélni. Ez megvolt, és ezt mi tudtuk. Olyasmi, volt egy ilyen mondás, hogy hát nem tudom én, János bácsinak a felesége itt volt, »tehát a János bácsit is«, vagy csak »őt is«. Ebből tudtuk, hogy az a sors érte azt a bizonyos János bácsit, ami az édesapámat. Szóval ez így azért elterjedt, úgyhogy akkor, amikor [...] ezt felszínre dobták, akkor ez, szerintem azért tudott ilyen gyorsan terjedni, mert az emberekben azért ez benne volt.” (79 éves szabadkai férfi. 2023. február 25.)

Az interjúrészletből kiviláglik tehát, hogy a családok és a bizalmas kapcsolatok terében, a *kommunikatív emlékezet* szintjén (ASSMANN) megállapítások formálódtak. Az idézet utolsó mondata pedig arra utal, hogy miután e megállapítások 45 évvel később nyilvánosságot nyertek, egységes álláspontot is eredményeztek, majd a csoportképződés, az etnopolitikai mobilizáció egyik alapjává is váltak. Az oppozicionális reprezentációknak a bizalmas, családi körben kimondott megállapításokon túl hangsúlyos szerepe volt a kivégzések helyszíneinek, a történelmi események kulturális terepeinek is, melyeket a hatalom birtokosai az ellenőrzésük alatt tartottak. A visszaemlékezések szerint Szabadkán a belügyi szervek kísérték figyelemmel a kivégzések helyszínét, s különféle büntetéseket fogatosítottak az odamerészkedőkkel szemben, például az alábbi esetben:

„Negyvenhét-nyolcban gimnazisták [...] így kerülnek bíróság elé [...] ők, mint magyar érzelmű gimnazisták. Elmentek oda, és virágot dobtak [...], kicsapják őket a gimnáziumból. Aztán, utána végül csak visszaveszik [...], szeretett volna (értsd: egyikük) orvosi egyetemre jutni.

Végül arra nem, de állatorvosira fölveszik. Nagyon nehézze tették abba az időbe itt is, valakinek az előremenetelét. Végül ő, főiskola szintig befejezi az állatorvosit, és végül kimegy Amerikába.” (71 éves szabadkai férfi. 2023. március 31.)

Az ilyen és ehhez hasonló eljárások alakították a hozzátartozók viszonyát a kivégzések fizikai teréhez, az események mai, megemlékezéseken mondott reprezentációi pedig a visszaemlékezések vonulatát. Lássunk erre még egy példát:

„Apámnak a nagybátyja királyhalmi. Tiszta magyar családok vagyunk, és én harmincnyolcbeli vagyok, ez meg a negyvennégyes időkbe történt. És a nagymamámmal jöttünk mindig ide, arra, mert ott volt a nagymamának a szüleinek a sírja. És mindig csak egy-két szál virágot mertünk ledobni, mert itt örökké sétáltak, és akit észrevettek. Hát mindig úgy jöttünk, hogy mink is néztük, hogy mikó nincs a környékbe senki, akkó ledobta a nagymamám a virágot, de mink mellette vótunk, és mindig arra figyelmeztetett, hogy... ha én nem is leszek, ide elgyere. Itt nagyon sok ártatlan van, mert miért, mert magyarok. Hála Istennek, hogy most nyilvános, nyilvánosan meg tudjuk tartani.” (83 éves szabadkai nő. 2021. november 2.)

ZÁRSZÓ

Tanulmányomban arra szerettem volna rávilágítani, hogy a jugoszláv hegemónikus reprezentációval, vagyis a hivatalos „külső” állásponttal szemben a traumatikus élmények és az azokra való visszaemlékezés szintjén fennmaradt egy másik, „belső” olvasat (vö. PAPP 126). Ahogyan Jugoszlávia-szerre, úgy, megítélésem szerint, a háború emlékezetének hordozói két táborra oszlottak Szabadkán is. Míg az egyik csoport „szörnyű eseménye” a második világháború alatti Szabadkához és a városban hatalmat gyakorló fasiszta katonai-politikai elit tevékenységéhez kapcsolódott, a másik „csoport tudatában kitörölhetetlen nyomot” (vö. ALEXANDER 1) a partizánok és a Vörös Hadsereg hatalomátvétele utáni cselekmények hagytak. A felszabadítás után, illetve a háború lezárultát követően ugyanis a partizánok és a jugoszláv vezetés a legyőzött ellenséghez való viszonyulására, a háborús bűnök felelőseinek és a velük együttműködőknek a számonkérésére összpontosított (ĐUREINOVIĆ 5). Miután pedig a háború után hatalmat gyakorló elit a partizánok és a Vörös Hadsereg győzelmeivel került vezetői szerepbe, a felszabadulásért küzdőkre és a tetteikre való emlékezésből állt össze a jugoszláv hegemónikus múlt-

reprezentáció, és a családi emlékezetbe szorult a háborús bűnösnek tartott szabadkai lakosokkal szembeni eljárások emlékezete. A legyőzött ellenség (népellenség, a Másik) tömeges megsemmisítésének ténye tehát láthatatlan maradt a titói Jugoszlávia nyilvános diskurzusaiban (KUDRA BEROŠ 131), s azt oppozicionális reprezentációi formájában forgalmazták csupán a bemutatott példák mentén a helyi lakosság körében.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALEXANDER, Jeffrey C. 2004. Toward a Theory of Cultural Trauma. In: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Szerk. és a szövegeket gondozta: A., J. C. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1–30.
- ASSMANN, Jan 2004. *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- BALATONYI Judit 2016. *Közös kultúra és különböző identitások? A gyimesi (magyar, román) lakodalmi kultúra vizsgálata*. Kézirat, doktori értekezés. PTE, BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program, Pécs
- BERGHOLZ, Max 2006. „Među rodoljubima, kupusom, svinjama i varvarima: Spomenici i grobovi NOR-a 1947–1965. godine”. In: *60 godina od završetka Drugog svetskog rata – Kako se sjećati 1945. godine*. Szerk. és a szövegeket gondozta: Kamberović, Husnija. Institut za istoriju, Sarajevo, 75–101.
- BOGNER István – MÉSZÁROS Zoltán 2023. *Mégsem lehet eltitkolni. Az 1944–45-ös Tito partizánjai által elkövetett szervezett népiirtás áldozatai névsorának a kiegészítése*. Grafoprodukt, Szabadka
- DUBAJIĆ, Milan 1974. Szabadka felszabadulása. In: *Üzenet*, 10., 711–717.
- ĐUREINOVIĆ, Jelena 2020. *The politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia. Collaboration, Resistance and Retribution*. Routledge, Abingdon
- ERIKSEN, Thomas Hylland 2008. *Etnicitás és nacionalizmus*. Gondolat Kiadó – PTE, Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs
- KARGE, Hajke 2014. *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje*. Biblioteka XX vek, Beograd
- KOLSTØ, Pål 2010. Bleiburg: The Creation of a National Martyrology. In: *Europe-Asia Studies*, 7., 1153–1174.
- KÖVÁGÓ Emese 2020. “To protect the other too” – Characteristics of the commemorative practices of the 1944 massacres in Vojvodina. In: *Tavaszi Szél – Spring Wind 2019*. III. Szerk. és a szövegeket gondozta: Bihari E. – Molnár D. – Szikszai-Németh K. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 577–587.

- KUDRA BEROŠ, Viktorija 2020. Bleiburg kao kulturna trauma. In: *Etnološka tribina. Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, 43., 128–142.
- MAČKOVIĆ, Stevan 2017. *Szabadka és a felszabadulás után (1944–1945) áldozatul esett polgári személyek*. Milko Egyesület, Szabadka
- MILOŠEVIĆ, Ana – TOUQUET, Heleen 2018. Unintended Consequences: The EU Memory Framework and the Politics of Memory in Serbia and Croatia. In: *Southeast European and Black Sea Studies*, 3., 381–399.
- MOSCOVICI, Serge 1988. Notes towards a description of Social Representation. In: *European Journal of Social Psychology*, 3., 211–250.
- NORA, Pierre 2003. Emlékezet és történelem között. In: *Múlt és Jövő*, 4., 3–16.
- NORRIS, David A. 2012. Jovan Radulović's Golubnjača (Dove Hole): Analysis and Context of the Stories and the Play Which Was Banned in Yugoslavia (1980–1984). In: *The Slavonic and East European Review*, 2., 201–228.
- PAPP Árpád 2014. A hallgatás falára szorított fülek. In: *Memento 70, Szabadka 1944–2014*. Szerk. és a szövegeket gondozta: Bogner István. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest–Szabadka, 126–130.
- POPOVIĆ, Dragan 2024. *Rat sećanja u Srbiji 1980–1990*. Biblioteka XX vek, Beograd
- A. SAJTI Enikő 2018. „Tito megmondja, mit gondol a nép.” A Tito-kultusz kialakulása és funkciója. In: *Metszetek bolsevizmusról, sztálinizmusról*. Szerk. és a szövegeket gondozta: Gyarmati György – Pihurik Judit. Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest–Pécs, 215–221.
- VERVAET, Stijn 2014. Staging the Holocaust in the Land of Brotherhood and Unity: Holocaust Drama in Socialist Yugoslavia in the 1950s and 1960s. In: *The Slavonic and East European Review*, 2., 228–254.

ABSTRACT • My study provides an insight into the functioning of oppositional representations of the past set against the politics of memory in Tito's Yugoslavia. In the introduction, I illustrate the emergence of Yugoslav memory politics focusing on the representation of the People's Liberation War, which I call hegemonic past representation, through the example of the Red Army and Partisan takeover of Subotica. I then observe the oppositional representations that were circulated at the micro level throughout the former Yugoslavia. Finally, I will focus on an example of contemporary oppositional representations in Subotica. Between 2018 and 2023, I examined different representations of the past in Subotica. During this period, I participated in commemorative ceremonies organised in the city, recorded the ceremonies, conversed and conducted semi-structured interviews with the organisers and participants of the rites. I also used written sources to gain a deeper understanding of narratives

about the past. In addition to the commemorative documents available in public collections in Subotica, I also considered it important to study and source the scholarly and academic publications that could be associated with a particular memorial site in Subotica, and to draw on previous research on Yugoslav and post-war memory politics focusing on Yugoslavia. This paper focuses on one among the representations of the past in Subotica that were studied between 2018 and 2023.

KEY WORDS • memory politics, Tito's Yugoslavia, oppositional representation of the past, Subotica

SAŽETAK • Ova studija pruža uvid u funkcionisanje opozicionih reprezentacija prošlosti koje se suprotstavljaju politici sećanja Titove Jugoslavije. U uvodu predstavljam uspon jugoslovenske politike sećanja, koju nazivam hegemonističkim predstavljanjem prošlosti, sa fokusom na predstavljanje narodnooslobodilačkog rata, kroz primer oslobođanja Subotice od strane Crvene armije i partizana. Zatim istražuje opozicione reprezentacije koje su kružile na mikro nivou širom bivše Jugoslavije. Konačno se studija bavi jednim subotičkim primerom savremenih opozicionih reprezentacija. U periodu od 2018. do 2023. godine ispitivao sam različite reprezentacije prošlosti u gradu. U ovom periodu učestvovao sam u ceremonijama komemoracije organizovanim u gradu, snimao, razgovarao, a potom vodio polustrukturirane intervjuje sa organizatorima i učesnicima manifestacija. Takođe sam koristio pisane izvore kako bih stekao dublje razumevanje narativa o prošlosti. Pored dokumenata koji se odnose na komemoracije dostupnih u javnim zbirkama u Subotici, smatrao sam važnim da upoznam i koristim kao izvore one obrazovne i naučne publikacije koje se mogu povezati sa spomenicima u Subotici, ali sam koristio i prethodna istraživanja koja su usmerena na jugoslovenskom i post-titoističkom politikom sećanja sa teritorije Jugoslavije. Ova studija se fokusira na jednu od subotičkih reprezentacija prošlosti ispitivanih u periodu od 2018. do 2023. godine.

KLJUČNE REČI • politika sećanja, Titova Jugoslavija, opozicionalna reprezentacija prošlosti, Subotica

Beérkezés időpontja: 2025. január 4.

Elfogadás időpontja: 2025. január 8.

KUPUSZINAI HAGYOMÁNYOS MESEMONDÁS

KUPUSINAN TRADITIONAL STORYTELLING
KUPUSINSKO TRADICIONALNO PRIPOVEDANJE

BERKÓ CSUVÁRDITY TAMARA

MA, óvodapedagógus

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

MTTK – Kultúrakutató Műhely, tag

Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, szakmunkatárs

cuardictamara@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Munkám a kupuszinai (bácskertes) hagyományos mesemondást és Toldi István kupuszinai mesemondót mutatja be. Kutatásaim során átnéztem az adott téma szakirodalmát és Raffai Judit vajdasági magyar népmese-katalógusát. Kupuszina/Bácskertes máig őrzi palóc nyelvjárását, hagyományait, egyedi népviseletét. A faluban az 1950-es években még lehetett élőszavas mesemondást hallani, később viszont arra kellett figyelniünk, hogy mint sok más hasonló településen, a rádió, a tévé elterjedését követően a mesék iránti igény, ezáltal pedig az élőszavas mesemondás csaknem megszűnt. Kizárólag valós történeteket mesél a közösség, a történetmondásban inkább a realitás igénye dominál. Adatközlőim visszaemlékezései arra utalnak, hogy régebben is főleg megtörtént eseményeket osztottak meg egymással a falubeliek, a népmesét pedig a gyermekek szüleiktől és nagyszüleiktől hallhatták. Élték a faluban mesélő emberek, akiket szívesen hallgatott a lakosság, azonban ők nem népmeséket, inkább tréfás történeteket mondtak el. Az adatközlők beszámolóit és az áttekintett szakirodalom alapján elmondható, hogy négy hagyományos mesemondási alkalom biztosan létezett: a borbélynál, a kovácsnál, a kispadon a felnőttek körében, és a gyermekeknek való mesélés.

KULCSSZAVAK • népmese, hagyományos mesemondás, élő mesemondás, Kupuszina (Bácskertes), Délvidék, Vajdaság

BEVEZETŐ

A hagyományos mesemondás a felnőtteknek szánt műfaj, melynek fő célja a szórakoztatás (RAFFAI–DALA). „A mesemondó a népmesék megfogalmazója és előadója, tehát anyaggyűjtő, költő és előadóművész egy személyben, aki egy kisebb közösségnek művészi formában a külvilág eseményeit és az emberi élet törvényszerűségeit tolmácsolja. A népmesék iránti érdeklődése, a mese világában való tájékozódni tudása rendszerint már gyermekkorában megnyilvánul, s mire felnő, kialakul az a témacsoport, világszemlélet, erkölcsi felfogás, nyelvi készség, amelynek alapján meséit kiválasztja, repertoárját összeállítja. A fonó, a katonaság már csak bővíti, szilárdítja a mesemondó meseanyagát, tudását, gazdagítja kifejezőkincsét. Tudásának felhasználására életének különböző szakaszain, foglalkozásától és környezetétől függően kerül sor” (KOVÁCS 1980a: 577). Toldi István kupuszinai mesemondó a következő gondolatokat osztotta meg a *Képmás* újságírójával: „Hiszen a jó magyar népmese az mindig az életre tanít. Arra, hogy hogyan kell minden helyzetben embernek maradni, miképp kell megőriznünk a méltóságunkat, a büszkeségünket. Arra is tanít, hogy harcolni szemtől szembe kell, a gonoszt pedig tisztelni, félni kell, de kötelező legyőzni. A népmese arra is felhívja a figyelmet, hogy amíg haladunk a célunk felé, segítséget kell nyújtani másoknak: ha egy rózsabokornak, akkor annak, ha egy kemencének, akkor annak, ha egy öregasszonynak, akkor annak. A mesében az is benne van, hogy a legreménytelenebb helyzeteknek is van megoldásuk” (KONCZ). Voigt Vilmos szerint: „A legkiválóbbnak megismert mesemondók rendszerint igazán sok mesét tudnak, ezt már ifjú korukban neves mesélőktől elsajátított mesékkel kezdik, majd ezután is szinte minden módon gyarapítják mesetárukat. Aszerint is különböznek a mesélők, hogy milyen tudatossággal alakítják a hallottakat. Általában a jó előadó változtat, de ezzel csak pregnánsabbá, kiszínezettebbé teszi a mesét” (VOIGT 246).

A népmese az élőszó művészete, mely mögött két ember áll: a mesemondó és a hallgató. A kifejezőeszközökhöz hozzátartozik nemcsak a beszéd és az azt kísérő arc- és kézjáték, hanem az emberek közötti viszony is (vö. KOVÁCS 1980b). A mesélő és a hallgatóság olyan közösséget alkot, melyben mindenki aktív vagy passzív módon, de a hagyomány birtokosává válik. A mesemondás az élőszó művészete, ami nemcsak azt jelenti, hogy jobb élőszóban hallani a mesét, hanem azt is, hogy a mesemondás látványa is segíti a mese befogadását, élvezetét és megértését. A mesemondó a mesei kép bemutatásához többféle eszközt is használ: változtatja a beszéd ritmusát és gyorsaságát, a hangerejét, az arckifejezéseit, gesztusokkal hangsúlyt ad egyes szavaknak, indulatot fejez ki velük, párbeszédes részeknél hanghordozásával és gesztusaival játssza

el azonosulását a mesei szereplőkkel. Ezek mellett mozdulataival megalkotja a mesei teret, és kommunikál a közönséggel (RAFFAI-DALA). Mesemondóként fontosnak tartom ezeknek az eszközöknek a használatát, hiszen mesélés közben nemcsak előadók vagyunk, hanem némiképp egy közösség tagjai is, tehát kezünkben a lehetőség, hogy aktívvá tegyük a hallgatóságot. Ehhez elengedhetetlen a közönség reakcióinak, érdeklődésének és viselkedésének a megfigyelése, hogy aztán ezeket az információkat tudatosan felhasználjuk mesemondás közben.

NYOMTATÁSBAN MEGJELENT KUPUSZINAI MESEANYAG ÁTTEKINTÉSE

„A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség megbízásából 1949 és 1953 között kezdődött meg a vajdasági falukutatás, amelynek keretében a szövetség több szervezett magyar néprajzi gyűjtést is támogatott. Az egyik csoport Bácskertesén, Doroszlón és Gomboson végzett terepmunkát, ennek eredménye Czimmer Anna gyűjtése, amely jó néhány, a bácskerteszi borbélynál elmondott folklórszöveget tartalmaz” (RAFFAI 10).

Penavin Olga *Jugoszláviai magyar diakrón népmesegyűjteményében* olvashatunk Kupuszinán gyűjtött történeteket és meséket. Többek között itt is találkozhatunk Czimmer Anna gyűjtésével is. Ezek a történetek a következők: *Tűszerkezet, Mese a halálról és a szegény emberről, Mendemondák, boszorkányhistóriák Kupuszináról* (PENAVIN 1993: 176–179).

Silling István a *Néprajzi Látóhatárban* 1993-ban kupuszinai mondákat és meséket publikált, melyeket a múlt század 80-as éveiben gyűjtött. A népmesék típusok szerint a következők: *Krisztus a fösvény asszonyt teknősbékává változtatja, Krisztus a lovat megbünteti, A kalász megrövidülése, Krisztus és Szent Péter éjszakai szálláson, kocsmában, lakodalomban, A rest legény és a szorgalmas lány* (RAFFAI 341, 345, 372, 373, 385, 399).

KUPUSZINAI HAGYOMÁNYOS MESEMONDÓK MEGISMERÉSE A TEREPMUNKA ALAPJÁN

A szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, melyen mester fokozatú óvodapedagógusi diplomámat szereztem, nem csak erre a hivatásra készített fel. 2016 őszén kezdtem el tanulmányaimat a szabadkai Sárga házban, ahol a pedagógia és a pszichológiai tárgyak mellett elég hamar magával ragadott a néprajz és a népmesék világa, ami az óvodapedagógusi szakmának egy nagyon

fontos szegmense. Ekkor kezdtem el ismerkedni magával a mesemondással is, és hamar Toldi István lett a mesemondó mesterem. A közös munkánk legelején kizárólag mesecsiszolással foglalkoztunk, azonban idővel megfogalmazódott bennem a szándék, hogy a diplomadolgozatomat 2020-ban róla írjam meg. Az évek során sokat dolgoztunk együtt, és ennek a közös munkának az eredménye a *Toldi István, a népmesék mestere* és a *Kupuszinai mesemondás* című dolgozataim.

Mielőtt rátérnék azokra a kupuszinai hagyományos mesemondókra, akiket a terepmunkám során ismertem meg, szeretném bemutatni Toldi Istvánt és kapcsolatát a népmesékkal.

Toldi István nemcsak mesemondó, hanem településének univerzális hagyományápolója, és a helyi kulturális élet fontos alakja, aki 2018 óta a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület elnöke is. A kupuszinai közösség kiemelkedő tagjaként Toldi István a saját anyanyelvén, palóc nyelvjárásban mesél. Toldi még hagyományos körülmények között tanulta a mesemondás „tudományát” édesapjától, amikorra viszont a tudása aktivizálódhatott volna, közösségünkben a mesemondás szokásának hagyományos alkalmai megszűntek, így már csak a folklorizmus keretein belül találta meg közönséget. Emiatt őt is a hagyományos mesemondók közé sorolnám. Gyermekként megtanult meséi és történetei hosszú éveken át csak régi emlékként éltek tovább, s talán a sors fintora, hogy lánya 2003-ban meseillusztrációjával díjat nyert a zentai székhelyű Kálmány Lajos Népmesemondó Versenyen, amelynek döntőjén adták át ezt az elismerést is. Toldi István ekkor – a díjátadóra várva – figyelmesen végighallgatta az összes mesemondót, és eldöntötte, jövőre ő lesz az első helyezett. Mesemondónk eltökélt és céltudatos volt, így a következő évben jelentkezett a zentai mesemondó versenyre, és ahogyan azt ki is tűzte magának célul, első díjas lett. Egyik verseny és díj követte a másikat, Toldi mindenhol győzelmet aratott. Elmondása szerint a legrosszabb díj, amit elnyert, az első helyezés volt. Család és munka mellett, a szabadnapjait arra fordította, hogy minél többet meséljen, és ezért hajlandó volt áldozatokat hozni, hosszú utakat megtenni: „...magam is egy állás és gazdálkodói munka mellett művelem, hála a nejemnek, aki szükség esetén helyettem végzi el a munkát, és mindenben támogat. Bizonyos, hogy nélküle logisztikai képtelenség volna, hogy eljárjak mesét mondani, hogy beteljesítsem azt a küldetést, amely az enyém. Márpedig meggyőződésem, hogy az ember csakis a számára kijelölt úton haladva lehet eredményes, hiteles, közösségének értékes és hasznos tagja. Számomra magyarnak lenni nemcsak a nemzethez való tartozást, hanem egyfajta életminőséget is jelent” – nyilatkozta a *Magyar Szónak* 2018-ban (L. MÓGER). Toldi István mostanra háromszoros Mesefa díjas mesemondó, magáénak tudhatja a Palócország Örökös Mesemondója címet, megkapta az

Aranyalma díjat, a Népművészet Mestere és a Magyar Kultúra Lovagja, de a Szeder Fábián- és Kálmány Lajos-díj büszke tulajdonosa is. Az idei év augusztusában pedig átvehette a Magyar Ezüst Érdemkeresztet is.

István meséit mindig palóc nyelvjárásban mondja. Büszke kicsi falujára, hagyományaira és arra, hogy a magyar nyelv sokszínűségéhez ők is hozzá tudnak tenni valamit. Értékesnek tartja mindazt, amit az ember magával hoz, legyen az szokás, nyelvjárás vagy bármilyen jellegű tudás. Számtalanszor képviselte már szülőfaluját egy-egy eseményen, magára öltve büszkén a kupuszinai népviseletet, és ha épp nem mesélt, akkor táncolt. Toldit mindig viseletben lehet látni mesélni, ez is azt jelzi, büszke gyökereire. 2013-ban így nyilatkozott a *Hét Napban*: „A nyelvjárás, a népviselet tehát nem olyan dolog, amitől mielőbb meg kell szabadulnunk, hiszen egy közösséghez való tartozásunkról ad hírt. Nálunk, Kupuszinán nagyon fontos a hagyománytisztelet. Lakodalmakba menet már a kétéves gyermeket is népviseletbe öltöztetik. Később, ahogy növekszenek, úgy vonjuk be őket művelődési egyesületünk szaksz csoportjaiba. A hagyomány fontosságának tudata, szeretete így már gyermekkortól kezdve felszívódik a kicsikben. Velünk, idősebbekkel együtt nemcsak érzik, hanem tudják is, hogy ha lemondanánk a hagyományainkról, tulajdonképpen magunkról, magyarságunkról mondanánk le” (KOVÁCS 2013).

Amikor célul tűzttem ki, hogy megismerjem a kupuszinai mesemondás hagyományát, természetes volt számomra, hogy Tolditól kérek segítséget, aki az adatközlők ajánlásával járult hozzá munkám ezen részéhez.

Négy idősebb adatközlővel sikerült beszélgetnem a mese- és történetmondás szokásairól és hagyományairól Kupuszinán. Szinte minden beszélgetés így kezdődött: „Olyan, mint a Toldi, még nem volt.” Magát a mesemondást mindenki az ő személyével kötötte össze. A beszélgetések során mégis kiderült, hogy éltek a faluban olyan személyek, akikkel a mesemondás szempontjából érdemes foglalkozni.

Az első személy, aki – mint mesemondó, Toldi István után – az adatközlők eszébe jutott, Sóta (Vinkó) Pali bácsi volt. Az elmondások szerint az 1950-es évek tájékán mesélt a faluban, de nem meséket, hanem egyéb történeteket mondott el. A falubeliek leírása szerint ezek olyan narratívák voltak, amelyeket kizárólag a Művelődési Házban mesélt a színdarabok között, a szünetekben: „De volt olyan, hogy a színdarab szünetjében volt a Sóta Pál, a Vinkó. Régi fehér gatyá, ing, kalap... és az minden szünetben olyan vicces meséket, rengeteg érdekességet tudott azelőtt. De én nagyon apró gyerek voltam. De emlékszem rá nagyon. Nem volt a szünetben kimenés, alig vártuk. Néha jobb volt, mint a színdarab” – mesélte M. I. Minden adatközlőm megerősítette, hogy Sóta (Vinkó) Pali bácsi történeteit nagyon kedvelték, minden alkalommal sikerült megnevetetnie a közönséget. Ami említésre méltó, hogy

sem ezeket, sem más történeteket nem mesélt sem otthon, sem pedig más társaságban: „Nekem nem, otthon nem. A színpadon. Emlékszem, gyerek vótam. No és én akkor ott a színpadon láttam többször, hallottam neki ezeket a monológokat. Humoros volt nagyon, meg a közönség nagyon nevetett. Nagy tapsokat kapott, meg kedvelték sokan. Vinkó Pali bácsi, no akkó...” – mondta el fia, S. J., akinek emlékezete szerint néha a lakodalmi készülődések során lehetett még édesapja történeteit hallani.

„Ezt is tudni kell. Mer még a mozdulatai is... az született arra, hogy azt előadja. Hát az olyan nevetés, olyan taps volt. Ilyen vicceket nagyon tudott, nagyon, nagyon! Volt benne, ami igaz is vót, de hozzá is tudott adni. Rátermett volt arra, hogy ő tudta azt kiegészíteni, hogy az humoros legyen. Nagyon jó tehetsége vót. Azt látom, hogy a Sterli [Toldi István] is ilyen. Nagyon jó szótehetsége van a Pityunak is. Látom, hogy tudja kiegészíteni a történetet, hogy érdekes legyen, odafigyeljen rá a nép. Biztos, hogy sokakban van humor, de nem tudja kiegészíteni, úgy elmondani” – B. M. pontosan fogalmazta meg, hogy szerinte milyen az igazán jól mesélő ember.

Sóta Pál, mivel a színpadról szórakoztatta a közönségét, ilyen formában már kapcsolódik a folklorizmus keretein belül működő mesemondáshoz, azonban szerettem volna megtudni azt is, hogy voltak-e olyan emberek, akiknek szintén volt tehetségük a történetmondáshoz, azonban azt egy természetes közegben mutatták be, munka vagy beszélgetések során. Három ilyen személyről hallottam az interjúk alkalmával.

Adataim közül kitűnik Harcsa Misa bácsi személye, aki M. I. elmondása szerint hazugságmeséket mesélt a borbélynál az 1950-es években. A tényt, hogy élt a mese a kupuszinai borbélynál, Czimmer Anna gyűjtése is megerősíti. A történetek főleg fiktívek voltak, viszont adatközlőm szerint volt, hogy megtörtént eseményeket is mesélt, csak olyannyira eltúlozva, hogy bár tudták, nem igaz, szinte hihetővé vált a történet hallgatása közben. M. I. ezt mesélte Harcsa Misa bácsiról: „Én azt nem ismertem, de egy kicsit azért emlékszem rá. Én úgy tudom, hogy Harcsa Misa bácsi. Ez kitalált történeteket. Ilyen, hogy... azért is hívták Harcsa Misa bácsinak, mert azt mesélte, hogy elment halászni, és akkor egy kocsitengőt meggömbített, meg ilyen kötelet rákötött a kocsi tengelyére. Azt buktatónak használta, és akkora harcsát fogott, meg egy kisborjút kötött erre. Szinte majdnem hihetővé váltott. Akkora harcsát fogott, hogy lovakkal húzta ki. Nagyon jól ki tudta karikírozni. Ennyit tudok róla. Ez nagyon régi. Ez ilyen hazudós, jól tudta előadni. Ezeket se én hallottam, úgy mondták, hogy ilyeneket mesélt. Í ezeket a borbélyná, meg talán a férfiak körében a kocsmában.”

S. J. adatközlőm még két olyan személyre emlékezett, akik bár népmeséket nem meséltek, de történeteikkel szórakoztatták a falu közösségét. Állítása

szerint a falu lakosai szerettek ezeknek az embereknek a társaságában lenni, sokszor esténként átjártak hozzájuk, hogy meghallgassanak néhány történetet. „Hát itt lakott pár házra az öreg Sándor bácsi. Én azt úgy szerettem hallgatni, annak olyan szaftosan gyitt ki, amit mondott. Figyelté, mint gyerekek. Úgy habzott a szája, ahogy meséte. Nem vót unalmas. Nagyon fontos az előadás, hogy hogy tálalja fel valaki a dolgot. Meg volt egy Brávác, kovács. Az is rengeteget. Nála összejöttek sokan, mer dolgozott este tízig, és akkor télen mit csináljanak, akkor oda elmentek, és akkor ott nagyon sokat mesét” – emlékezett vissza S. J. Adatközlőm, sajnos, Sándor bácsi nevére nem emlékezett, Brávác kovácsról azonban kiderült, hogy Maros Pálnak hívták.

HAGYOMÁNYOS MESEMONDÁSI ALKALMAK KUPUSZINÁN

A múltbéli mesemondási alkalmakat az adatközlők visszaemlékezései alapján próbálom bemutatni. Az adatközlőim közül sokaknak nemcsak a szülei, hanem a nagyszülei meséltek otthon. Az idősebb adatközlőknek sokszor munka közben, vagy amikor az idő úgy engedte, ritkábban elalvás előtt, de ez kevésbé volt jellemző. „Hát amikó jó kedve vót öreganyámnak, vagy én sem nem aludtam vóna, és akkor itt volt nálunk: – Meséljen má valamit! – könyörögtem. Nem külön alkalmakkor. Volt, hogy ott aludtam, és akkor, ajde, este egy mesét, amíg nem alszik a gyerek... Vót, hogy a végit már nem is hallottam, elaludtam” – emlékezett vissza S. J. A fiatalabb adatközlőimnek pedig már inkább elaltatás céljából meséltek esténként, de a nagyszülők más napszakokban is meséltek unokáiknak. Penavin Olga a *Jugoszláviai magyar népmesék* első kiadásában ír erről: „A legbuzgóbb meshallgatók falun-városban egyaránt a kis gyerekek 10–12 éves korig. Meseadagjukat azonban többnyire a nagymamától kapják, a szülők nem érnek rá ilyesmire. Ma tehát a mesemondás szép szokása a nagymama feladata és kedves, de néha terhes kötelessége lett. Többnyire este, lefekvéskor került rá sor az ágyban” (PENAVIN 1984: 11).

A múltban élő mesemondási alkalom volt Kupuszinán a borbélynál: „Azelőtt a borbélynál. Amikor megborotválták a férfiakat, akkor nem siettek, ott még elbeszélgettek” – mondta el M. J. Ezt az adatot Czimmer Anna is alátámasztja (CZIMMER 2081). Ezenkívül sok történetet lehetett hallani a kocsmában, különböző munkák során és főleg esténként a szomszédságban.

„Általános falusi mesélési alkalmak: majd minden faluban esténként, tavasztól késő ősziig, ha elvégezték a munkát, megetették a jószágot, megvacsoráztak, kiülnek a ház elé a kispadra levegőt szívni, pihenni, elbeszélgetni a világ soráról. Ilyen alkalom a vasárnap délutáni tanyázás, »bandázás« is” (PENAVIN 1984: 11). Kupuszinán is ez volt az egyik legmeghatározóbb hely, ahol történeteket lehetett hallani. „Nagyon sokan ültek kint, de a férfiak min-

dig külön ültek. Azok kártyáztak. Minden sarkon kártya volt. Az asszonycsapat, azok meg pletykáztak. Mink gyerekek meg játszottunk. Vasárnap is ültek kint... rengeteg vót a nép, most nem ül senki. Itt is ültek, mesélt ki mit mesélt, az életiről, ilyen dolgokat” – idézte fel M. I. gyerekkori emlékeit.

Az áttekintett irodalom és a terepmunkán elhangzott adatok alapján elmondhatom, hogy Kupuszinán négy hagyományos mesemondási alkalom biztosan létezett: a borbélynál, a kovácsnál, a kispadon a felnőttek körében és a gyermekeknek való mesélés.

HAGYOMÁNYOS MESEMONDÓK, ADATKÖZLŐK REPERTOÁRJÁNAK A MEGISMERÉSE

A terepmunka során igyekeztem minél jobban megismerni adatközlőim meserepertoárját. Az 1950-es években mesélő Sóta Pál, amint már említettem, nem mesékkal, hanem egyéb történetekkel szórakoztatta közönségét. Bár repertoárja nem mesékből állt, történetmondása közben mégis használt narratív folklórmotívumokat a mesélés hangulatát keltve, ezáltal pedig elbeszélése a folklór részévé vált. Fia két monológ címére emlékezett, azonban a tartalmára nem: *Meccs és Rétecsütés*. Egy másik adatközlőm, B. M. pedig arra emlékezett, hogy a *Palacsintasütésről* mesélt egyszer Pali bácsi. Ebből a néhány címből arra merek következtetni, hogy az ihletet a falu hétköznapi életéből merítette, talán ettől is váltak olyan életközeli és népszerűvé monológjai.

Idősebb adatközlőim közül legtöbbször hallottak mesét otthon. Bár nem emlékeztek az összes címre, mégis az adatok egymás között megegyeztek. Ezeket a mesecímeket hallottam az adatközlőimtől, akiknek szülei vagy nagyszülei meséltek otthon: *Az aranytojást tojó tyúk, Piroska és a farkas, Félig nyúlzott bakkecske, Brémai muzsikuskok*.

B. M.-nek otthon sosem meséltek, azonban esténként sokszor gyülekezett a szomszédság náluk, vagy egy másik háznál, és itt sok történetet hallott. Legtöbbször az aktuális dolgokról vagy a múltban történetekről csevegtek, azonban egy történetet megosztott velem, amiről már nem tudja, hogy mese volt-e vagy valóság. A történet arról szól, hogyan akarta a férfi megcsalni a feleségét, aki a végén túljárt az eszén.

Idősebb adatközlőim meseismerete azokból a történetekből áll össze, melyeket még gyermekkorukban meséltek nekik, bár már ezekre sem emlékeznek teljes egészében.

A falu lakosairól elmondható, hogy a történetmondás valóban része volt mindennapjaiknak, azonban a visszaemlékezések arra utalnak, hogy főleg tapasztalataikat, régen történt eseményeket osztottak meg egymással. Az interjúk során én is számos történetet hallottam a piacos kalandokról,

a kocsmai fogadásokról, melyek közül néhány éppoly hihetetlen, mint egy népmese.

Arról is vannak adataink, hogy Kupuszinán az 1950-es években még lehetett élőszavas mesemondást hallani, később viszont arra figyelhetünk fel, hogy a lakosság hozzáállása megváltozott, és a történetmondásban inkább a realitás igénye dominál. A közösséget az évek során már új ingerek érték: rádió, tévé, újságok, mozi, ezáltal az érdeklődési körük is megváltozott. Erről a fordulatról Nagy Olga ír tanulmányában, amikor egyik adatközlőjét idézi, aki a fonóban mesélt: „A hosszú tündérmesék már mindinkább elmaradtak, mert kínó az ember a meséből. Már nem hisszük, hogy úgy is volt. Mikor látjuk, hogy a valóság nem olyan, ez már nem igaz, akkor átmentünk valami regényesebbe, amit inkább hihetünk...” (NAGY 1971: 1499). Nagy Olga ezt az átalakulást úgy fogalmazta meg, hogy „a realizmus betört a népköltészetbe” (NAGY 2001: 137).

Toldi István ma már megközelítőleg száz mesét ismer, a legkedvesebbek számára mégis azok, melyeket az édesapja mesélt neki. Ezek a *Vás Laci*, *Szürkelő Péter*, *Fehérlófia*, *Csalimese*, *A bátor juhász*, *Kilenc Jó*, *Szalma*, *parázs meg a bab* és a *Forró vizet a kopaszra* című mesék. „A mai napig ezek a kedvenceim. A többi olyan, amit itt-ott hallottam, és megjegyeztem” – vallotta be. Meserepertoárja az évek során számos mesével bővült, ezek közül a legtöbbet a népmese folklorizmusának színterein belül (mesemondó versenyek, fesztiválok, szakkörök) hallotta.

A NÉPMESÉK MAI ÉLETE ÉS TOLDI ISTVÁN SZEREPE

Mára a hagyományos mesemondási alkalmak megszűnőfélben vannak, azonban másik, átalakult formájukban egyre népszerűbbek. A népmesemondókkal színpadon, különböző rendezvényeken, mesemondó versenyeken, mesekocsmákban, műhelyek keretein belül találkozhatunk, s ezek az alkalmak és helyszínek egyre csak bővülnek. A zentai Kálmány Lajos Népmesemondó Verseny minden vajdasági mesemondó számára egy kiemelkedően fontos és meghatározó rendezvény. Gyerekek, fiatalok és felnőttek itt hallhatnak és mondhatnak népmesét – szakmai zsűri jelenlétében. Egy versenyről természetesen senki sem térne haza szívesen üres kézzel, azonban a Kálmány Lajos Népmesemondó Versenyen mégis azt érzem, hogy a jelenlévőket nem csak a díjak és a helyezések motiválják. A versenyen egy olyan meseszerető, nyitott és érdeklődő közönség veszi körbe a mesemondókat, akiknek öröm mesélni. Toldi István számára is a kezdetekben ez a verseny volt a meghatározó, ma pedig számos fiatalot készít fel erre az eseményre, illetve évek óta a szakmai zsűri tagja.

Kupuszinán Toldi jelenléte elég volt ahhoz, hogy a közösség ismét találkozzon az élőszavas mesemondással. Persze, a körülmények megváltoztak, de a folklorizmusban újra él a mese. A faluban ma már nem múlik el úgy ünnepi műsor, hogy ne lenne a része a mese. Toldi Istvánnak kétségtelenül nagy szerepe van a mai folklorizmus keretein belül működő mesemondásban. Munkássága és sikerei nagyban motiválják a fiatalokat arra, hogy ezzel a műfajjal kezdjenek el foglalkozni. Példamutatóan tanítja a fiatalokat, adja át tudását és tapasztalatait, 2023-ban pedig megalapította a Toldi-féle mesecsiszoló műhelyt. A műhely keretein belül egy teljes napon keresztül foglalkozik a mesemondókkal és a mesemondási technikák ismertetésével.

A mesemondás mostanra nem csak a szórakoztatásról szól, sokkal inkább identitásjelölővé vált. A fiatalokat nyelvjárásuk, viseletük megőrzésére motiválja. Büszkén veszik fel falujuk viseletét, és képviselik Kupuszinát. Nyelvjárásukra értékként tekintenek, hiszen egyedivé válnak általa egy mesemondói közegben.

ADATKÖZLŐK

- B. M. született 1944-ben Kupuszinán, katolikus
 M. I. 1942–2022, Kupuszina, katolikus
 M. J. született 1951-ben Kupuszinán, katolikus
 S. J. született 1952-ben Kupuszinán, katolikus

IRODALOMJEGYZÉK

- BODOR Anikó 2015. *Széles a Duna. Kupuszinai népdalok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Forum Könyvkiadó Intézet, Zenta–Újvidék
- CZIMMER Anna 1988. Adatok Kupuszina néprajzához III. In: *Híd*, 10., 2079–2082.
- KONCZ Veronika 2021. „A jó magyar népmese az életre tanít” – Palóc mesemondó a Délvidékről. In: *Képmás – Online magazin*, 2021. 07. 17. <https://kepmas.hu/hu/jo-magyar-nepmese-az-eletre-tanit-paloc-mesemondo-delvidekrol> (2024. 12. 01.)
- KOVÁCS Ágnes 1980a. Mesemondó [címszó]. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. Harmadik kötet. K–Né*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 577–579.
- KOVÁCS Ágnes 1980b. Népmese [címszó]. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. Harmadik kötet. K–Né*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 739–740.
- KOVÁCS Nándor 2013. Palócország örökös mesemondójánál, Bácskertesén. In: *Hét Nap*, 13. sz.

- L. MÓGER Tímea 2018. Magyarnak lenni életminőség. In: *Magyar Szó – Kilátó*, 13. sz.
- NAGY Olga 1971. Változó idők változó meséi. In: *Korunk*, 10., 1489–1500.
- NAGY Olga 2001. A népmesétől az oral history-ig. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9*. Szerk. és a szövegeket gondozta: Keszeg Vilmos. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 135–191.
- PENAVIN Olga 1984. *Jugoszláviai magyar népmesék I*. Akadémiai Kiadó – Forum Könyvkiadó, Budapest–Újvidék
- PENAVIN Olga 1993. *Jugoszláviai magyar diakrón népmesegyűjtemény II*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- RAFFAI Judit 2007. *Vajdasági magyar népmese-katalógus I*. ELTE, Doktori disszertáció. Néprajztudományi doktori iskola. Magyar és összehasonlító folklorisztikai program, Budapest
- RAFFAI Judit – DALA Sára 2005. Napjaink magyar mesemondása. [A 2004. szeptember 21-én, a *Mesemorzsák* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.] In: *Napút – Online kulturális folyóirat*. http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2005/2005_01/109.htm (2021. 06. 19.)
- VOIGT Vilmos 1998. Mese In: *A magyar folklór*. Szerk. és a szövegeket gondozta: Voigt Vilmos. Osiris, Budapest, 245–248.

ABSTRACT • This study aims to present the traditional storytelling practices of Kupusina (Hungarian: Bácskertes or Kupuszina) and István Toldi, its renowned storyteller. A comprehensive review of the extant literature on the subject was conducted, including Judit Raffai's Vojvodina Hungarian folktale catalogue. It is noteworthy that Kupusina has maintained its Palóc dialect, customs, and unique traditional attire. In the 1950s, oral storytelling was still a prominent form of entertainment in Kupusina, however, it was observed that, like many other similar settlements, the demand for tales and consequently for oral storytelling almost disappeared following the advent of television and radio. The community's storytelling is dominated by the need for reality, and only true stories are told. The respondents' recollections indicate that in the past, the villagers primarily engaged with true events, with children acquiring folktales from their parents and grandparents. The community included storytellers, though their repertoire did not encompass folktales, but rather comprised humorous anecdotes. Based on the respondents' accounts and the reviewed literature, four traditional storytelling occasions were identified: at the barber's, at the blacksmith's, at the table among adults, and storytelling for children.

KEY WORDS • folk tale, traditional storytelling, oral storytelling, Kupusina (Hungarian: Bácskertes), Délvidék, Vojvodina

SAŽETAK • Rad predstavlja Kupusinsko (mađarski: Bácskertes ili Kupuszi-na) tradicionalno pripovedanje i Ištvana Toldija, pripovedača iz Kupusine. U sklopu istraživanja je izvršen pregled stručne literature na temu i katalog pripovedaka vojvođanskih Mađara Judite Rafai. Kupusina i danas čuva svoj palocki dijalekt, svoju tradiciju i jedinstvenu nošnju. U Kupusini se 1950-ih godina još moglo čuti usmeno pripovedanje, dok je kasnije primećeno, da kao u velikom broju sličnih naselja, širenjem radija i televizije skoro pa prestala potreba za pričama, pa tako i za usmenim pripovedanjem. Zajednica priča isključivo istinite priče, u pripovedanju pretežno dominira potreba za realnošću. Prijećanja ispitanika ukazuju na to, da su žitelji sela i ranije delili istinite događaje, dok su se narodne pripovetke prenosile deci od roditelja, deda i baba. U selu su živeli pripovedači koje je stanovništvo rado slušalo, međutim oni nisu kazivali narodne pripovetke već smešne anegdote. Prema iskazima ispitanika i stručnoj literaturi se može reći, da je postojalo najmanje četiri tradicionalnih prilika za pripovedanje: kod berberina, kod kovača, na klupici među odraslima i pričanje deci.

KLJUČNE REČI • narodna pripovetka, tradicionalno pripovedanje, usmeno pripovedanje, Kupusina, Delvidek, Vojvodina

Beérkezés időpontja: 2024. december. 6.

Elfogadás időpontja: 2024. december 10.

TOPOLYAI NŐI ÉLETTÖRTÉNETEK A 20. SZÁZAD KÖZEPÉRŐL

WOMEN'S LIFE STORIES FROM MID-20TH CENTURY BAČKA TOPOLA
ŽIVOTNE PRIČE ŽENA IZ SREDINE 20. VEKA IZ BAČKE TOPOLE

BAKOS LILLA

MA, óvodapedagógus

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

MTTK – Kultúrakutató Műhely, tag

bakos.lilla222@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • „A narratív biográfiai megértés három kulcsfogalma: élmény, megélés és elbeszélés” (KOVÁCS 374). E három kulcsfogalmat kiemelve és vezérfonaluk mentén teszek kísérletet Topolya 20. század közepi mindennapjainak megismerésére. Narratív biográfiai elemzés által, interjúkészítés útján gyűjtöttem elbeszéléseket, történeteket három adatközlőtől. Arra törekedtem – Kovács Éva tanulmánya mentén –, hogy „visszavigyem” az elbeszélőt egykori élményei közelébe, ezáltal pedig minél kézzelfoghatóbbá, hitelesebbé téve mindazt (uo.). Ezen munka keretein belül olyan eseményeket, élettörténeteket, elbeszéléseket gyűjtöttem és elemeztem, amelyek egyrészt feltárják a múlt századot a mindennapi történetek segítségével, másrészt pedig tanulságként szolgálnak számunkra. A kutatás során három, 65. életévét betöltött topolyai nőt kerestem fel, és készítettem velük élettörténeti interjút. Születésüktől kezdve ifjúkorukon át egészen a házasságukig terjedően beszélgettünk, kissé érintve a házasságkötést követő időszakot is. Beszélgetőtársaim élményeinek felidézésén keresztül bepillanthattam családjukkal való kapcsolatukba, mindennapi nehézségeikbe, humoros és szomorú pillanataikba, miközben Topolya 20. század közepi mindennapjaiba is betekintést nyerhettem.

KULCSSZAVAK • élettörténetek, élmények, elbeszélések,
mindennapok, 20. század, Topolya

BEVEZETÉS

A 2024 tavaszán végzett kutatásom során céloknak tartottam megvilágítani a 20. század közepi topolyai mindennapokat női lencséken keresztül, vagyis a három női interjúalanyom által verbalizált események és élmények vizsgálata mentén igyekeztem hozzájárulni a közelmúltról szóló társadalomtudományi ismeretek bővítéséhez. Módszeremül az élettörténeti interjúk készítését választottam, melyekre a személyes látogatások során került sor rögzítve, majd feldolgozva az elhangzott elbeszéléseket.

Első interjúalanyom, akire tanulmányomban Katalin álnéven hivatkozom, 1935-ben született, s egész életében Topolyán élt. Általános iskolát, majd gépírói tanfolyamot végzett, mellyel el is tudott helyezkedni. Hobbiként, de néha eladásra is készített gobelineket, melyek a mai napig díszítik házáat. Kétszer ment férjhez. Első házasságából két gyermeke született, mostanra elveszítette őket, második férje pedig hat éve hunyt el, s azóta egyedül él. Második interjúalanyomra Júlia álnéven hivatkozom. Ő 1949-ben született. Édesanyját korán elveszítette, édesapjával és testvérével élt. Elmondása szerint már elemi iskolában megmutatkozott tehetsége a képzőművészet iránt, de csak felnőttként tudta igazán kibontakoztatni. A varrásban is tehetséges volt, ezzel kereste a kenyerét. Mint mondta, az első házassága sok fájdalmat okozott neki, de a második férje megmutatta neki, milyen érzés igazán szeretve lenni. Jelenleg egyedül él, s aktív szerepet vállal Topolya kulturális életében. Harmadik interjúalanyomat Andrea álnéven említem tanulmányomban; 1955-ben született. Kilencéves koráig egy Topolya környéki tanyán élt szüleivel, majd a városba költöztek. Kiemelte, hogy a tanyasi iskola után nehéz volt számára felzárkózni társaihoz az új elemi iskolában, viszont számos kihívás után befejezte azt. Cukrászinas volt egy évig Topolyán, majd tervei szerint Szabadkán tanult volna tovább, de szülei betegsége és a számos otthoni teendő szülővárosában tartotta. Egész életében érdeklődött a festészet iránt, de sohasem foglalkozott vele komolyabban. Jelenleg férjével él egy Topolyához közeli szálláson.

Az eddigiekből jól kivehető, hogy a női perspektíva iránti érdeklődésem, illetve a feltárni szándékozott múltbéli időszak és a kutatás helyszíne együtt járt azzal, hogy az interjúalanyok kiválasztásánál arra törekedtem, hogy a 65 évnél idősebbek közül kerüljenek ki. Emellett, mindhárom interjúalanyom topolyai, akik a városban élték le életük eddigi részét, s elődeik is a városhoz kötődtek. Mindezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert nem igazán talákoztam olyan korábbi kutatással, melyben a 20. század második felének topolyai mindennapjaira koncentráltak volna, s melynek szándékával e tanulmány született. A múltat tehát az interjúalanyaim perspektívájából szeretném bemutatni a következő oldalakon először Katalin, majd Júlia, s végül Andrea élettörténeti narratívái mentén.

KATALIN

„Körülbelül olyan tízéves lehettem, amikor az anyám kérdezte, ha volna testvéred, mit szólnál. Á, nekem nem köll. Hát mit csinálnál vele? Durván mondtam, hogy megfojtanám. De hát nem azon volt a hangsúly, nem akartam testvért. De aztán később, mikor már nagyobb, meg most is mondom, hogy hát kár, hogy nem volt testvérem” – mesélte beszélgetőtársam, azzal folytatva, hogy leginkább a magány az, ami miatt sajnálja, hogy nem született testvére. Felkeltette az érdeklődésem az egykézés jelensége, amire válaszokat a kapcsolódó szakirodalomban kerestem. Egy jóval korábbi időszakra vonatkozó elemzésben Buday Dezső állapította meg, hogy a birtokok egyben tartása érdekében ragaszkodtak az egy gyermekhez, ne kelljen gondoskodni a vagyon többfelé osztásáról (BUDAY 9–10). Míg egy másik munkában az alábbi olvasható: „Az egykézéssel kapcsolatosan hazánkban – és különösen igaz ez a két világháború között – általánosan elterjedt volt az a nézet, hogy az főleg a magyarokat sújtja” (SHLETT 162). Mindezek kapcsán Katalin élettörténetében is válaszokat kerestem. Ahogyan elmondta, az otthonukat és a megélhetésüket tekintve nem mindig voltak a helyzet magaslatán, viszont rendszeresen elő tudták teremteni a napi betevőt, és tető is volt a fejük felett. Nagyjából 1941-ig laktak bérben. Az innen való elköltözést egyfajta felszabadulásként értelmezték, ámde sok baj is volt a saját házzal. Vizesedett a szigetelés hiánya miatt, ami interjúalanyom szerint akkoriban igen gyakori probléma volt Topolyán. Maga a ház nádtető volt, és három helyiség volt benne: az utcai szoba, a konyha és még egy hátsó szoba. A konyha szabadkéményes volt, amit később megszüntettek. Beköltözköskor a hátsó szobában egy régi kemence maradványai heverték, s ezzel kezdeniük kellett valamit. „És emlékszek rá, az apámnak a húga meg anyus hordták ki aztat a patkát. És mire kihordták, leűt az egész fal, ledőlt. Úgyhogy akkó újat köllött csinálni, új falat.” Harkai Imre szerint a szabadkéményes konyhákról már 1859-ből van adatunk, s innen fűtötték a szobában lévő kemencét (HARKAI 1148). A család rengeteget dolgozott ezen a házon, viszont olyannyira helyrehozták, hogy a szülők nagyon sokáig itt laktak még azután is, miután lányuk férjhez ment. „Én mindig apámmal aludtam, nemtom hány éves koromig, de még 12 éves voltam, biztosan vele aludtam. Két ágyunk volt, azé szegények voltunk. Aztán apus átment az asszonyhoz, és akkor én egyedül aludtam” – nevetve mesélte. Az udvarban megtalálható csigás kútban lévő víz ihatatlan volt, esetleg locsolásra vagy jószágok itatására használták. Ivóvizet és a mindennapok teendőinek elvégzéséhez szükséges vizet a közelben lévő artézi kútból nyerték: „Este mentünk két kánával, én is mentem, és akkó anyám leáztatta a ruhát, és akkó még másnap reggelre meg köllött hordani a bográcsot

vízzel, hogyha anyus elkezd mosni, hogy akkó megmelegszik a víz, és akkó, hogy bírjon mosni.”

A szülők munkájára rátérve megtudhattam, hogy iparosok voltak. Kacsákat és libákat vásároltak fel, esetenként tyúkokat is, melyeket felpucolva és becsomagolva számos helyre elszállítottak vonattal.

„Volt nekik iparjuk, kivették az ipart, az olyan engedélyféle is volt, de hát köllött ott a háznál, megvolt, hogy volt egy úgynevezett vágóhíd, de az egy olyan helyiség volt, mit tudom én, $3 \times 3,5$ méter, és akkó ott volt a vágó, ki volt az egész cementezve, mer megvolt, hogy hogy szabad dolgozni vele, és akkó ott vágták, oszt emlékszek rá, hogy körül olyan kis folyóka volt, és akkó ott bent vágták, ugye folyt a vér is, meg minden, meg volt olyan, ahova kifolyt az a víz, ilyen nagy, [...] mély szerkezet, oda folyt ki az a véres víz, aztán mikor lemosták, és akkor külön volt egy helyiség, ahol az asszonyok kopasztották.”

Mártha Zsuzsánna szerint az Alföld, különösen déli harmada, nemcsak a baromfiállomány sűrűségével, mennyiségbeli mutatóival tűnik ki a Kárpát-medence térségei közül, hanem a baromfitartás ágazatainak teljességével, a tenyésztett fajok gazdagságával és az utóbbi 100–150 év folyamán már a piaci értékesítés dominanciájával is (MÁRTHA 63–64). Az asszonyok, mikor levágták a baromfit, vizes ruhát tettek rá, megvasalták, és így ki lehetett szedni szárazon a tollat. A toll nagy részét kiszedve, már bele is tették a baromfit a katlanba, melyben előzőleg már vizet melegítettek. Különben a tollat, melyet szárazon kiszedtek, a tollas zsidóknak adták el, akik további kereskedés céljából tartottak igényt rá. A szakirodalom úgy ír erről, hogy a felvásárló tollas zsidók összevásárolták a tollfelesleget, majd ömlesztve tárolták. A vegyes tollat nem lehetett ily formában eladni, válogatásra volt szükség. Tipikus gyermekmunkának számított a tollak válogatása és fosztása, ennek értelmében ők végezték ezt a munkát (VIRÁG 2002: 36). A megkopasztott baromfit becsomagolták, ezennel már vihették is az árut a vonatállomásra. Ez volt a bevételi forrás. Mindezek az emlékek interjúalanyom hat-hét éves korából és onnan kezdve származnak, körülbelül 1941-től.

Gyermekeként nem voltak játékaik: „[...] én meg kiskoromban játszottam porba; nekem a macska volt a játékszerem, babám se volt, valamikor voltak a kaucsukbabák, de hát énnekem nem volt, mert aszonták, drága”. Mesét sem meséltek neki, de édesapja szeretete mély nyomot hagyott benne: „Valahogy én az apámat nagyon szerettem. Én talán még tizenkét éves voltam akkó is, mikó apus leült a székre, akkó én má ott voltam, és odaültem hozzá az ölibe, nagyon szerettem. Az anyámat azt nem annyira, az belém csörgetett [...]” Ezt

és a következő történetet is nevetve idézte fel: „anyám az megabrikolt. Amivel ért, volt, mikor léccel kaptam. Igaz, hogy tél volt, és akkó vastag kabát volt rajtam, mert valahova mentek, vagy csak ő ment, nem tudom. És hát ugye kocsival, lóval, én is mentem volna. Aztán visítotztam, vagy mit tudom én, hogy nem engedték, hogy elmenjek, anyám leszállt, megfogott egy lécet, oszt...” Jóllehet a mai nevelési elvek másként szólnak – például a „...büntetés szükséges rossz, melyet a nevelői célok érdekében alkalmazni kell, de minél ritkább esetben és minél kíméletesebben” (VARGA 105) –, de az interjúalanya nyom sem örült az effajta „abrikolásnak”, utólag úgy véli, hogy napjainkban is lenne még értelme a testi fenyítésnek.

Az otthon végzendő munkák tekintetében adatközlőmön nem volt túlzott nyomás, nem volt rá szükség, hogy fiatalként vezesse a háztartást, viszont besegített. „Kinti munkából annyi érdekelt, hogy mikó anyám elküldött kapálni. Tizenhárom, tizennégy, tizenöt éves voltam, akkó mentem kapálni. Nem állandóan, de voltam társaságban is, csoportba.” Ami az oktatást illeti, óvodába talán két évet járhatott öt-hat évesen a tisztelendő nővérekhez. Virág Gábor *Topolya monográfiája* című könyvében ezt írta a 20. század első felében zajló óvodai oktatásról: „A zárdai óvoda az alapításától kezdve megszakítás nélkül folytatja munkáját a két háború közti időkben. Egyedüli óvónője Smith Lukrécia iskolanővér. Reá hárult az a feladat, hogy a nagyszámú óvodást nevelje, egyengesse útjukat az iskolába” (VIRÁG 2001: 153–154). A szerző rávilágított arra is, hogy a második világháború idején szerzetes nővérek vezették az óvodát, Katalint tehát a harmadik osztály első felévéig a nővérek tanították, majd a felszabadulást követően tanító néni vette át. „Hatodik után lehetett menni inasnak, valamit tanulni, valami szakmát, és én akartam varrónő lenni, és anyám nem engedte, aszonta, hogy hát mit akarsz, egész nap a varrógép fölött görnyedjé? Nem engedte. És én meg truccbú nem tanultam, s a hetedikben megbuktam. Aztán nem köllött mennem iskolába” – idézte fel nevetve. Varrónőnek végül sohasem tanult, a gobelinek készítésének technikáját sajátította el.

Az bizonyos, hogy nagylánként nagyon szeretett bállokba járni és táncolni:

„Jártam bálba, szerettem, de akkó volt gardimama, az anyám az mindig köllött, hogy jöjjön velem, de az is szeretett. Akkó bementünk, úgy volt, hogy mentünk a bálba, beléptünk az ajtón, akkó ott megálltunk, és akkor a nagylány várta, hogy valamelyik legény főkéjje. Onnan vittek be. Aztán má, mikó bementem, akkó meg úgy volt, hogy táncoltunk, és akkor ilyen lekérések voltak, és mindig ahhoz az asztalhoz mentünk lányok, vagy vittek bennünket, vezettek, ahol az ült, az a fiú, mikó befejeződött a tánc. És akkor mink hol itt, hol ott, hol amott [...]”

A heti szintű templomlátogatás is fontos szerepet játszott életében: „Templomba vasárnap délelőtt, hogyne mentem volna, örültem hogyha elmentem hazulról. Elmentem a templomba, meg hát ugye barátnők is voltak, kijöttünk a templomból, akkor a főutcán fölig egész, [...] addig fölsétáltunk, aztán vissza, oda-vissza, oda-vissza délig. Akkor délben meg haza, akkor dél után megint sétálni, korzózni.” Habár mozi is működött, de a bálók és az utcai séták hozták össze Katalint és barátait: „Volt, hogy néha négyen-hatan voltunk, letöröttük a korzósokat. Úgy korzóztunk, hideg is volt, fáztunk.”

Első férjével, aki a két gyermekének édesapja, mondhatni a társasága által találkozott, ismerkedett meg. „Nagylánykodtam, aszíttem, hogy nagylány vagyok, itt ismerkedtünk meg. Mer a barátnőm az dolgozott a Rindnél, ott tanulta ki a fényképésszakmát, és akkó a Rindnek, ők barátok vótak, mit tudom én, hatan-heten, asszem, úgy jöttünk össze.” 1952-ben keltek egybe. Habár interjúalanyom tudott főzni, de ennek tökéletesítéséhez nagyban hozzájárult az anyósa. „Mondjuk, enyhén mondva disznóság, hogy én mindig kérdeztem az anyósomat, hogy csinál, hogy hát a férjemnek kedveskedjek. És hát ő mondta. Ő tudott is főzni, azé nálunk nem volt olyan konyha, mint amit az anyósom vezetett.” Ez a házasság sajnos csak hét évig tartott, férje haláláig. Később újra férjhez ment, s második férjét hat éve veszítette el.

Élettörténetét azzal zárja, hogy a magány, az egyedüllét az, amit nagyon rosszul visel. A családjából többen külföldön élnek. A cigarettára harmincöt éves korában szokott rá, most már ezt és a kávézást tartja mindennapi szórakozásának.

JÚLIA

Júlia 1949-ben született, és van egy idősebb testvére. A ház, ahol interjúalanyom ma is él, apai nagyszülei tulajdona volt. Őket bunyevácnak tartja, édesanyja ágát pedig magyarnak. Két és fél éves korában az akkor harmincegy éves édesanyja megbetegedett, mellrákkal küzdött, két évre rá pedig meghalt. Az édesanyjáról maradt kevés emléke közül a temetésére emlékezik a legrészletesebben. A házukban ravatalozták fel. A szobából mindent kipakoltak, csak az asztal és a koporsó volt bent. A gyerekek kint szaladgáltak az udvaron, játszottak.

„Egyszer csak szóltak, hogy Julika, gyere be, mert hogy nézd meg anyukádat még. Hát bejöttem. És annyira kicsi voltam még, ez a ravatal meg úgy följebb volt, magasabb, és felemelt valaki, és nézd meg jól anyukádat, most látod utoljára, nézd meg jól. Hát én megnéztem, merthogy elviszik. Há mé viszik el? Hát itt most minden olyan szép!

És amikor lehozták itt ezen a négy lépcsőn, akkor az a nagy halottaskocsi, a fekete, [...] lovas kocsival vitték, egy ilyen hintószerűség volt az, nagy kerekkel, és minden fekete, és oda a túloldalra álltunk, és vártuk még az édesanyámat itt a lépcsőkön lehozzák koporsóval, és betolták a koporsót abba a kocsiba. Ez a zörgés, az, amikor tolták be, az még mindig benn van az agyamba. Borzasztó, a rosszullét fog akkor el, mikor én erre visszaemlékezek. Oda kellett állni a nagy kerék mellé ugye, és én csak azt a nagy kereket néztem, és aztán mikor megindultunk, akkor az apukám, tudom, hogy fölvert és vitt egészen a kálváriáig.”

Interjúalanyomnak tizenhat éves koráig két nevelőanyja volt, de azután ő vette át a női feladatokat: főzött, mosott, takarított, állatokkal foglalkozott, szüretelt. Szabadkán volt gyümölcsösük, szőlő, ahova lovas kocsival mentek. Udvarukban baromfi, lovak, disznók, tehenek voltak, és mikor az apa kiment a földekre, néha több napra is, akkor a lány maga maradt a teendőikkel. Kézzel mosott, és az udvari kútból húzta a vizet.

Szüleire jó szívvel emlékszik vissza: „Az apukám egy igazi apa, egy igazi földműves, szőlész, gyümölcsész, komoly ember, de jó ember.” Ha testvére rosszul bánt vele, apja mindig kiállt mellette. Férfiként pedig nem volt rest órát lovas kocsival utazni azért, hogy meglátogassa beteg feleségét a kórházban:

„Mikor az anyuka beteg volt, Szabadkán a kórházba, két lóval és avval a zötyögős parasztkocsival [...] mentünk be télidőben még a kórházba, Szabadkára. Apa vitt engem, hátulra tettek föl a kocsira, és rám tette, tudom, a nagymama azt a bizonyos pokrócot, azt a fekete, ilyen öregasszonyos nagykendőt, bebatyulázott, én mondtam, hogy nem fázok, ugye itt bent az udvarba, de képzeld, mire Szabadkára, télen odaértünk...”

Apja szerette volna, hogy a lányának minél jobb gyermekkorra legyen a sok ház körüli munka és az édesanyja halála ellenére. Sokat mentek a rokon gyerekekhez játszani, ezenkívül rövid időre volt neki egy tollal kitömött rongybabája is:

„A kutya szétszedte a babámat! Hát az borzalom volt, borzalom volt, borzalom volt! Egyszé volt egy jó babám, és most kaptam a pörölést, hogy minek hagytad kint! A testvérével való játszást nem is említette, nem álltak közel egymáshoz: egy rossz kölök volt, apukámat mondom, hogy csutkás ládába is, meg azé olyan verekedős is volt. És akkor apuka tiltotta volna, hogy ne igyon, és akkor ebből lett ugye, később jött haza,

mit tudom én. Apa vigyázott volna rá mint süldő gyerekre. Ő meg hősködött fölöttem. És akkor, mondom, apa mondta, ha valami lesz a lánnya, akkó énnekem szójjá. Majd akkó én rendezem, nem te.”

Gyermekkorát több nyelv használata kísérte végig. Míg édesanyjától magyar beszédet hallott, apai rokonaitól a horvátnak, illetve bunyevácnak tartott nyelvet, míg később azt hangsúlyozta, hogy szerbül beszéltek édesanyja halála után, míg – lévén, hogy az óvoda magyar nyelvű volt – ott azt használta. Már az elemi iskolában is kitűnt, hogy tehetséges képzőművészetből, de nem tanult tovább Újvidéken:

„Nézett apám rám, biztos, hogy gondolta, hogy milyen szép vóna, milyen jó vóna ennek a lánynak. Én néztem órá, és láttam, olvastam, hogy fáj neki, de szeretné. És én meggondoltam magamban, hogy nem hagyhatom itt. Nem hagyhatom itt. Nem lehet itthagyni egymagára, ennyi mindennel. Más tevékenység után nézett, és olyanba vágott bele, amely nem követel sok távollétet. Singerbe, Szabadkán van varrótanfolyam. Addig, hogy azt megtudakoltam, lényeg az, hogy oda bírtam úgy menni, hogy két napig tanultunk, vagy három, és aztán ott bírtam aludni a nagynénimnél Szabadkán, ott a Zorka ahogy van.”

Így tanulta ki a varrószakmát fél év alatt. Nagyon jól ment neki, szerette is. Bálba kevésbé járt, míg tánciskolába igen:

„Amikor én tizenhat voltam, akkor volt tánciskola az Újotthonban. Oda mentem tánciskolába, apuka megengedte, ott volt ez az én ángyom, az én gardimamám. A testvérem felesége, és ő volt az én nevezetessen gardimamám. A testvérem katona vót, fiatal katona, fiatal menyecske vigyázott a kis tizenhat éves lánykára, ott az Újotthonba. Persze ő is fő volt kérve táncolni. A tánciskola, mondhatni, tétre ment, hiszen kihirdették a szépségkirálynőt, és az első, második, harmadik táncoslány-győztest: a szépségkirálynő én lettem. Rengeteg lapot eladtak, mert ilyen képeslapokat lehetett, a fiúk vették a képeslapokat, a mit tudom én, és akkó most kinek mennyi, melyik lánynak mennyi. Mikó számolták, az enyém lett a legtöbb. Kaptam egy ekkora csokoládét. Sose felejttem el.”

Júlia egy mulatságban ismerkedett meg leendő férjével, majd húszéves korában adott életet első gyermeküknek. Gondolkodott a terhességmegtámasztáson, mert akkoriban hallott már róla, de nem volt senki, akivel erről be-

szélhetett volna. Náluk ez tabutéma volt, és kétségbe volt esve: „A nagyném egyik, má később mondta, hogy ő hányat elcsinált. Micsoda, hogy hogy? Hát ő meghegyezte a zöccséget, méhszájba főgyugta... Hogy? Nem tudom mai nap se elképzelni.”

Végül két gyermeke született Júliának néhány év különbséggel. A szakirodalom a fent említett „elcsináltatást”, azaz magzatelhajtást „primitív művi beavatkozásnak” nevezi. Gyökereken kívül például horgolótűt, orsót, tollszárat és hegyes pálcát is használtak a terhüktől megszabadulni kívánó asszonyok (NÉMETH-TÁTRAJ).

Mint láttuk, elbeszéléseiben lehangsúlyosabbak az édesanyja elvesztése és az édesapjához, illetve testvéréhez kapcsolódó élményei. Lezárásként elmondta, hogy élete során sok nehézségen ment már keresztül, de mindig talpra állt, és teljes erőbedobással kapcsolódott be az élet vérkeringésébe.

ANDREA

Andrea 1955-ben született Topolyán:

„Mikor én megszülettem, anyukám aszonta, hogy sírva fakadt, mikó meglátott, mikó kezibe adták. Mer énnekem mái napig meglátszik, hogy nem olyan itt ez a csontom, mint ahogy másíknak, olyan sima, hanem ilyen tyúkmellel születtem. Mer aszonta az orvos, hogy azért volt ez, mer anyukám annyit dolgozott, állandójan hajút, dohányt pakót, meg minden, és állandójan hajút, és annyira megnyomott, hogy egyszerűen azé lettem olyan. Aztán kifejlődtem, meg minden, nagyon sovány vótam kicsinek, mikó megszülettem, egyszerűen anyukám a végéig dolgozott egyvégbe. Nagyon sokat köllött nekik dógozni.”

A család egy tanyán élt, amely a becsei úton volt, kilenc kilométerre Topolyától. Interjúalanyom és édesanyja nagyon sokszor legyalogolták ezt a távot, például piacra menet. Reggel hajnalban ment kenyérért, nagyon korán, mert csak egyszer sütöttek, reggel. Ha elfogyott, akkor nem jutott:

„Viszont volt, mikó jöttünk télen szánkóva, lovas szánkóva, és bizony olyan fehér vót minden, hogy nem látszott egyszerűen, hogy hol van hófűvás. És én bele voltam takarva mindenbe, hogy ne fázzak meg, meg a dunnát is, meg a subát is rám rakták, nehogy megfázzak, és úgy mindenestől kifordultunk a szánkóva.”

A család tanyája körül több gyerek is lakott, szomszéd gyerekek, akikkel sokat játszott Andrea, de sajátos elfoglaltságai is akadtak.

„A játékom, amit egyedül játszottam, az ilyen kukoricababák voltak, mikor kezdett a kötése jönni a kukoricának, akkor lett egy kukoricababába. Akkor azt is kis ruhába vagy zsebkendőbe csomagoltam. [...] Máriatövis, és akkor azokat összerakosgattam, és abból csináltam kis ágyat, kis fotelt, és ezekkel játszottam. Csutkát szintén. [...] Na, ami még nagyon érdekelt, mái napig, a jószágok, a baromfi, a tyúkok. Hogyha véletlenül nyáron elűt egy tyúk, amit anyukám nem tudott, akkor én kerestem össze a tojást, és olyan helre elűtettem, ahol anyukámék nem találták meg, és aztán kikeltette a kiscsirkéket. És én nagyon örültem, hát anyukámék nem annyira.”

Amikor Andrea kisebb volt, nyaranta, amikor a szülei kint voltak a földken, széna-, szalmahordás volt, akkor úgy várta őket haza, hogy megfőzött, vagy az állatokat elrendezte. Disznótól kezdve teheneken keresztül mindenük volt. Mindnek vizet adott. Ha sokáig elmaradtak a szülők, akkor meg is fejt. Eleinte nem nagyon ment neki, de megpróbálta, és addig csinálta, ameddig nem sikerült. Számára ez nagy öröm volt, hogy segíthetett a szüleinek. Különben is szerette az állatokat, lehet, hogy ezért nem érezte mindezt tehernek.

„A jószágúbú, ami lett, voltak pulykájaink meg libájaink meg kacsák meg disznók meg minden, és akkó az lett eladva. A pulykákat is úgy szállítottuk abba az időbe. Njegoševón volt olyan átvevőhely, tojást is, hogyha sok tojás összejött egyik hétről a másik hétre, vót Topolyán, ahol vették a tojást. [...] Úgyhogy én nagyon megörültem, mikó apukám eladott egy...”

Andrea szemébe ekkor könnyek szöktek, másodperceken keresztül próbálta csillapítani, majd folytatta –: „...egy jószágot, és kaptam egy csokoládét. Egy évben egyszer. Úgy megörültem. Voltak azok a Galeb csokoládék, az volt, ami. Tudom, mindig egy Galeb csokoládét, vagy több disznót eladott, vagy egy nagyobb bikát, valamit, akkó azt kaptam. Ez volt az egész évi édességem.”

Nem úgy volt, mint most, hogy az üzletekben azt vásároltak, amit csak akartak, habár volt választék, de nem volt miből megvenni. Mindig másra kellett a pénz. Ez a visszaemlékezés nagyon mélyen érintette, érződött a megbecsülés és a hála a gesztusért és magáért a csokoládéért. Egyébként jó viszonya volt mindkét szülőjével, szerette őket, és ez viszonzva volt. A házi prak-

tikák tekintetében mindent az anyjától tanult adatközlőm, de lévén, hogy az apjával is dolgozott kint együtt a földeken, tőle is több mindent elsajátított.

A tanyán való élet sok nehézséget hordozott magával, legfőképp a város-tól való távolság miatt. Hetente egyszer keltek útra, amikor nem volt iskola, de tanévkezdéskor ez mindennapi tevékenységgé vált. Habár nem a városi iskolába, hanem egy tanyasi, közelebbi épületbe járt, ez akkor is négy-öt kilométert jelentett. Óvodába nem járt, az iskolát pedig hétévesen kezdte:

„A hó belement a csizmánkba, és abba az időbe hát nem volt ilyen termoharisnyák meg ilyen termonadrág, meg minden, hanem olyan vékony, zokni meg még nadrág. Még nadrágom se volt, hanem inkább ilyen harisnya, és akkó körül ilyen ruhával, olyan, mint a kapca, körű lett a lábamon tekerve, hogy vastagabb legyen, és akkó hó, hogyha ráment, akkor ugye beleszakadt az ember a hóba, akkó telement hóval, az ott elolvadt, mire odaértünk az iskolába. Az iskolába ilyen olajozott padló volt, ott nem lehetett, hogy most levesszük a csizmát. Annyit, hogy levettük a csizmát, és kiöntöttük a vizet, mikó má ott megolvadt, annyit bírtunk csak.”

Ott valamennyire felmelegedtek, de abban a nagy épületben mindössze egy kályha volt, ott tüzeltek.

„Nyáron ott kint játszottunk, vót ilyen tér, amikor kijött a tanító néni, Topolyáról járt ki, Pletikoszity Máriának hívták a tanító néninket, nagyon jó tanító néni vót, de első osztályig, nyolcadikig tanultunk. Vót két első, vót pár második, tehát így nyolcadikig. Mindegyikből egy pár, és így tanultunk. Tehát én a harmadik osztályt ott fejeztem be, kint, ez az Április 20-ának egy tagozata volt. [...] Utána bejöttünk lakni Topolyára, mer apukám megbetegedett, ment operációra, műtetre. Akkó vettek a közbe anyukámék itt egy házat, kirenoválták, egy pár hónapot jártam a nagyapáméktól iskolába.”

Szégyenlős, visszahúzódozó lány volt, nehéz éveken ment keresztül. A negyedik osztály valahogy sikerült, de az ötödik újra gond volt. Nyelvek, más, új tantárgyak. Ezzel kapcsolatban megkérdeztem, hogy honnan tanult meg szerbül. Az iskolában nem sokat tanult meg, inkább a kórházban, de már felnőttkorban, a baráti társaságában meg mindenki tudott magyarul. Az ő idejében már voltak szerb osztályok, kettő szerb, kettő magyar. A szerbek magyarul tanultak, a magyarok pedig szerbül. Elmondása szerint, habár a magyarok valamivel akkor se mind tanultak meg szerbül, de a szerb gyerekek mind meg-

tanultak magyarul. Kint az udvarban mindannyian együtt játszottak, nem okozott a nyelv gondot számukra. Megtudtam, hogy Andrea igen érdeklődő volt a rajz, a képzőművészet iránt. Nagyon szeretett festeni, de csupán hobbi maradt számára. Iskolás korában járt fényképészetre, ahol a filmelőhívást tanulták. A festészetet ezzel ellentétben önszorgalomból szerette és végezte. Középiskolára való felkészüléskor viszont egy másik területen próbálta ki magát, a cukrászatban dolgozott egy évig. Sajnos, középiskolai tanulmányait később mégsem kezdte el, nem akarta szüleit cserben hagyni a sok munkával, de abban az egy évben, míg a cukrászatban dolgozott, számos fortélyt elsajátított, s ezeket a mai napig hasznosítja.

A szórakozási alkalmakra is kitért, s elmondta, hogy inkább táncmulatásokba járt. Visszaemlékezése szerint bál nem nagyon volt, csupán tánciskola, de oda szülei nem engedték:

„Hát én, amit mentem szórakozni itt Topolyán, ami van Gorica, oda diszkóba jártunk, meg ami vót tisztí otthon, na ott volt ilyen élőzene. Nagyon jó zene vót, élőzene vót. Legtöbbet oda jártunk táncolni. A diszkót azt nem annyira szerettük.”

Megtudtam, hogy az arra lakó lányok nagyon összetartottak. Ha volt is valamelyiknek fiúja, ők is csatlakoztak közéjük. Nagy társaság volt, és együtt döntöttek el azt is, hogy hova menjenek szórakozni:

„Meg abban az időben vót séta. Lent sétáltak a központba. Lányok, fiúk, általában lányok. Körü a, egész innen a, ami most van pékség, a Borovo helyén, attól kezdve, és egészen körü addig, ameddig megyünk be a bankig, a tér, ami van ottan tűzoltónak által. [...] Oda-vissza, oda-vissza. Fiúk megálltak a fal mellett. Végig, és akkó ki odaszólt, ki nem, ki ismerős, ki nem. Egészen sötétedésig, akkó aztán eldöntöttük, hogy na most megyünk valahova. [...] Vasárnap este is egy kis séta, azt lehetett, de akkó már nem mentünk szórakozni sehova se.”

Korzózásnak nevezték. Fagylaltozni is jártak, volt egy fabódé, ott volt az Irma néniék cukrászdája. Vettek fagylaltot, le is lehetett ülni, aztán meg sétáltak tovább. Szombat este mentek csavarogni, de vasárnap reggel könnyörtelenül ébresztették Andreát, hiszen a jószágok vártak rá. Templomba is jártak, a vasárnapi mise kötelező volt, s az anyukájával ment általában. Az udvarlásra rátérve, elmondta, hogy a séták közben, illetve szórakozóhelyeken volt ennek a helye. Például a táncalkalmakon, amikor felkérték a lányokat táncolni, de a baráti társasággal töltött idő is lehetőséget teremtett erre:

„Meg még, a másik, ahova jártunk, ilyen házibulira. Volt születésnap, a társaságban valamelyik fiúnak vagy lánynak vót születésnapja, akkó mentünk hozzá így hétvégén, szombatra. Senki nem rügött be. Vót italozás, egy-két italt megivott, de senki nem vitte túlzásba. Nem is erőszakolta senki senkit, hogy most na de igyá, de igyá. [...] Inkább vót sós, volt ez, volt az, valami, és akkó ettünk, közbe elviccölödtünk, valamit elszórakoztunk mással, de nem vót az, hogy iszogattunk. Na cigaretta, mondjuk dohányozni mindenki megpróbáta, nem volt olyan, aki ne próbáta vóna. Én is megpróbátam, de nem jött be. Társaság kedvéé esetleg na, na mégis, akkó még nem voltak olyan cigaretták, mint most vannak, de lényegtelen. Megpróbátam, de nekem nem esett jól.”

Mint láttuk, a társaság és a barátok is hangsúlyos szerepet töltöttek be életében. Szüleivel is jó kapcsolatot ápolt. Sokat kellett dolgoznia, és az iskola kárára maradt otthon szüleinek segíteni, de ezt tartotta helyesnek. Férjével a munkaalkalmakon ismerkedtek meg, s tizennyolc éves korában kerültek közelebb egymáshoz, egy évre rá pedig összeházasodtak. 2024-ben ünnepelték 50. házassági évfordulójukat.

ÖSSZEFOGLALÁS

Munkám témája a 20. század közepének topolyai mindennapjai voltak, amelyekbe három 65 év feletti nő élettörténetén keresztül nyújtottam betekintést. A kutatás célja az volt, hogy hozzájáruljon azoknak a társadalmi, kulturális és családi folyamatoknak a megértéséhez, amelyek meghatározóak voltak az adott időszakban. A dolgozat interjúalanyai saját élményeiket osztották meg velem, s azok középpontjában a gyermekkoruktól a házasságukig terjedő időszak volt. A kutatás kvalitatív módszert alkalmazott narratív biográfiai elemzéssel, amelynek során élettörténeti interjúkat készítettem.

A beszélgetések alkalmával az érintett témák között szerepelt a gyermekkor, a családi kapcsolatok, a mindennapi nehézségek, a szórakozás, valamint a pártalálás és házasság kérdésköre. Mindegyik élettörténetben hangsúlyos szerepbe került a családdal való kapcsolat, a család szerepe az egyén társadalmi mobilitásában, amire még inkább rámutatott az édesapák és gyermekeik egymáshoz való viszonya. Az, hogy mint kifejtették, az adott időszakban nem mindennapinak számított az édesség és a játékszerek, rávilágít interjúalanyaim családjának társadalmi helyzetére is. A nélkülözést járják körül a munkához kapcsolódó elbeszélések is, s csak később térnek ki az anyagi helyzetük jobbra fordulására, mely összefügg a társadalmi-gazdasági körülmények változásával is. Mindegyik esetben a szórakozási és a párválasztási alkalmak zárják az élet-

történeti elbeszéléseket, rávilágítva a társadalmi elvárások 20. század közepi működésére. A korabeli normarendszer követése mentén ugyanis mindhárom interjúalanyom húszéves kora előtt ment férjhez, a maihoz képest rövid ismeretséget követően.

IRODALOMJEGYZÉK

- ARDAY Lajos 1997. Magyarok a szerb–jugoszláv Vajdaságban 1944–1989. In: *Magyar Kisebbség*, (9–10) 3–4., 221–245.
- BUDAY Dezső 1909. *Az egyke*. Deutsch Zsigmond és társa kiadása, Budapest
- HARKAI Imre 1982. A bácskai ház topolyai vázlatrajzai. In: *Híd*, 10., 1097–1224.
- KISS Lajos 1943. *Kiszakított lapok Topolya történelméből*. Hajtman István könyvnyomdája, Topolya
- KOVÁCS Éva 2007. Narratív biográfiai elemzés. In: *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Szerk.: Kovács Éva. Néprajzi Múzeum, Pécs, 373–396.
- MÁRTHA Zsuzsanna 1962. A magyar tyúk nemesítésének első időszaka. In: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*. Szerk.: Szabó Miklós. Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 63–83.
- NÉMETH Imre – TÁTRAI Zsuzsanna 1980. Magzatelhajtás, angyalcsinálás, elcsináltatás, elhajtás [címszó]. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. Harmadik kötet. F–Ka*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- SHLETT András 2010. A tradicionális agrárközösségek válságjelenségei. A paraszti polgárosulás és az egyke. In: *Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae*. Szerk.: Tivadar Petercsák. Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 159–171.
- VARGA László 2006. A *Kisdédnevelés* című folyóirat gyermekképe, avagy az engedelmesség pedagógiai dilemmái. In: *Neveléstörténet*, 1–2., 99–112.
- VIRÁG Gábor 2001. Topolya iskolatörténete. In: *Topolya monográfiája 1750–1945*. Szerk.: Harkai Imre. Dániel Print, Újvidék, 145–156.
- VIRÁG Gábor 2002. *A kézművesség története*. Csikos Nyomda, Szabadka

ABSTRACT • “The three key concepts of narrative biographical understanding are: experience, living through, and narration” (KOVÁCS 374). By highlighting these three key concepts and following their thread, I attempt to explore the everyday life of Bačka Topola in the mid-20th century. Through narrative biographical analysis and conducting interviews, I collected narratives and stories from three informants. I endeavoured – following Éva Kovács’s study – to “bring back” the narrator close to her past experiences, thereby making everything as tangible and authentic as possible (ib.). Within the framework of this work, I gathered and analysed events, life stories, and narratives that, on

one hand, unveil the past century through everyday stories, and on the other hand, serve as lessons for us. During the research, I visited three women from Bačka Topola over the age of 65 and conducted life-history interviews with them. Our conversations spanned the period from their birth, through their youth, up to their marriage, slightly touching upon the events following their wedding. Through the recollection of my interviewees' experiences, I was able to glimpse into their relationships with their families, their everyday struggles, humorous and sad moments, while simultaneously gaining insight into the everyday life of Bačka Topola in the mid-twentieth century.

KEY WORDS • life stories, experiences, narratives, everyday life, 20th century, Bačka Topola

SAŽETAK • „Tri ključna pojma narativnog biografskog razumevanja su: iskustvo, doživljaj i pripovedanje” (KOVACS 374). Ističući ova tri ključna pojma i sledeći njihovu nit, pokušavam da upoznam svakodnevni život Bačke Topole sredinom 20. veka. Kroz narativnu biografsku analizu, putem intervju, prikupila sam priče i svedočenja od tri sagovornice. Trudila sam se – prateći studiju Eve Kovacs – da „vratim” pripovedačicu blizu njenih nekadašnjih iskustava, čineći time sve što je moguće opipljivijim i autentičnijim (ibid.). U okviru ovog rada prikupila sam i analizirala događaje, životne priče i pripovesti koje, s jedne strane, otkrivaju prošli vek kroz svakodnevne priče, a s druge strane služe kao pouka za nas. Tokom istraživanja posetila sam tri žene iz Bačke Topole starije od 65 godina i obavila sa njima intervju o njihovoj životnoj priči. Razgovarale smo o njihovim životima od rođenja, preko mladosti, sve do sklapanja braka, uz blagi osvrt na period nakon venčanja. Kroz prisećanja mojih sagovornica na njihove doživljaje, mogla sam da zavirim u njihove odnose sa porodicom, svakodnevne teškoće, vesele i tužne trenutke, dok sam istovremeno stekla uvid u svakodnevni život Bačke Topole sredinom dvadesetog veka.

KLJUČNE REČI • životne priče, iskustva, pripovetke, svakodnevnica, 20. vek, Bačka Topola

Beérkezés időpontja: 2024. december 9.
Elfogadás időpontja: 2024. december 14.

NÉPI GYERMEKÉLET SZÉKELYKEVÉN

FOLK CHILDHOOD IN SKORENOVAC
DETINJSTVO NA NARODNI NAČIN U SKORENOVCU

SZALAI LILLA

MA, óvodapedagógus

Gyöngyszemeink Iskoláskor Előtti Intézmény, Magyarakanizsa, óvónő

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

MTTK – Kultúrakutató Műhely, tag

szalaililla729@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Kutatásom a hagyományos gyermeknevelés és gyermekélet jellemzőit szeretné bemutatni egy vajdasági szórványközösség, Székelykeve (Skorenovac) példáján, az ott rögzített női élettörténetek prizmáján keresztül. A népi gyermeknevelés és gyermekélet kutatásával Vajdaság-szerte csak elvétve foglalkoztak a térség kutatói, főleg a szórványban nem jellemzők az ilyen jellegű adatgyűjtések. A Székelykevére vonatkozó állításokat igyekeztem a lehető legkevésbé általánosítani, hiszen szem előtt tartottam, hogy néhány adatközlő nyilatkozata által nem kaptam teljes képet a falu kultúrájáról és élettviteléről. Vizsgálódásaim során azt feltételeztem, hogy az élettörténeti narratívákban hangsúlyosan szerepel a gyermekkor, illetve az anyaság kérdése. Adataim alapján Székelykeven a gyermekek nevelése már egészen kicsi koruktól kezdve elkezdődött, hiszen a szülők a gyermekeket mindenhol magukkal vitték, így azok beleláltak a közösség mindennapjaiba és dolgaiba. Feltételezhetően ezen keresztül látták a különböző munkákat, érdeklődtek iránta, és játékos módon, utánzással meg is tanulták. Hasonló módon történhetett a viselkedésre vonatkozó szabályok és társadalmi normák elsajátítása is. A terepmunka adatai szerint a családnak meghatározó szerepe van a gyermekek fejlődésében, illetve hogy a családon belüli nevelés nagymértékben meghatározza azt is, hogy a gyermek hogyan nevelődik bele a közösségbe. Kutatásom egyik szakaszában a vizsgált célcsoportot a hetven évnél idősebb, székelykevei születésű, bukovinai nők alkották, ugyanis munkámban azokat szerettem volna megkérdezni, akik az 1930-as évek közepétől 1989-ig, a rendszerváltásig tartó időszakban voltak gyermekek, illetve gyermeket neveltek. Adatközlőim kiválasztásánál fontos szempontom volt, hogy hasonló társadalmi rétegbe tartozzanak, és hogy gyermekkoruk narratíváiból kiemelkedjen az is, hogy családonként mennyire eltérő normarendszer uralkodott egykor a faluban.

KULCSSZAVAK • Székelykeve, népi gyermekélet, gyermeknevelés, család, belenevelődés, hagyományos nevelési elvek

GYERMEKNEVELÉS A HAGYOMÁNYOS FALUSI KÖZÖSSÉGBEN ÉS A BELENEVELŐDÉS

A *Magyar Néprajzi Lexikon*ból merítve, a belenevelődés azt a folyamatot jelenti, amelynek során a fiatalok megszerzik a munkához szükséges ismereteket, készségeket, beletanulnak a mindennapi érintkezés formáiba, elsajátítják a közösség hagyományait. A mindennapi tapasztalatra támaszkodik, és nem kötődik sem oktatási intézményhez, sem pedig társadalmi szervezethez. Egy olyan tagolatlan oktatói-nevelői-képzési tevékenység, amely a népi kultúrába beleszületett fiatalokra irányul (NÉMETH 243–244).

A kutatás adataiból és az élettörténetekből kitűnik, hogy a székelykevei szülők nagy gondot fordítottak gyermekeik nevelésére, igyekeztek átadni nekik értékrendjüket, és a szabályok betartását meg is követelték tőlük, ettől eltekintve viszont a „[m]indénkit úgy fogadunk el, amilyen olyan” (T. M.) mentalitást vallották.

Adataim alapján Székelykeven a nevelést nem osztották fel, mint nem szerinti feladatot. A narratívákból kitűnik, hogy mindkét szülő szerepet vállalt abban, hogy a gyermek megismerte a közösséget, és az ott szokásos értékrendet. Ez családonként változhatott, de több beszélgetőpartnerem is azt mondta, hogy az édesapa a leánygyermekait is vitte a szekéren, és a lányok is beleláthattak a munkába, valamint az apa is magyarázta a közösségben élők nevét, és hogy valamilyen rokoni szál kötötte-e őket egymáshoz. (T. M.) Mivel a munka miatt a nők is nagyon elfoglaltak voltak, az édesanya gyermekeivel gyakran az apróbb házimunka közös végzése során beszélgetett a világról, az élet szépségéről, érdekes dolgokról. (O. E.) A lakodalom reprezentálása, mint utánzójáték, szintén egy példa a belenevelődésre. Székelykeven is több adatközlő nyilatkozta, hogy játszottak lakodalmast, azonban volt, aki azt is kiemelte, hogy a felnőttek nem szerették, ha a gyermekek ezt utánózták, és szidták őket, mert azt tartották, hogy ha a gyerekek lakodalmast játszanak, akkor „halott lész” a településen. Nem feltétlenül gyermek, hanem valaki a faluból. (T. M.) Egy másik tevékenység, az úgynevezett kicsi tánc szintén a belenevelődés folyamatát szemlélteti. Adataim szerint Székelykeven a kicsi tánc alkalmával a gyermekcsoport a felnőtteket utánózva tanulta meg a különböző táncokat, és egyes adatközlők szerint, ha a szülők elvitték a gyermeküket a lakodalomba, akkor az abból az indíttatásból történt, hogy a gyermek szemlélődjön, és a kicsi tánc keretein belül gyakoroljon. Fontos hangsúlyoznom, hogy a kicsi táncról egymástól meglehetősen eltérő adatokat gyűjtöttem még

2017-ben, az első terepmunka alkalmával, amikor a székelykevei lakodalmi szokásokat kutattuk, és e tevékenység meglétének az időszakát sem tudtam pontosan behatározni. Azt már említettem, hogy helységenként, időszakonként és helyzetenként eltért, hogy a gyermekeket elvitték-e a lakodalomba, valamint, hogy a gyermek a szüleivel, vagy a többi gyermekkel együtt ült-e. Míg egyes adatközlők a kicsi tánc edukációs fontosságát hangsúlyozták, mások nem tulajdonítottak neki túl nagy jelentőséget, és úgy vélték, hogy a kicsi tánc nem egy megkövetelt dolog volt, hanem egyfajta kompromisszum mind a szülőknek, mind a gyermekeknek, hiszen a gyermekek úgy szórakozhattak, hogy közben nem zavarták a felnőttek mulatását.

A CSALÁD SZEREPE A NÉPI GYERMEKNEVELÉSBEN

A székelykevei kutatások alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a székeliké családokban kiemelt fontosságot tulajdonítottak a gyermekek családi nevelésének, mely a tiszteletre nevelésben, az erkölcsi nevelésben és a munkára való nevelésben nyilvánult meg. Gyakran hangoztatják, hogy „[n]em az utcának szülték a gyereket!” (T. M.)

I. TISZTELETRE NEVELÉS. Az élettörténetekből az is kiderült, hogy a tiszteletre nevelés során az egyik legfontosabb erény, melyet szigorúan megköveteltek a székeliké gyerekektől, az az idősek tisztelete. „[...] az örökség, a vagyon, amit magammal hoztam, az a becsület, az őszinteség, munkára megtanítottak, és hogy becsüld az időseket, főleg. Én a mai napig is, itt van, most halt meg a szomszédasszonyom, én őt úgy néztem, mint édesanyámat, és minden időben édesanyámat, a szülejimet láttam, és még ma is úgy viszonyulok az idősekhez...” (G. E.) Az idősek tisztelete nemcsak a szépkorúakra vonatkozott, hanem a gyermeknél idősebb személyekre is, például a testvérekre. Családonként eltérhetett, de a 20. század első felében néhol megkövetelték, hogy az idősebb fiútestvéreket bátyámnak, az idősebb lánytestvéreket nénjémnek szólítsák, és a respektus jeleként magázták őket (LÁZÁR 608). Az adataim azt mutatják, hogy a székelykeveiek is a „bátyám” kifejezést használták, néhol a „bácsim” jelenik meg a narratívákban. (G. E.) Idősebb lánytestvéreikre a „nővérem” titulussal hivatkoznak, a nénje/néném kifejezés jobbra a nagynénit illeti. Székelykevéen egy adatközlő nyilatkozta, hogy magázódnunk kellett a testvéreikkel is. Szüleiket kivétel nélkül magázták, ám a gyűjtés során az egyik interjúalany elmondta, hogy az édesapával és édesanyával való tegeződés a falu bolgár nemzetiségű lakosainak körében elterjedt jelenség volt. (Sz. V.) A család komoly tekintélyi elveken nyugvó intézmény volt, ami azt is jelentette, hogy a gyermektől elvárták a feltétlen engedelmséget. A kényeskedés és a visszabeszélés egyszerűen nem történhetett meg (LÁZÁR 607).

A terepmunka alapján kiderült, hogy a székeleykevei adatközlőimet is erre tanították: „Nem mondhattunk nemet!” (T. M.); „Nem vót finnyáskodás!” (G. E.); „Édesapám amit mondott, az így, és más sühogy. Ez vót!” (B. L.) Szinte az összes székei gyermekkorra vonatkozó narratívában fellelhető a verés mint nevelési, fegyelmezési módszer. „Hát hogyha valami rosszat csináltunk, akkor kicsit kaptunk..., de jobban az én anyám. Az szokta, ugye egy anya, biztosan rosszat nem akar.” (Sz. V.) Egyik adatközlőmnél viszont teljesen más szemlélettel találkoztam:

„A szüleink nagyon, de nagyon jó szülők voltak. Ők minket neveltek nem veréssel, hanem szép szóval. És mindig megmagyarázták, ha rosszat csináltunk. Mert csináltunk rosszat, nem voltunk mink sē a legjobb gyerekék. De mindég megmagyarázták szépen: Ha tiktéket most megverünk, megverünk reggel, a napotok nem lesz szép. Megverünk este, nem alszotok nyugodtan. Úgyhogy nem verünk még, de fogadjatok szót!” (O. E.)

Székeleykeven – az adataim alapján – az is jellemző volt, hogy az idősebb testvérek fizikailag bántalmazták a fiatalabbakat. Ezt részben annak tulajdoníthatjuk, hogy beszélgetőtársaim több helyen hangsúlyozták: arra nevelték őket, hogy nem hozhattak szegényt szüleikre, családjukra, így ha a testvérek azt látták, hogy a gyermek magatartása a családi elvárásoknak nem felel meg, ők maguk fegyelmezték meg őket, hiszen gyakran ők vigyáztak fiatalabb testvéreikre, ameddig szüleik dolgoztak, tehát a felügyelet mellett ők tartatták be a szabályokat. (T. M.) A székeleykevei adatközlők között egyesek fiatalabb, mások idősebb testvérek, elmondásaik érdekes tükröt állítanak mindkét oldalra: arra, hogy milyen érzés volt egy fiatalabbnak, hogy az idősebb testvér nagyobb hatalommal rendelkezett, és arra is, hogy miként élte meg az elsőszülött, hogy ameddig a többi gyermek kinn játszott, őrá már olyan felelősség hárult, amely alól nem lehetett kibújni. Az egyik adatközlő felmászott a fára, amikor kilenc évvel idősebb nővére meg akarta verni, annyira zavarta, hogy testvérének ehhez joga volt. (T. M.) A másik adatközlő, mint megbízott felügyelő nyilatkozott arról, hogy annyira vágyott a kortársai társaságára, hogy csecsemőkorú kishúgát a csirkeketetőbe tette, és a játék örömeinek egy-egy lopott percéért vállalta szülei haragját és a büntetést is. (O. E.) Azonban egy olyan történetet is megosztottak velünk, amikor a nővér már nem engedhette meg magának, hogy erről a témáról gyermekként gondolkodjon:

„Mikó meghalt az édesanyám, tizenkét éves vótam. A legfiatalabbik húgom egyéves vót. Aztán akármennyi munka vót otthon, az édesapám

el kellett ménjen a határba, me lovak vótak, mēg téhen vót, jószág vót, mindēn, akkor ő elmēnt, akkor mindent én kellett ētessek, és mindent mēgcsináljak. Akkor a hūgomat, azt mondták az én ēdēsapámnak, adoda eszt a kislánt, ki neveli föl, mégis ki dajkál, Vicus nem bírja mindēnt, hogy ő, és add oda nagyon jó helyre, gazdahelyre, el is jöttek azok a koviniak, elviszik a kislánt, éves kislánt. És akkor én mēgfogtam a kezembe, és aszondtam, hogy én nem adom, nem bánom, hogy ha akármī is lesz, de nem adjuk. Ő a mi tesvérünk, és ha akárhogy, én fölnevelēm tovább is, hatéves vót, s ugye gondolhatik. És nem adtam oda. És azután mindig gondótam, hogy milyen nehéz lett vóna neki, úgyis mēgtudta vóna ēgyszēr, hogy hol született, és ēgyedű neki nem lett volna helye ott köztünk?” (G. V.)

Székelykevéen sok nyilatkozat összefutott ugyanabban az emocionális szálban: a gondoskodásról való igényben, mint a szeretet kimutatásának egyik módjában. Szinte egyöntetűen azt vallották, hogy úgy nőttek fel, hogy érezték szüleik szeretetét. „De olyan családba nőttem föl, ahol lehet kevés kényér volt, de sok szeretet! Én szeretetben nőttem fél, a szeretetét még most is próbálom osztani mindēnkiel, akivel lehet, mer mindēnkiel nem lehet...” (G. E.) A kutatás adataiból észrevehető, mekkora súlya van az érzelmi oldalnak, ugyanakkor az is feltűnik, hogy a szeretet nem kényeztetés és kímélés formájában mutatkozott meg, és ezzel az adatközlők is tisztában voltak. A szeretet jobbára az anyai gondoskodásban jelent meg, azt tartották, hogy úgy kell szeretni a gyereket, hogy az ne tudjon róla. Mindazonáltal beszélgetőtársaim általában úgy emlékeznek vissza ēdesanyjukra és szüleikre, hogy szerették őket, ettől függetlenül viszont a szülők elvárták tőlük a megfelelő viselkedést és szófogadást, máskülönben büntetést kaptak.

2. MUNKÁRA VALÓ NEVELÉS. „A munka tartotta az emberekben az életet: dolgozni tudni, akarni és szeretni kellett. [...] A dolog mindenben benne van, ami az étellel kapcsolatos: tehát a dolgot jól és becsületesen kell végezni, a dolgot szeretni kell” (ZÖLDY 515). Amikor megkérdeztem székelykevei női adatközlőimet, hogy mely házimunkákból kellett kivenniük a részüket, gyakorlatilag gondolkodás nélkül rávágták, hogy „mindēnt kellett a ház körű csinálni”. Általában az ēdesapa vagy az ēdesanya beosztotta, hogy ki mit csinált, és azt meg kellett csinálni, függetlenül attól, hogy a gyermek lány-e vagy fiú. „Mindēnki tudta a saját dolgát, és azt csinálta.” (O. E.) Több interjúalany is azt nyilatkozta, hogy lány létükre mindent el kellett végezniük a ház körül, és az is kiderült, hogy a gyermekek már kiskoruktól kezdve részt vettek a ház körűli munkákban. Szüleik megtanították nekik, hogy mit és hogyan kell elvégezni. „Elmagyarázták, ezt így csinálod, azt úgy csinálod, hogy lēgyēn

minden rendben.” (O. E.) Adatközlőim úgy emlékeznek vissza, hogy szüleik között nem volt nemek szerinti felosztás, hogy az adott munkát melyikük mutatja be vagy magyarázza el. „Nincs az a munka, amit én nem tanultam meg. Még az a tulajdonságom, hogy mindig loptam a tudást, akármiről legyen szó. [...] Há lopni úgy kell, hogy ha valaki mellett látod, hogy dőgozik, és nemcsak tátogsz, hanem odafigyelsz, megérted, hogy hogy csinálja.” A te-repmunkák alapján azt feltételezem, hogy a ház körüli munkák elvégzésében nem tapasztalhatunk kiemelkedő nemi eltérést; az állapítható meg, hogy a fiúk inkább a házon kívüli munkákban szereztek nagyobb jártasságot, mellyel pénzt kereshettek, a lányok pedig olyan dolgokat, praktikákat tanultak, amelyeket egy nőnek tudnia illett, de nem feltétlenül számított házimunkának. A székelykevei élettörténetekből az derült ki, hogy ha a lányok, asszonyok jól tudtak kézimunkázni, akkor ritkábban kellett ruhákra költeni, s ezen is tudtak spórolni, ami a szerényebb életkörülmények között élőknek nagyon sokat jelentett. (G. V.) Egyik adatközlő fel is sorolta, mi mindent tanult meg: tud szabni, kötni, fonni, rokkával és guzsallyal bánni, horgolni, nyolc-kilenc éves korában megtanult varrni, valamint slingelni, stikkolni. (T. M.) Gyakran gyapjút fontak, és abból készítettek maguknak harisnyát, szvetttert, kabátot. (G. V.) A gyűjtés során kiderült, hogy az 1940–1950-es években nagy ritkaságnak számított, ha egy család nem tartott haszonállatokat, legalább baromfit. A gyermekek korán megtanulták, hogy az állatokat gondozni kell, ami alatt a takarmányozásuk és tartózkodási helyük tisztán tartása értendő. Az udvart és a ház előtti utcarészt is rendben és tisztán kellett tartani, ez is sokszor a gyermekek feladata volt. Az idősebb, tíz-tizenkét éves lányok már főztek is, de ha nem is nekik kellett a konyhában szorgoskodniuk, a kenyérsütés gyakran rájuk maradt. A gyermekeknek az idénymunkák alkalmával is nagy hasznukat vették. Az öt-hat évesek már alkalmasak voltak a víz- és ételhordásra, ezzel is valamennyire megkönnyítették szüleik, vagy idősebb testvéreik napját. A kilenc-tizenkét évesek pedig a munkákba is besegítettek, ahogy tudtak: részt vettek az aratáson, a cséplőgép melletti munkában. Adatközlőim szerint ez Székelykeven is így működött.

„Borzasztó vót, tudják, azok a nagy melegbe [...], földobják azt a kéve búzát, bizony hozzáverték a lábunkhoz [...], nekiütték, az mind ki-izélte. Akkor össze köllött, a gazda követelte, akkor ha ő géppel vágta a búzáját, azt békotte manillával, úgy mondták olyan madzaggal, az olyan élős vót. És akkor aztat mind össze köllött szédjük a kezünkbe, ahogy odadobták. Belevágtuk, mēnt bele abban a trēsbe, és akkor azt mind össze köllött a markunkba szēnni, úgyhogy mán kivágta az uj-junkat az a manilla, me erős vót. Nehéz is vót, mikor vettük fél a másik

kévét, s akkor ezt vágni nagy sallókéssel. [...] És akkor azt a manillát összeszedtük, megmérték, és megvette a gazda tőlünk, de akkor é valamennyi dinárt adott azé, hogy összeszedtük.” (G. V.)

Ezenkívül még aratókötelet készítettek, kévét kötözték, a nyári szünetben pedig hordták a búzát, illetve kapáltak.

„Édesapámtól tanultam, jártam a mezőre vele sokat, és akkor szédünk a kukoricát, tanított, hogy hogy széded. Volt az a szürkáló, amivel a... a kukoricának a haját így fölszúrod, és akkor kinyílik, és azt mondja, eztet vészéd lő, de mán nézed, hogy a másik hogy áll, és hogy fogod kezelni. Úgyhogy azért volt az, hogy aránylag gyorsan tudtam szédni. S a kapálásba még visszaküldte a sorba azt, aki nem hajolt lő, és a cirkot nem vette ki a kukorica tövitül. Úgyhogy pontos ember volt.” (G. E.)

Gyakori volt a libapásztorkodás is.

Székelykevéén az augusztus 20-ai Szent István-nap a falu egyik legnagyobb ünnepe, hiszen ez a templombúcsú napja is. Adatközlőim szerint ekkortájt az emberek még jobban igyekeztek, hogy minél több pénzt keressenek. (G. V.) Ennek egyik elterjedt módja volt, hogy sásgyökeret szedtek, azt megpucolták, megszáritották. Az adatközlő elmondása szerint ezt a tevékenységet kinn az utcán, a ház előtt végezték, a szomszédsággal, az utcabeliekkel együtt. Utána elvitték a Magazinba, ahol el tudták adni, mivel a sásgyökeret gyógyszerként használták. (G. V.) A piaci kereskedés is jövedelemmel kecsegtetett, ha pedig más településekre is ellátogattak, az még inkább növelte a bevételt. (G. V.) A munka a székelykevei adatközlők gyermekkorára is rányomta a bélyegét. Többen még az iskolát sem tudták befejezni, mert odahaza nélkülözhetetlen munkaerőnek számítottak. A népi kultúrában az iskolázottság sokáig, szinte a szocializmus kezdetéig egyáltalán nem volt prioritás, inkább csak a törvénynek való elégtétel (BENCE 706). Az egyik adatközlőt két hét választotta el attól, hogy befejezze az iskolát, de mivel szülei a munka miatt abban a két hétben nem engedték el az órákra, nem kapta meg a bizonyítványát. (Sz. V.) „A föld úr volt, és annak is marad.” (T. M.)

MEGHATÁROZÓ NEVELÉSI ELVEK A SZÉKELYKEVEI ADATKÖZLŐK CSALÁDJAIBAN

1. TÁPLÁLKOZÁS. A családtagoknak megvolt a maguk helye az asztalnál, és az asztalfőn a férfi, az édesapa ült. (Sz. V.) Székelykevéén nem volt kimondottan jellemző, hogy a gyermekeket külön ültették volna egy kis asztalhoz. Az már

elterjedtebb volt az 1940–1950-es években, hogy az édesanya addig nem ült le az asztalhoz, ameddig a családfő és a gyerekek jól nem laktak, ő később a maradékokat fogyasztotta el. (G. E.) Adataim szerint, ha vendégek érkeztek, a gyerekeket akkor sem küldték el. „Akkor megétoztuk, még egy asztalt hozzátettünk, s megint ki hova akart, akkor nem volt (meghatározva az ülésrend).” (Sz. V.) A lármázás az asztalnál tilos volt, és beszélni sem nagyon beszéltek, mert azt tartották, hogy: „Magyar ember, ha eszik, nem beszélget!” (G. E.) Székelykeven családonként eltért, hogy a gyermekek beleszólhattak-e abba, hogy mit főzzön az édesanyjuk. Akadt olyan interjúalany, kinek családjában megszokott dolog volt, hogy az édesanya megkérdezte a gyermekeket, hogy mit ennének, de válogatni akkor sem volt szabad. (Sz. V.) Más helyen a gyermekre nem erőltették az ételt, de ha nem tetszett neki, mást nem kapott. „Erővel nem muszáj vót enni, megkóstoltad, ízlik, eszel, ha nem, félász az asztaltól, félremész, de szó nélkül. Pattogás nem vót, hogy én most ezt ennék, vagy azt ennék, vagy amazt, olyan nem vót.” (B. L.) A szegényebb családokban pedig annak is örültek, ha került valami az asztalra. „Nem vótunk fölútápláva, csak alú, me a vagyon lött gyűjtve.” (T. M.)

2. TISZTÁLKODÁS. A terepmunka során kiderült, hogy a tisztálkodás fontos volt a székelykeveiek életében, ami a testi tisztálkodásra és a ruhaneműk tisztán tartására is vonatkozott. Ahol több gyermek és nagyobb szegénység volt, ott is fürdették a gyerekeket, de úgy próbáltak a vízzel takarékoskodni, hogy a testvérek egymás után mosakodtak. (G. E.) A ruházat igényességét is valamelyest a tisztasága határozta meg, mert azt tartották: „Fótos lehet, de piszkos nem.” (G. E.) Adataim alapján hétfő volt a mosás napja, akkor tárgyalták ki, hogy mi történt a vasárnapi táncban, kedden pedig, ha csak lehetett, nem mostak, böjtöltek.

3. VALLÁSI ÉLET. A székelykevei lakosság zöme római katolikus vallású, a szentmisét is magyar nyelven tartják. A falu saját templommal és pappal szinte a település megalapítása óta rendelkezik. A szentmise a vallásgyakorlás egyik leggyakoribb módja (BARTHA 200). Az 1960–1970-es években a hétköznapiakat jobbára a munkavégzés határozta meg, így a hétköznapi templomba járás nem volt jellemző. Az emberek inkább a vasárnapi szentmiséken vettek részt (BARTHA 202). Az augusztus 20-ai templombúcsú a falu egyik legnagyobb ünnepe, a templom ekkor telik meg a leggyakrabban hívekkel. Bartha Elek kiemeli, hogy az 1960–1970-es években a szentmisén részt vevő emberek nem feltétlenül helyiek voltak, a környező településekről is érkeztek ide imádkozni. Azonban az 1990-es évek elejére a templombúcsú egyfajta társadalmi eseménnyé alakult, nagyobb kultusza lett a sütésnek-főzésnek, vendéglátásnak (BARTHA 204). A terepmunka során az derült ki számomra, hogy a székelykeveiek vallásos emberek. Adataim szerint inkább abban mu-

tatkoznak eltérések, hogy a vallásosságuk miben nyilvánult meg, és hogyan ápolták azt. Beszélgetőpartnereim szerint általában az édesanya tanította a gyerekeket imádkozni, vagy a plébános. (Sz. V.) A szentmisén való részvétel megkövetelése családonként eltért. Egyik adatközlőm elmondta, hogy noha számukra nem tették kötelezővé a vasárnapi misén való megjelenést, tudtak minden imát. Édesanyjuk még a bukovinai imákat is megtanította velük, és leggyakrabban este imádkoztak. (G. E.) Volt olyan család, ahol az édesapa egyáltalán nem járt templomba, mert azt tartotta, hogy ő kimegy a határba, és meggyón az Istennek, de gyermekeit kötelezte arra, hogy minden vasárnap elmenjenek a misére. Ha az istentisztelet kimaradt, aznap este a tánc is kimaradt. (O. E.) Adataim alapján az étkezés előtti imádság nem volt jellemző Székelykevére. Ezzel Bartha Elek írásában is találkoztam, aki kiemeli, hogy a déli harangszóra imádkoztak legkevesebben, és az 1960–1970-es években inkább a reggeli vagy esti imádkozást preferálták (BARTHA 207).

ÖSSZEFOGLALÓ

Munkám célja az volt, hogy a szakirodalom, valamint az eddigi székelykevei terepmunkák alapján feltérképezzem a hagyományos népi gyermekélet jellemzőit, a népi gyermeknevelés módszereit és elveit. Az előzetes terepmunkák és a narratívák vizsgálata alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a székelykevei adatközlők életében meghatározó szerepet töltött be a gyermekkor. A gyermekek nevelése az engedelmességen és a szülők tiszteletén alapult, a közösség nagy hangsúlyt fektetett a gyermekek erkölcsi nevelésére. Prioritásnak számított az is, hogy a gyermekek a lehető legtökéletesebben elsajátítsák a közösség normarendszerét, és a társadalom hasznos tagjai legyenek. A szakirodalmat vizsgálva megállapítható, hogy a gyermekek egészen a szocializmus hozta változásokig elengedhetetlen munkaerői voltak a családnak, így már egészen fiatal korukban nagyfokú önállósággal és felelősségtudattal kellett rendelkezniük. Úgy gondolom, hogy a kutatás során megnyilvánuló szellemi értékeknek lehetnének aktualitásai még a 21. században is. Mint azt már említettem, eddigi szakirodalmi kutatásaim és előzetes terepmunkáim alapján azt feltételezem, hogy az élettörténeti narratívákban hangsúlyosan szerepel a gyermekkor, illetve az anyaság kérdése. Ez a hangsúly azonban az életük más-más területén nyilvánul meg. Adatközlőim különbözőképpen viszonyulnak gyermekkorukhoz. Van, aki élete legjobb időszakának tartja: „És szép életünk volt, szép gyermekéletünk volt odahaza” (O. E.). Szívesen és meghatottan mesél erről az időszakról, talán azért is, mert élete későbbi szakaszaiban nem dicsekedhetett azzal, hogy szép élete volt. (O. E.) Akad olyan adatközlő is, aki mesél ugyan a családjáról, de egy trauma minden egyes történetre

rányomta a bélyegét, és nem arra fektette az adatközlő a hangsúlyt, hogy mi történt, hanem hogy miért úgy történt, ahogy. Arra is találtam példát, hogy az adatközlő szűkszavú a saját gyermekkorával kapcsolatban, rövidre fogja ezt a témát. Ugyanakkor saját gyermekei felcseperedéséről szívesen és büszkeséggel beszél, mert úgy érzi, a tőle telhető legtöbbet megadta nekik. Nála a saját gyermekei nevelésében nyilvánult meg az, hogy mennyire meghatározó volt számára a saját családja, melyek azok az értékek, amelyeket ő is továbbadott.

ADATKÖZLŐK

- B. L. (1960): székelykevei lakos, bukovinai székely nemzetiségű.
 G. E. (1946): székelykevei lakos, bukovinai székely nemzetiségű.
 G. V. (1937): székelykevei lakos, bukovinai székely nemzetiségű.
 O. E. (1942): székelykevei lakos, bukovinai székely nemzetiségű.
 Sz. V. (1950): székelykevei lakos, bolgár-bukovinai székely nemzetiségű.
 T. M. (1935): székelykevei lakos, bukovinai székely nemzetiségű.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARTHA Elek 1990. A hagyományok rétegződése és szerkezeti sajátosságok Székelykeve vallásos népeletében. In: Gunda Béla (szerk. és a szövegeket gondozta): *Népi kultúra – Népi társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest (Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának Évkönyve, 15.), 199–212.
- BENCE Erika 1989. A család szerepe és szerkezete falusi-paraszti környezetben az 1980-as években. In: *Létünk*, 5–6., 701–711.
- LÁZÁR Katalin 1990. Magyar népi játékok. In: Paládi-Kovács Attila (szerk. és a szövegeket gondozta): *Magyar Néprajz VI*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 529–648.
- NÉMETH Imre 1977. Belenevelődés (címszó). In: Ortutay Gyula (szerk. és a szövegeket gondozta): *Magyar Néprajzi Lexikon I*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 243–244.
- ZÖLDY Pál 1974. A kisgyermek nevelése a szegény családokban Topolyán 1900 körül. In: *Ethnographia*, 2–3., 513–519.

ABSTRACT • The objective of this paper is to illustrate the characteristics of traditional child-rearing and childhood through the prism of women's life stories recorded in a Vojvodina diaspora community: Skorenovac. Research on folk child rearing and childhood has been only sporadically carried out in Vojvodina, and there is an even greater absence of such research in the diaspora communities. To avoid over-generalisation, I have attempted to generalise the

statements on Skorenovac as little as possible, bearing in mind that the accounts of some respondents did not give a complete picture of the culture and way of life in the village. In my research, I have assumed that the narratives of life stories emphasise the issues of childhood and motherhood. The analysis of the data collected revealed that in Skorenovac, the upbringing of children commenced from a very early age, with parents taking their children with them wherever they went, thereby exposing them to the daily life and activities of the community. It can be hypothesised that this exposure led to children observing and becoming interested in the various occupations and subsequently acquiring knowledge through imitation in a playful manner. This process may also have facilitated the acquisition of rules and social norms of behaviour. The fieldwork data demonstrates the pivotal role of the family in children's development, and the way children are raised within the family significantly influences their upbringing in the community. In one phase of my research, the target group comprised women of Bukovina origin, born in Skorenovac, over the age of 70. This was due to the necessity of interviewing individuals who had either had children or raised children from the mid-1930s to 1989, the period between the change of regime and the present. In selecting my interviewees, it was imperative that they belonged to a similar social class and that their childhood narratives highlighted the divergent norms that prevailed in the village at the time, depending on the family.

KEY WORDS • Skorenovac, folk childhood, child-rearing, family, upbringing, traditional child-rearing principles

SAŽETAK • Ovo istraživanje ima za cilj da predstavi karakteristike narodnog vaspitanja dece i detinjstva na primeru vojvodanske zajednice Skorenovca, kroz prizmu tamo zabeleženih ženskih životnih priča. Istraživači u regionu su se retko bavili istraživanjima narodnog vaspitanja i detinjstva u Vojvodini, a takva istraživanja su još ređa u zajednicama duboke dijaspore. Nastojao sam da što manje generalizujem izjave o Skorenovcu, jer sam imala u vidu da izjave nekih ispitanika nisu dale potpunu sliku o kulturi i načinu života sela. Tokom svog istraživanja pretpostavila sam da su pitanja detinjstva i majčinstva istaknuta u narativima životnih priča. Prema prikupljenim podacima, vaspitanje dece u Skorenovcu počinjalo je od malih nogu, jer su roditelji vodili decu svuda sa sobom, tako da su ona mogla da proniknu u svakodnevni život i poslove zajednice. Verovatno su tako videli različite poslove, zainteresovali se za njih i naučili ih na igriv način, kroz imitaciju. Do usvajanja pravila ponašanja i društvenih normi se dolazilo na sličan način. Prema podacima prikupljenim sa terena, porodica ima odlučujuću ulogu u razvoju dece, a vaspitanje u porodici

u velikoj meri određuje način na koji se dete odgaja u zajednici. U jednoj fazi istraživanja, ciljnu grupu činile su žene starije od 70 godina rođene u Skorenovcu a poreklom iz Bukovine, jer sam u svom radu želela da intervjuišem one koje su rodile ili odgajale decu u periodu od sredine 1930-ih do 1989. godine, tj. u periodu koji je prethodio promeni režima. Prilikom odabira ispitanika mi je bilo važno da se uverim da pripadaju sličnoj društvenoj klasi i da njihovi narativi iz detinjstva takođe naglašavaju koliko se sistem normi nekada razlikovao od porodice do porodice u selu.

KLJUČNE REČI • Skorenovac, detinjstvo na narodni način, vaspitavanje dece, porodica, usadivanje vrednosti, tradicionalni principi vaspitavanja

Beérkezés időpontja: 2024. november 20.

Elfogadás időpontja: 2024. november 30.

EGY AMERIKAI ELNÖKVÁLASZTÁS ÉS A KÖZÖSSÉGI MÉDIA

UNITED STATES PRESIDENTIAL ELECTIONS AND SOCIAL MEDIA
AMERIČKI PREDSEDNIČKI IZBORI I DRUŠTVENI MEDIJI

KOVÁCS HÉDI

MA, kommunikáció- és médiatudomány
KRE, BTK, Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet
Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest
kovacs.hedi88@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Napjainkban a média vált az emberiség legfontosabb információforrásává, a 2016-ban lezajlott amerikai elnökválasztáson pedig már az is bebizonyosodott, hogy a közösségi médiának a korábbinál is nagyobb hatása van a közvéleményre. A szerző vizsgálódásának célja, hogy az elméleti kutatási eredmények vázlatos ismertetése után esettanulmányokban tárja fel a közösségi média meghatározó szerepét az Amerikai Egyesült Államok 45. elnökének választási kampányában, amely azóta már sajátos fénybe helyezi a tavalyi amerikai elnökválasztás sajátosságait is. – A feltárt tények megmagyarázzák, hogyan és miként képes befolyásolni az embereket a pszichológia és a viselkedéselemzés, amennyiben az a politikai kommunikáció és marketing szolgálatában áll. A biztonságnak mind technikai, mind emberi szempontból történő értelmezése létfontosságúvá vált, azonban ezek a kérdések már nem csupán egyszerű informatikai megoldásokat igényelnek, hanem nemzetbiztonsági reakciókat is. Az adatvezérelt marketing eszközei ugyanis képesek arra, hogy a célcsoportok viselkedését megváltoztassák, melynek bármikor mi is az áldozata lehetünk.

KULCSSZAVAK • politikai kommunikáció, közösségi média, álhír, amerikai elnökválasztás, nemzetbiztonság, Facebook, X (korábban: Twitter), Cambridge Analytica, pszichometria, OCEAN-modell, Big Data

BEVEZETÉS

Az elmúlt másfél évtized során a világban végbemenő digitális technológiai változások kétségtávol nagy hatást gyakorolnak a politika színterére. A 2016-ban lezajlott amerikai elnökválasztás például legfőképpen arról volt nevezetes, hogyan változtak meg az erőviszonyok az internet és a közösségi média térhódításával. A politikai kommunikáció hagyományos eszközei kicserélődtek: a közösségi média szerepe felértékelődött, ami miatt a pártok mindinkább kénytelenek kiaknázni az online világban fellelhető lehetőségeket.

2024-ben az Amerikai Egyesült Államokban körülbelül 279,8 millió Facebook-felhasználó volt, ami az ország lakosságának jelentős részét képezi, míg az X (korábban Twitter) hozzátétőlegesen 50,5 millió havi aktív felhasználóval rendelkezett. Érthető tehát, hogy a politikai kommunikációban mindinkább meghatározó szerephez jutottak ezek a közösségi oldalak is.

Az új olaj az *adat* lett, amely már rólunk szól: dolgokról, amelyeket megveszünk, szolgáltatásokról, amelyeket igénybe veszünk, internetoldalakról, amelyeket böngészünk, színhelyekről, ahol telefonnal a zsebünkben jártunk, lájkolási előzményeinkről stb. Ezekre épülnek a személyre szabott gazdasági és politikai hirdetések is. A dezinformációs kampányok pedig napjainkban a leghatásosabb eszközei a politikai célok elérésének.

Mára a média vált az emberiség legfontosabb információforrásává, a 2016-ban lezajlott amerikai elnökválasztáson pedig már az is bebizonyosodott, hogy a közösségi médiának a korábbinál is nagyobb hatása van a közvéleményre. Ma, a közösségi média aranykorában – mely egyben a legfőbb csatornája az álhírek terjesztésének is – mindenki hozzáférhet, és közzé is tehet tartalmakat, amelyeket igaznak vagy helyesnek vél.

A politikai döntéshozatal befolyásolásának egyik legfontosabb eszköze az álhírek terjesztése lett, melynek sikerességét az ún. *post-truth* jelenséggel definiálják, amikor a tudományos, objektív érvek háttérbe szorulnak, és a tények helyett érzelmek hatnak a közvéleményre. A befolyásolási szándék azonban nemcsak akkor tekinthető sikeresnek, ha a felhasználók igaznak vélnék egy hírt, hanem akkor is, ha elbizonytalanodnak más hírekkel kapcsolatban, és a hivatalosnak tekinthető híreket immár megkérdőjelezzik.

Vizsgálódásom célja, hogy az elméleti kutatási eredmények vázlatos ismertetése után esettanulmányokban tárjam fel a közösségi média meghatározó szerepét az Amerikai Egyesült Államok 45. elnökének választási kampányában, azaz Donald Trump 2016. évi kommunikációs kampányának sikerességében, amely sajátos fénybe helyezi a tavalyi amerikai elnökválasztás sajátosságait is.

A POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

A politikai kommunikáció fogalmának tisztázásához mindenekelőtt magának a politikának a fogalmát kell meghatároznunk: legtöbb politikaelmélet megegyezik abban, hogy a politika a társadalom működésének szabályozására, a közügyek legkedvezőbb eldöntésére irányuló tevékenység, melyben állampolgárként minden személynek kötelessége részt venni. Legfontosabb tulajdonságai közé tartozik az is, hogy kommunikatív és konfliktusra hajlamos. Központi eleme a hatalom, melynek megszerzése és megtartása a politikai tevékenység célja. Maga a politika nem tekinthető tudománynak, tudományterület a politológia.

Mazzoleni szerint „[a] politikai kommunikáció akkor kezdődik, amikor a görög filozófia elkezd reflektálni a hatalomra, az uralomra és a demokráciára” (MAZZOLENI 14). Az ókori görögök és rómaiak már alkalmazták a politikai kommunikáció bizonyos eszközeit. Magát a kifejezést Thomas Perronet is említi az 1830-as években, azonban mai értelmében az 1980-as években használták először. Tudománygá a múlt század 50–60-as éveiben válik, majd megközelítőleg a kereskedelmi televíziók megjelenésével teremt magának szilárd alapokat.

Mazzoleni szerint „[a] politikai kommunikáció már sok éve az összes demokratikus ország politikai és intézményi színterének középpontjában található, úgy, hogy közben a hatalom forrásává, a politikai versengés tárgyává, a politikai erők közötti harc eszközévé és ütközőhelyévé vált” (i. m. 9). Megvalósulásának alapfeltétele a nyilvánosság megléte, amit a demokrácia intézményrendszere biztosít. A politikai kommunikációra egyfajta gyűjtőfogalomként kell tekintenünk, hiszen kiterjed a politikai nyelvre, a politikai üzenetre és diskurzusra, illetve a kommunikációs csatornákat is felöleli. A politika a média és a közönség szimbiózisából jön létre, jelenségei ezek egymásra hatásában értelmezhetők. Általános elvárás, hogy a média a közvélemény képviselője legyen, hiszen közvetlenebb viszonya van az állampolgárokkal, és nyelvezetét illetően is érthetőbben fogalmaz (vö. MERKOVITY 78).

A közvélemény vagy nyilvánosság kifejezések ebben a kontextusban megegyeznek az állampolgár–választópolgár fogalompárral. A tömegkommunikáció térhódításával megjelent a mediatizált nyilvánosság és a mediatizált politikai kommunikáció is, melynek hatására a politikai napirend is megváltozott (MAZZOLENI 23). A közösségi média korában, amikor az internethez való hozzáférés által az állampolgárok még nagyobb teret kapnak a véleményük kinyilvánítására, kihagyhatatlan lehetőséget teremtett a politikusoknak. Megváltozott az információszerzés aktusa: a felhasználók ma már maguk választhatják meg, mit szeretnének látni és hallani, azaz a *mass media*

helyébe a *my media* lépett, pontosabban ma már „nem a műsor keresi a nézőjét, hanem a néző a saját műsorát” (SAS). Mindemellett a szöveges tartalmak képekkel és hangokkal, videókkal is kiegészültek, így tehát könnyebben hívják fel magukra a figyelmet – gyakran csupán néhány mondatos bejegyzés, rövid cikk vagy mém formájában zajlik a kommunikáció. A hírek megállíthatatlan terjedése sajátos jellemzője a Facebook és a Twitter platformjainak, ahol az állampolgár már nemcsak olvasója a politikai kommunikációnak, hanem interaktívan részt is vesz benne.

A POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ ÉS A KÖZÖSSÉGI MÉDIA. A közösségi média platformjain olyan képet alakíthatunk ki magunkról, melyre büszkék vagyunk, és ezt láttatni is szeretnénk másokkal. Azokhoz a bejegyzésekhez szólunk hozzá, olyan tartalmakat osztunk meg, melyek az identitásunkhoz kötődnek, és ezeket ismerőseinknek is meg szeretnénk mutatni. Ma a hagyományos médián kívül a közösségi média is megfelelő táptalajt nyújt a politikai információk terjedésének, ezért a politikusok – mondanivalójuk könnyebb és gyorsabb tolmácsolása céljából – a médiumok figyelmének felkeltésére törekednek. Reakciók generálása motiválja őket, melynek a közösségi média a legjobb eszköze, hiszen az állampolgároknak itt nyílik a legnagyobb lehetőségük bekapcsolódni a diskurzusba. Gyakran a szavazók a Facebook vagy a Twitter hírfolyamában – egy ismerősük közzététele vagy lájkja révén – találkoznak először egy adott politikai információval, és ez nagyobb hatással van rájuk, mintha egy hírcsatornán olvasták vagy látták volna. Ez pedig újabb lehetőséget kínál a politikai szférának a választók elérésére: a politikai kommunikáció az állampolgárok érzelmi és kognitív természete helyett már a kommunikatív aspektus felé fordult.

Napjainkban a negatív hangvételű tartalmak nagyobb visszhangra találhatnak, és ez a Facebookon sincs másképp: a kritikát, haragot és gyűlöletet közvetítő bejegyzések váltják ki a legerőteljesebb reakciókat. Mindez hatással van az emberek valóságérzékelésére, torz realitás kialakulását generálja a politikai közegről és annak működéséről. Háttérbe szorultak a tradicionálisabb közpolitikai kérdéseket boncolgató, nagyobb tudást és tapasztalatot igénylő témák, és helyükre az erkölcsös, etikus kereteket feszegető politikai üzenetek kerültek. Ez pedig egy olyan közeget hoz létre, melyben könnyebb és egyszerűbb állást foglalni – a véleménynyilvánításnak a morális kérdésekben gyökerező formáját és az ebben megmutatkozó identitásunkat már bátran felvállaljuk az ismerőseink előtt. Pippa Norris „angyali kör” elmélete szerint a „média-kór” az oka annak, hogy a negatív történések dominálnak a médiában. Azok az állampolgárok, akik nem mindennapos fogyasztói a médiának, azt tapasztalják, hogy nem szól másról, mint botrányokról és egymás ledorongolásáról. Ennek hatására elveszítik az érdeklődésüket a közügyekkel kapcsolatban is. A másik

csoportba azok a személyek tartoznak, akik aktív médiafelhasználók mind a hagyományos, mind a közösségi média tekintetében, tájékozottabbak a történetekkel kapcsolatban, így pontosabban dekódolják a pártok üzeneteit is. Ez a tendencia Európában és Amerikában is egyaránt megfigyelhető (NORRIS).

A politikai kommunikáció az elmúlt évtizedben nagymértékben átalakult, és ebben a közösségi média térhódítása játszott a legnagyobb szerepet. Ma már a hagyományos média helyett a szavazók kommunikációs igényeire összpontosít, azokat igyekszik kiszolgálni. Ennek eredményeként a politikai kommunikációnak mindinkább a negatív aspektusa kerül előtérbe, mely főként az erkölcsi kérdéseket járja körül, míg a valóban diskurzust igénylő, gazdasági, közpolitikai témák ennek árnyékában maradnak.

A POLITIKAI NYELV. A szakirodalom alapján elmondható, hogy a politikának voltaképpen nincs saját nyelve: „a köznyelvtől vesz át szavakat, amelyeket jelentéssel tölt fel, majd visszaadja azt a köznyelvnek, ezzel színesítve azt” (MERKOVITY 83). Gianpietro Mazzoleni szerint az emberek többsége összetéveszti a politikai nyelvet a politikai kommunikációval, politikai üzenettel, annak mondanivalójával, valamint a politikai diskurzussal (MAZZOLENI). Ezek közül a legszorosabb kapcsolatban az utóbbi áll a politikai nyelvvel, ugyanis a politikusok megszólalását, vitáit és tárgyalásait is magában foglalja.

A politikai szféra arra használja a nyelvet, hogy segítségével kifejezze világnézetét, bemutassa politikai programját, érvényesítse akarátát. A politikusok célja a hatalom megszerzése, és ennek egyik eszköze a nyelv, mely a választások során a résztvevők szintjein különféleképpen jelenik meg. A meggyőzés, a manipuláció és a retorika a párt és a jelölt stratégiájának része, melyre ideális esetben a média képviselői a nyelvet felhasználva kritikával reagálnak. A választópolgárok pedig szavazatukkal adnak visszacsatolást a jelöltek üzeneteire, így ez szintén nyelvi aktusnak tekinthető. Egyes elméletek szerint a politikai nyelv egyedüli kreátorai a politikusok, akik a különféle eszközöket felhasználva győzik meg az embereket a saját ideológiájukkal való azonosulásról. Ebbe az eszköztárba tartozik a manipuláció és a meggyőzés is, melyek az állampolgárokat szófogadó egyénekké alakítják.

A politikai nyelv valódi célja, hogy akciót váltson ki, ám a politikusnak nem érdeke a választópolgár véleményének kinyilvánítása, ezért igyekszik a nyelvet ennek szolgálatába állítani. A demokráciában azonban az interakciónak meghatározó szerepe van, ahogyan az a politikai kommunikáció egyik alapeleme is.

Nem egyszerű választ találni arra, hogy létezik-e egyáltalán politikai nyelv, vagy csupán a politikusok szolgálatába állított nyelvről beszélhetünk, de annak érdekében, hogy megértsük a politikai szereplők motivációit, üzeneteiket, valamint szövegeiket átláthassuk, fontos feltérképezni a meggyőzés

és a manipuláció fogalmait, illetve azok politikai nyelvvel és politikai kommunikációval való kapcsolatát.

A MEGGYŐZÉS ÉS A MANIPULÁCIÓ. A nyelvhasználat során végbemenő befolyásolás által a beszélő arra törekszik, hogy a befogadót véleményalkotásra bírja, vagy a már kialakult hiedelmeiket, vélekedésüket, attitűdjüket egy adott téma kapcsán megváltoztassa. Az ilyen szándék által vezérelt, politikai kommunikációban megtervezett és létrehozott szövegek lehetnek meggyőző vagy manipulatív tartalmak. A politikai nyelv eszköztárának két legfontosabb kellékeként, a politikai kommunikációban mindkettő hasznos elem a választók és a média meghódítására. Kampányidőszakban, -vitákban a manipuláció domborodik ki általában, ezzel szemben pedig a meggyőzés jobbára a parlamenti ciklus alatti vitákat uralja.

Arisztotelész szerint a meggyőzés célja egy álláspont ismertetése. *Rétorika* című művében a meggyőzés három komponensét különböztette meg: forrás, üzenet, befogadó. A meggyőzés sikeressége érdekében ezen szegmensek tekintetében a következő szempontoknak kell megvalósulniuk: a forrás, vagyis fontos, hogy a beszélő mindig megbízhatónak tűnjön; az üzenet megkomponálásakor vegyük figyelembe a közönség már kialakult hiedelmeit, legyünk logikusak, és építsünk bele történelmi hivatkozásokat a mondanivalónkba; a befogadó érzelmeit mindig vegyük figyelembe, hiszen másként reagál az üzenetünkre az, aki ingerült, és másként, aki nyugodt, és kellemesen érzi magát (vö. ARISZTOTELÉSZ).

A meggyőzéssel ellentétben, a manipuláció során a befogadó nem sejtí a beszélő szándékát, aki arra törekszik, hogy a saját véleményét a befogadó elfogadja és átvegye, és sikerrel is jár. Voltaképpen nem sok tekintetben különbözik a meggyőzéstől, hiszen ugyanúgy attitűdök megváltoztatása a célja, azonban ennek elérésére tapintatosabb módszert alkalmaz. A manipuláció előtt a beszélőben először mindig a meggyőzési szándék tudatosodik, aki csak akkor vált manipulációra, ha úgy érzi, meggyőzéssel biztosan nem tudja elérni a szándékát. A manipuláció azonban végbemehet a beszélő tudatán kívül is, akaratlanul. Emiatt fontos és egyben szükségszerű, hogy felkészültek legyünk az adott vita témáját illetően, hiszen akkor a manipuláció aktusára könnyen fényt deríthetünk. Breton a manipulációt erőszakosnak nevezi, mely során a befogadónak elveszik a szabadságát, és kényszerítik valamire (BRETON 25).

Bárházi Eszter a manipulációnak két típusát különbözteti meg: az elsőbe sorolja azt, amikor a beszélő rejtett eszközöket használ a kommunikációban (például a testbeszéd tudatos használata); a másodikba pedig azt, amikor a beszélő elkendőzi valódi szándékát (manipulációs szándék) a befogadó elől (BÁRTHÁZI 443).

A POLITIKAI MARKETING FOGALMA. „A játszma neve marketing, és a politikai tanácsadók azok az edzők és menedzserek, akik meghatározzák a végeredményt, miközben a médiának jut a bíró szerep” (NEWMAN 40). A politikai kommunikációval ellentétben a politikai marketing aránylag új fogalomnak tekinthető: először Amerikában jelenik meg 1992-ben Bill Clinton, majd Magyarországon valamivel később, 1998-ban, Orbán Viktor kampányában. Kezdetben plakátok, kitűzők, szlogenek jelentették a politikai marketinget, és a választások körül kialakult versengés generálta létrejöttét. A szakirodalom nagy része valójában az elnökválasztásokat érti a kifejezés alatt, ugyanis azok kínálják a legjobb alkalmat a marketing összes eszközének felhasználására.

A politikai marketing Mauser szerint „a kompetitív helyzetek során történő tömegek viselkedésének befolyásolására alkalmas tudományág” (MAUSER 5). Legfőbb törekvése tehát a társadalmi manipuláció, valamint a kommunikáció a választások és az államvezetés alkalmával. Nem elég ugyanis „csak” megnyerni a versenyt, hanem utána fontos az országot sikeresen kormányozni is.

A mai politikára marketingszempon্তু megközelítés jellemző, amelynek fókuszában a szavazók állnak. A jelölt legfontosabb erénye a választások során a hitelesség és a rokonszenv, melyek a megfelelő ideológiai és vizuális közegbe helyezve fejtik ki hatásukat. Amennyiben a média intézménye ezeket felerősíti, az a szavazók manipulálásához vezet. Nemcsak a hallani kívánt üzenet a kulcsa a győzelemnek, hanem ugyanannyira fontos a mondanivaló megfelelő csatornákon való eljuttatása a célszemélyhez. Ideológiák, tervek, célok – ezek képezik a jelölt „termékét”, ezeket kell eladnia a marketing eszközeinek felhasználásával.

A POLITIKAI MARKETING ÉS A MÉDIAMANIPULÁCIÓ. Felmérések bizonyítják, hogy a hírek 60%-a a politikus személyiségét és szakmaiságát boncolgatja, és csak 40%-a foglalkozik politikai témákkal (OWEN). A tömegkommunikációs eszközök megjelenésével a média vált az emberek legalapvetőbb információforrásává. Mivel az élet minden színterén jelen van, hatása is szélesebb körökben érezhető. Bajomi-Lázár Péter *Manipulál-e a média?* című művében arra hívja fel a figyelmet, hogy meg kell különböztetnünk a tájékoztatást a befolyásolástól: „A tájékoztatás esetében az üzenet címzettje józan megfontolások alapján mérlegel és dönt arról, hogy megváltoztatja-e a véleményét és a magatartását, vagy sem. A befolyásolás esetében viszont az üzenet címzettjének a kommunikátor akaratának megfelelően változik a véleménye és a viselkedése” (BAJOMI-LÁZÁR 63).

A felfokozott médiafigyelem hatására a politikai marketing egyre inkább a reklámozás irányába tolódik el: már nemcsak a marketingtechnikákról kell szót ejteni, hanem egy sajátos metodikáról is, amely elősegíti a kapcsolatfelvé-

telt a szavazókkal. A folyamatban először arról kell meggyőzni őket, hogy az adott személyre szavazzanak – ehhez pedig olyan jelöltre van szükség, akinek jó a megjelenése, és eléggé karizmatikus ahhoz, hogy a média által cselekvésre ösztönözze a szavazókat. Amennyiben mindezen tulajdonság adott, a megfelelő eszközök felhasználásával a kampány sikeres lesz, azaz a szavazók elhiszik, hogy a számukra tökéletes személyt választottak.

A közvélemény-kutatók, a média, a politikai tanácsadók és maga a jelölt is azon dolgoznak, hogy különféle módszerekkel befolyásolják a választások eredményét. Az eszközök kiválasztásának tekintetében azonban fontosak az előzőleg végzett kutatások és felmérések, a szavazók profilozása, hogy a célzás pontos legyen és hatásos. Másodsorban olyan, a vizuális érzékeket is kielégítő üzenetekre van szükség, amelyek az érzelmekre hatnak, és megfelelő reakciót váltanak ki. Az üzenetek tartalma pedig már nem a jelölt álláspontját tükrözi, hanem arra épül fel, ami a közvélemény-kutatásból kiderül, vagyis, amit a választópolgárok hallani akarnak, hogy rá szavazzanak.

A médiában jóformán csak arról olvashatunk, ki a befutó a két induló közül, ki fogja megnyerni a „versenyt”, mindezt izgalmas narrációban hallhatjuk, olvashatjuk, ám a lényegi dolgokról senki sem számol be. „A média segít a kampány során nyertest kreálni, mert ez, ami jól eladható. A politika ezáltal szórakoztatóiparrá válik, a jelöltek pedig híresekké” (HEGYI 354). Sokszor megtörténik azonban, hogy a nagy sajtóvisszhang, a politikusok pienesztálra emelése kontrareakciót vált ki a szavazókban. Hiszen a közvélemény is gyorsan megváltozhat, különösen akkor, ha az öndicsőítés és a másik porig alázása átlépi az etikusság határát.

A marketinget a politikában is lehet megfelelően és tisztességesen alkalmazni – ilyenkor a társadalom érdekeit szolgálja. Amennyiben azonban a párt szándéka tisztességtelen, valamint a marketing manipulatív eszközeihez folyamodik a hatalom megszerzésének érdekében, az a demokrácia működését károsítja, és az állam szenved el a választások következményeit.

AZ ÁLHÍREK FOGALMA. A mai világ felgyorsulásával az emberek figyelme már nem a minőségi, hanem a figyelemfelkeltő tartalmakra és szalagcímekre összpontosul. A hírgyártás emiatt gyakran elrugaszkodik a realitás talajától, hiszen gyorsan kell létrehozni a tartalmat, ezáltal pedig a hírek ellenőrizhetlenné válnak.

Az álhírek az esetek túlnyomó többségében okkal keletkeznek: ma, a hírfogyasztás mértéke miatt legnagyobb figyelmet az eseményekről szóló álhírek kapnak, főként, ha valamilyen, a társadalmat megosztó témát ölelnek fel. Az esetek legnagyobb részében politikai vagy üzleti cél vezérli a létrejöttét, melynek szándéka a közönség megtévesztése és félrevezetése. Ennek egyik legjobb példája a 2016. évi amerikai elnökválasztás, mellyel az álhírekkel foglalkozó

szerzőpáros, Allcott és Gentzkow is foglalkozott. Definíciójuk szerint az ál-hír „olyan hírcikk, amely szándékait tekintve és igazolhatóan hamis, és amely olvasóit félrevezetheti” (ALLCOTT–GENTZKOW 213). Azok mögött az ál-hírek mögött, melyek szándékos céllal készülnek, jól megkonstruált stratégiák állnak. Egy-egy ilyen tartalom a leggyakrabban intézmények, szervezetek, vagy akár nagyobb hatalmi rendszer megbízásából születik meg.

Az álhírek és a közösségi média. Egyes elméletírók szerint az álhírek egyidősek az emberiség keletkezésével, ám annak ellenére, hogy a médiában a kezdetektől folyamatosan jelen voltak, az internet megjelenése óta vertek igazán mély gyökeret a társadalomban. Az álhírek Mekkáját ugyanis a közösségi média megjelenése eredményezte, hiszen lehetőségek tárházát kínálja mindenki számára. Jól megfogalmazott eszmék és ideológiák, frappánsan szavakba öntött vélemények, félelmet generáló bejegyzések – mindezzel ugyanannyi, vagy akár több embert elérhetünk, mint a média nagykutyái, a CNN, a Fox News és a *The New York Times* (vö. ALLCOTT–GENTZKOW).

A POLITIKAI CÉLÚ ÁLHÍREK az esetek nagy részében három célt szolgálnak: a hatalom megszerzését, a hatalom megtartását és az ellenfél ellehetetlenítését. A 2016. évi amerikai elnökválasztás jó példája a hatalom megszerzéséért útjára indított álhíreknek. A kampány körüli médiavisszhang megmutatta, mit jelent, ha a sajtó emberei egyik jelölttel szimpatizálnak, a másikkal pedig nem. Ebben az esetben is a közösségi média volt az álhírek terjesztésének elsődleges platformja, főként dezinformációs üzenetekkel igyekeztek az emberek véleményére hatást gyakorolni. A repertoár széles körű volt: a megjelölt tartalmak egyik része a hatalom élére kívánt jelöltet igyekezett pozitív színben feltüntetni, míg a másik, túlnyomó többségben levő rész pedig a másik jelölt lejáratásáért, rossz színben való feltüntetéséért volt felelős.

ESETTANULMÁNYOK

Az Amerikai Egyesült Államok 2016. évi elnökválasztása Donald Trump győzelmével zárult, ő lett az USA 45. elnöke. Trump kampánya sok tekintetben progresszívnek tekinthető, voltaképpen korszakváltást jelentett a politikai kommunikáció és a politikai marketing tekintetében, hiszen stratégiájában addig még ismeretlennek számító eszközöket és technológiákat alkalmaztak. Ez az esettanulmány a Cambridge Analyticával, a Facebookkal és a 2016. évi amerikai elnökválasztást érintő botrányral foglalkozik, melynek során a megszerzett információkat az emberek megtévesztésére és manipulálására használták fel, hogy megváltoztassák politikai nézeteiket. A tanulmány részletesen beszámol a kifejlesztett új módszerről, azaz arról a kvíz jellegű applikációról, melynek segítségével összegyűjtötték a felhasználók adatait, majd

analizálták a közösségi médiában végzett tevékenységüket, és végül kategóriákba sorolták őket a politikai nézeteik alapján. Ezután személyre szabott hirdetésekkel és hírekkel célozták meg őket, hogy elérjék a kívánt eredményt.

CAMBRIDGE ANALYTICA. A Cambridge Analytica egy 2012-ben létrehozott londoni (Egyesült Királyság) székhelyű adatelemző, promóciós és tanácsadó cég, amelynek irodája Londonon kívül még New Yorkban és Washington D. C.-ben is volt.

A Cambridge Analytica metodikája a pszichometria, az OCEAN-modell és a Big Data felhasználásán alapult: a felhasználók érdeklődési körét, érzelmi világát kutatták, hiszen személyiségük teszi őket egyedivé. Épp ezért másként reagálnak a hirdetésekre, más lesz nekik szimpatikus, és mástól ijednek meg.

A Big Data az adatok új megközelítési módját jelenti: segítségével a nagy adatmennyiségből olyan információkhoz juthatunk hozzá, amelyekhez korábban egyáltalán nem, vagy csak nagyon nehezen lehetett. A jelenség alapját az képezi, hogy az interneten napjainkban már mindennek nyoma marad, és hatalmas adatmennyiség keletkezik mindennap. „A Big Data a generált adathalmazokat összekapcsolja, s ezáltal olyan következtetések és predikciók előtt nyitja meg a kaput, amelyekkel akár beleláthatunk az emberek legbensőbb gondolataiba is” (ZÓDI 19). Az adatok felhasználása során a Big Data olyan, eddig ismeretlen metódusokat és algoritmusokat használ, amelyek megteremtik a lehetőséget a szinte teljes mértékben eltérő adatállományok közötti összefüggések megfigyelésére és tanulmányozására, illetve az adatok újrafelhasználására. Sajátos módszerével az adatokat oly módon tudja csoportosítani és összekapcsolni, hogy profilok felállításával pontos előrejelzéseket képes megalkotni az egyén jövőbeli döntéseit illetően. Fontos megemlíteni, hogy a Big Data már nem az alany véleményére kíváncsi, hanem arról gyűjt adatokat, hogyan viselkedik.

A pszichometria a pszichológia adatok által vezérelt ágazata, mely a pszichológiai – például a személyiségi – jellemvonásokat méri.

Az OCEAN-modell neve a következő szavak kezdőbetűjéből tevődik össze: openness (nyitottság), conscientiousness (lelkiismeretesség), extroversion (extrovertáltság), agreeableness (elfogadhatóság) és neuroticism (neuroticizmus vagy érzelmi labilitás). Ez a Big Five, azaz a személyiségkeret ötfaktoros modellje, melynek segítségével valamely vizsgált egyén személyiségéről aránylag pontos minősítés készíthető el.

A Big Data módszere előtt a legnagyobb gondot az adatok begyűjtése okozta. Az esetek nagy részében egy hosszú és komplex személyiségtesztet kellett az alanyoknak kitölteniük, hogy meglegyen a megfelelő nagyságú korpusz.

A Cambridge-i Egyetem Pszichometriai Központjában azonban megalkottak egy új módszert: egy MyPersonality elnevezésű kvízapplikációt fejlesztettek, mely segítségével a személyiségek vizsgálhatók. A Facebookon keresztül kellett belépni az alkalmazásba, majd ezután lehetett kitölteni a pszichometriai kérdőívet. Az értékelés alkalmával egyéni Big Five értékeket tartalmazó profilt kaptak az érdeklődőkről. Amikor ugyanis a felhasználó bejelentkezett az applikációba, engedélyeznie kellett, hogy az alkalmazás hozzáférhessen az adataihoz. Bár ez akkor csak az ő adataira vonatkozott, akaratlanul engedélyezte az ismerősei adataihoz való hozzáférést is. A Facebook akkoriban közzétett adatvédelmi feltételeiben ugyanis az állt, hogy fejlesztő kutatási célból gyűjthet felhasználói adatokat, ám arra nem tért ki, hogy a fejlesztő gyűjthet-e a felhasználó ismerőseiről is adatokat. Az így összegyűjtött adatok között szerepelt a személyek neve, neme, tartózkodási helye, etnikai hovatartozása, iskolai végzettsége, milyen oldalakat látjolt, milyen ruházati márkákat viselt stb.

Mint kiderült, a pszichometriai értékek összekapcsolása a Facebook-profilokkal megbízható eredményeket generál, különösen akkor, ha ezt a nagy mennyiségű adatot a Big Data segítségével fűzik össze. Lájkok, profilképek és ismerősök alapján jobban meg lehet ismerni egy személyt, mint amennyire ő ismeri saját magát. Azonban nemcsak az online, hanem az offline tevékenység is hozzájárul a profilozáshoz, pl. a telefonban található mozgásérzékelő.

Az összegyűjtött adatok alapján minden egyes személyhez felhasználói profilt hoztak létre, és ennek megfelelően alakították ki a kategóriákat. Például: a határ menti területekhez közeli felhasználókat a bevándorlás zavarta, ezért a bevándorlásellenes szavazók profiljába tették őket. A felhasználóknak egy másik részét a gyártási munkahelyek számának csökkentése, valamint az indián falvakon keresztül vezető olaj- és gázvezetékek építése zavarta, ezért a profilalkotás során ők kerültek egy kategóriába. Az előkelő külvárosokban vagy a belvárosban élő, rendkívül jól szituált egyének az adókedvezmények miatt aggodalmaskodtak, így ez volt a kulcs tényező profilalkotásuk során.

A felhasználók által viselt és vásárolt ruhamárkákból a politikai nézeteikre következtettek. Így például az olyan farmermárkák, mint a Wrangler és az L. L. Bean, a történelem során a konzervatív szavazókhoz, míg a Kenzo a liberális szavazókhoz kötődik. Ezután a felhasználói profilekat tovább definiálták: konzervatív vagy liberális.

A felhasználó profiljának pszichográfiai adatait, a Facebookon végzett tevékenységét (lájkok, bejegyzések, megosztások) és az OCEAN eredményét együttesen használták a politikai hovatartozással kapcsolatos információk előrejelzésére.

A gépi tanulási modell azonban figyelembe vette a felhasználó aggodalmát is bizonyos irányelvekkel kapcsolatban, valamint a hatósággal kapcsolatos elvárásait a változtatásokkal kapcsolatban.

Az eredményeket arra használták fel, hogy hatékony kampányt hozzanak létre.

A felhasználóknak pszichográfiai hirdetések készítették a politikai nézeteik alapján, melyek vagy megerősítették a felhasználó hitét, vagy megerősítették bármely párttal kapcsolatos előzetes elképzelését. Például: ha egy felhasználót aggaszt a bevándorlási politika (bevándorlásellenes felhasználói profil kategória), akkor olyan hirdetésekkel célozzák meg, amelyek elmagyarázzák, milyen tevékenységet folytat az adott párt azon a téren.

A hirdetések testreszabottak, hogy illeszkedjenek a felhasználó pszichográfiai képéhez, és a lehető legjobb eredményt érik el.

AZ OROSZ BEFOLYÁS továbbra is az egyik legszélesebb körben vitatott téma a 2016. évi amerikai elnökválasztást illetően. A 2019-ben nyilvánosságra hozott Mueller-jelentés (MUELLER) arról számol be, hogy számos kapcsolatot vizsgáltak Trump kampánya és az oroszok között, mégsem találtak elegendő bizonyítékot az összeesküvés alátámasztására. Egyes kutatók és újságírók szerint azonban az orosz kormány beavatkozott a választásokba, méghozzá azzal a céllal, hogy ártson Hillary Clintonnak, fellendítse Donald Trump kampányát, és növelje a politikai és társadalmi viszályt az Amerikai Egyesült Államokban.

A Facebookon több millióan osztották meg azokat a megbízhatatlan webhelyekről származó tartalmakat, amelyek ténszerűnek tűnő kétes állításokat fogalmaztak meg a politikáról és a kampányról. A választások utáni felmérésekből kiderült, hogy ezeket gyakran milliók el is hitték.

A vádak miatt, miszerint Oroszország beavatkozott az Amerikai Egyesült Államok 2016. évi elnökválasztásába, a hatóságok számos vizsgálatot indítottak Donald Trump kampányával kapcsolatban. A legnagyobb aggályokat a választások során felmerült biztonsági kérdések okozták, és az, hogy egy rivális hatalom befolyásolhatja-e a választások eredményét. Donald Trump időről időre elutasította a vádakokat, és következetesen tagadta, hogy kampányát bármilyen módon segítette volna Oroszország.

Az orosz befolyás alapvetően két módon valósult meg a választások során: kibertámadások révén, illetve a közösségi média által, melynek legfőbb eszköze a manipuláció volt.

Az orosz támadások már az elnökválasztás előtti hónapokban megkezdődtek. A Mueller-jelentés szerint (MUELLER) az orosz hírszerző szolgálat feltörte a Clinton elnökválasztási kampányában dolgozók és önkéntesek e-mail-fiókját, köztük John Podesta kampányelnökét, emellett a Demokra-

tikus Kongresszusi Kampánybizottság és a Demokratikus Nemzeti Bizottság számítógépes hálózatait.

2016 márciusától az orosz titkosszolgálat adathalászó e-maileket küldött mintegy 300, a Demokrata Párthoz vagy a Clinton-kampányhoz kötődő személynek. Különbőféle szoftvereket használva több tízezer e-mailhez jutottak hozzá, melyeket három hónappal a választások előtt hoztak nyilvánosságra. Valamennyit stratégiaiilag tették közzé azzal a céllal, hogy elterelje a választópolgárok figyelmét azokról a médiamegjelenésekről, melyek vagy előnyösek voltak Clintonnak, vagy hátrányosak Trumpnak.

Ehhez az akcióhoz szorosan kapcsolódik a WikiLeaks tényfeltáró portál, hiszen azon keresztül kerültek nyilvánosságra a Demokrata Párt belső levelei. Hillary Clinton e-mailjeinek feltörését egy Guccifer 2.0. nevezetű személy vállalta magára. Julian Assange, a WikiLeaks vezetője cáfolta, hogy Oroszországból jutott hozzá a levelekhez.

A Mueller-jelentés alapján (MUELLER) az oroszok másik módszere az volt, hogy trollfarmok által vezérelt közösségi médiakampányt folytattak Donald Trump elnökjelölt javára, és Hillary Clinton elnökjelölt lejáratása céljából. A közösségi média platformjai közül a Facebookot, az Instagramot, a Twittert, a Redditet, a Tumblrt, a Pinterestet, a YouTube-ot és a Google szolgáltatásait is használták. A Facebookon különféle csoportokat hoztak létre, mint például: Tea Party News, mely egy állítólagos konzervatív csoport volt, a Blackivist, mely a feketék társadalmi helyzetével kapcsolatos igazságtalanságokat tárgyalta, LGBT United, mely LMBTQ-csoport volt, Amerika egyesült muszlimjai, mely egy vallási csoport volt. A Twitter-fiókok között szerepelt: @TEN_GOP (azt állította, hogy kapcsolatban áll a Tennessee Republikánus Párttal), @jenn_abrams és @Pamela_Moore13 (mindketten Trump támogatóinak vallották magukat).

Trump kampányának több tagja (Donald J. Trump Jr., Eric Trump, Kellyanne Conway, Brad Parscale stb.) gyakran retweetelt a fenti fiókoktól.

A Facebook 2017 szeptemberében elismerte, hogy 2015 júniusa és 2017 májusa között megközelítőleg 470 hamis profillal vagy oldallal bejelentkező felhasználó – feltehetően Oroszországból – közel 100 000 dollárt költött mintegy 3000 hirdetés közzétételére. A hirdetések tematikája széles skálán mozgott: a politikai tartalmakon kívül egyéb társadalmilag megosztó kérdések is felmerültek, mint például a fegyvertartás, vagy a polgári mozgalmak. A Facebook mellett a Twitteren is terjedtek az álhírek: megközelítőleg 2752, Oroszországhoz kapcsolódó csatornát, 50 000 automatikusan posztoló álprofil azonosítottak, melyek mintegy 1,4 millió tweetet osztottak meg a kampány ideje alatt.

A Facebookot azonban egyéb vádak is érték az elnökválasztással kapcsolatban. Egyes kutatók szerint a Facebook dolgozói beavatkoztak abba, milyen tartalmak jelennek meg a hírfolyamokban. A Facebook ugyanis bevezette a trending topics-ot, ami azt jelentette, hogy egy algoritmus szelektálja a leg-többször megosztott, vagyis releváns bejegyzéseket. Ezt azonban a dolgozók folyamatosan manipulálták, azaz kivették a republikánusokkal kapcsolatos híreket, és főként a demokratákról szóló posztokat jelenítették meg. Emiatt gyorsabban terjedtek az álhírek a Demokrata Pártról és Hillary Clintonról, és ez hozzájárult a Trump-kampány sikerességéhez.

Az Oroszország által indított manipulatív tartalmú álhírek targetálása egyértelműen igazodott a Trump-kampány földrajzi és demográfiai céljaihoz, tehát a közösségi média trollokat és a megszerzett információkat felhasználva a legfontosabb választóterületekre összpontosítottak.

Egyrészt arra törekedtek, hogy a muszlimok, a keresztények és az LMBTQ-közösségbe tartozók társadalmi-politikai megosztottságát elmélyítsék, másrészt az afroamerikaiakra fordították a legnagyobb figyelmet, mivel az ő részvételük a választásokon mindig történelmileg döntő jelentőséggel bírt a demokratákat illetően. A hírszerzési jelentések alapján az oroszok különféle taktikákhoz folyamodtak, hogy csökkentsék a Clintonra szavazók számát. Összesen 30 afroamerikaiakat célzó Facebook-oldalon és 10 YouTube-csatornán 571 videót tettek közzé a fekete lakosságot ért rendőri erőszakkal kapcsolatban.

Feltételezhető volt, hogy Donald Trump nem arat majd nagy sikert az egyébként megbízható konzervatív republikánus szavazók – a templomba járó keresztények és a katonai szolgálatot teljesítő egyének és családtagjaik – körében. A Trump kampányát irányítók úgy gondolták, a keresztények rossz véleménnyel lesznek a jelölt társasági életéről, válásairól és nőkhöz fűződő viszonyáról, a katonák és családjaik pedig nem szívesen szavaznak egy olyan személyre, aki nem vett részt a vietnami háborúban, de bátor katonának nevezi magát. Azért, hogy helyreállítsák Trump rossz hírnevét, az orosz trollok mémeket hoztak létre színes bőrűekről, muszlimokról és bevándorlókról a tipikus konzervatív társadalmi attitűdöket kihasználva. Egy ilyen például egy hajléktalan veterán és egy okmányokkal nem rendelkező bevándorló fényképeit mutatta be egymás mellett arra utalva, hogy az illegális bevándorlók különleges bánásmódban részesülnek.

Megközelítőleg huszonöt, 1,4 millió követőt számláló közösségi oldalt hoztak létre orosz ügynökök, hogy megcélozzák az amerikai politikai jobboldalt, és népszerűsítsék Trump jelöltségét.

A célzásra egy másik példa, amikor a rendőrpárti szavazók felbujtására az oroszok Blue Lives Matter tartalmú bejegyzéseket osztottak meg a közösségi

média platformjain, miután a Black Lives Matter mozgalom Amerikában a közfigyelem középpontjába került.

KONKLÚZIÓ. A történések részletes áttanulmányozása alapján elmondható, hogy az olyan közösségi médiaplatformok, mint a Facebook, az olyan elemző cégek, mint a Cambridge Analytica és az etikátlan fejlesztők felhasználhatnak ártalmatlannak tűnő dolgokat, például bejegyzéseket, kommenteket, kedveléseket arra, hogy információkat gyűjtsenek a felhasználóról, mint például: faj, nem, irányultság, amelyek utalhatnak egy személy politikai hovatartozására is. Néhány véletlenszerű lájkolás egy összetett karakterértékelés alapját is képezheti. Ha mindez pedig a hatalmi harc egyik főszereplőjének birtokába kerül, akkor visszafordíthatatlan károkat okozhat az egész társadalomban.

A feltárt adatok azt is alátámasztják, hogy az Amerikai Egyesült Államok 2016. évi elnökválasztása a közösségi média oldalait felhasználva ki volt téve külföldi befolyásnak. Egyszerű kitalációk, melyek egy tájékozott emberből csupán nevetést váltanak ki az esetek legnagyobb részében, jelentősen befolyásolhatnak olyan személyeket, akik csak a közösségi média platformjain tájékozódnak az aktuális politikai helyzetről.

Az esettanulmányok által bemutatott összefüggések egyértelműen igazolják azon feltevésemet, miszerint Donald Trump kampányát pozitívan befolyásolta a közösségi média. Ugyan az elnökválasztás végeredménye először sokak számára megdöbbenő volt, azonban öt év távlatából, a teljes eszköz-tár átvizsgálásával pontosan és világosan kitűnnek kampányának azon pillérei, melyek biztosították számára a végső győzelmet. Sikerét elsősorban a média szolgáltatta, és csak kismértékben politikája. A hatalmas mennyiségű médiamegjelenés generálása és a közösségi médiában való részvétele stratégiájának szerves része volt, és mindehhez nagymértékben hozzájárult még ismertsége is, melyre alapozni lehetett.

ÖSSZEGZÉS

A Twitter, a Facebook és az Instagram triumvirátusának korában valódi sikereket a közvéleményben csak aktív felhasználóként érhetünk el. Ezt a politikai szféra is hamar felismerte, és mára a közösségi média megkerülhetetlen kampányeszközzé vált. A Facebook felhasználóinak a száma napról napra folyamatosan növekszik, ezáltal pedig az online politikai kommunikációban mostanáig nem tapasztalt lehetőségeket kínál mind a választópolgároknak, mind pedig a politikai szereplőknek.

A 2016. évi amerikai elnökválasztás és az azt megelőző kampányidőszak során lezajlott események – a kibertámadások által feltört e-mail-fiókok, a le-

velek nyilvánosságra hozása, a közösségi médiában megjelenő és burjánzó álhírek, a célzott hirdetésekkel való manipulálás stb. – rávilágítanak arra, hogy egy olyan korszakban élünk, amelyben a politikai viszonyokat az internet és a közösségi média határozza meg. Amennyiben egy politikai szereplő részben vagy teljesen a befolyása alá tudja vonni az ott megjelenő híreket, tevékenységeket, akkor egy kommunikációs fegyvernek tekinthető eszköz birtokába jut, amely egy olyan nagy volumenű eseményt is bekebelezhet, mint amilyen az amerikai elnökválasztás.

Bízom benne, hogy sikerült bizonyítanom, a közösségi média pozitív hatással volt Donald Trump kommunikációs kampányára. Az Oroszországgal való kapcsolat elegendő bizonyíték hiányában nem tekinthető közvetlenül a volt elnök kampánya részének, azonban egyértelműen leszögezhető, hogy az orosz támadások a republikánus jelölt sikerre juttatását szolgálták. A bemutatott esettanulmányok, valamint a tartalomelemzés rámutatnak arra, hogy az internet globális volta és a közösségi média felhasználóinak folyamatos növekedése, tájékozottságuk és szkepticizmusuk hiánya tökéletes terepet kínál a tömegek manipulálására, ezáltal pedig a politikai viszonyok alakítására. A feltárt tények megmagyarázzák, hogyan és miként képes befolyásolni az embereket a pszichológia és a viselkedéselemzés, amennyiben az a politikai kommunikáció és marketing szolgálatába áll.

Napjainkban a biztonságnek mind technikai, mind emberi szempontból vett értelmezése létfontosságúvá vált, azonban ezek a kérdések már nemcsak egyszerű informatikai megoldásokat igényelnek, hanem nemzetbiztonsági reakciókat is. Az adatvezérelt marketing eszközei ugyanis képesek arra, hogy a célcsoportok viselkedését megváltoztassák, melynek bármikor mi is áldozatai lehetünk.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALLCOTT, Hunt – GENTZKOW, Matthew 2017. Social Media and Fake News in 2016 Election. In: *Journal of Economic Perspectives*, vol. 31, number 2, Spring 2017, 211–236.
<https://web.stanford.edu/~gentzkow/research/fakenews.pdf>. (2022. 02. 13.)
- ARISZTOTELÉSZ 1982. *Rétorika*. Gondolat Kiadó, Budapest
- BAJOMI-LÁZÁR Péter 2017. Manipulál-e a média? In: *Médiakutató*, 4., 61–79.
- BÁRTHÁZI Eszter 2008. Manipuláció, valamint manipulációra alkalmas nyelvhasználati eszközök a sajtóreklámokban. In: *Magyar Nyelv*, 4., 443–463.
- BRETON, Philippe 2000. *A manipulált beszéd*. Helikon Kiadó, Budapest
- HEGYI Fatime Barbara 2005. A modern politikai kampány marketing karaktere. In: Józsa László – Varsányi Judit (szerk.): *Marketingoktatás és kutatás a változó Európai Unióban*. Széchenyi István Egyetem, Győr, 350–355.
- MAUSER, Gary 1983. *Political Marketing*. Praeger, New York

- MAZZOLENI, Gianpietro 2002. *Politikai kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest
- MERKOVITY Norbert 2008. Politikai kommunikáció és politikai marketing. Egy politológiai alrendszer továbbgondolása. In: *Politikatudományi Szemle*, 4., 77–100.
- MUELLER, Robert S. 2019. *Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election*. 1–2. köt. Washington, D. C.
<https://www.justice.gov/archives/sco/file/1373816/download>.
(2022. 02. 13.)
- NEWMAN, Bruce I. 2000. *A politika tömegmarketingje. Demokrácia a gyártott imázsok korában*. Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest
- NORRIS, Pippa 2001. Angyali kör? A politikai kommunikáció hatása a poszt-indusztriális demokráciára. In: *Médiakutató*, 2001. ősz, 6–22.
- OWEN, Diana 1991. *Media Messages in American Presidential Elections*. Greenwood Press, New York
- SAS István 2008. A „visszabeszélőgép”, avagy az üzenet Te vagy! In: *Médiakutató*, 2008. ősz, 29–34.
- ZÓDI Zsolt 2017. Privacy és a Big Data. In: *Fundamentum*, 1–2., 19.

ABSTRACT • In the contemporary era the media has emerged as the most important information source of humanity, and the 2016 US presidential election has already proven the massive impact social media has on public opinion, greater than ever before. The author's goal, following a brief presentation of theoretical research findings, is to explore through case studies the dominant role of social media in the election campaign leading up to the election of the 45th President of the United States of America, which has since shed a particular light on the specificities of last year's US presidential election. The facts revealed explain how and in what ways psychology and behavioural analysis can influence people when it is at the service of political communication and marketing. Understanding security from both a technical and a human perspective has become vital, but these issues no longer require only simple IT solutions, but also national security responses. Data-driven marketing tools have the potential to change the behaviour of target groups, of which we could become victims at any time.

KEY WORDS • political communication, social media, fake news, US presidential election, national security, Facebook, X (formerly Twitter), Cambridge Analytica, psychometrics, OCEAN model, Big Data

SAŽETAK • Danas su mediji postali najznačajniji izvori informacija čovečanstva, a američki predsednički izbori 2016. godine su dokazali uticaj društvenih medija na formiranje javnog mnjenja, koji je veći nego ikad. Cilj istraživanja je da nakon šematskog prikaza rezultata istraživanja prikaže presudan uticaj društvenih medija na izbornu kampanju 45. predsednika Sjedinjenih američkih država kroz studije slučaja, koje od tada već kroz svojstvenu prizmu prikazuju i posebnosti prošlogodišnjih predsedničkih izbora. – Otkrivene činjenice objašnjavaju načine kroz koje psihologija i bihevioralne analize utiču na ljude, ukoliko se iste koriste u svrhu političke komunikacije i marketinga. Analiza bezbednosti kroz kako tehnički, tako i ljudski aspekt je neizostavna, međutim ova pitanja ne zahtevaju više samo prosta informatička rešenja, već i reakcije iz polja nacionalne bezbednosti. Alatk marketinga zasnovanog na podacima sposobne su izmeniti ponašanje ciljnih grupa, čega možemo i mi bilo kada postati žrtve.

KLJUČNE REČI • politička komunikacija, društveni mediji, lažne vesti, američki predsednički izbori, nacionalna bezbednost, Fejsbuk, X (ranije: Tviter), Kembridž analitika, psihometrija, velikih pet crta ličnosti, „big dejta”

Beérkezés időpontja: 2024. október 14.
Elfogadás időpontja: 2024. november 1.

HOVA TOVÁBB?

*Átalakuló médiafogyasztási szokások és a mesterséges
intelligencia térhódítása*

WHERE NEXT?

Changing Media Consumption Habits and the Rise of Artificial Intelligence
GDE DALJE?

Promene navika medijskih potrošača i porast veštačke inteligencije

SZAKÁLL LAURA

Hét Nap Lapkiadó Kft., újságíró

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Művelődéstudományi Tanszék, közösségsszervező

lauraszakall@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A kilencvenes évek végén valami megváltozott. A következő években pedig még inkább felgyorsult a digitális forradalom. Az internet térhódítása megkönnyíti a munkát, a tanulást, a tájékozódást, a kommunikációt. Megkönnyíti és jelentősen megváltoztatja. Eszközeink egyre okosabbak, egyre több tevékenységünk költözik online térbe. Az internet összeköt és eltávolít minket. Nézünk még közösen tévét? Hogyan tájékozódunk, informálódunk? A közösségi oldalak hasznosak vagy veszélyesek? Hogyan hat ránk a mesterséges intelligencia? Használjuk bátran, vagy ördögtől valónak gondoljuk? Lesznek még nyomtatott könyvek a jövőben? Megmaradnak a szakmák? Szükség lesz emberre a filmiparban, a médiában? Mennyire tartjuk helyénvalónak, hogy egyre több tévécsatorna „alkalmaz” virtuális műsorvezetőt, akinek még közösségi oldala is van, sőt rendszeresen „kommunikál” is a követőivel? Hova tart a világ, a fejlődés? Hol a határ? A korszerűsödés alapjaiban változtatta meg a médiafogyasztást. Az emberek mindenről gyorsan, azonnal szeretnének tájékozódni. A friss hírekért már nem várják ki az esti híradót, vagy a másnapi újságot. A média minden területén alkalmazkodni kell a megváltozott igényekhez. A médiumoknak az online térben is aktívan jelen kell lenniük, hogy minden korosztályt elérjenek.

KULCSSZAVAK • média, médiafogyasztási szokások, mesterséges
intelligencia

EMLÉKEZNEK MÉG A DALLASRA?

A kilencvenes években nem volt olyan ismerősöm, aki ne nézte volna. Bár a dúsgazdag texasi olajmágnás családról szóló sorozat sokéves késéssel érkezett meg a magyar televíziónézőkhöz, akkor mindenkit megragadott. Utólag belegondolva, a tévésorozat igazából nem is szólt semmiről. A magyarországi és a vajdasági néző számára viszont új volt, eltért a megszokott televíziós tartalmaktól.

Akkoriban nem volt ismétlés, az online visszanézés lehetősége sem volt még adott. Ha nem ültünk a képernyő elé, lemaradtunk. A televíziózás családi program volt, hiszen egy időben, egy adott tartalmat néztek az emberek. Aki lemaradt, annak a többiek elmesélték a sorozat legújabb epizódjának tartalmát, de azok is beszéltek róla, akik ugyan megtekintették a műsort, de az élményt szerették volna megosztani ismerőseikkel.

Az említett évtizedben az amerikai mintájú talkshow-k is berobbantak a magyar televíziózásba, amelyek szintén taroltak, de a szituációs komédiák is nagyon felkapottak lettek. Főleg azok, amelyek a hétköznapi emberekről, családokról szóltak, akik olyanok voltak, mint az átlagos néző.

Az amerikai Warner Bros úgy döntött, huszoneves fiatalokról szituációs vígjátéksorozatot készít. Olyan karaktereket álmódott meg, amilyenek az abban a korban élő fiatalok voltak. Túlások nélkül, sok humorral, poénnal megfűszerezve. 1994-ben, a televíziózás fénykorában elindították a *Friends*, azaz a *Jóbarátok* című sorozatot, amely a világ legnépszerűbb szériája a maga műfajában. Szeptember 22-én mutatta be az első epizódot az NBC televízió, majd tíz évadon át követhettük Rachel, Monika, Phoebe, Ross, Joey és Chandler sorsának alakulását, karakterfejlődését.

Sokan tették fel a kérdést a David Crane és Marta Kauffman alkotta szerzőpárosnak, miért nem írták tovább a hat manhattani fiatal történetét, hiszen az világsiker volt. Az utolsó epizódot óriás kivetítőn is figyelemmel kísérik a rajongók. A válaszuk egyszerű volt. Elmúltak a kilencvenes évek. 2004-ben már senki sem kölcsönöz VHS-kazettát, az üzenetrögzítőre sincs szükség. A telefonját nyomkodó, közösségi oldalakat böngésző, egymással különböző üzenetküldő alkalmazásokon keresztül kommunikáló főhősök már nem lennének érdekesek a nézőknek. Az új, modern eszközöket viszont már nem kerülhették volna el az alkotók, hiszen a világ már abba az irányba kezdett haladni. Ha valós, a mindennapi életet bemutató sorozatot akartak volna készíteni a továbbiakban is, akkor bizony a változásokhoz is alkalmazkodniuk kellett volna. Ők ezt nem akarták. Inkább a csúcson hagyták abba. Bár 2004. május 6-án „jóbarátaink” elkészöntek tőlünk, a széria sikere viszont azóta is töretlen. Húsz év telt el az utolsó résztől, de valamely tévécsatorna kí-

nálatában biztosan megtaláljuk a *Jóbarátokat*. Online felületeken is nézhető. A rajongók viszont továbbra is azok, akik már az eredeti sugárzást is végignévték. Miért? A mai fiatalokat miért nem köti le? Talán azért, mert fogalmuk sincs, mi az a válogatáskazetta vagy a videómagnó. A negyvenesek, ötvenesek viszont a kamaszkorukat, fiatal felnőttkorukat látják viszont. Ezért nézik újra meg újra mind a tíz évadot. Nosztalgiaznak. A sorozat egy letűnt kort idéz meg, amely még nem is olyan régen volt.

Az ezredforduló hatalmas változásokat hozott. Megváltozott az emberek élete. A technikai vívmányok, az új kommunikációs eszközök és csatornák összekötötték az egymástól távol élő embereket, közben észre sem vettük, hogy eltávolított minket azoktól, akik a közvetlen környezetünkben vannak. Kevesebb minőségi időt töltünk szeretteinkkel, mert az okostelefon állandóan a közelünkben van, néha akkor is görgetjük, ha igazából nem is figyelünk a látott tartalmakra. Megszokássá vált.

Egy kicsit azonban térjünk még vissza a televíziózásra, tévénézési szokásaink megváltozására. A 2000-es években megsaporodtak a televíziós csatornák, már nem csak az állami műsorszolgáltató műsorai voltak számunkra elérhetőek. Megjelent a kereskedelmi televíziózás, ezzel együtt a filmeket és műsorokat megszakító reklámblokkok, amelyek újdonságot jelentettek az akkori nézőnek. Ha van reklámozó, van pénz is. Ha nő a nézettség, lesz több reklámozó is. A műsorgyártók elsősorban ezt a szempontot tartották szem előtt. Ez viszont a minőség romlásával járt. Megjelent az úgynevezett trash, a

Csaknem fél évszázaddal ezelőtt, 1978-ban indult minden idők egyik legsikeresebb televíziós sorozata, a *Dallas*

szemét, az igénytelen műsor, amely a tömegeknek szól. A minőségi tartalmakat gyártó állami csatornák pedig nézőket veszítettek.

Más változások is jöttek. Később már videokazettára, illetve lejátszóra sem volt szükségünk, ha filmet szerettünk volna nézni, majd a DVD is eltűnt, már minden online térben is elérhető.

Az eszközeink egyre okosabbak lettek, már egy átlagembernek nem kell fényképezőgép, diktafon, zsebnaptár, ébresztőóra, hiszen már minden a telefonjába költözött. A számítógépet ma már bárhová magunkkal vihetjük: tévét, rádiót, mozit, újságot bárhol és bármikor fogyaszthatunk. Már nem kell hazarohanni, ha nem szeretnénk lemaradni a kedvenc sorozatunkról, hiszen online is megnézhetjük. Ez természetesen nem rossz dolog, viszont a közösségi élmény már elveszett. Azt nézünk, amit akarunk, a bőség zavara áll rendelkezésünkre; akkor, amikor akarjuk. Ha éppen nincs lehetőségünk hallgatni is a megtekintett videót, akkor követjük a feliratot.

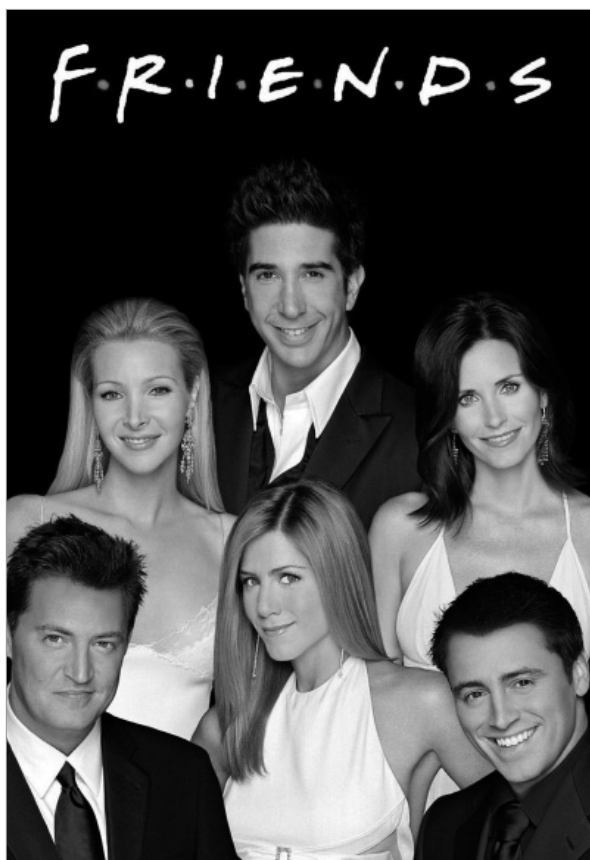
A közösségi oldalak teljesen átvették az irányítást. Nemcsak arra alkalmasak, hogy ismerőseink legújabb fotóit, élménybeszámolóit megtekintsük, hanem már ott informálódunk is. Minden médiaház jelen van a Facebookon, az Instagramon, de már ezeket a felületeket is inkább a középkorosztály és az idősebb generációk képviselői görgetik. A fiatalok többnyire a TikTok-ot használják, ahol rövid videókat tekintenek meg. Hosszabb felvételt már nem fogadnak be, az olvasásról meg a felnövő generációk szinte teljesen le is szoktak. A videó legyen pörgős, rövid, ha mégis hosszabb, akkor az elején fel kell hívni a netezők figyelmét, hogy érdemes végignézni, hiszen nagy durranás lesz a vége.

Természetesen a videómegosztó nem ördögtől való, hiszen azt is lehet okosan használni. Számptalan témakörben találhatunk tartalmakat. A főzési praktikákon, a kézműves technikák alapjain át a mosógép megszereléséig mindent megtalálhatunk. Ha egy terméket meg szeretnénk vásárolni, bemutatófilmet nézhetünk róla, vagy éppen elolvashatjuk, megtekinthetjük, meghallgathatjuk mások véleményét.

Ha már a véleménynél tartunk, a közösségi oldalak elterjedésével megjelentek a véleményvezérek is, akik saját tapasztalataikat, vagy éppen a velük együttműködő partnerek elvárásait mutatják be a követőtábornak. Ma már nem a sportolók, színészek, zenészek a példaképek, hanem a digitális tartalomkészítők, akikre a kamaszok hasonlítani szeretnének. Olyan életmódot szeretnének élni, mint az általuk követett személyek, úgy szeretnének kinézni, mint az erősen manipulált képeken pózoló „hírességek”. Sok esetben a digitális világ torz önképet alakít ki a fogyasztókban. Nem csak az influencerek mutatják a legjobb oldalukat, erre törekszik az átlag Facebook-felhasználó is. A filtereket is rengetegen alkalmazzák, hogy az általuk feltöltött képek tökéletesek legyenek.

MESTERSÉGES INTELLIGENCIA (AI). A mesterséges intelligencia egy időben ördögtől valónak tűnt. Konferenciákat szerveztek világszerte arról, hogyan tudjuk felismerni a gép által alkotott képeket, videókat. Ma viszont már egyre inkább a mindennapok részévé válik. Az alkalmazások használatával olyan helyekre varázsolhatjuk magunkat, ahol nem is jártunk, de videók is készülnek így. Persze okosan is használható a chatGPT, megkönnyítheti a munkát vagy a tanulást. Könnyedén kaphatunk választ egy kérdésre, anélkül, hogy beütnénk a kulcsszavakat, de a házi feladat is elkészíthető ennek használatával.

VIRTUÁLIS MŰSORVEZETŐ. Nagyon megosztotta az embereket, amikor a Magyar Televízió megalkotta Bíró Adát, a mesterséges intelligencia által létrehozott műsorvezetőt, aki még a közösségi platformokon is jelen van, rendszeresen kommunikál követőivel. Mert már neki is kialakult a saját rajongói

Harmincéves a *Jóbarátok* című amerikai vígjátéksorozat

tábora annak ellenére, hogy nem létezik. Szükség lesz a jövőben egyáltalán műsorvezetőkre?

Az Amerikai Egyesült Államokban már teljes híradást is elő tudnak állítani a mesterséges intelligencia segítségével, de videóklipet is bárki készíthet virtuális szereplőkkel, aki kicsit is jártas ebben a világban. Lassan már színkorcszínészekre sem lesz szükség, pedig a magyarok ebben is a világ élvonalában járnak. Egyre több szakma vesz ki, mint anno a kézművesség, amely az utóbbi időben újra erőre kapott, és reneszánszát éli, de ez már egy másik téma.

AI-TECHNOLÓGIÁK A MÉDIÁBAN. Nemrég egy szakmai továbbképzésen voltam, ahol a mesterséges intelligencia médiára gyakorolt hatásáról is szó volt. A magyarországi szakemberek arról beszéltek, hogyan lehet ezt okosan használni, a javunkra, a szakma javára fordítani. Ma már nem kell rettegni az AI-technológiáktól, hanem ki kell használni a bennük rejlő lehetőséget. Kiváló segítség a fordításban például, de szövegek átfogalmazására is alkalmas, bár erre még nem vetemedtem.

Charles Dickens, a viktoriánus kor legnagyobb írója is megoldotta a parlamenti tudósításokat mesterséges intelligencia nélkül, akkor a mai kor újságírójának is képesnek kell lennie arra, hogy megfogalmazzon néhány mondatot. Természetesen egy adat, egy dátum vagy egyéb információ megszerzésében segítségünkre lehet a modern technológia. Mindent lehet, csak mértékkel.

MI LESZ A KLASSZIKUS KÖNYVEK SORSA?

Bevallom, a papírra nyomtatott könyv pártolója vagyok. Szeretem a könyvet megvenni, birtokolni, a polcomon látni, ha kedvem támad, bármikor újra levenni, de most, hogy a munka mellett főiskolás lettem, úgy döntöttem, beszerzek egy táblagépet, amelyen könnyedén elérhetem a tananyagot, a kötelező és az ajánlott irodalmat. Eleinte csak erre használtam, majd egyszer csak letöltöttem J. K. Rowling teljes Harry Potter-sorozatát, közben rájöttem, hogy ezzel az újítással sokkal több olvasnivaló áll rendelkezésemre. Persze, a klasszikus könyvet nem szorítja ki, de jól kiegészíti.

ALKALMAZKODNI KELL. Ahogy változik az életmód, a médiafogyasztási szokások is átalakulnak. Az emberek mindenről azonnal tájékozódni szeretnének, de nem csak a hagyományos, megszokott forrásokból teszik ezt. A közösségi oldalak az információ továbbadásában is élen járnak. Mivel az emberek sok időt töltenek ezeken a felületeken, a hírekről, aktualitásokról is itt tájékozódnak. Sokszor csak felületesen, csak a címeket olvassák, de a számukra érdekes tartalmakat megtekintik, meghallgatják, elolvassák. Ezért is fontos, hogy a médiaházak ehhez alkalmazkodjanak. Ma már jelen kell lenni

mindenhol, nemcsak a Facebookon, hanem a többi közösségimédia-felületen is. Már nem jellemző, hogy az emberek rákeresnének az adott hírszolgáltató honlapjára.

HOGYAN NÉZÜNK SOROZATOT? A streaming szolgáltatások, mint például a Netflix, az HBO Max és a YouTube jelentős előnyt szerzett a hagyományos televíziózással szemben. A felhasználónak lehetősége van eldönteni, mikor és milyen eszközön tekinti meg az általa választott tartalmat. Ez a változás a reklámpiacot is elérte, hiszen hatékonyabb, ha az online térben hirdetnek, mint a hagyományos csatornákon.

A vilájárvány pedig még inkább elmélyítette az online terek hódítását, hiszen a korlátozások idején még a színházi előadásokat is az interneten néztük. Az oktatási rendszert viszont megmentették a korszerű eszközök. Ezek nélkül teljesen leállt volna a tanítás a Covid-19 járvány idején.

KOROSZTÁLYA VÁLOGATJA. Természetesen az, hogy ki hogyan informálódik az aktuális történeésekről, a korosztálytól is függ. Az X generáció (45–65 évesek) tagjai többnyire hagyományos módon tájékozódnak, televíziót néznek, rádiót hallgatnak, valamint nyomtatott sajtót olvasnak.

Az Y generáció (25–40 évesek) képviselői már napi négy-öt órát töltenek az internetet böngészve, így ők a híreket is az online térben követik.

A Z generáció (15–24 évesek) szülöttjei viszont már szinte csak interneteznek. Napi öt óránál is több időt töltenek görgetéssel, YouTube-videók nézésével, zenehallgatással, illetve a közösségi oldalak nézésével. A kommunikációjuk is főleg az online világban zajlik.

Ahogy a technológia fejlődik, modernizálódik, a médiafogyasztási szokások is átalakulnak. Mindinkább az okoseszközökre kerülnek. Az online tartalmak dominanciája egyre inkább előtérbe helyezi a digitális készségek és tudatosság fontosságát, miközben új üzleti modelleket hoz létre a reklámpiacon.

MA MÁR BÁRKI LEHET TARTALOMKÉSZÍTŐ. Maguk a felhasználók is tartalomkészítővé válnak, hiszen azzal, hogy csatlakoznak valamely közösségi oldalhoz, fotókat, videókat vagy szöveges tartalmakat közölnek akár a magánéletükről, szakmai előmenetelükről, vagy a véleményükről, digitális tartalmakat gyártanak. Híreket terjesztenek, pletykálnak. A pletyka azonban nem feltétlenül rossz dolog.

MIT KÖSZÖNHETÜNK A PLETYKÁNAK? Yuval Noah Harari a *Sapiens – Az emberiség rövid története* című könyvében azt írja, hogy a Homo sapiens elsősorban azért tudott fennmaradni a nála nagyobb, erősebb Neander-völgyi emberrel szemben, mert képes volt a gondolkozásra, az együttgondolkodásra, a csapatmunkára, valamint a pletykára, hiszen ezáltal figyelmeztetni tudta társait a veszélyre. Az izraeli történész szerint az újságírók a modern kor pletyka-

terjesztői, hiszen elsősorban az a feladatuk, hogy a közösséget figyelmeztessék egy közeledő veszélyre. Gondoljunk csak bele, milyen jól jön, ha előre tudjuk, vihar várható, vagy mielőtt útnak indulunk, tájékozódhatunk arról, mennyien vannak az országhatáron, mekkora a várakozási idő. A már korábban is említett pandémia idején különösen felértékelődött a tájékozódás. Természetesen a figyelmeztetés, a fontos információk átadása mellett sok kifogásolható tartalmat is kínálnak a hagyományos csatornák, de az interneten is számtalan veszély fenyegeti a böngészőt. Meg kell találni az egyensúlyt, ügyelni kell arra, hogy igényes műsorokat közvetítő csatornákat nézzünk, az online térben pedig meg kell válogatni a hírforrásokat, hiszen rengeteg hatásvadász, kedvelésvadász oldallal találkozhatunk, akik olyan címet adnak a tartalmaknak, amelyek köszönőviszonyban sincsenek a valósággal. Sok esetben teljesen kitalált, valótlan híreket közölnek. Ezek az úgynevezett klicbate-tartalmak, azaz kattintásvadász szövegek. Sok csalóval is lehet ezeken a felületeken találkozni. Rengeteg az álprofil a közösségi médiában, amelyek általában pénzt próbálnak kicsalni a gyanútlan internetezőktől. Sok esetben az idősebb korosztályt célozzák meg, őket próbálják átverni változatos módokon.

A legfontosabb, hogy mi, fogyasztók megtaláljuk az egyensúlyt. A mindennapi életben nyugodtan használhatjuk a modern kor vívmányait, hiszen miért ne tennénk. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk a hagyományos csatornákról sem, ugyanis ezek jól megférnek egymás mellett.

NÉHÁNY ADAT A KSH BÁZISÁBÓL. 2020-ra a magyar háztartások 88 százaléka rendelkezett internet-hozzáféréssel, amely jelentős növekedést jelent az előző évtizedhez képest. A Z és Y generációhoz tartozók körében kiemelkedő az internetpenetráció, míg az idősebbek, azaz a baby-boomereknek (57–75 évesek) csak 58 százaléka internetezik rendszeresen. Az idősebb korosztály digitális lemaradása továbbra is jelentős. Az internetezők többsége e-mailezésre, közösségi oldalak böngészésére, hírek olvasására és kommunikációra, videóhívásokra használja a netet. Pénzügyi szolgáltatásokat is sokan az online térben igényelnek, a vásárlás is már gyakran itt zajlik, de az egészségügyi információkat is sokan az interneten szerzik be. Magyarországon regionális különbségek is megfigyelhetők: Budapest vezeti a statisztikákat az internet-használat terén (94%), míg Észak-Magyarországon ez az arány valamivel alacsonyabb (79%).

HOVA TART A VILÁG? Az eszközeink egyre okosabbak. Már nemcsak a telefonunk az, hanem a tévékészülékünk, az óránk, de még a mosógépünk is. Ennek természetesen megvannak az előnyei, hiszen gyorsan megszerezhetjük a minket érdeklő információkat, vagy ha éppen filmet nézünk, és nem jut eszünkbe az adott színész neve, villámgyorsan rákereshetünk. Ha viszont már az okos mosógépet említettem, megosztanék egy rövid történetet, hogy miért

is előnyös, hogy már a háztartási eszközeink is intelligensek. Nemrég elindítottam egy mosást, az egyik cicám pedig nagyon érdekesnek találta azt, ahogy a gép forgatja a ruhákat. A mosógép tetejére ült, majd nyomkodni kezdte az érintőképernyőt. A mosás abban a pillanatban leállt, se újraindítani, se kinyitni nem tudtam. Elővettem a telefonom, a YouTubeon rákerestem arra a kódra, amelyet kijelzett a gép. Kiderült, hogy az összevissza nyomkodást úgy érzékelt, kisgyermek szórakozik, azonnal bekapcsolt a gyerekszár. Ez bizony hasznos funkció. A videóból az is kiderült, hogyan tudom ezt kikapcsolni.

A modern technológia nem az ellenségünk, a közösségi oldalak sem azok. Egyszerűen tudni kell őket okosan, hasznos célokra használni. Akkor jelentősen megkönnyíthetjük a mindennapi életünket, vagy a munkánkat, de a tanulásban is a segítségünkre lehetnek. Arra viszont ügyelni kell, hogy megtaláljuk az egyensúlyt. Ki tudja, lehet, hogy ahogyan a hanghordozók, videóhordozók ideje lejárt, lehetséges, hogy idővel nyomtatott újság és klasszikus könyv sem lesz. Bár őszintén remélem, hogy ez nem következik be, és a digitális eszközök mellett a hagyományos dolgok is megmaradhatnak. Ahogy a foglalkozások is. A mesterséges intelligenciával kapcsolatban már fentebb is említettem, hogy sok mindenre képes. Számítalan feladatot leegyszerűsít, vagy teljes mértékben elvégez. Most összegezzük napjaink egyik legmeghatározóbb technológiai újításának előnyeit, illetve hátrányait.

MIÉRT HASZNOS? 1. Növeli a hatékonyságot, automatizál. Az AI lehetővé teszi az egyszerű gyártási folyamatok, vagy adminisztrációs teendők automatizálását, növeli a termelékenységet, közben csökkenti az emberek által elkövetett hibák lehetőségét. **2.** Adatfeldolgozásban is hasznos. Az ilyen rendszerek képesek nagy mennyiségű adat gyors elemzésére, amely több ágazatban is jelentősen felgyorsítja, megkönnyíti a munkát. **3.** Személyre szabott élmény. Egyéni igényekhez lehet igazítani a szolgáltatásokat, személyre szabott hirdetéseket kaphatunk. **4.** Elérhetőség. Az AI-, vagy az MI-rendszerek fáradhatatlanok, folyamatos működést biztosítanak, úgynevezett chatbotokat alkalmaznak, amelyek azonnal az ügyfelek rendelkezésére állnak. **5.** Innováció. Forradalmasítja az olyan területeket, mint az önvezető járművek fejlesztése, amelyek csökkenthetik a balesetek számát, javíthatják a közlekedés biztonságát, valamint hozzájárulnak a fenntarthatóbb városfejlesztéshez is.

MIÉRT HÁTRÁNYOS, VESZÉLYES? 1. Munkahelyek megszűnése. Sok fizikai és adminisztrációs munkakör válhat feleslegessé az automatizáció térhódításával. Ez társadalmi egyenlőtlenségekhez, azok elmélyüléséhez vezethet. Az alacsony iskolai végzettséget igénylő munkakörök különösen veszélyben vannak, de egyéb területeken is okozhat változásokat a mesterséges intelligencia szélesebb körű alkalmazása. **2.** Költséges a fejlesztése. Az ilyen rendszerek kiépítése és fenntartása rendkívül sokba kerül. Speciális szaktudást igényel.

3. Adatvédelem és biztonsági kockázatok. Az MI-rendszerek által feldolgozott óriási mennyiségű adat könnyen célponttá válhat a kibertámadók számára, veszélyeztetve ezzel a személyes adatokat és az adatbiztonságot. 4. Elfogultság és hibák. A rendszerek döntései nagyban függnék azokról az adatokról, amelyekkel tanították őket. Ha az adatok elfogultak vagy hibásak, az MI-rendszerek is hibás következtetésre juthatnak. 5. Etika. A mesterséges intelligencia milyen mértékben vehet részt az emberi élet fontos döntéseiben, mint például az egészségügy vagy a jog.

ÖSSZEGZÉS

A modern kor vívmányait nem kell elutasítani, mert rendkívül hasznosak. Ugyanakkor arra kell törekedni, hogy megtartsuk az egyensúlyt, hogy a hagyományos eszközök és értékek se vesszenek el. Ki kell használni az AI-technológiák lehetőségeit, előnyeit, mert azok jelentősen hozzájárulnak a mindennapi tevékenységek hatékonyságához. Azonban nem szabad megfélekedni az etikáról, a normákról, az emberi értékekről, az ember értékéről. Hiszen akármennyire is fejlődnek a modern technológiák, azok megalkotásához, működtetéséhez, alkalmazásához emberre is szükség van. Ami a legfontosabb, hogy ne engedjük meg azt, hogy az online tér beszippantson minket, elkorcsosítsa a valós emberi kapcsolatainkat.

FORRÁSJEGYZÉK

- AUSTERLITZ, Saul 2020. *A Jóbarátok-generáció. Mi zajlott a színpalak mögött?* 21. Század Kiadó, Budapest
 HARARI, Yuval Noah 2015. *Sapiens – Az emberiség rövid története.* Animus Kiadó, Budapest

EGYÉB FORRÁSOK

AI Hack
 Debreceni Egyetem Digitális Archívuma
 GKI Digitális Kutatóközpont elemzései
 KSH-adatbázis
 Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság jelentései
 Pallas 70
 Probesto

ABSTRACT • The late nineties saw a major change. And the digital revolution accelerated even more in the years that followed. The rise of the internet makes it easier to work, learn, find your way around and communicate. It makes it easier and changes it dramatically. Our devices are getting smarter, more and more of our activities are moving into the online space. The internet brings us together and at the same time draws us apart. Do we still watch TV together? How do we get our information? Are social networking sites useful or dangerous? How does artificial intelligence affect us? Do we use it bravely or do we think it is evil? Will there still be printed books in the future? Will today's professions cease to exist? Will humans retain their place in the film industry, in the media? Do we concede to the trend that more and more TV channels are "employing" virtual presenters, who are even present on social networking sites and regularly "communicate" with their followers? Where is the world going, is this progress? Where are the limits? Modernisation has fundamentally changed the way we consume media. The demand for instantaneous information has led to a decline in traditional news consumption, such as the evening news or the daily newspaper. This has highlighted the need for all areas of the media to adapt to these changing demands. It is also essential for media to be active in the online space to reach all age groups.

KEY WORDS • **media, media consumption habits, artificial intelligence**

SAŽETAK • Krajem devedesetih godina se nešto promenilo. Digitalna revolucija se međutim samo još više ubrzala godinama koje su sledile. Širenje interneta olakšava rad, učenje, prikupljanje informacija i komunikaciju. Ne samo olakšava, već i značajno menja. Naši uređaji postaju pametniji, a sve više i više naših aktivnosti se seli u onlajn prostor. Internet nas istovremeno povezuje, ali i udaljava. Da li još uvek gledamo TV zajedno? Kako se informišemo i obaveštavamo? Da li su društvene mreže korisne ili opasne? Kako veštačka inteligencija utiče na nas? Da li je hrabro upotrebljavamo, ili smatramo đavoljom rabotom? Da li će štampane knjige postojati u budućnosti? Da li će današnje profesije opstati? Hoće li biti mesta za ljude u filmskoj industriji i medijima? Da li smatramo da je prikladno da sve više TV kanala „zapošljava” virtuelne voditelje koji čak imaju stranice na društvenim mrežama i koji redovno „komuniciraju” sa svojim pratiocima? Kuda ide svet, napredak? Postoji li granica? Modernizacija je suštinski promenila medijsku potrošnju. Ljudi žele da saznaju sve, i to odmah. Oni više ne čekaju večernje vesti ili sutrašnje novine kako bi saznali najnovije vesti. Sve oblasti medija se moraju prilagoditi ovim

promenjenim potrebama. Mediji takođe moraju biti aktivno prisutni u onlajn prostoru, kako bi dopreli do svih starosnih grupa.

KLJUČNE REČI • **mediji, navike potrošača medija, veštačka inteligencija**

Beérkezés időpontja: 2024. december 2.
Elfogadás időpontja: 2024. december 10.

ÚJABB ALAPMŰ AZ 1944-45-ÖS DÉLVIDÉKI VÉRENGZÉSEK IRODALMÁBAN

ANOTHER FUNDAMENTAL WORK IN THE LITERATURE
ON THE 1944-45 MASSACRES IN VOJVODINA
JOŠ JEDNO OSNOVNO DELO U LITERATURI O MASAKRIMA
U VOJVODINI 1944-45. GODINE

NÉMET KLAUDIO

MA, történész, doktoranduszjelölt

Topolya Község Múzeuma, történész

nemet.klaudio@gmail.com

NAGY Tibor 2025. *Löszbe taposva. Topolya és környéke a még hidegebb napok idején.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság, Zenta–Topolya

Nagy Tibor *Löszbe taposva* című műve kiemelkedő jelentőséggel bír a délvidéki helytörténeti kutatások sorában. A szerző harminckét évnyi kutatási munkája alapján született meg ez a kötet, amely Topolya 1944 őszének és telének tragikus eseményeit tárja az olvasók elé. A mű nemcsak a lokális történet részleteit dokumentálja aprólékos alaposággal, hanem tágabb kontextusba helyezve vizsgálja a térség történelmét, a témában eddig kevésbé ismert aspektusokra is kitérve.

A kötet egyik legfontosabb erénye az objektivitásra való törekvés, amit ilyen terhelt téma esetében fontos kiemelni. Nagy Tibor nemcsak az 1944 utáni megtorlások borzalmait tárja fel, hanem az azt megelőző honvédtülkapásokat is kritikai szemlélettel elemzi. Ez a kiegyensúlyozott megközelítés különösen fontos a téma sokrétű és gyakran érzelmekkel teli feldolgozásában. Az is figyelemre méltó, hogy a szerző nemcsak Topolya, hanem a környékbeli települések eseményeire is kitér, miközben helytörténész kollégáival szakmai diskurzust kezdeményez, például Ómoravica történetének kapcsán. Külön kitér arra, hogy a topolyai események fő mozgatói a legtöbb esetben nem a délszláv nemzetiségűek voltak, hanem olyan magyarok, akik a városban éltek.

A mű egyik legmegrázóbb részét a személyes jellegű történetek képezik, amelyek emberközelí módon mutatják be a történelem tragikus mozzanatait. Különösen megindító az Egeresi család története, amely rávilágít arra, miként

hagytak mély nyomot az események az egyének életében. Az ilyen történetek nemcsak érzelmi hatásukkal bírnak, hanem a témában előforduló adatokat is szemléltetik.

Nagy Tibor könyve fontos szerepet vállal az eddigi narratívák felülvizsgálatában is. Kiemelkedő jelentőségű az a fejezet, amelyben a szerző kritikát fogalmaz meg Brindza Károly helytörténész munkásságával kapcsolatban, rámutatva arra, hogy szerepe nem csupán a helyi történelem dokumentálásában volt meghatározó, hanem a topolyai kivégzések levezénylésében is aktívan közreműködött. A kötet ezen részei olyan fontos szemléletváltást eredményezhetnek, amelyek a történelemszemlélet szempontjából is meghatározóak lehetnek. Ez jelentős hatással lehet a környék helytörténészeinek a munkájára is, hogy még kritikusabban szemléljék Brindza Károly helytörténeti kutatásait.

A könyv forráshasználata kiemelkedő, hiszen a szerző mind levéltári dokumentumokat, mind oral history interjúk során gyűjtött információkat beépített munkájába. A primer forrásokra építés biztosítja, hogy a kötet megalapozott és tudományos igényességgel bírjon.

Összegzésként elmondható, hogy Nagy Tibor *Löszbe taposva* című műve alapművé válhat a délvidéki történelem iránt érdeklődő olvasók számára. A kötet nemcsak a helytörténészek, hanem a társadalomtudományok különböző területein dolgozó szakemberek számára is fontos referenciapont lehet. Ajánlott mindazoknak, akik mélyebb betekintést szeretnének nyerni a délvidéki történelem e kevésbé ismert és gyakran feltárássra váró részleteibe.

Beérkezés időpontja: 2025. január 26.

Elfogadás időpontja: 2025. január 30.

SZERZŐI ÚTMUTATÓ ÉS KÖZLÉSI SZABÁLYZAT

A *Létünk* című társadalomtudományi folyóirat 1971 decembere óta jelenik meg folyamatosan. Korábban kéthavonta, a múlt század kilencvenes éveitől negyedévente. Alcímében a különböző társadalomtudományi területek három körét nevezi meg: *társadalom, tudomány, kultúra*. Tehát elsősorban társadalom- és bölcsészettudományokkal foglalkozó tudományos folyóirat, ezért főleg egy-egy tudományterület újabb eredményeit bemutató tanulmányokat, téma-összefoglaló, magas szintű ismeretterjesztő, illetve a társadalmi élet tudományokkal kapcsolatos eseményeiről szóló beszámolókat, tudománypolitikai elemzéseket, vitaindító és vitacikket közöl, de a friss könyvek szakmai szempontú bemutatását, recenzióit is kiemelt figyelemmel fogadja. Mivel az egyetlen ilyen jellegű vajdasági magyar nyelvű lap, ezért más tudományterületekről is vár írásokat. Előzetes megbeszélés alapján megjelentet vendégszerkesztő bevonásával készülő, több közleményből álló *tematikus összeállításokat* is. Elengedhetetlen kritérium az írások tudományos és eredeti volta, azaz **nem megengedett a másodközlés**. Kivételes, csak nagyon indokolt esetben fordulhat elő egy-egy, már publikált cikk, tanulmány, könyvfejezet közlése, akkor is a másodközlés tényének feltüntetésével és a jogtulajdonos írásos engedélyével. A más szerzőktől származó gondolatokra, átvett szövegrészekre **kötelező a bibliográfiai hivatkozás**.

A BEKÜLDÖTT SZÖVEGEKKEL KAPCSOLATOS TARTALMI-FORMAI ELVÁRÁSOK

A szövegeket Word-dokumentumban (.doc- vagy .docx-formátumban), e-mailen (Hajnal Jenő, e-mail-cím: hajnal1954@gmail.com) csatolmányként várjuk, egységesen Times New Roman betűtípussal szedve.

A szerző köteles feltüntetni külön dokumentumban (fájlnév: szerzo-
teljesneve_telepules.doc):

- családnevét és keresztnévét;
- munkahelyét, beosztását, illetve az intézményt, amelyben tanulmányait folytatja;
- titulusát vagy titulusait, akadémiai fokozatát vagy fokozatait, végzettségét;
- nyilvános e-mail-címét.

Ezek az adatok a folyóiratban is megjelennek. A szerző ezeken kívül köteles megadni levelezési címét még akkor is, ha ez megegyezik nyilvános e-mail-címével, valamint telefonszámát. Ezeket a szerkesztőség bizalmas adatként kezeli.

Egy publikációnál az ideális karakterszám **34 000 leütés** (ez szóközökkel, valamint az absztraktokkal, a kulcsszavakkal és az irodalomjegyzékkel együtt értendő, s nagyjából 12 oldalnak felel meg), ugyanakkor a cikk címe, a szerző(k) neve és affiliációja nem számít bele az összerjedelembé. Rövidebb, akár 10 000 leütéses cikkeket is közölhetünk, ha eleget tesznek a tudományos elvárásoknak, viszont a jóval hosszabb (50 000 leütés feletti) cikkeket kettéválaszthatjuk, folytatásban közölhetjük. A **tematikus összeállítás terjedelme maximum 140 000–150 000 leütés**. A **könyvszemle rovatban a recenziók terjedelme maximum 6000 leütés**.

Az átadott szöveget az alábbi módon kell összeállítani és megformázni:

- Cím:** A TANULMÁNY/KONFERENCIA/ELŐADÁS/RECENZÍÓ CÍME (verzális, 14-es betűméret, bold) – ez a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A cikk főcíme a tudományos jelzet, illetve az angol és szerb nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket.
- Összefoglaló:** 250–500 szóban (10-es betűméret) – az összefoglaló (absztrakt) röviden tájékoztat a cikk tartalmáról. Ez lehetővé teszi, hogy az olvasó gyorsan és pontosan mérje fel, mennyire fontos számára a cikk. Az összefoglaló ismerteti a kutatás célját, módszereit, eredményeit és a következtetést. Ha szükséges, akkor az összefoglaló legyen strukturált, hogy kiemelje a tanulmány fontosabb részeit. Az összefoglaló a szerző neve és a tanulmány címe után következik.
- Kulcsszavak:** 5–10 szó (10-es betűméret, recenzióknál nem kell) – a kulcsszavak olyan szavak, szókapcsolatok és kifejezések, amelyek rávilágítanak a tanulmány tartalmára, de hasznosak az indexálás és a keresés szempontjából is. Törekedni kell arra, hogy a legvilágosabb és a leginkább használt szavak, szókapcsolatok és kifejezések legyenek a kulcsszavak. A kulcsszavakat minden olyan nyelven meg kell adni, amelyen összefoglaló (absztrakt) is íródott. A kulcsszavak helye közvetlenül az összefoglaló (absztrakt, rezümé) után van.

A szöveges résszel kapcsolatos elvárások:

- Times New Roman 12-es betűnagysággal.
- A sorok száma 1,5 sorközzel, oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások.
- A szövegszerkesztés során nincs szükség bizonyos technikai eljárásokra (tabulátorok és betűközök alkalmazására), a térközök kialakítására: helyettük a behúzást, illetve a táblázatok használatát ajánljuk. Minden más technikai eljárás hátráltatja a tördelő munkáját.
- A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe a *Létünk* eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét.
- A táblázatok, az ábrák leíró szövege, a lábjegyzetek és az irodalomjegyzék esetében a betűnagyság 10 pontos legyen.
- Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem csatolmányként küldjék el, a beillesztés helyének pontos jelölésével.
- A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ.
- A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt megnyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. stb.).
- Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne alkalmazzanak, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben (magyarázó lábjegyzet), a lábjegyzetek továbbá ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!
- **Irodalomjegyzék** (10-es betűméretben, elvárások lejjebb)
- **Angol összefoglaló** (Abstract)
- **Kulcsszavak** (Key words)
- **Szerb összefoglaló** (Sažetak)
- **Kulcsszavak** (Ključne reči)

Ha a két nyelv közül a szerző valamelyiket nem ismeri, vagy egyiket sem, akkor azt, kérjük, jelezze a főszerkesztőnek.

HIVATKOZÁSOK HASZNÁLATA

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*-be a Harvard-típusú hivatkozást, azaz a *Harvard Style Manualt* alkalmazva juttassák el írásait. Ennek a hivatkozási módnak jellegzetesen nincsenek láb- és végjegyzetei. A hagyományos hivatkozási mód lábjegyzetben vagy végjegyzetben adja meg magyarázatait és hivatkozásait. Ezzel szakított a Harvard-típusú hivatkozás. A Harvard-féle módszer azt várja el, hogy a magyarázó jegyzetek a fő rész, a textus részei le-

gyenek. Azaz a szerzők ne írjanak magyarázó lábjegyzeteket. Például: *Egyéb-ként XY kamaszkorában verseket írt*. Ez a hagyományos írásmódban akár láb-jegyzet is lehet. A Harvard-féle módszerben azonban a szerző alkotás közben eldönti, hogy a példamondatot ebben a formában illeszti-e a főszövegbe, vagy még fűz magyarázatot a leírtakhoz, kibővíti azt, esetleg egy bekezdéssé fejleszti. Ugyanakkor úgy is dönthet, hogy ez annyira mellékes információ, hogy szükségtelen a szövegben szerepelnie, mert csak hosszabbá és körülményesebbé tenné azt.

Alapesetben a hivatkozás a főszövegben van (KOESTLER 142) vagy (KOESTLER 142–145), vagyis a szerző vezetékeve csupa nagybetűvel van szedve, és szerepel mellette a hivatkozott oldalszám. Ez elégséges információ az olvasónak, hogy az irodalomjegyzék alapján megállapítsa, az idézett hely a következő:

KOESTLER, Arthur 1996. *Alvajárók*. Európa Könyvkiadó, Budapest

Ha egy szerzőtől több mű is szerepel az irodalomjegyzékben, akkor az év hozzáadásával tájékoztatjuk az olvasót, hogy melyből idézünk: (KOESTLER 1996: 142), illetve (KOESTLER 2000: 352). Ebből az olvasó el tudja dönteni, hogy melyik hivatkozás mutat az irodalomjegyzék megfelelő forrására:

KOESTLER, Arthur 1996. *Alvajárók*. Európa Könyvkiadó, Budapest

KOESTLER, Arthur 2000. *Szellem a gépben*. Európa Könyvkiadó, Budapest

Azonos évben megjelent publikációk esetében: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Egyéb elvárások:

- A tanulmány végén az irodalomjegyzékben közöljük az idézett könyvek teljes könyvészeti adatait.
- Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Az irodalomjegyzékben csak a hivatkozott szakirodalom szerepeljen a következő formában:

- Kiadás(ok)

KEMÉNY István 2001. *Hideg*. Versek (1996–2001). Palatinus, Budapest

PÉTERFY Gergely 2008. *Halál Budán*. Kalligram, Pozsony

• Irodalom

a) Könyv

- FORSTER, Edward Morgan 1999. *A regény aspektusai*. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Budapest
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György 2000. *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest
- HORVÁTH Györgyi 2007. *Nőidő. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban*. Léda Könyvek. Kijárat Kiadó, Budapest
- KULCSÁR SZABÓ Ernő 1998. *A megértés alakzatai*. Alföld Könyvek. Csokonai Kiadó, Debrecen
- KULCSÁR SZABÓ Ernő 2000. *Irodalom és hermeneutika*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- SÍKLAKI István (szerk.) 1995. *A szóbeli befolyásolás alapjai I–II*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- SZILI Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest

b) Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány

- RICOEUR, Paul 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. In: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Szerk. és a szövegeket gondozta: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Budapest, 51–68.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály 1998. Fordítás és kánon. In: Sz.-M. M.: *Irodalmi kánonok*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 47–70.

c) Folyóirat-publikáció

- NYOMÁRKAI István 1998. A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. In: *Magyar Nyelvőr*, 3., 277–283.
- ŽIŽEK, Slavoj 2009. Liberális utópia. Ford.: Szügyi Edit. In: *Híd*, 9., 121–130.

d) Elektronikus forrásművek

- BALASSA Péter 1980. *A forrásmű címe*. Kiadó, Kiadás helye vagy Folyóirat, szám., 24–62. <http://teljeswebcim...> (zárójelben a letöltés ideje, pl. 2018. 03. 07.)

Amennyiben egy folyóirat, könyv része vagy egésze jelent meg digitális formában, akkor az eredeti megjelenés adatait kell megadni, amihez az internetes megjelenését is csatoljuk.

Megjegyzés: idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik az utóneve (lásd RICOEUR, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen, eredeti nyelven írandó.

Amennyiben valamelyik adat hiányzik, akkor azt a következőképpen jelöljük: ha a kiadás helye hiányzik (h. n.); ha a kiadó hiányzik: (k. n.); ha a kiadás éve hiányzik (é. n.).

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatjuk: ÚMIL (*Új Magyar Irodalmi Lexikon*), MNy (*Magyar Nyelv*), ItK (*Irodalomtörténeti Közlemények*) stb. Az irodalomjegyzék végén azonban ezeket a jelzéseket is fel kell oldani.

RECENZIOK

A recenzió címe és a bemutatott könyv címe nem egyezhet meg. A *Szemle* rovatban közölt recenziókhoz és ismertetőkhöz nem járul sem összefoglaló, sem kulcsszavak. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben közöljük.

KONFERENCIÁKRÓL SZÓLÓ ÍRÁSOK

A konferenciabeszámolók esetében a szövegegész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a könyv- és kiadványcímeket dőlt (*italic*) betűvel emeljük ki. Semmilyen más kiemelést nem alkalmazunk.

KÉPEK ÉS ILLUSZTRÁCIÓK

Kérjük szerzőinket, hogy csak jogtiszt képeket küldjenek, olyanokat, amelyek nem terhel szerzői jogdíj. A képek forrását pontosan úgy kell megjelölni, mint a hivatkozások forrását.

Kérjük, saját fotónál jelölje meg, hogy a szerző fotójáról van szó, a felvétel dátumát vagy a hozzátetőleges dátumot is közölje. Az ábrákon szereplő szöveges részeket fordítsák le magyarra vagy adják meg jelentésüket az ábra alatt.

TABLE OF CONTENTS

Hajnal, Jenő	Introduction	5

ARTICLES

In the Palm of Time and Space

Bicskei, Zoltán	Attachment	7
Reisinger, János	“Only becoming blooms at all”	29
Sütő, András	In the Grip of Time	65
Raffay, Endre	An Ode from Pest, a Souvenir from Rome, a Tombstone from Čoka	67
Csorba, Béla	On János Arany’s “Prepostmodern” Táltos	119
Mák, Ferenc	The Dignity of Temple Builders	125

Being and “Létünk”

Gábrity Molnár, Irén	My Memories of László Rehá, the Editor-In-Chief	153
Várady, Tibor	Human Rights – Patterns or Reality?	171
Fehér, Kálmán	Forty-eight Lament	183
Mészáros, Zoltán	The 2023 Serbian Parliamentary Elections Through the Lens of Electronic Media	187

States of Being

Zágorec-Csuka, Judit	Thoughts on the Book of Sermons by György Kultsár Titled “Preparing for Death – a Short Teaching” Published 1573 in Lower Lendava	201
Szőke, Anna	The Legacy of Linguistic Provincialism	221
Klamár, Zoltán	Life Situations, Contacts, Linguistic Connections	227
Bence, Lajos	“Curse or Blessing? – The Worship of Beauty”	237
Kónya, Sándor	Zithers Resound!	247

Space and Being

Fenyvesi, Ottó	The Chronicler Who Sees in the Dark	269

WORKSHOP

University of Novi Sad, Hungarian Language Teacher Training Faculty, Subotica. Culture Research Workshop – Workshop Director: Fehér, Viktor

Fehér, Viktor	Oppositional Representations of the Past in Yugoslavia	309
Berkó Csuvárdity, Tamara	Kupusinan Traditional Storytelling	319
Bakos, Lilla	Women's Life Stories from mid-20 th Century Bačka Topola	331
Szalai, Lilla	Folk Childhood in Skorenovac	347

PERSPECTIVES

Kovács, Hédi	United States Presidential Elections and Social Media	359
Szakáll, Laura	Where next?	377

BOOK REVIEW

Német, Klaudió	Another Fundamental Work in the Literature on the 1944–45 Massacres in Vojvodina	389
Author and Publication Guidelines		391

SADRŽAJ

Hajnal, Jene	Uvod	5

STUDIJE

Na dlanu Vremena i Prostora

Bičkei, Zoltan	Privrženi	7
Rejsinger, Janoš	„Samo predstojeće, ono cvate”	29
Šite, Andraš	U stisku vremena	65
Rafai, Endre	Peštanska oda, rimski suvenir, čokanski nadgrobni spomenik	67
Čorba, Bela	O „prepostmodernim” taltošima Janoša Aranja	119
Mak, Ferenc	Dostojanstvo graditelja hramova	125

Postojanje i „Létünk”

Gabriel Molnar, Iren	Moja sećanja na Lasla Rehaka, glavnog urednika	153
Varadi, Tibor	Ljudska prava – Obrasci ili stvarnost?	171
Feher, Kalman	Četrdeset osma žalba	183
Mesaroš, Zoltan	Parlamentarni izbori 2023. godine u Srbiji gledani kroz objektiv elektronskih medija	187

U situaciji postojanja

Zagorec-Čuka, Judit	Razmišljanja o Knjizi propovedi Đerđa Kulčara pod naslovom „O pripremanju za smrt – Kratka pouka” objavljena 1573. godine u Donjoj Lendavi	201
Seke, Ana	Zaostavština lingvističkog provincijalizma	221
Klamar, Zoltan	Životne situacije, kontakti, jezičke veze	227
Bence, Lajoš	„Kletva ili Blagoslov? – Obožavanje lepote”	237
Konja, Šandor	Zazvonite, citre!	247

Prostor i postojanje

Fenjveši, Oto	Hroničar koji vidi i u mraku	269

RADIONICA

Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici. Radionica kulturoloških istraživanja – Rukovodilac radionice: Feher, Viktor

Feher, Viktor	Opozicionalne reprezentacije prošlosti u Jugoslaviji	309
Berko Čuvarđić,	Kupusinsko tradicionalno pripovedanje	319
Tamara	Životne priče žena iz sredine 20. veka	
Bakoš, Lila	iz Bačke Topole	331
Salai, Lila	Detinjstvo na narodni način u Skorenovcu	347

PERSPEKTIVE

Kovač, Hedi	Američki predsednički izbori i društveni mediji	359
Sakal, Laura	Gde dalje?	377

RECENZIJA KNJIGA

Nemet, Klaudio	Još jedno osnovno delo u literaturi o masakrima u Vojvodini 1944–45. godine	389
Smernice za autore i pravila objavljivanja		391

